

MUHASEBE VE DENETİME

BAKİŞ

Accounting and Auditing Review

Muhasebe Meslek Mensuplarının Muhasebe ve Bağımsız Denetim Standartlarına Yönelik Eğitim İhtiyacı Üzerine Bir Araştırma

Prof. Dr. Mehmet ÖZBİRECİKLİ - Prof. Dr. A.R. Zafer SAYAR - Erkan Alper TÜRKOĞLU

İklim Değişikliğinin Sigorta Sözleşmelerine Etkilerinin Finansal Raporlaması ve TFRS 17 Standardı

Prof. Dr. Sabri Burak ARZOVA - Arş. Gör. Bertaç Şakir ŞAHİN

BİST Otomotiv Sektöründe Listelenen Şirketlerin Finansal Performanslarının Endüstri 4.0 ve Covid 19 Kapsamında Copras Yöntemi İle Analizi

Doç. Dr. Ali KABLAN - Prof. Dr. Beyhan MARŞAP

Adli Muhasebenin Vergi Hukuku İle İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme

Doç. Dr. Serkan AKÇAY - Merve UYSAL

Türkiye Muhasebe Standartları Kapsamında Karbon Emisyonlarının Muhasebeleştirilmesi

Öğr. Gör. Dr. Tuba BORA KILINÇARSLAN - Prof. Dr. Aylin POROY ARSOY - Prof. Dr. Seval KARDEŞ SELİMOĞLU

TFRS 9 ve BDDK Düzenlemelerinin Bankaların Kredi Karşılıklığı Ayırmadaki Etkilerinin Analizi

Dr. Öğr. Gör. Asuman ERBEN YAVUZ - Prof. Dr. Adalet HAZAR - Prof. Dr. Şenol BABUŞÇU

Çevresel, Sosyal ve Kurumsal Yönetim Performansının Finansal Başarısızlık Üzerine Etkisi

Arş. Gör. Eylül ÖZDARAK - Prof. Dr. Volkan DEMİR

Denetim Kalitesi Konusunda SSCI Kapsamındaki Dergilerde Yayımlanmış Makaleler İle Türkiye'de Yapılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Açından Karşılaştırmalı Analizi

Öğr. Gör. Erol GEÇİCİ - Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN

Covid-19 Pandemi Döneminde Türkiye'de Faaliyet Gösteren Bankalarının Başarı Sıralamasındaki Değişimin Finansal Göstergeler Üzerinden TOPSIS Yöntemiyle Değerlendirilmesi

Dr. Gürol BALOĞLU

Finansal Hilelerin Tespit Edilmesinde Kullanılan Veri Madenciliği Yöntemleri ve Borsa İstanbul'da Bir Uygulama

Dr. Öğr. Üyesi İsa KILIÇ - Dr. Öğr. Üyesi Servet ÖNAL

Covid-19 Sürecinde Meslek Mensuplarının Yaşadığı Zorluklar: Nitel Bir Araştırma

Dr. Öğr. Üyesi Mehtap KARAKOÇ - Dr. Öğr. Üyesi Ahmet COŞKUN

Firma Performansı ve Sahiplik Yapısı İlişkisi: Borsa İstanbul Örneği

Dr. Öğr. Üyesi Bilge CANBALOĞLU

Denetçi Raporlarında Kilit Denetim Konularının Bildirilmesi:

Borsa İstanbul (BİST) İnşaat Endeksi İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma

Dr. Öğr. Üyesi Dursun KELEŞ

Yeni Koronavirüs, Covid-19 ve Bağımsız Denetime Etkileri

Dr. Öğr. Üyesi Osman Nuri ŞAHİN

İç Kontrol Sistemi ve Belediyelerde Uygulaması Hakkında Kavramsal Bir Değerlendirme

Evren ÇAKIRSOY - Dr. Öğr. Üyesi Gökhan BARAL

TMS 1 Finansal Tabloların Sunuluşu Standardına Uyum Derecelerinin

Borsa İstanbul (BİST)'da İncelenmesi

Neslihan ALTUNEL - Dr. Öğr. Üyesi Faruk Ziya FIRAT

T Ü R M O B

TÜRKİYE SERBEST MUHASEBECİ MALİ MÜŞAVİRLER
VE YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLER ODALARI BİRLİĞİ
(UNION OF CHAMBERS OF CERTIFIED PUBLIC ACCOUNTANTS OF TÜRKİYE)

67

TÜRMOB ADINA SAHİBİ / Owner on behalf of TURMOB

Emre KARTALOĞLU

&

Genel Yayın Yönetmeni / Executive Editor

Yahya ARIKAN

&

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible For Desk Editor

Ali E. DOĞANOĞLU

&

Editör ve Yayın Kurulu Başkanı / Editor and Head of the Editorial Board

Prof. Dr. Ercan BAYAZITLI

&

Editörler Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ercan BAYAZITLI

Prof. Dr. Kadir GÜRDAL

Prof. Dr. Semih ÖZ

Prof. Dr. Cevdet Yiğit ÖZBEK

&

Hakemli Dergi / Refereed Journal

Yayın Türü : Süreli Yaygın

Publication Type : Periodical issue

&

TÜRMOB tarafından yayınlanmaktadır

İdari Merkez / Administrative Office

İncek Kızılcaşar Mah. 2669.Sk. No:19 Gölbaşı/ANKARA

Tel: (0.312) 586 00 00

E-mail : alid@turmob.org.tr

<https://www.turmob.org.tr/ekutuphane/>

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mdbakis>

&

Dört ayda bir yayımlanır / Published three times a year

&

TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı'na (SBVT) kayıtlıdır.

EBSCO tarafından taranmaktadır.

Registered in TÜBİTAK-ULAKBİM Turkish Social Sciences

Database. Indexed by Ebscohost Academic Search

Complete

&

Grafik Tasarım

Tuncay TEKYILDIZ

MUHASEBE VE DENETİME BAKIŞ Dergisi, dört ayda bir yayınlanan hakemli bir dergidir.

Dergide yer alan yazılarda öne sürülen fikirler, yazarların kişisel görüşleridir.

Copyright ©

Makalenin herhangi bir bölümünün başka bir yayında kullanılmasına Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi'nin yayımcı kuruluş olarak belirtilmesi ve atıfta bulunulması şartıyla izin verilir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Makale Adı ve Yazarları	Makale Türü	Sayfa No
Muhasebe Meslek Mensuplarının Muhasebe ve Bağımsız Denetim Standartlarına Yönelik Eğitim İhtiyacı Üzerine Bir Araştırma <i>A Research Study on The Education Need of Accounting Professionals For Accounting Standards And Independent Audit Activity</i> Prof. Dr. Mehmet ÖZBİRECİKLİ - Prof. Dr. A.R. Zafer SAYAR Erkan Alper TÜRKOĞLU	Araştırma	1
İklim Değişikliğinin Sigorta Sözleşmelerine Etkilerinin Finansal Raporlaması ve TFRS 17 Standardı <i>Financial Reporting of The Effects of Climate Change on Insurance Contracts And TFRS 17 Standard</i> Prof. Dr. Sabri Burak ARZOVA - Arş. Gör. Bertaç Şakir ŞAHİN	Araştırma	21
BIST Otomotiv Sektöründe Listelenen Şirketlerin Finansal Performanslarının Endüstri 4.0 ve Covid 19 Kapsamında Copras Yöntemi İle Analizi <i>The Analysis of The Financial Performance of The Automotive Companies Listed BIST With Respect To Industry 4.0 And Covid-19 With Copras Method</i> Doç. Dr. Ali KABLAN - Prof. Dr. Beyhan MARŞAP	Araştırma	41
Adli Muhasebenin Vergi Hukuku İle İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme <i>An Assessment on The Relationship of Forensic Accounting And Tax Law</i> Doç. Dr. Serkan AKÇAY - Merve UYSAL	Derleme	57
Türkiye Muhasebe Standartları Kapsamında Karbon Emisyonlarının Muhasebeleştirilmesi <i>Recognition of Carbon Emissions Under Turkish Accounting Standards</i> Öğr. Gör. Dr. Tuba BORA KILINÇARSLAN - Prof. Dr. Aylin POROY ARSOY Prof. Dr. Seval KARDEŞ SELİMOĞLU	Araştırma	73
TFRS 9 ve BDDK Düzenlemelerinin Bankaların Kredi Karşılıklığı Ayırmadaki Etkilerinin Analizi <i>Analysis of The Impact of Tfrs 9 And Bddk Regulations on Banks Loan Provision</i> Dr. Öğr. Gör. Asuman ERBEN YAVUZ - Prof. Dr. Adalet HAZAR Prof. Dr. Şenol BABUŞCU	Araştırma	99
Çevresel, Sosyal ve Kurumsal Yönetim Performansının Finansal Başarısızlık Üzerine Etkisi <i>The Impact of Environmental, Social And Governance Performance on Financial Failure</i> Arş. Gör. Eylül ÖZDARAK - Prof. Dr. Volkan DEMİR	Araştırma	115

Makale Adı ve Yazarları	Makale Türü	Sayfa No
Denetim Kalitesi Konusunda SSCI Kapsamındaki Dergilerde Yayımlanmış Makaleler İle Türkiye’de Yapılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Açından Karşılaştırmalı Analizi <i>A Bibliometric Comparative Analysis of Audit Quality Articles Published In Journals Within The Scope of Ssci And Graduate Thesis Made In Turkey</i> Öğr. Gör. Erol GEÇİCİ - Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN	Araştırma	129
Covid-19 Pandemi Döneminde Türkiye’de Faaliyet Gösteren Bankalarının Başarı Sıralamasındaki Değişimin Finansal Göstergeler Üzerinden TOPSIS Yöntemiyle Değerlendirilmesi <i>The Evaluation of The Change In The Ranking of Banks Operating In Turkey During The Period of The Covid-19 Pandemic By The TOPSIS Method on Financial Indicators</i> Dr. Gürol BALOĞLU	Araştırma	159
Finansal Hilelerin Tespit Edilmesinde Kullanılan Veri Madenciliği Yöntemleri ve Borsa İstanbul’da Bir Uygulama <i>Data Mining Methods Used To Determine Financial Frauds And An Application In Borsa Istanbul</i> Dr. Öğr. Üyesi İsa KILIÇ - Dr. Öğr. Üyesi Servet ÖNAL	Araştırma	181
Covid-19 Sürecinde Meslek Mensuplarının Yaşadığı Zorluklar: Nitel Bir Araştırma <i>Challenges Faced By Professionals In The Covid-19 Process: A Qualitative Research</i> Dr. Öğr. Üyesi Mehtap KARAKOÇ - Dr. Öğr. Üyesi Ahmet COŞKUN	Araştırma	209
Firma Performansı ve Sahiplik Yapısı İlişkisi: Borsa İstanbul Örneği <i>Firm Performance And Ownership Structure Relationship: The Case of Borsa Istanbul</i> Dr. Öğr. Üyesi Bilge CANBALOĞLU	Araştırma	227
Denetçi Raporlarında Kilit Denetim Konularının Bildirilmesi: Borsa İstanbul (BİST) İnşaat Endeksi İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma <i>Reporting Key Audit Issues In Auditor’s Reports: A Research on Borsa Istanbul (BIST) Construction Index Enterprises</i> Dr. Öğr. Üyesi Dursun KELEŞ	Araştırma	241
Yeni Koronavirüs, Covid-19 ve Bağımsız Denetime Etkileri <i>New Coronavirus, Covid-19 And Its Effects on Independent Audit</i> Dr. Öğr. Üyesi Osman Nuri ŞAHİN	Derleme	253

Makale Adı ve Yazarları	Makale Türü	Sayfa No
İç Kontrol Sistemi ve Belediyelerde Uygulaması Hakkında Kavramsal Bir Değerlendirme <i>A Conceptual Evaluation on The Internal Control System And Its Implementation In Municipalities</i> Evren ÇAKIRSOY - Dr. Öğr. Üyesi Gökhan BARAL	Araştırma	267
TMS 1 Finansal Tabloların Sunuluşu Standardına Uyum Derecelerinin Borsa İstanbul (BİST)'da İncelenmesi <i>Analysis of The Degree of Compliance With TAS 1 Presentation of Financial Statements on Borsa İstanbul (BIST)</i> Neslihan ALTUNEL - Dr. Öğr. Üyesi Faruk Ziya FIRAT	Araştırma	279

MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ MUHASEBE VE BAĞIMSIZ DENETİM STANDARTLARINA YÖNELİK EĞİTİM İHTİYACI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA¹

Makale Bilgileri

Makale Geliş Tarihi : 24.05.2022
Makale Kabul Tarihi : 19.07.2022
Makale Türü : Araştırma
DOI Numarası : 10.55322/mbakis.1120509

Prof. Dr. Mehmet ÖZBİRECİKLİ*

Prof. Dr. A.R. Zafer SAYAR**

Erkan Alper TÜRKÖĞLU***

Bibliyografik Bilgiler

Özbirecikli, M., Zafer Sayar, A. R. Z., & Türkoğlu, A, E. (2022). “Muhasebe meslek mensuplarının muhasebe ve bağımsız denetim standartlarına yönelik eğitim ihtiyacı üzerine bir araştırma ” *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi* (Yıl: 2022, Sayı : 67, Sayfa : 1-20) <https://doi.org/10.55322/mbakis.1120509>

ÖZ

Bu çalışmada; Doğu Akdeniz bölgesinde bulunan SMMM odalarına kayıtlı bağımsız denetçi belgesine sahip muhasebe meslek mensuplarının muhasebe standartları ve bağımsız denetim faaliyetlerine yönelik mesleki eğitim ihtiyaçlarının ve bu eğitimlerden beklentilerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

Çalışmada; meslek mensuplarının bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına bakış açıları, bilgi ve deneyim durumları, yıllar itibariyle aldıkları eğitimin süreleri gibi unsurların kendi aralarındaki ve meslek mensuplarının yetkili kurumlar tarafından düzenlenen eğitimlerden beklentileri arasındaki ilişkiler de tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada genel olarak katılımcıların belirli bir mesleki bilgi ve deneyime sahip olduğu, ancak mesleki eğitimlerde uygulamaya dönük örnek ve bilgilere daha fazla yer verilmesinin eğitimlerin yararını artıracığı görüşünde oldukları sonucuna varılmıştır.

¹ Bu makale 2022 Mayıs ayında 40. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.

* Prof. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, ozbirecikli@mku.edu.tr, Orcid: 0000-0001-5539-4658.

** Prof. Dr., Atılım Üniversitesi, zafer.sayar@atilim.edu.tr, Orcid: 0000-0002-2731-8209.

*** Progen A.Ş., ealperturkoglu@gmail.com, Orcid: 0000-0003-2945-2900.

Anahtar Kelimeler: Bağımsız denetim, Muhasebe, Muhasebe eğitimi, Mesleki eğitim

JEL Sınıflandırması: M40, M41, M42

A RESEARCH STUDY ON THE EDUCATION NEED OF ACCOUNTING PROFESSIONALS FOR ACCOUNTING STANDARDS AND INDEPENDENT AUDIT ACTIVITY

ABSTRACT

The present study aims to reveal education expectations and accounting standards and independent audit related professional educational needs of the certified professional accountants registered in professional bodies in the Eastern Mediterranean region of Türkiye and having independent audit certificate.

The study also struggles to reveal the relations between the viewpoints of the professional accountants towards independent audit and accounting standards, their professional knowledge and experience, duration of education programs they had, and their expectations from the education programs organized by authorized organizations.

We conclude in general that the participants have a particular professional knowledge and experience to perform their activities. However, they expect that education programs should include case studies to better understand practice of auditing and accounting standards.

Keywords: Independent audit, Accounting, Accounting education, Professional education

JEL Classification: M40, M41, M42

1. GİRİŞ

Günümüzde işletmelerin paydaşı durumunda olan finansal bilgi kullanıcıları işletmelerden sürekli olduğu olan, güvenilir ve doğru bilgi akışına ihtiyaç duymaktadır. Söz konusu bilginin doğru ve güvenilir olmasını temin etmek amacıyla finansal tabloların bağımsız denetime tabi tutulmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

2000’li yılların başlarında küresel düzeyde yaşanan şirket yolsuzluk vakaları finansal tabloların bağımsız denetimine olan ihtiyacı artırmıştır. Nitekim uluslararası platformda bazı ülkelerde yaşanan şirket skandalları sonrasında özellikle Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD’de) ve Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde yeni yasal düzenlemelere gidilmiştir. Bu gelişmeler birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de bağımsız denetçilik mesleğinin öneminin daha iyi anlaşılmasına neden olmuştur. Bu süreçte Türkiye’de de AB’ye uyum süreci itibariyle köklü değişikliklere gidilmiştir. Türkiye’de 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu (TTK) muhasebe mesleğinin vergi odaklı faaliyetlerden yönetim muhasebesi nitelikli bir alana genişlemesinde önemli bir kilometre taşı olarak kabul edilebilir.

Türkiye’de gerek finansal tabloların Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) ve/veya Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (BOBİ FRS) çerçevesinde hazırlaması gerekse söz konusu finansal tabloların bağımsız denetim sürecinin kurallara uygun bir şekilde gerçekleştirilmesi için meslek mensuplarına sürekli eğitim programları düzenlenmektedir. Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) tarafından zorunlu tutulan bu mesleki eğitimlerin, meslek mensuplarının finansal tabloların dönüştürülmesi ve bağımsız denetimine yönelik bilgilerinin artırılmasına katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Bu bağlamda bağımsız denetim ve muhasebe standartları eğitimlerinin meslek mensuplarının bakış açıları ile değerlendirilmesi ve geliştirilmesi gereken hususların tespit edilmesi, eğitim faaliyetlerinin etkinliğinin artırılması ve hedefine ulaşması açılarından önem arz etmektedir.

2. ÇALIŞMANIN AMACI

Bu araştırma çalışmasında, bağımsız denetçi belgesine sahip olan muhasebe meslek mensuplarının TMS/BOBİ FRS ve bağımsız denetim uygulamalarına ilişkin eğitim ihtiyaçlarını hem içerik hem de eğitimin veriliş şekli açılarından tespit edilerek yetkili kurumlar tarafından verilen eğitimlerin etkinliğini artırmaya yönelik öneriler geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

Bu tespitler yapılırken meslek mensuplarının deneyim, iş kapasitesi, daha önce aldığı eğitim süresi, eğitimlerden beklentileri, denetime tabi mükellefe sahip olması ve TMS/BOBİ FRS ve bağımsız denetim standartlarına bakış açısı gibi unsurların birbirleriyle ve eğitim ihtiyaçları ile arasındaki ilişki inceleme konusu edilmektedir.

3. LİTERATÜR ÇALIŞMASI

Muhasebe eğitiminde klasik anlayış, muhasebede gerekli olan tüm konuları ayrıntılı olarak açıklamak, muhasebe prosedürlerini ve muhasebe kayıtlarını öğretmektir. Bununla birlikte küreselleşmenin etkisi ile muhasebede düzenlemelerin artması, kurallar, muhasebe sisteminde yeni bilgilere olan talep, muhasebe eğitiminin klasik anlayışında bazı değişiklikleri zorunlu kılmıştır (Süer, 2007: 18).

Muhasebe mesleğinde “Mesleki Eğitim Programına Giriş Koşulları”nın belirtildiği 1 nolu UMES’e (Uluslararası Muhasebeci Eğitimi Standardı) göre; muhasebe meslek mensubu yetiştirilmesine yönelik eğitim programlarına kaydolmak için en azından bir fakülte veya meslek yüksekokulu mezunu olma şartı aranmaktadır. Muhasebeci adayları mezuniyet durumlarına göre bir programa başlamaktadır. Ayrıca bu programlara katılan kişilerin muhasebe alanında temel bilgilere sahip olması gerekmektedir (Özbirecikli ve Pastacıgil, 2009).

Mesleğe giriş ile ilgili asgari koşulu ifade eden UMES 1’in Türkiye’deki karşılığı 3568 sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanununda 26.07.2008 tarih ve 5786 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik ile güncellenmiştir. Söz konusu Kanun’un 5. maddesinde meslek mensubu olabilmenin özel şartları sıralanmaktadır. İlgili bent şöyledir (Özbirecikli ve Pastacıgil, 2009):

“a) Hukuk, iktisat, maliye, işletme, muhasebe, bankacılık, kamu yönetimi ve siyasal bilimler dallarında eğitim veren fakülte ve yüksekokullardan veya denkliği Yükseköğretim Kurumunca tasdik edilmiş yabancı yükseköğretim kurumlarından en az lisans seviyesinde mezun olmak veya diğer öğretim kurum-

larından lisans seviyesinde mezun olmakla beraber bu fıkrada belirtilen bilim dallarından lisansüstü seviyesinde diploma almış olmak.”

5786 sayılı kanun ile serbest muhasebeci olma hakkının Temmuz 2008’den itibaren kaldırılması, mesleğe sadece fakülte mezunlarının girmesini mümkün kılmıştır. Bu anlamda 5786 sayılı Kanun, mesleğin eğitim düzeyini yükselterek IFAC standartlarını aşmaktadır. Çünkü IFAC yüksekokul mezunlarının da mesleğe girişini mümkün görmektedir (Özbirecikli ve Pastacıgil, 2009).

Sürekli değişikliklerin yaşanması muhasebecilerin yeteneklerini sürekli geliştirme çabası içinde olmalarına, yeteneklerini geliştirmelerine, öğrenme tutumlarının geliştirilmesi ve sürdürülmesine bağlıdır. Muhasebe meslek mensuplarının eğitimleri onlara kariyerleri boyunca değişikliklere uyum sağlama ve öğrenme yeteneklerinin sürekliliği için gerekli bilgi, beceri ve mesleki değerleri sağlamalıdır (Subaşı, 2006: 28). Akbulut’a (1997: 3) göre muhasebe eğitiminin temel amacı doğru ve güvenilir finansal bilgi teminini önemseyenleri eğitmek ve bu doğrultuda uygulamaya yön vermektir.

Muhasebe meslek mensupları sürekli gelişen teknoloji, ekonomik ve sosyal yapı ile yakından ilgilidir. Muhasebe eğitiminin amacı, öğrencilere kariyerlerinde gerekli olan bilgi, beceri ve tutumları sağlamaktır. Muhasebe endüstrisinde bilgi; işletme yönetimi performansını ölçmek, geleceğe yönelik yönetim planlarını formüle etmek ve planların performansını ölçmek için kullanılır. Muhasebe uzmanları bilgi üretirken bu sorumluluğu üstlenirler. Bu nedenle kariyerlerine uygun olarak teknolojik gelişmeye ve değişikliklere uyum sağlamaları gerekmektedir (Subaşı, 2006: 28).

Teknoloji becerileri, günümüz ekonomi ve ticaret dünyasında teknoloji kullanımı ve bilgi teknolojilerinden yararlanmayı gerektirmektedir. Muhasebe meslek mensupları çalışmalarında ve problem çözümlerinde bilgi teknolojilerinden ve sosyal medyadan olabildiğince yararlanarak yetkinliklerini artırmak ve eğitime önem vermek durumundadır (Sayar, Balsarı ve Dalkılıç, 2018:117).

Öte yandan her faaliyet alanında olduğu gibi muhasebe alanında da yoğun bir rekabet yaşanmakta, muhasebede nitelikli işgücü yetiştirme çalışmaları giderek daha önemli hale gelmektedir (Yayla ve Ekrem, 2005: 153).

Değişen ekonomik koşullar, muhasebe mesleğinde iş süreçlerini her yönüyle açık, adil ve ekonomik bilgilere dayanarak işleyecek, yorumlayacak ve karar mekanizmasına destek sağlayacak bireylerin yetiştirilmesini gerektirmektedir (Çelik ve Kadir, 1999: 45).

Türkiye’de üniversiteler tarafından verilmekte olan muhasebe eğitiminin yeterliliği ve etkinliği sıklıkla sorgulanmaktadır (Çürük ve Doğan, 2001: 41). Her alanda olduğu gibi muhasebe mesleğinde de değişim süreçlerinde ortaya çıkan taleplere doğru zamanda cevap verilebilmesi için iyi eğitim almış, nitelikli çalışanların bulunması temel bir gerekliliktir (Tazegül, 2011). Özellikle muhasebe alanında iyi eğitilmiş bireylere duyulan ihtiyacın artmasıyla mesleki eğitimin önemi de artmıştır (Süer, 2007). Muhasebede önemli iki unsur vardır. Bunlar doğru bilginin üretimi ve bu doğru bilginin doğru zamanda iletilmesidir. Bu nedenle eğitim faaliyetlerinin sürekli olması muhasebe mesleğinde hayati bir öneme sahiptir (İskender, 2011).

Amerikan Mali Müşavirler Enstitüsü'nün raporuna göre muhasebe mesleği eğitimindeki değişimi etkileyen faktörleri üç başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar; teknolojik gelişmeler ve değişimler, küreselleşme ve bilginin artmasıdır (Subaşı, 2006: 29).

Türkiye'de yaklaşık 30 yıllık geçmişe sahip olan muhasebe mesleğinde, meslek mensuplarının eğitim düzeyleri yasal düzenlemelerin etkisiyle artmıştır. 5786 Sayılı Kanun'un ilgili maddesinde de görüldüğü gibi mesleğe giriş ölçütlerinin yükseltilmesi eğitim düzeyini artırmış ve eğitim seviyesi düşük meslek mensuplarının toplam meslek mensubu sayısı içindeki payının düşme eğilimine girmesini sağlamıştır (Özbircikli ve Kıymetli Şen, 2018).

Bu bağlamda meslek mensuplarının gerek uluslararası eğitim standartlarına uyum çabaları doğrultusunda yapılan eğitim seminerleri, gerekse akademik eğitim açılarından yıllar itibarıyla gelişme eğiliminde olduğu söylenebilir. Bu durum mesleki eğitimlerin etkinliği açısından önemli bir zemin olarak görülebilir.

Mesleki tecrübenin artmasıyla beraber mesleki görev ve sorumlulukları yerine getirmeye yönelik bilincin de arttığı söylenebilir (İskender, 2011). Ancak bazı çalışmalar Türkiye'de muhasebe meslek mensuplarının muhasebe eğitiminin yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır (Ulutan, 2019). Benzer şekilde Karlıklı (2016) araştırmasında ulusal düzeyde mesleki eğitimin yetersiz kaldığını ve bu durumun yetkinliğe ilişkin sorunları beraberinde getirdiğini belirtmektedir.

Dolayısıyla söz konusu eğitimlerin bağımsız denetim ve BOBİ FRS gibi mesleğin yeni genişleme alanları açısından gereken bilgi ihtiyacına katkı sağlayıp sağlamadığının ve meslek mensuplarının eğitim ihtiyaçlarını karşılamak için ne tür girişimlerde bulunulması gerektiğinin tespit edilmesinde yarar görülmektedir.

Bu bağlamda bu çalışmanın, diğer çalışmalardan farklı olarak TMS/BOBİ FRS ve bağımsız denetim gibi iş dünyasındaki önemi gittikçe artan uygulamalara ilişkin eğitim süreçlerinin meslek mensuplarının eğitim ihtiyaçlarını ne ölçüde karşıladığı ve meslek mensuplarının hangi konularda eğitim ihtiyacı olduğunun tespiti açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Araştırma sonuçları doğrultusunda elde edilen bulgulardan hareketle TMS/BOBİ FRS ve bağımsız denetim uygulamalarına yönelik eğitimler için öneriler sunulmaktadır.

4. YÖNTEM

4.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Doğu Akdeniz bölgesindeki Adana, Mersin, İskenderun ve Hatay serbest muhasebeci mali müşavir (SMMM) odalarına kayıtlı olan bağımsız denetim belgesine sahip 327 faal muhasebe meslek mensubu oluşturmaktadır. Söz konusu meslek mensuplarının tümüne elektronik ortamda anket formu gönderilmiş olup geri dönüşü alınan geçerli anket sayısı 61 olmuştur.

4.2. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın hipotezleri aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

- H₀: Bağımsız denetçinin çalışan sayısı ile bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına bakış açısı arasında ilişki vardır.
- H₁: Bağımsız denetçinin çalışan sayısı ile bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına yönelik bilgi düzeyi arasında ilişki vardır.
- H₂: Bağımsız denetçinin mesleki tecrübesi ile bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına yönelik bilgi düzeyi arasında ilişki vardır.
- H₃: Bağımsız denetçinin mesleki tecrübesi ile bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına yönelik bakış açısı arasında ilişki vardır.
- H₄: Bağımsız denetçinin mesleki tecrübesi ile bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına yönelik eğitimlerden beklentileri arasında ilişki vardır.
- H₅: Bağımsız denetçinin denetim ve muhasebe standartları eğitimi alma süresi ile bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına yönelik bilgi düzeyi arasında ilişki vardır.
- H₆: Bağımsız denetçinin denetim ve muhasebe standartları eğitimi alma süresi ile bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına yönelik bakış açısı arasında ilişki vardır.
- H₇: Bağımsız denetçinin denetim ve muhasebe standartları eğitimi alma süresi ile bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına yönelik eğitimlerden beklentileri arasında ilişki vardır.
- H₈: Bağımsız denetçinin bağımsız denetime tabi mükellefe sahip olma durumu ile bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına yönelik bilgi düzeyi arasında ilişki vardır.
- H₉: Bağımsız denetçinin bağımsız denetime tabi mükellefe sahip olma durumu ile bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına yönelik bakış açısı arasında ilişki vardır.
- H₁₀: Bağımsız denetçinin bağımsız denetime tabi mükellefe sahip olma durumu ile bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına yönelik eğitimlerden beklentileri arasında ilişki vardır.

4.3. Veri Toplama Aracı

Çalışmada kullanılan veri toplama aracı araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur. Veri toplama aracının ilk bölümünde katılımcının kişisel bilgilerine yönelik sorular bulunmaktadır. Bunlar yaş, cinsiyet ve eğitim durumudur. İkinci bölümünde muhasebe bürosundaki çalışan sayısı, muhasebe mesleğindeki tecrübe, bağımsız denetim ve muhasebe standartları konusunda alınan eğitimin süresi, bağımsız denetime tabi müşteriye sahip olup olunmaması durumu sorulmuştur. Veri toplama aracının son bölümünde beşli likert tipte ölçekle meslek mensuplarının bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına bakış açıları sorulmuştur. Burada ayrıca meslek mensuplarının bilgi ve deneyim durumları ile yetkili kurumlar tarafından düzenlenen eğitimlerden beklentileri de elde edilmiştir.

4.4. Verilerin Analizi

Araştırma hipotezlerinin test edilmesi için anketle sağlanan veriler arasındaki ilişki korelasyon analizi ile ortaya konulmuştur. Korelasyon analizi ile amaçlanan, incelenen iki metrik değişken arasındaki ilişkinin ve bu ilişkinin pozitif mi yoksa negatif yönde mi olduğunun belirlenmesidir. Katsayının işareti negatif ise iki değişken arasında ters yönlü bir ilişki; pozitif ise iki değişken arasında aynı yönlü bir ilişki söz konusu olmaktadır. Genel olarak 0,1 ile 0,3 arasındaki korelasyona zayıf; 0,3 ile 0,5 arasındaki korelasyona orta; 0,5 ile 0,8 arasındaki korelasyona güçlü; 0,8'den büyük bir korelasyona ise çok güçlü korelasyon adı verilmektedir (İslamoğlu ve Alınışık, 2013: 340).

Toplanan verilerin analizi IBM SPSS 25.0 programı ile yapılmıştır. Yapılan analizlerde öncelikle katılımcıların demografik bilgilerine ve çalışma bilgilerine ilişkin frekans dağılımına yer verilmiştir. Daha sonra meslek mensuplarının bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına bakış açıları, bu standartlara yönelik bilgi ve deneyim durumları ve yetkili kurumlar tarafından yapılan eğitimlerden beklentilerine yönelik tanımlayıcı bulgulara yer verilmiştir.

Katılımcıların bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına bakış açıları, bilgi düzeyleri ve eğitimlerden beklentileri ile çalışma bilgileri arasındaki ilişkiler bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü varyans analizi ile incelenmiştir. Tek yönlü varyans analizinde anlamlı sonuç bulunması durumunda gruplar arasındaki farklılıkları tespit edebilmek için Bonferroni Post-hoc testi uygulanmıştır. Analizlerde anlamlılık sınırı 0,05 olarak belirlenmiştir.

5. BULGULAR

5.1. Frekans (Sıklık) Dağılımları

Katılımcıların; yüzde 19,7'si kadın, yüzde 80,3'ü erkek meslek mensubundan oluşmakta, yüzde 8,2'si 25-35, yüzde 26,2'si 36-45, yüzde 44,3'ü 46-55 yaş aralığında olup yüzde 21,3'ü ise 56 yaş ve üzerindedir. Yüzde 65,6'sı lisans, yüzde 27,9'u yüksek lisans ve yüzde 6,6'sı doktora mezundur. Yüzde 67,2'si 1-7 kişi arasında, yüzde 32,8'i 8 ve üzeri personelle faaliyette bulunmaktadır. Yüzde 16,4'ü 6-10 yıl, yüzde 47,5'i 11-18 yıl ve yüzde 36,1'i 19 ve üzeri yıl mesleki deneyime sahiptir. Yüzde 67,2'si 1-5 yıl, yüzde 32,8'i 6 yıl ve üzeri bir süre bağımsız denetim ve muhasebe standartları eğitimi almıştır. **Yüzde** 63,9'u bağımsız denetime tabi mükellefe sahip iken, yüzde 36,1'inin bağımsız denetime tabi mükellefi bulunmamaktadır.

5.2. Meslek Mensuplarının Bağımsız Denetim ve Muhasebe Standartlarına Bakış Açuları, Bilgi Durumları ve Eğitimlerden Beklentileri

5.2.1. Meslek Mensuplarının Bağımsız Denetim ve Muhasebe Standartlarına Bakış Açuları

Katılımcıların bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına bakış açılarına yönelik bulgulara Tablo 1'de yer verilmektedir.

Tablo 1. Meslek Mensuplarının Bağımsız Denetim ve Muhasebe Standartlarına Bakış Açıları

Meslek Mensuplarının Bağımsız Denetim ve Muhasebe Standartlarına Bakış Açıları	Ort.	Std. Sapma
1- TMSİBOBİ FRS'ye göre düzenlenen finansal tablolar mevcut duruma göre daha anlaşılır ve yararlı bilgiler içermektedir.	3,79	1,34
2- TMSİBOBİ FRS'ye göre düzenlenen finansal tabloların bağımsız denetimi işletmenin paydaşları açısından önemli ve gereklidir.	3,80	1,29
3-TMSİFRS uygulamayan orta ve büyük boy işletmeler için BOBİ FRS uygulama zorunluluğunu doğru buluyorum.	3,70	1,24
4-Bağımsız denetim faaliyetinin maliyeti faydasından yüksektir.	3,69	1,43
5- TMSİBOBİ FRS hizmetleri için ücret almamız, TMSİBOBİ FRS'ye uyum sağlama ve öğrenme seviyemizi artırır.	3,95	1,24
6- TMSİBOBİ FRS ve denetim uygulamaları işletmelerin kurumsallaşmasına katkı sağlayacak niteliktedir.	3,98	1,23
7- TMSİBOBİ FRS iş yükümüzü artırmakta ancak gelirimize yansımamaktadır.	3,90	1,39
8- TMSİBOBİ FRS uygulamalarının muhasebe mesleğinin gelişmesini ve geleceğini olumlu yönde etkileyeceğini düşünüyorum.	4,03	1,20
9- TMSİBOBİ FRS uygulamalarına hakim olan meslek mensuplarının muhasebe mesleğinde rekabet avantajı elde edeceğini düşünüyorum.	3,90	1,22
10-Bağımsız denetim işini yapabilmek için TMS/BOBİ FRS uygulamalarına hakim olmak gereklidir.	3,93	1,40
ORTALAMA	3,87	1,12

Katılımcıların en fazla katılım gösterdikleri ifadeler sırasıyla:

“TMSİBOBİ FRS uygulamalarının muhasebe mesleğinin gelişmesini ve geleceğini olumlu yönde etkileyeceğini düşünüyorum.”

“TMSİBOBİ FRS ve denetim uygulamaları işletmelerin kurumsallaşmasına katkı sağlayacak niteliktedir.”

“TMSİBOBİ FRS hizmetleri için ücret almamız, TMS/BOBİ FRS'ye uyum sağlama ve öğrenme seviyemizi artırır.”.

Katılımcıların en az katılım gösterdiği ifadenin “Bağımsız denetim faaliyetinin maliyeti faydasından yüksektir.” ifadesi olduğu görülmüştür.

Genel ortalamaya bakıldığında katılımcıların bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına karşı olumlu bir bakış açısına sahip oldukları söylenebilir.

5.2.2. Meslek Mensuplarının Bağımsız Denetim ve Muhasebe Standartlarına Yönelik Bilgi Durumları

Katılımcıların bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına yönelik bilgi durumlarına Tablo 2’de yer verilmektedir.

Tablo 2. Meslek Mensuplarının Bağımsız Denetim ve Muhasebe Standartlarına Yönelik Bilgi Durumları

Meslek Mensuplarının Bağımsız Denetim ve Muhasebe Standartlarına Yönelik Bilgi Durumları	Ort.	Std. Sapma
1- Finansal tabloların BOBI FRS’ye göre hazırlanması konusunda uygulamaya dönük bilgi ve deneyime sahip olduğumu düşünüyorum.	3,97	1,22
2- Finansal tabloların bağımsız denetim süreci konusunda uygulamaya dönük bilgi ve deneyime sahip olduğumu düşünüyorum.	3,95	1,19
3- Finansal tabloların BOBI FRS’ye göre hazırlanması konusunda uygulamaya dönük bilgi ve deneyimimi yasal anlamda zorunlu olarak aldığım eğitimler sonucunda elde ettiğimi düşünüyorum.	3,82	1,34
4- Finansal tabloların bağımsız denetim süreci konusunda uygulamaya dönük bilgi ve deneyimimi yasal anlamda zorunlu olarak aldığım eğitimler sonucunda elde ettiğimi düşünüyorum.	3,67	1,31
5- Bağımsız denetim sürecinde olan mükellef firmam için denetçiye verilmek üzere BOBI FRS doğrultusunda bilgi ve belge hazırlama tecrübem vardır.	3,95	1,33
6- Denetim standartları konusundaki bilgi ve deneyimi kendi çabam ile edindiğimi düşünüyorum.	3,77	1,28
7- Muhasebe standartları konusundaki bilgi ve deneyimi kendi çabam ile edindiğimi düşünüyorum.	3,87	1,35
ORTALAMA	3,86	1,14

Tablo 2’de görüldüğü üzere katılımcıların en fazla katılım gösterdikleri ifadeler sırasıyla;

“Finansal tabloların BOBI FRS’ye göre hazırlanması konusunda uygulamaya dönük bilgi ve deneyime sahip olduğumu düşünüyorum.”

“Finansal tabloların bağımsız denetim süreci konusunda uygulamaya dönük bilgi ve deneyime sahip olduğumu düşünüyorum.”.

“Bağımsız denetim sürecinde olan mükellef firmam için denetçiye verilmek üzere BOBI FRS doğrultusunda bilgi ve belge hazırlama tecrübem vardır.”

Katılımcıların en az katılım gösterdiği ifadenin “Finansal tabloların bağımsız denetim süreci konusunda uygulamaya dönük bilgi ve deneyimimi yasal anlamda zorunlu olarak aldığım eğitimler sonucunda elde ettiğimi düşünüyorum.” ifadesi olduğu görülmektedir.

Genel ortalama bakıldığında ise katılımcıların bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına yönelik yüksek bilgi düzeyine sahip oldukları söylenebilir.

5.2.3. Meslek Mensuplarının Yetkili Kurumlar Tarafından Düzenlenen Eğitimlerden Beklentileri

Katılımcıların yetkili kurumlar tarafından düzenlenen eğitimlerden beklentilerine Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 3. Meslek Mensuplarının Yetkili Kurumlar Tarafından Düzenlenen Eğitimlerden Beklentileri

Meslek Mensuplarının Eğitimlerden Beklentileri	Ort.	Std. Sapma
1- Bağımsız denetim eğitimlerinin içeriği ve sıklığı, uygulamaya yönelik bilgi edinmem açısından yeterlidir.	3,67	1,45
2- TMS/BOBİ FRS eğitimlerinin içeriği ve sıklığı, uygulamaya yönelik bilgi edinmem açısından yeterlidir.	3,74	1,41
3- Uzaktan eğitim programlarının yüz yüze eğitimlerden daha verimli ve yararlı olduğunu düşünüyorum.	3,77	1,40
4- TMS/BOBİ FRS ve denetim eğitimlerinde uygulama örnekleri verilmesi, konuları anlamama katkı sağlamaktadır.	4,11	1,17
5- Uygulamaya dönük TMS/BOBİ FRS ve denetim eğitimlerine ağırlık verilmelidir.	4,07	1,12
6- Bilanço ve gelir tablosunun TMS/BOBİ FRS'ye dönüştürülmesi konusunda detaylı eğitime ihtiyacım olduğunu düşünüyorum.	4,05	1,26
7- Bağımsız denetim sürecinin planlanması konusunda eğitime ihtiyacım olduğunu düşünüyorum.	3,92	1,31
8- Bağımsız denetimde çalışma kâğıtları oluşturma konusunda eğitime ihtiyacım olduğunu düşünüyorum.	3,87	1,30
9- Bağımsız denetimde kanıt toplama konusunda eğitime ihtiyacım olduğunu düşünüyorum.	3,84	1,23
10- Bağımsız denetimde önemlilik seviyesi ve kilit denetim konularının tespiti konusunda eğitime ihtiyacım olduğunu düşünüyorum.	3,92	1,19
11- Bağımsız denetimde analitik inceleme konusunda eğitime ihtiyacım olduğunu düşünüyorum.	4,07	1,25
12- Bağımsız denetime tabi firmadan, denetime yönelik bilgi ve belgelerin istenmesi konusunda eğitime ihtiyacım olduğunu düşünüyorum.	3,87	1,26
13- Bağımsız denetime tabi firmadan, denetime yönelik olarak alınan bilgi ve belgelerin inceleme süreci ve dosyalanması konusunda eğitime ihtiyacım olduğunu düşünüyorum.	3,80	1,25
14- Denetime tabi olan muhasebesini tuttuğum firma için finansal tablo ve dipnot açıklamalarının nasıl yapılacağı konusunda eğitime ihtiyacım olduğunu düşünüyorum.	3,89	1,21
15- Bağımsız denetçi görüşünün oluşturulması ve denetçi raporunun hazırlanıp KGK portalına yüklenmesi konusunda eğitime ihtiyacım olduğunu düşünüyorum.	3,87	1,22

16- Denetim standartlarının teori ve uygulamasını, eğitimler olmaksızın kendi çabam ile öğrenebileceğimi düşünmüyorum.	3,74	1,32
17- TMS/BOBİ FRS teori ve uygulamasını, eğitimler olmaksızın kendi çabam ile öğrenebileceğimi düşünmüyorum.	3,77	1,35
18- Denetim ve muhasebe standartlarına ilişkin uygulama bilgisini sadece KGG'nın internet sayfasındaki bilgi ve açıklamalardan edinebileceğimi düşünmüyorum.	3,69	1,37
ORTALAMA	3,87	1,09

Tablo 3'te görüldüğü üzere katılımcıların en fazla katılım gösterdikleri ifadeler sırasıyla;

“TMS/BOBİ FRS ve denetim eğitimlerinde uygulama örnekleri verilmesi, konuları anlamama katkı sağlamaktadır.”.

“Uygulamaya dönük TMS/BOBİ FRS ve denetim eğitimlerine ağırlık verilmelidir.”

“Bağımsız denetimde analitik inceleme konusunda eğitime ihtiyacım olduğunu düşünüyorum.”

Katılımcıların en az katılım gösterdiği ifadenin ise “Bağımsız denetim eğitimlerinin içeriği ve sıklığı, uygulamaya yönelik bilgi edinmem açısından yeterlidir.” ifadesi olduğu görülmektedir.

Genel ortalamaya bakıldığında ise katılımcıların yetkili kurumlar tarafından düzenlenen eğitimlere yönelik yüksek beklentiye sahip olduğu söylenebilir.

5.3. Bağımsız Denetim ve Muhasebe Standartlarına Yönelik Bulgular ve Çalışma Bilgileri Arasındaki İlişkiler

Bağımsız örneklem T-testi kullanılarak katılımcıların bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına bakış açıları, bilgi düzeyleri ve eğitimden beklentileri ile katılımcıların çalışma bilgileri arasındaki ilişkiler inceleme konusu edilmiştir.

Tablo 4'te görüldüğü üzere, bağımsız örneklem t-testi analizine göre katılımcıların bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına bakış açısı ve eğitimlerden beklentilerinin katılımcıların ofislerindeki çalışan sayısına göre anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı tespit edilmiştir (Sırasıyla, $t = -1,584$, $-1,007$, $p > ,05$).

Tablo 4. Bakış Açısı, Bilgi Düzeyi ve Beklenti Değişkenleri ile Çalışan Sayısı Arasındaki İlişkilere Yönelik Bağımsız Örneklem T-Testi Sonuçları

	Çalışan sayısı	N	Ort.	SS	t	p
Bakış açısı	1-7 kişi	41	3,71	1,07	-1,584	,118
	8 ve daha fazla	20	4,19	1,18		
Bilgi düzeyi	1-7 kişi	41	3,66	1,18	-2,002	,049
	8 ve daha fazla	20	4,26	,93		
Beklenti	1-7 kişi	41	3,77	1,05	-1,007	,318
	8 ve daha fazla	20	4,07	1,17		

Buna göre ofisteki çalışan sayısının meslek mensuplarının bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına bakış açısında fark yaratmadığı söylenebilir. Öte yandan bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına yönelik bilgi düzeylerinin katılımcıların ofislerindeki çalışan sayısına göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir ($t = -2,002$, $p < ,05$). Buna göre ofislerinde 8 ve daha fazla kişi çalışan meslek mensuplarının bağımsız denetim ve muhasebe standartları konusunda bilgi düzeylerinin anlamlı bir şekilde fazla olduğu söylenebilir. Bu bulgulara göre; “ H_0 : Bağımsız denetçinin çalışan sayısı ile bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına bakış açısı arasında ilişki vardır” hipotezi reddedilmekte, “ H_1 : Bağımsız denetçinin çalışan sayısı ile bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına yönelik bilgi düzeyi arasında ilişki vardır.” hipotezi kabul edilmektedir.

Bakış açısı, bilgi düzeyi ve beklenti değişkenlerinin katılımcıların mesleki tecrübeleri ile karşılaştırılmasına yönelik tek yönlü varyans analizi sonuçlarına Tablo 5’te yer verilmektedir. Buna göre bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına yönelik bakış açısı, bilgi düzeyi ve eğitimlerden beklentilerin, katılımcıların mesleki tecrübelerine göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir (Sırasıyla $F(2,58) = 3,165, 4,603, 4,330$, $p < ,05$).

Yapılan Bonferroni Post-hoc analizi sonuçlarına göre, 11-18 yıllık mesleki tecrübeye sahip katılımcıların bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına yönelik bakış açısı, bilgi düzeyi ve eğitimlerden beklentilerinin, 6-10 yıllık mesleki tecrübeye sahip katılımcılara kıyasla anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 5. Bakış Açısı, Bilgi Düzeyi ve Beklenti Değişkenleri ve Mesleki Tecrübe Arasındaki İlişkilere Yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

	Mesleki tecrübe	N	Ort.	SS	F	p
Bakış açısı	6-10 yıl	10	3,12	1,41	3,165	,049
	11-18 yıl	29	4,12	1,04		
	19 yıl ve üzeri	22	3,88	,96		
Bilgi düzeyi	6-10 yıl	10	3,20	1,15	4,603	,014
	11-18 yıl	29	4,27	,95		
	19 yıl ve üzeri	22	3,61	1,19		
Beklenti	6-10 yıl	10	3,33	1,44	4,330	,018
	11-18 yıl	29	4,27	,93		
	19 yıl ve üzeri	22	3,59	,94		

Bu bulgulara göre; “ H_2 : Bağımsız denetçinin mesleki tecrübesi ile bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına yönelik bilgi düzeyi arasında ilişki vardır.”, “ H_3 : Bağımsız denetçinin mesleki tecrübesi ile bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına yönelik bakış açısı arasında ilişki vardır.” ve “ H_4 : Bağımsız denetçinin mesleki tecrübesi ile bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına yönelik eğitimlerden beklentileri arasında ilişki vardır.” hipotezleri kabul edilmektedir.

Bakış açısı, bilgi düzeyi ve beklenti değişkenlerinin katılımcıların bağımsız denetim ve muhasebe standartları eğitimi alma süresine göre karşılaştırılmasına yönelik bağımsız örneklem t-testi analizine Tablo 6’da yer verilmektedir.

Tablo 6. Bakış Açısı, Bilgi Düzeyi ve Beklenti Değişkenleri ve Eğitim Alma Süresi Arasındaki İlişkilere Yönelik Bağımsız Örneklem T-Testi Sonuçları

	Çalışan sayısı	N	Ort.	SS	t	p
Bakış açısı	1-5 yıl	41	3,71	1,23	-1,584	,118
	6 yıl ve üzeri	20	4,19	,79		
Bilgi düzeyi	1-5 yıl	41	3,72	1,26	-1,381	,172
	6 yıl ve üzeri	20	4,14	,77		
Beklenti	1-5 yıl	41	3,83	1,24	-,349	,728
	6 yıl ve üzeri	20	3,94	,71		

Tablo 6’da görüldüğü üzere, bağımsız örneklem t-testi analizine göre bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına yönelik bakış açısı, bilgi düzeyi ve eğitimlerden beklentilerin katılımcıların bağımsız denetim ve muhasebe standartları eğitimi alma süresine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı tespit edilmiştir (Sırasıyla, $t = -1,584, -1,381, -,349, p > ,05$).

Bu bulgulara göre; “ H_5 : Bağımsız denetçinin denetim ve muhasebe standartları eğitimi alma süresi ile bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına yönelik bilgi düzeyi arasında ilişki vardır.”, “ H_6 : Bağımsız denetçinin denetim ve muhasebe standartları eğitimi alma süresi ile bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına yönelik bakış açısı arasında ilişki vardır.” ve “ H_7 : Bağımsız denetçinin denetim ve muhasebe standartları eğitimi alma süresi ile bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına yönelik eğitimlerden beklentileri arasında ilişki vardır.” hipotezleri reddedilmektedir.

Elde edilen bulgulara göre, eğitimlerin zorunlu olarak ve yıllardır veriliyor olmasının, beklenenin aksine, meslek mensuplarının standartlara bakış açısını, eğitimlerden beklentilerini ve bilgi düzeylerini etkilemediği anlaşılmaktadır.

Bakış açısı, bilgi düzeyi ve beklenti değişkenlerinin katılımcıların bağımsız denetime tabi mükellefe sahip olma durumuna göre karşılaştırılmasına yönelik bağımsız örneklem t-testi analizine Tablo 7’de yer verilmektedir. Tablo 7’de görüldüğü üzere, bağımsız örneklem t-testi analizine göre bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına yönelik bakış açısı, bilgi düzeyi ve eğitimlerden beklentilerin katılımcıların bağımsız denetime tabi mükellefe sahip olma durumuna göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir (Sırasıyla, $t = 2,163, 3,037, 2,224, p < ,05$).

Diğer bir deyişle, bağımsız denetime tabi mükellefe sahip olan katılımcıların bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına yönelik bakış açısı, bilgi düzeyi ve eğitimlerden beklentilerinin anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 7. Bakış Açısı, Bilgi Düzeyi ve Beklenti Değişkenleri ve Bağımsız Denetime Tabi Mükellefe Sahip Olma Durumu Arasındaki İlişkilere Yönelik Bağımsız Örneklem T-Testi Sonuçları

	Mükellef	N	Ort.	SS	t	p
Bakış açısı	Evet	39	4,09	1,10	2,163	,035
	Hayır	22	3,47	1,06		
Bilgi düzeyi	Evet	39	4,17	,99	3,037	,004
	Hayır	22	3,31	1,20		
Beklenti	Evet	39	4,09	,99	2,224	,030
	Hayır	22	3,47	1,16		

Bu bulgulara göre; “ H_8 : Bağımsız denetçinin bağımsız denetime tabi mükellefe sahip olma durumu ile bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına yönelik bilgi düzeyi arasında ilişki vardır.”, “ H_9 : Bağımsız

denetçinin bağımsız denetime tabi mükellefe sahip olma durumu ile bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına yönelik bakış açısı arasında ilişki vardır.” ve “ H_{10} : Bağımsız denetçinin bağımsız denetime tabi mükellefe sahip olma durumu ile bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına yönelik eğitimlerden beklentileri arasında ilişki vardır.” hipotezleri kabul edilmektedir.

Bu bulgu bir önceki bulgu ile birlikte değerlendirildiğinde; eğitimlerin zorunlu olarak ve yıllardır veriliyor olmasının, *beklenenin aksine*, meslek mensuplarının standartlara bakış açısını, eğitimlerden beklentilerini ve bilgi düzeylerini fazla etkilemediği, ancak meslek mensuplarının bağımsız denetime tabi mükellefe sahip olmaları halinde muhasebe ve denetim standartları ile daha yakından ilgilenmek suretiyle bilgi düzeylerinin arttığı, bu konulara karşı bakış açılarının değiştiği ve eğitimlerden de daha yüksek beklentileri olduğu anlaşılmaktadır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bağımsız denetçi belgesine sahip olan muhasebe meslek mensuplarına TMS/BOBİ FRS ve bağımsız denetim uygulamalarına yönelik verilen eğitimlerin etkinliğini artırmaya yönelik öneriler geliştirilmesi motivasyonu ile yapılan bu çalışmada, meslek mensuplarının söz konusu eğitimlere ilişkin bakış açıları ve beklentileri araştırma konusu edilerek aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Katılımcıların büyük çoğunluğu TMS/BOBİ FRS uygulamalarının muhasebe mesleğinin gelişmesini ve geleceğini olumlu yönde etkileyeceğini düşünmektedir.
2. Katılımcıların büyük çoğunluğu bağımsız denetim faaliyetinin maliyetinin faydasından yüksek olduğu görüşüne katılmamaktadır.
3. 11-18 yıllık mesleki tecrübeye sahip meslek mensuplarının bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına bakış açısının, 6-10 yıllık mesleki tecrübeye sahip meslek mensuplarına kıyasla daha olumlu olduğu tespit edilmiştir. Bu tespit, beklendiği üzere, meslek mensuplarının mesleki deneyimleri arttıkça bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına bakış açısının değiştiğini göstermektedir.
4. Bürolarında 8 ve daha fazla personel çalışan muhasebe meslek mensuplarının bağımsız denetim ve muhasebe standartları konularındaki bilgi düzeylerinin daha az sayıda personelle çalışan meslek mensuplarına kıyasla anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu tespit örgütsel anlamda geniş bir yapıya sahip olan meslek mensuplarının en azından iş kapasiteleri gereği mesleki bilgilerinin daha yüksek olduğu şeklinde değerlendirilebilir.
5. 11-18 yıllık mesleki tecrübeye sahip meslek mensuplarının bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına bakış açısının, bilgi düzeyinin ve eğitimlerden beklentilerinin, 6-10 yıllık mesleki tecrübeye sahip meslek mensuplarına kıyasla daha olumlu olduğu tespit edilmiştir. Bu tespit, meslek mensuplarının mesleki deneyimleri arttıkça bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına bakış açısının değiştiği, doğal olarak bilgi düzeyinin arttığı ve mevcut bilgisini artırmak amacıyla da eğitimlerden daha yüksek beklentileri olduğu şeklinde değerlendirilebilir.
6. Katılımcıların yüzde 63,9'unun bağımsız denetime tabi mükellefi vardır. Bağımsız denetime tabi mükellefe sahip olan meslek mensuplarının bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına bakış

açısının, bilgi düzeyinin ve eğitimlerden beklentilerinin bağımsız denetime tabi mükellefe sahip olmayan meslek mensuplarına kıyasla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

7. Yukarıdaki tespitler birlikte değerlendirildiğinde, bağımsız denetime tabi mükellefe sahip meslek mensuplarının doğal olarak bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına bakış açısının değiştiği ve bilgi düzeyinin arttığı, mevcut bilgisini artırmak amacıyla da eğitimlerden daha yüksek beklentileri olduğu söylenebilir.
8. Katılımcıların yüzde 67,2'si 1-5 yıl bağımsız denetim ve muhasebe standartları eğitimi alırken, yüzde 32,8'i 5 yıldan fazla süredir eğitim almaktadır. Bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına bakış açısı, bilgi düzeyi ve eğitimlerden beklentilerin katılımcıların bağımsız denetim ve muhasebe standartları eğitimi alma süresine göre anlamlı bir şekilde *farklaşmadığı* tespit edilmiştir. Nitekim bağımsız denetim belgesine sahip olan meslek mensuplarının yıllardır zorunlu eğitim aldıkları bilinmektedir.
9. Bu bulgu, bağımsız denetime tabi mükellefe sahip olan katılımcıların bağımsız denetim ve muhasebe standartlarına yönelik bakış açısı, bilgi düzeyi ve eğitimlerden beklentilerinin anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu bulgusu ile birlikte değerlendirildiğinde şu sonuca ulaşılabılır: Eğitimlerin zorunlu olarak ve yıllardır veriliyor olmasının, *beklenenin aksine*, meslek mensuplarının standartlara bakış açısını, eğitimlerden beklentilerini ve bilgi düzeylerini fazla etkilemediği, ancak meslek mensuplarının bağımsız denetime tabi mükellefe sahip olmaları halinde muhasebe ve denetim standartları ile daha yakından ilgilenmek suretiyle bilgi düzeylerinin arttığı, bu konulara karşı bakış açılarının değiştiği ve eğitimlerden daha yüksek beklentileri olduğu değerlendirilebilir.
10. Katılımcıların büyük çoğunluğu finansal tabloların BOBİ FRS'ye dönüştürülmesi konusunda uygulamaya dönük bilgiye genel olarak sahip olduklarını ancak dönüştürme ve bağımsız denetim faaliyetlerine yönelik eğitim ihtiyaçları olduğunu düşünmektedir.
11. Yine katılımcıların büyük çoğunluğu finansal tabloların bağımsız denetim süreci konusunda uygulamaya dönük bilgi ve deneyimini yasal zorunluluk gereği aldığı eğitimler sonucunda *elde etmediğini* ifade etmektedir.
12. Öte yandan katılımcıların büyük çoğunluğu bağımsız denetim eğitimlerinin içeriğinin ve sıklığının, uygulamaya yönelik bilgi edinmeleri açısından yeterli olmadığını düşünmektedir.
13. Yukarıda sıralanan tespitler yasal zorunluluk gereği verilen eğitimlerin meslek mensuplarının uygulamaya dönük bilgiler edinmesinde yetersiz kalmış olabileceği ihtimalini tartışmaya açmaktadır. Nitekim meslek mensuplarının yasal zorunluluk gereği verilen eğitimlerin uygulamaya dönük örnekler içermesi yönünde yoğun talepleri vardır. Katılımcıların büyük çoğunluğu muhasebe ve denetim standartları eğitimlerinde uygulama örnekleri verilmesinin konuların anlaşılmasına katkı sağladığını düşünmektedir.
14. Katılımcıların genel olarak yetkili kurumlar tarafından düzenlenen eğitimlerden beklentileri yüksektir. Diğer bir deyişle katılımcılar yetkili kurumların düzenlediği eğitimlere ihtiyaç duymakta ve söz konusu eğitimlerin içeriğinin geliştirilmesi suretiyle yararlı olacağını düşünmektedirler.

Araştırmada elde edilen bulgu ve ulaşılan sonuçlar ışığında aşağıda sıralanan öneriler meslek mensuplarına yönelik düzenlenen muhasebe ve bağımsız denetim standartları ile ilgili eğitimlerin etkinliğinin artırılmasına katkı sağlayabilir:

1. Bağımsız denetçilere verilen bağımsız denetim süreci ve BOBİ FRS uygulamalarına yönelik eğitimlerde teorik konuların uygulama örnekleri yardımıyla aktarılmasının konuların daha iyi anlaşılmasını açısından gerekli görünmektedir.
2. Eğitim içeriklerinin hem uygulama örneklerine yer verilmesi hem de KKGK tarafından denetim şirketlerinde yapılan denetimlerde tespit edilen eksiklik ve hataların önlenmesini sağlayacak şekilde güncellenmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir. Böylece denetim süreçlerinin kalitesinin artırılması da mümkün olacaktır.
3. Eğitim programlarının değişen yasal düzenlemelere uyum sağlayacak şekilde güncellenmesi sağlanmalıdır. Böylece katılımcıların eğitimlere olan ilgisi de artacaktır.
4. Bağımsız denetçilerin eğitim beklentilerini belirlemek amacıyla mesleki kuruluşlar tarafından anket, odak grup toplantıları gibi araçlarla eğitimciler düzeyinde çalışmalar yapılmalıdır. Böylece eğitim programlarında geliştirilmesi gereken hususların eğitimcilerin bakış açısıyla ortaya konulması mümkün olabilir.
5. Katılımcılardan eğitim programlarının içeriği ve etkinliği konusunda geri bildirim alınmalıdır. Böylece meslek mensuplarının eğitim beklentisi içinde oldukları ve eksik olduklarını düşündükleri noktaları belirlemek mümkün olabilir. Bu süreçte yeknesaklığı sağlamak için eğitim düzenleme yetkisi olan tüm kurumların düzenledikleri eğitimlerden sonra KKGK'nın belirleyeceği standart bir memnuniyet anketi uygulamak suretiyle katılımcılardan geri bildirim alması eğitimlerin etkinliğinin ölçülmesi ve geliştirilmesi açısından yararlı olacaktır.
6. Sadece belge sahibi meslek mensuplarına değil, stajyerlere de sınav hazırlığı haricinde TMS/BOBİ FRS ve bağımsız denetim uygulamalarına yönelik eğitimler verilmelidir.
7. Eğitimlerin ağırlıklı olarak yüz yüze olmakla beraber daha fazla katılımın sağlanmasını mümkün kılmak amacıyla kısmen çevrimiçi ortamlarda yapılması katılımı artırabilir ve eğitimin yaygınlaşması mümkün olabilir.
8. Mesleki tecrübenin bilgi düzeyini etkilediği açıktır. Bürolarda mesleki tecrübesi daha fazla olan meslek mensuplarının daha az mesleki tecrübeye sahip meslek mensuplarına bilgi ve deneyim aktarımı için iş planlamaları yapılabilir. Bu konuda insan kaynaklarının desteği alınarak etkili programlar oluşturulabilir.
9. Bağımsız denetime tabi mükellefi olmayan meslek mensuplarının deneyimle ilgili olarak yaşadıkları eksiklik nedeniyle bağımsız denetime yönelik bilgilerini artırmak için uygulamaya dönük ek eğitimler almaları sağlanabilir.
10. Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği (TÜRMOB) bünyesinde SÜRGEK (Sürekli Mesleki Eğitim Geliştirme Merkezi) kurulmuştur.

Pandemi nedeniyle zorunlu eğitimlere ara verilmiş olsa da uzaktan gönüllü katılıma dayalı vergi, muhasebe, denetim ve finans alanında meslek mensuplarının gelişimine yönelik çok sayıda eğitimler düzenlenmektedir. Bu eğitimlerin artarak devamı meslek mensuplarının konuya ilişkin algıları üzerinde olumlu etkide bulunabilir.

11. SÜRGEM bünyesinde e-egiticilerin eğitimi modeliyle illerdeki meslek odalarında e-farkındalık eğitimleri çevrimiçi olarak verilmektedir. Bu eğitimler kapsamında muhasebe ve denetim standartları konularına da yer verilmektedir. Bu eğitimlerin faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

7. GELECEK ÇALIŞMALAR

Bu araştırma konusunda daha sonra yapılacak araştırmalarda daha büyük bir örnekleme çalışılarak Türkiye geneli için bir durum tespiti yapılması sağlanabilir. Ayrıca muhasebe meslek mensupları ile mülakatlar yapılarak eğitim beklentileri ve bilgi düzeylerinin derinlemesine inceleme yapılarak belirlenmesi mümkün olabilir. İleride yapılacak araştırmalarda iş tatmini, işe adanmışlık gibi değişkenlerin bilgi düzeyi ve eğitim beklentisi üzerinde etkisinin olup olmadığı da araştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Y. (1997) “Lisans Seviyesinde Tekdüzen Muhasebe Sisteminin Öğretilmesine İlişkin Yaklaşımların Değerlendirilmesi”, Türkiye XVI. Muhasebe Eğitimi Sempozyumu, Anadolu Üniversitesi, Belek Antalya, ss.2-14.
- Çelik, O. & Gürdal, K. (1999). “Muhasebe Eğitiminde Kalite Arayışları Ve Akreditasyon (Eşdeğerleme) Standartları, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi. Cilt 1, Sayı:2, 45-67.
- İskender, H. (2011). Türkiye’de Muhasebe Meslek Mensuplarının Mesleki Yetkinlik Sorunları ve Bu Sorunların Çözümünde Sürekli Eğitimin Rolü. Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İslamoğlu, A. H. & Alınacı, Ü. (2014). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Karlıkl, M. (2016). Ortaöğretim Kurumlarında Verilen Muhasebe Eğitiminin Muhasebecilik Mesleğine Uygunluğunun Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özbirecikli M. & Kıymetli Şen, İ. (2018). The Education-Related Developments in Accounting Profession in Turkey: A Comparative Review With International Education Standards, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*. Özel Sayı, 266-293.
- Özbirecikli, M. & Pastacıgil, A. (2009). Türkiye’de Muhasebe Eğitiminin Gelişim Süreci: IFAC Standartları İle Mukayeseli Bir İnceleme, *Muhasebe-Finansman Dergisi*, (41), 82-97.
- Sayar, A.R. Z., Balsarı Ç. & Dalkılıç, A.F.. (2018) “E-Dönüşüm Işığında Çağdaş Muhasebeciden Beklenen Yetkinliklerin Muhasebe Eğitimi Kapsamında Tasarlanması”, *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, Yıl:17, Sayı:53, (ISSN:1307-6639), ss. 115-126.
- Subaşı, Ş. (2006). “Muhasebe Meslek Mensuplarının Sürekli Eğitimi Ve Türkiye’deki Uygulamanın Değerlendirilmesi”. Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Süer, H. (2007). Ticaret Meslek Liselerinde Muhasebe Eğitimi, Muhasebe Eğitiminden Beklentiler Ve Karşılaşılan Sorunlar, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tazegül, A. (2011). Muhasebe Öğretim Programının Öğretim Elemanı Ve Öğrenci Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi: Meslek Yüksekokullarında Bir Uygulama, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ulutan, R. (2019). Muhasebe Meslek Mensuplarının Ortaöğretim Muhasebe Alanı Beceri Eğitimine Bakış Açıkları, Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yayla, H. & Cengiz, E. (2005). “Muhasebe Mesleğinin Tercih Edilmesinde Etkili Olan Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Çalışması: Karadeniz Teknik Üniversitesi Örneği”, *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, 147-168.

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN SİGORTA SÖZLEŞMELERİNE ETKİLERİNİN FİNANSAL RAPORLAMASI VE TFRS 17 STANDARDI

Makale Bilgileri

Makale Geliş Tarihi : 07.01.2022
Makale Kabul Tarihi : 22.06.2022
Makale Türü : Araştırma
DOI Numarası : 10.55322/mdbakis.1054961

Prof. Dr. Sabri Burak ARZOVA*
Arş. Gör. Bertaç Şakir ŞAHİN**

Bibliyografik Bilgiler

Arzova, B.S., Şahin, Ş.B., (2022). “İklim değişikliğinin sigorta sözleşmelerine etkilerinin finansal raporlaması VE TFRS 17 standardı” *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi* (Yıl: 2022, Sayı : 67, Sayfa : 21-40) <https://doi.org/10.55322/mdbakis.1054961>

ÖZ

İklim değişikliğinin neden olduğu riskler fiziksel etkilerin ötesinde ekonomik, sosyal, siyasal ve halk sağlığı açısından sorunlara sebep olmaktadır. Bu risklerin finansal etkilerinden korunmak için kullanılan önemli araçlardan biri de sigortacılık faaliyetleridir. Sigortacılık sektörünün kendisi için risk ve fırsatları barındıran iklim değişikliğinin etkilerini iyi bir şekilde yönetebilmesi için doğru ve risk temelli bir raporlama sürecine ihtiyacı vardır. Bu çalışmada iklim değişikliğinin sigorta sözleşmeleri üzerindeki finansal etkisi TFRS 17 Sigorta Sözleşmeleri standardı açısından ele alınmıştır. Standardın finansal olmayan risk unsurlarını da ölçüm sürecine dahil etmesi ve benzer nitelikteki sözleşmelerin grup sözleşme olarak raporlanması iklim değişikliğinin finansal etkilerinin raporlanması açısından olumlu düzenlemelerdir.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, Finansal Raporlama, Sigortacılık, TFRS 17

Jel Sınıflandırılması: M41, M42, G22, Q54

* Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi, burakarzova@marmara.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9616-4197>

** Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, bertacsa@yildiz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0414-5402>

FINANCIAL REPORTING OF THE EFFECTS OF CLIMATE CHANGE ON INSURANCE CONTRACTS AND TFRS 17 STANDARD**ABSTRACT**

The risks caused by climate change include economic, social, political and public health problems beyond physical effects. One of the important tools that used to protect against the financial effects of these risks is insurance activities. The insurance industry needs an accurate and risk-based reporting process in order to manage the effects of climate change, which includes risks and opportunities for insurance sector. In this study, the financial impact of climate change on insurance contracts is examined in terms of TFRS 17 Insurance Contracts standard. Including non-financial risk factors in the measurement process and reporting similar contracts as group contracts are positive regulations of standard in terms of reporting the financial effects of climate change.

Keywords: Climate Change, Financial Reporting, Insurance, TFRS 17

Jel Classification: M41, M42, G22, Q54

1. GİRİŞ

Sigortacılık faaliyetleri gerçek ve tüzel kişilerin risk yönetim süreçlerinde önemli bir rol üstlenerek ekonomilerin güven unsurunu oluşturmaktadır. Sigortacılığın sağladığı güven unsuru sayesinde girişimcilik teşvik edilirken sigortacılık süreçleri sonucunda birikimlerin korunmasıyla tasarrufların artmasına da katkı sunulmaktadır (Öçal, 1971: 44). Bugünkü haliyle 14. Yüzyıl'da uygulanmaya başlanan sigortacılık faaliyetlerinin geçmişi M.Ö 4.000'li yıllara dayanmaktadır (Aslan, 2015: 95). Sigortacılığın gelişiminde risk kavramına olan bakış açısı etkili olmuştur. Risk, Aydınlanma Çağı'na kadar yönetilemez bir unsur olarak görülmekteydi. Aydınlanma Çağı ile birlikte risk, bilimsel bir bakış açısıyla ele alınmış ve yönetilerek üstesinden gelinebilir bir unsur olarak görülmeye başlanmıştır. Ulrich Beck günümüz toplumunu risk toplumu olarak nitelendirmiştir. Çünkü Beck'e göre Sanayi Devrimi ile birlikte insanlığı zarara uğratacak riskler ve bu risklerin yaratacağı zararlar Sanayi Devrimi öncesine göre daha fazladır (Bech, 1992; Soydemir, 2011: 177). Riske olan bakış açısındaki bu değişim ile mühendislik, tıp hukuk, finans gibi birçok disiplinden faydalanarak risk yönetim süreçleri uygulanmıştır. Günümüzde risk yönetiminde kullanılan en önemli araçlardan biri de sigortacılık faaliyetleridir. Sigortacılık sayesinde kişi ve kurumları tehdit eden riskler değerlendirilerek finansal olarak kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır (Milhaud ve Dutang, 2018: 98).

Sigorta sektörünü günümüzde etkileyen önemli unsurlardan biri de iklim değişikliğinin yaratacağı olumsuz etkilerdir. İklim değişikliğine bağlı zararların artışı sigortacılık sektörü uygulamaları üzerinde önemli etkiye sahiptir. Günümüzde sigorta sektörünün doğal afetler sebebiyle yaşadığı kayıpları arasında iklim değişikliği kaynaklı kayıplar önemli bir role sahiptir. Dünyada 2020 yılında doğal afet kaynaklı

sigorta kaybı 97 Milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu kayıpların %98'i iklim kaynaklıdır. İklim değişikliğinin olumsuz etkileri devam ettiği sürece sigorta kayıpları da artacaktır (AON, 2021). Ancak iklim değişikliği sigortacılık sektörü için yeni fırsatlar da sağlamaktadır. Artan iklimsel afetlerin sigortacılık faaliyetlerine olan talebi arttırması, iklim değişikliğiyle mücadelede gerçekleştirilen faaliyetlerin yeni sigortacılık ürünlerine olanak sağlaması ve sigorta işletmelerinin iklim değişikliği konusunda danışmanlık alanında faaliyet gösterme imkanının bulunması iklim değişikliğinin sigortacılık faaliyetleri için sunduğu ek fırsatlardır (Mills, 2005: 1040).

Sigortacılık sektörünün iklim değişikliğinin etkilerini yönetebilmesi için etkin bir finansal raporlama sürecine sahip olması önem taşımaktadır. Sigortacılık ile uğraşan lerin iklim değişikliğiyle ilgili finansal sonuçlarını yönetim ve risk yönetimi bağlamında değerlendirilmesi hem bu işletmelerin başarısını hem de bu işletmelerle ilişkili tüm kesimlerin kararlarını olumlu yönde etkileyebilir (TFCD, 2017: 3-4).

TFRS 17 Sigorta Sözleşmeleri standardı, sigorta sözleşmelerinin iklim değişikliğine ilişkin mevcut ve uzun vadedeki risk unsurlarını doğru yansıtabilmesi amacıyla raporlama sürecinde kullanılacak önemli araçlardan biridir. 2017 yılında yayımlanan ve 2018'de Türkçe'ye çevrilerek kamuoyuyla paylaşılan bu standartta, sigorta sözleşmelerinin ölçüm ve muhasebeleştirilmesi için önemli değişiklikler yer almaktadır. Aynı ya da benzer özellikteki sigorta sözleşmelerinin birleştirilerek muhasebeleştirilmesi, sigorta hizmetlerinin yanında sigorta dışı faaliyetlerin yer aldığı sözleşmelerde bu faaliyetlerin ayrı olarak takip edilmesi, oluşturulan yeni ölçüm yaklaşımları bu standardın sigorta sözleşmelerinin raporlanmasına getirdiği yeniliklerdir (Owais & Dahiyat, 2021: 278; CDSB, 2017: 13).

Bu çalışmada iklim değişikliği unsurlarının TFRS 17 standardına göre raporlanması ele alınmıştır. Bu amaçla konuya ilişkin literatür özeti sunulduktan sonra TFRS 17 standardının sigorta sözleşmelerinin finansal raporlanması sürecine getirdiği yenilikler incelenmiş ve son bölümde standart iklim değişikliğinin yarattığı risk unsurları açısından ele alınarak bir raporlama örneğine yer verilmiştir.

İklim değişikliğinin sonuçlarının işletmelerce raporlanması yeni bir konu değildir. İşletmeler finansal olmayan raporlar olan sürdürülebilirlik raporları ve entegre raporlarda iklim değişikliğinin mevcut ve gelecekteki potansiyel etkilerine yer vermiştir. Hatta gerçekleştirilen senaryolarla iklim değişikliğinin yaratacağı finansal sonuçlara ilişkin tahminlerde bulunulmuştur. Ancak son yıllarda uluslararası finansal raporlama standartları ve bağımsız denetim standartlarında finansal olmayan unsurların finansal etkilerinin ekleri ve dipnotlarıyla birlikte finansal tablolarda yer alması gerektiğine ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu, son yıllarda yayımladığı raporlarında iklim değişikliğinin işletme varlık, kaynak ve gelir-gider dengesi üzerindeki etkilerinin Uluslararası Finansal Raporlama Standartları'na uygun olarak raporlanması gerektiğini vurgulamıştır. Bu çalışma konunun sigorta sözleşmeleri boyutunu TFRS 17 standardı kapsamında ele almıştır.

Literatürde sigorta sözleşmelerinin raporlanması süreci ve yeni standardın finansal tablolara olan etkisi incelenmiştir. Yeni standardı iklim değişikliği açısından ele alan çalışmalar sınırlıdır. Bu çalışma, iklim değişikliği unsurlarının TFRS 17'ye göre raporlanmasını ele alarak literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmada yer verilen raporlama örneği finansal olmayan unsurların finansal sonuçlarının raporlanması konusunda araştırmacı ve uygulayıcılar için önemli bir kaynak niteliğindedir.

2) LİTERATÜR ÖZETİ

TFRS 17 ve iklim değişikliği unsurlarının uluslararası finansal raporlama standartlarına göre raporlanması literatürde farklı boyutlarıyla ele alınmıştır. Literatür özetinin ilk bölümünde TFRS 17'yi konu edinen çalışmalar, ikinci bölümünde ise İklim Değişikliği ve Finansal Raporlama Standartlarına ilişkin çalışmalar incelenmiştir.

2.1) TFRS 17'yi Konu Edinen Çalışmalar

TFRS 17 standardı sigorta sözleşmelerinin finansal raporlama sürecinde yeni bir bakış açısı ve uygulamaları içermektedir. Yerli ve yabancı literatürde sigorta sözleşmelerinin finansal raporlaması için düzenlenen uygulamalar ve bu uygulamaların işletmelerin faaliyet sonuçlarına etkisi ele alınmıştır.

Tablo 1. TFRS 17 Çalışmaları

Yazarlar	Konu	Yöntem	Sonuç
Yanık ve Baş (2017)	TFRS 17 standardının TFRS 4 ile karşılaştırması.	Örnek olay ve derinlemesine görüşme	Yeni standarda göre sigorta sözleşmelerinin daha tutarlı ve güncel olarak sınıflandırılması sonucunda raporlama sürecinin etkinliğinin artacağı vurgulanmıştır.
Oğuz (2019)	TFRS 17 standardının düzenlediği uygulamalardan genel model yaklaşımının ele alınması.	Örnek olay	Standart ile cari iskonto oranlarında meydana gelen değişimlerin diğer kapsamlı gelir ile özkaynaklarda raporlanmasının işletmelerin finansal dalgalanmalardan korunması açısından önemli olduğu belirtilmiştir.
Longoni (2019)	Uluslararası Finansal Raporlama Standardı (UFRS) 17 ve firma değeri	OLS Regresyon	Standartın sigorta işletmeleri için ek maliyetlere sebep olacağı ve uygulamaları itibarıyla işletme değerlerini negatif etkileyeceği vurgulanmıştır.
Owais ve Dahiyat (2021)	UFRS 17 standardının Ürdün'deki uygulaması	Anket, T test	Analiz sonucunda Ürdünlü sigorta işletmelerinin yeni standardın gerektirdiği uygulamalara hazır olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun sebepleri olarak UFRS 17'nin kapsamının yeteri kadar anlaşılabilmesi, veri eksikliği ve yetişmiş eleman sorunu sayılmıştır.
Clark (2020)	UFRS 17 kar dağıtımı	Vaka analizi, teorik	Daha düşük karlılığı olan ve sermaye gereksinimi daha fazla olan işletmelerde kar dağıtım süreçlerinde değişikliklerin olacağı vurgulanmıştır.
Dahiyat ve Owais (2021)	UFRS 17 ve finansal raporlama kalitesi	Anket ve T test	Standartın karşılaştırılabilirlik, gerçeğe uygun sunum, anlaşılabilirlik ve zamanında sunum açısından finansal raporlama kalitesini arttıracığı belirtilmiştir.

Yerli ve yabancı literatürde TFRS 17 Sigorta Sözleşmeleri Standardı finansal raporlama sürecine ve işletme değerine etkileri açısından incelenmiştir. Yeni standardın finansal raporlama sürecinin kalitesini arttıracığı vurgulansa da sigorta işletmeleri açısından standardın ilk uygulamasının zor ve maliyetli olacağı düşünülmektedir.

2.2) İklim Değişikliği ve Finansal Raporlama Standartları

İklim değişikliği, mevcut sonuçları ve ileride yaratabileceği etkilerle işletmelerin finansal tabloları için önemli bir olgudur. Literatürde bu etkilerin uluslararası finansal raporlama standartlarınınca nasıl raporlanacağı konusunda çalışmalar bulunmaktadır.

Tablo 2. Literatürde İklim Değişikliği ve Finansal Raporlama Standartları Konulu Çalışmalar

Yazarlar	Konu	Yöntem	Sonuç
Scholten vd. (2019)	İşletmelerin uluslararası finansal raporlama standartları ile iklim değişikliği unsurları raporlaması	Karşılaştırmalı vaka analizi	Analiz sonucunda işletmelerin iklim değişikliğine ilişkin unsurlarını finansal tablolarına yansıtmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Anderson (2020)	İklim değişikliği ve uluslararası finansal raporlama standartları	Teorik	Çalışmada TMS 1, TFRS 16, TMS 39, TFRS 13, TMS 36, TFRS 9 ve TMS 37'ye göre iklim değişikliğinin finansal tablolarda yaratacağı etkiler örneklerle incelenmiştir. Çalışmada risk yönetimi için finansal raporlama standartlarının iklim değişikliği göz önüne alınarak incelenmesi gerektiği vurgulanmıştır.
Negash (2012)	Çevre muhasebesi ve uluslararası finansal raporlama standartları	Vaka analizi	Çalışmada işletmelerin sürdürülebilirlik raporlarının çevresel etkiyi yeterince yansıtmadığı ve uluslararası finansal raporlama standartlarının çevresel unsurların raporlanması için uygun olduğu belirtilmiştir.
Linnenluecke, Birt ve Griffiths (2015)	İklim değişikliğiyle mücadelede finansal raporlamanın rolü	Teorik	Muhasebenin risk değerlendirme ve değerlendirme fonksiyonları sebebiyle iklim değişikliğiyle mücadele sürecinde önemli bir unsur olduğu vurgulanmıştır.
Temelli (2019)	TFRS ve TMS'lerin çevre muhasebesi ile ilişkisi	Teorik	Çevre muhasebesi için bir çerçeve çizilmiş ve standartlarda doğrudan çevre muhasebesine ilişkin bir düzenleme olmadığı belirtilmiştir.
Warwick ve NG (2012)	IFRIC 3'e göre işletmelerin emisyon izinleri raporlaması	İçerik analizi	Çalışmaya dahil edilen işletmelerin karbon emisyonu hakları muhasebeleştirilmesinde ortak bir uygulamanın olmadığı tespit edilmiştir. İşletmeler emisyonla ilişkin işlemleri finansal tablolarında farklı yöntemlerle sınıflandırmıştır.
Öktem (2020)	Karbon emisyonu işlemlerinin uluslararası finansal raporlama standartlarına göre muhasebeleştirilmesi	Vaka analizi	Çalışmada karbon emisyonunun Dönen Varlıklar grubunda "195 Diğer Çeşitli Dönen Varlıklar" hesabında izlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Karbon emisyonuna ilişkin süreçlerin finansal raporlaması için TMS 20 Devlet Teşvikleri, TMS 38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar ve TMS 37 Karşılıklar, Koşullu Borçlar ve Koşullu Varlıklar standartları önerilmiştir.

3) TFRS 17 SİGORTA SÖZLEŞMELERİ STANDARDINA İLİŞKİN GENEL BİLGİLER

TFRS 17 Sigorta sözleşmeleri standardı 16.02.2019 tarihli ve 30688 sayılı Resmi Gazete 'de yayımlanmıştır. Standart, 31.12.2022 tarihini izleyen hesap dönemlerinde uygulanacaktır. TFRS 17, sigorta sözleşmelerinin tanımlanması, birleştirilmesi, ayrıştırılması, ölçüm ve raporlanması süreçlerini düzenlemiştir. Aşağıdaki durumlar standardın uygulama alanına girmektedir (KGK, 2019: 1-2):

- a) İşletmenin düzenlediği sigorta sözleşmeleri
- b) Reasürans sözleşmeleri
- c) Sigorta sözleşmesi ihraç eden bir işletmenin ihraç ettiği isteğe bağlı katılım özelliği bulunan yatırım sözleşmeleri.

Standart sözleşmelerin birleştirilmesi ve ayrıştırılmasına ilişkin düzenlemeleri ticari hayatın akışını göz önüne alarak düzenlemiştir. Buna göre, sigorta sözleşmelerinde karşı tarafın aynı ya da ilişkili kişi olması durumunda gerçekleştirilen sigorta sözleşmelerinin tek bir sigorta sözleşmesi gibi muhasebeleştirilmesi imkânı vardır. TFRS 17, sigorta sözleşmelerindeki tüm sigorta ve sigorta dışı unsurları da ele almaktadır. Sigorta sözleşmesinde yer alan ve finansal olmayan sigorta dışı unsurlar, bu unsurların uygulama alanına giren standarda göre raporlanırlar. TFRS 17'ye göre sigorta dışı unsurlar; saklı türev ürünler, yatırım bileşeni ve sigorta dışı hizmetlerdir. Saklı türev ürünler ile yatırım bileşenleri TFRS 9 Finansal Araçlar standardına göre, sigorta dışı hizmetler ise TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat Standardı'na göre raporlanarak sigorta sözleşmelerinden ayrıştırılır. Geriye kalan sigorta unsurları ise TFRS 17 standardına göre raporlanır (Oğuz, 2018: 86-87).

Standart, sigorta işletmelerine sigorta sözleşmelerini tek tek raporlayabilmenin yanında benzer risk ve niteliklere sahip sözleşmeleri toplu olarak raporlama seçeneğini de sunmuştur. Sözleşmelerin toplu olarak raporlanmasında ekonomik açıdan dezavantajlı olma kavramı önem taşımaktadır. Standartta göre: "Sözleşmenin ifasına ilişkin nakit akışlarının, daha önce finansal tablolara alınan sigorta edinimine ilişkin nakit akışlarının ve ilk defa finansal tablolara alma tarihinde sözleşmeden kaynaklanan nakit akışlarının toplamda net bir çıkış oluşturması durumunda sigorta sözleşmesi, ilk defa finansal tablolara alma tarihinde ekonomik açıdan dezavantajlıdır". Standart, işletmelere sözleşme öncesi ve sonrasında sigorta sözleşmelerinin değerlendirilerek bu sözleşmelerin ekonomik açıdan dezavantajlı olup olmadığının belirlenebileceğini düzenlemiştir. Ayrıca standarda göre bir yılı geçen sözleşmelerle yeni sigorta sözleşmeleri aynı grupta raporlanamaz. TFRS 17'ye göre sigorta sözleşmeleri aşağıdaki üç başlıkta gruplandırılabilir (KGK, 2019: 3-5):

- a) İlk muhasebeleştirmede ekonomik açıdan dezavantajlı sözleşme grubu,
- b) İlk muhasebeleştirmede ekonomik açıdan dezavantajlı olmayan ve sonraki süreçte de ekonomik açıdan dezavantajlı hale gelme ihtimali olmayan sözleşme grubu,
- c) İlk muhasebeleştirmede ekonomik açıdan dezavantajlı olmayan ancak sonraki süreçte ekonomik açıdan dezavantajlı hale gelme ihtimali olan sözleşme grubu.

Standarda göre, bir sigorta sözleşmesi grubu; o sözleşme grubuna ilişkin teminat süresi başlangıcı, ilgili grupta ilk ödemenin yapılacağı tarih veya ekonomik açıdan dezavantajlı sözleşme grubunun bu hale geldiği tarihten en erken olanında finansal tablolara alınır. Standart sigorta sözleşmelerinin ölçümünde üç yaklaşımı benimsemektedir (KGG, 2019: 6). Bunlar:

1. Genel Model Yaklaşımı: Genel model yaklaşımında işletmenin geleceğe yönelik nakit akışı tahminleri (Nakit girişleri-nakit çıkışları) sigorta sözleşmelerinin finansal ve finansal olmayan riskleri ile düzeltilir. Düzeltmenin ardından sözleşmeye dayalı hizmet marjı da eklenerek ölçüm tamamlanır (Oğuz, 2019: 195).

2. Prim Dağıtım Yaklaşımı: Prim dağıtım yaklaşımının uygulanabilmesi için genel model yaklaşımı ile prim dağıtım yaklaşımı ölçümü arasında önemli bir fark olmaması ve sigorta sözleşmesinin vadesinin bir yılın altında olması gerekmektedir. Prim dağıtım yaklaşımında kalan teminat yükümlülüğüne ilişkin ölçüm yöntemi düzenlenmiştir. Diğer süreçler genel modele göre düzenlenir. Prim dağıtım modelinde, herhangi bir sigorta edinimine ilişkin maliyetler gerçekleştiği anda direkt gider kaydetme imkânı vardır. Poliçe vadesi bir yıldan az ya da bir yıla eşitse, işletme sözleşmeyle ilgili doğrudan maliyetleri direkt olarak giderleştirmeyi seçebilmektedir. Prim dağıtım modelinde, sözleşme primi sözleşme vadesine dağıtılır. Kalan vadeye konu yükümlülük, zamana bağlı olarak homojen bir şekilde veya tazminatların zamana dağılımı baz alınarak dağıtılmaktadır (Tucker, 2017: 32).

3. Değişken Ücret Yaklaşımı: Bu yaklaşım sigortalının doğrudan ya da dolaylı olarak katılım şansının bulunduğu sigorta sözleşmelerinde uygulanmaktadır. Bu tür sigorta sözleşmelerinde sigortalıya oluşturulan varlık havuzundan ödemelerin yapıldığı ve bir dayanak varlığın olduğu sözleşmelerdir. Değişken ücret modelini standart kapsamındaki diğer modellerden farklı yapan varlık getirisi üzerinden işletmenin aldığı paya ilişkin değerlendirmedir. Genel modelde, sözleşmeye dayalı hizmet marjına poliçe başlangıcında belirlenen sabit bir getiri oranı üzerinden faiz işletilmekte ve piyasadaki getiri oranları ile aradaki fark yatırım geliri ya da yatırım gideri olarak muhasebeleştirilmektedir. Prim dağıtım modelinde, sözleşmeye dayalı hizmet marjına piyasadaki getiri oranları ile faiz işletilmekte ve yatırım geliri olarak muhasebeleştirilmektedir. Değişken ücret modelinde ise işletmenin sözleşmedeki varlık havuzundan elde edilen getiriden aldığı pay yatırım geliri değil, verilen bir hizmet karşılığında alınan değişken ücret olarak kabul edilmektedir. Varlık havuzunun değerinde meydana gelen değişimin sigortalılara ait kısmı nakit akışlarına yansımaktadır. Varlıklardan elde edilecek getiri işletmenin hizmetleri karşılığında alacağı değişken ücret düşülmüş olarak sigortalılara ödenerek nakit akışlarında yer almalıdır. Varlıkların getirisinde bir değişim bekleniyorsa sözleşmeye dayalı hizmet marjına yansıtılmalı ve beklenen tahmini değişken ücret güncellenmelidir (Yıldırım, Eryılmaz ve Büyükarıkan, 2020: 536).

Standarda göre bir sigorta sözleşmesinin finansal tablo dışı bırakılması için ilgili sözleşmesinin vadesinin dolması, yükümlülüğün ortadan kalkması ya da sözleşmenin iptal edilmesi ile sigorta sözleşmesinde değişiklik yapılması gerekmektedir. Ancak sözleşme değişikliklerinin finansal tablo dışı bırakılabilmesi için bu sözleşmelerin ölçüm ve sınıflandırılmada önemli nitelikte değişiklikler içermesi gerekmektedir (KGG, 2019: 13).

4) TFRS 17 STANDARĐININ UYGULAMAYA GETİRECEKLERİ YENİLİKLER VE STANDARĐIN TFRS 4'DEN FARKLARI

TFRS 17 Sigorta Sözleşmeleri Standardı finansal raporlama süreçlerinde önemli değişiklikleri içermektedir. Standart ile, uluslararası finansal raporlama standartlarını kullanan tüm sigorta işletmeleri için ortak bir ölçüm modeli düzenlenmiştir. Uluslararası finansal raporlama standartlarını kullanan ve aktif büyüklükleri yaklaşık 13 trilyon Dolar olan 450 adet sigorta işletmesinin bu standarda tabi olması beklenmektedir. Yeni standart sigorta sözleşmelerinin raporlanmasında daha şeffaf ve sigorta işletmelerinin karlılığının daha net bir şekilde sunulması amaçlarıyla düzenlenmiştir (Oğuz, 2019: 192).

TFRS 17, TFRS 4 Sigorta Sözleşmeleri Standardı yerine hazırlanmış bir standarttır. 2004 yılında uygulanmaya başlanan ve geçici bir standart olan TFRS 4, farklı ülkelerdeki sigorta işletmelerine benzer sözleşmeler için farklı muhasebe politikaları benimseme iznini vermiştir. Bu durum sigorta sözleşmelerinin finansal sonuçlarının karşılaştırılabilir olmasını engellemiştir. Yeni standart ise sigorta sözleşmelerinin gelecekteki risk ve avantajlarını yansıtabilecek uygulamaları düzenlemiştir (IFRS, 2017: 1).

TFRS 17'nin sigorta sözleşmelerinin finansal raporlamasına getirdiği yenilikler ve TFRS 4 standardı ile farkları Tablo 3'de yer almaktadır:

Tablo 3. Temel Konularda TFRS 17 ve TFRS 4 Farklılıkları

TFRS 4	TFRS 17
Farklı ülkelerdeki benzer sigorta sözleşmelerinin finansal raporlanmasında farklı politikalar.	Sigorta sözleşmelerinin raporlanmasında ortak uygulama.
Uluslararası alanda faaliyet gösteren sigorta işletmeleri benzer politikalara göre raporlanan sözleşmeleri gruplandırarak takip edebilir.	Sigorta sözleşmelerinin ürün ve coğrafi bölgeye göre gruplandırılıp birlikte raporlanmasına olanak tanınmaktadır.
Raporlama süreçlerinde ortak bir uygulamanın olmaması sebebiyle bazı işletmeler mevduatları gelir olarak sunmaktadır.	Yalnızca sigortacılık faaliyetleri sonucundaki kazançlar gelirin unsurunu oluşturmaktadır.
Sigorta sözleşmelerinin ölçümünde güncel olmayan veriler kullanılabilir.	Sigorta sözleşmeleri ölçülürken güncel veriler kullanılmak zorundadır. Sigorta sözleşmesini ilgilendiren yeni bir durum ortaya çıktığında gerekli güncellemeler yapılır.
Bazı sigorta işletmeleri ölçümde paranın zaman değerini dikkate almamaktadır.	Sigorta sözleşmelerinin ölçümünde paranın zaman değerinin dikkate alınması zorunludur.
Bazı işletmeler sigorta kazançlarının kaynaklarını tutarlı olarak açıklamamaktadır.	İşletmeler kazançlarını bugünkü ve gelecek olmak üzere sınıflandırmaktadır.

Kaynak: IFRS, 2017: 2-3

TFRS 17 standardı sigorta sözleşmelerinin finansal raporlama uygulamalarında birliği ve benzer nitelikteki sigorta sözleşmelerinin bir grup olarak takip edilebilmesi imkanını sağlamıştır. Gruplandırmanın uygulanabileceği alanlardan biri de iklim değişikliğinden etkilenebilecek sözleşmelerdir.

5) İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN ETKİLERİNİN FİNANSAL RAPORLAMASINDA TFRS 17’NİN ROLÜ VE ÖRNEK BİR UYGULAMA

İşletmeler finansal tablolarında faaliyet sonuçlarını etkileyen önemli nitelikteki olay ve işlemleri raporlamaktadır. Finansal niteliği olmayan fakat işletmelerin finansal sonuçlarını etkileyebilecek bazı olay ve işlemler işletmeler tarafından göz ardı edilebilmektedir. İklim değişikliğinin mevcut sonuçları ve gelecekteki etkileri işletmelerin finansal sonuçlarını doğrudan etkileyebilecek nitelikte olmasına rağmen işletmeler bu etkilere finansal tablolarında yeterince yer vermemektedir. Dört büyük denetim şirketi, iklim değişikliği ve sıfır karbon hedefine ilişkin uygulamalardan doğrudan etkilenebilecek, işletmeler üzerinde çalışma yapmıştır. 107 uluslararası işletme üzerinde gerçekleştirilen ankete göre, bu işletmelerin %70’i 2020 yılında finansal tablolarında iklim değişikliğine ilişkin unsurlara yer vermemiştir. Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (IASB), işletmelerin finansal tablolarını etkileyen iklim değişikliği unsurlarının Uluslararası Muhasebe Standartları’na uygun olarak raporlanması gerektiğini savunmaktadır. Finansal Muhasebe Standartları Kurulu (FASB) işletmelerin çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim unsurlarının (ESG) finansal sonuçlarını ve işletmelerin bu unsurları nasıl yönettiğinin işletmelerin finansal tablolarında ve finansal tablolarının dipnotlarında açıklanması gerektiğini belirtmiştir. Uluslararası Denetim ve Güvence Standartları Kurulu (IAASB) denetçilere iklim değişikliği unsurlarının işletmeyi etkilemesi durumunda bu unsurların işletmelerin finansal tablolarında raporlanıp raporlanmadığını denetlemeleri gerekliliğini vurgulamıştır (Financial Times, 2021; IFRS, 2020; IAASB, 2020).

5.1) İklim Değişikliğinin Finansal Raporlaması ve TFRS 17

İşletmelerin faaliyetlerinde dikkate alması gereken en önemli unsurlardan biri gelecekteki risk ve belirsizliklerdir. Konuyu iklim değişikliği ve finansal raporlama açısından ele almadan önce risk ve belirsizlik arasındaki farkı vurgulamak konuya kavramsal açıdan değer katacaktır. Risk kavramı kayba, zarara sebep olacak bir durumun ortaya çıkma olasılığıdır. Finansal açıdan ele alındığında ise risk bir kişi ya da kurumun finansal beklentisinden sapma olasılığıdır. Bir kararın olası sonuçları ve bu sonuçların olasılığı bilinmediğinde bu durum belirsizlik kavramına karşılık gelmektedir. Belirsiz bir ortamda karar vericiler, gelecekte kararlarının yaratacağı sonuçlardan habersizdir (Toma, Chiriță, & Şarpe, 2012: 976). Riskler oransal olarak ortaya konabilen kayıp ihtimalleri olduğundan yönetilmesi daha kolaydır. İşletmeler stratejilerini, iş modellerini ve alacakları kararları belirlerken risk unsurlarını göz önüne alıp oluşturdukları senaryolara göre hareket edebilmektedir. Nitekim iklim değişikliğinin etkileri konusunda senaryolar oluşturarak faaliyetlerini şekillendiren işletmeler bulunmaktadır. Belirsizlik ise riske göre yönetilmesi daha zor bir unsurdur. Belirsizlik durumunda işletmeler pasif kalarak “bekle gör” stratejisini uygulayabilecekleri gibi kuracakları esnek modellerle belirsizliğin gelecekte yaratacağı kayıplardan faaliyetlerindeki hızlı değişim ile korunmaya çalışabilirler (Fırat & Kurtuluş, 2014: 87).

İklim değişikliği de yarattığı doğrudan ve dolaylı etkilerle işletmeler ve bu işletmelerle ilgili menfaat sahiplerini ilgilendiren risk belirsizlikleri barındırmaktadır. Sıcaklıklardaki değişimler, yağış rejimindeki büyük çaplı değişimler ve İklim bağlantılı doğal afetler iklim değişikliğinin doğrudan fiziksel etkilerini oluşturmaktadır. İklim değişikliğinin fiziksel etkileri ekolojiyi ve halk sağlığını bozarak canlı yaşamını tehdit etmektedir. Ayrıca bu fiziksel etkiler üretimi aksatırken kişilerin maddi kayıplarının da artmasına sebep olmaktadır (IPCC, 2007). Bank of England (2018) iklim değişikliğinin fiziksel etkilerini yerkü-

redeki sürekli sıcaklık artışı ve iklim kaynaklı doğal afetler olarak ikiye ayırmıştır. Bank of England'a (2018) göre iklim değişikliği kaynaklı bir diğer risk ise düşük karbon ekonomisine dönüşümün yaratacağı risklerdir. Bu iki temel unsurun ülke ekonomileri üzerinde yaratacağı muhtemel etkiler Tablo 4'de yer almaktadır:

Tablo 4. İklim Değişikliğinin Ekonomiler Üzerindeki Özet Muhtemel Sonuçları

Risk Türü		Ekonomik Etkileri	Riskin Zamanlaması
Fiziksel Riskler	İklim Kaynaklı Doğal Afetler	Arz ve Talepte Beklenmeyen Şoklar	Kısa ve Orta Vade
	Küresel Isınma	Ekonomik Büyüme ve Üretim Kapasitesi Üzerindeki Olumsuz Etki	Orta ve Uzun Vade
Dönüşüm Riski		Arz/Talep Şokları ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Olumsuz Etki	Kısa ve Orta Vade

Kaynak: Bank of England, 2018: 9

İklim değişikliğinin ekonomik etkilerinin daha net bir şekilde ortaya konması amacıyla arz ve talep üzerindeki etkiler, farklı ekonomik aktiviteler açısından Tablo 5'de açıklanmıştır.

Tablo 5. İklim Değişikliğinin Arz ve Talep Üzerindeki Etkileri

		Fiziksel Riskler		Dönüşüm Riskleri
		İklim Kaynaklı Afetler	Küresel Isınma	
Talep	Yatırım	İklim Kaynaklı Belirsizlikler		Dışlama Etkisi
	Tüketim	İklim Kaynaklı Afetlerin Verdiği Zarar		Dışlama Etkisi
	Ticaret	İthalat/İhracat Zincirinin Zarar Görmesi		Asimetrik İklim Politikalarının Dış Ticarete Verdiği Zararlar
Arz	İşgücü	İklim Kaynaklı Afetler Sebebiyle İşgücü Kayıpları	İklim Kaynaklı Afetler Sebebiyle İşgücü Kayıpları	
	Girdiler	Başta Gıda Olmak Üzere Girdi Yetersizlikleri		Enerji Arzı Riskleri
	Sermaye	İklim Kaynaklı Afetlerin Sermaye Birikimine Verdiği Zarar	Küresel Isınma Sonucunda Ortaya Çıkacak Yeni Düzenin Finanse Edilmesi İçin Üretim Sermayesinin Azaltılması	Düzenlemelere Uygun Ekonomik Faaliyetlerin Finanse Edilmesi İçin Üretim Sermayesinin Azaltılması
	Teknoloji	Kaynakların İnovasyon Yerine Yeniden Yapılandırma ve Değişim İçin Kullanımı	Kaynakların İnovasyon Yerine Yeniden Yapılandırma ve Değişim İçin Kullanımı	İnovatif Faaliyetlerin Temiz Enerji Teknolojilerine Adaptasyon Sürecinde Göreceği Zarar

Kaynak: Bank of England, 2018: 8

Fiziksel etkilerle birlikte iklim değişikliğiyle mücadelede alınan önlemlerin işletmeler ve insanlar üzerinde oluşturduğu politik etkiler, doğal kaynakların mülkiyet sorunlarının ülkeler arasında yaratacağı güvenlik etkileri, kişi ve kurumların yaşayacağı hukuki ihtilaflar, tedarik zincirindeki sorunlar ve saygınlığı kaybetme gibi etkiler iklim değişikliğinin kişi ve kurumlar için yaratacağı muhtemel dolaylı etkilerdir (WEF, 2020: 31-40).

Hükümetler, işletmeler ve hane halklarının yaşayacakları tüm bu etkiler iklim değişikliğinin yaratacağı risklerle finansal mücadele sürecinde sigortacılık faaliyetlerinin önemini arttırmaktadır. Sigortacılık sektörü uygulamaları artan taleple birlikte iklim değişikliği uygulamalarının yaratacağı yeni uygulama, model ve senaryolarla da önemli bir gelişim kaydedebilir. Ancak sigorta işletmeleri, iklim değişikliğine ilişkin risk ve modellemelerini doğru bir şekilde oluşturmazsa iklim değişikliğinden olumsuz etkilenecek ve artan sigorta zararları ile birlikte ekonomiler zarar görecektir (Jóhannsdóttir, Wallace and Jones, 2012: 62-63). Sigorta işletmeleri iklim değişikliğine ilişkin unsurları tanımlayarak süreçlerine dahil edebilirler. Ancak sigorta işletmelerinin iklim değişikliği yönetiminde yaşayacağı en önemli handikaplarından biri iklim değişikliğinin uzun vadede yaratacağı belirsizlikleri yönetmek olacaktır. Sigorta işletmelerinin belirsizlikle mücadele ederken mali kayıplarını doğru bir şekilde tahmin ederek bu kayıplar için önlem alması, tanımladığı iklim değişikliği unsurlarına ilişkin risk tanımlamalarını ve bu risklerin yaratacağı muhtemel sonuçları senaryolarla ortaya koyması ve reasüransa uygun sözleşmeleri gerçekleştirilmesi iklim değişikliğinin yaratacağı zararlarla mücadelede önem taşımaktadır (GAO, 2015).

İklim değişikliği finansal olmayan bir unsur olmasına rağmen iklim değişikliğinin sonuçları işletmelerin varlıkları, yükümlülükleri ve özkaynaklarını etkilemektedir. Dolayısıyla iklim değişikliğinin etkilerinin finansal olarak raporlanması işletmelerin faaliyet sonuçlarının daha doğru bir şekilde raporlanmasını sağlayacaktır. Böylece işletmeler ve menfaat sahipleri daha sağlıklı kararlar verebilir. Ayrıca etkilerinin daha net bir şekilde ortaya konması iklim değişikliğiyle mücadeleye de katkı sağlayacaktır (TFCD, 2017: 1). Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (IFRS), iklim değişikliği unsurlarına doğrudan atıf yapan standartlar değildir. Ancak çalışmanın konusu olan TFRS 17 de dahil olmak üzere standartlar işletmelerin faaliyetleri dışındaki finansal olmayan unsurların ölçüm süreçlerine dahil edilmesi gerektiğini düzenlemiştir. Dolayısıyla işletmeler finansal tablolarını etkileyecek olan iklim değişikliği unsurlarının finansal sonuçlarını raporlarken Uluslararası Finansal Raporlama Standartları'nı uygulayabilir. İşletme yönetiminin finansal tablolarını iklim değişikliğine ilişkin unsurları dikkate alarak hazırlaması finansal tabloların sunduğu sonuçların daha gerçekçi olmasını sağlarken başta yatırımcılar olmak üzere işletme ile ilgili menfaat sahiplerinin verecekleri kararların kalitesine doğrudan etki edebilir (IFRS, 2020:1). İklim değişikliğinin etkilemesi muhtemel finansal tablo unsurları aşağıda belirtilmiştir (Anderson, 2019: 4):

- Şerefiye de dahil olmak üzere varlıklardaki değer düşüklükleri,
- Varlıkların ekonomik ömürlerindeki değişim,
- Varlıkların gerçeğe uygun değerlerindeki değişim,
- Azalan talep ya da artan maliyetler sebebiyle değer düşüklüğü hesaplamasındaki etkiler,

- Azalan talep ya da artan maliyetler sebebiyle ekonomik açıdan dezavantajlı sözleşmelerin belirlenmesi ve bu sözleşme hükümlerindeki değişimler,
- Cezalardan kaynaklanan karşılık oranlarındaki değişiklikler,
- Beklenen kredi ve sigorta zararlarındaki değişiklikler.

İklim değişikliği konusunda faaliyet gösteren uluslararası kuruluşlar dünyada ortak bir raporlama dili oluşturmak amacıyla Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (IASB) tarafından oluşturulan uluslararası finansal raporlama standartlarının iklim değişikliğinin etkilerinin finansal raporlamasında kullanılabilmesini savunmaktadır (TFCD, 2017; CDSB, 2021). Bu standartlar işletmelere faaliyetleri gereği karşılaştıkları olaylarda tanıma, ölçme, sunum ve raporlama konularında yardımcı olmaktadır. Başta kredi verenler ve yatırımcılar olmak üzere işletme ilgileri için iklim değişikliğinin işletmeler üzerinde yaratacağı finansal etkilere ilişkin varsayımlar ve açıklamalar önem taşımaktadır. Bu sebeple işletmelerin UFRS'ye uygun olarak iklim değişikliğine ilişkin finansal raporlama süreçlerini gerçekleştirmesi önemlidir (Anderson, 2019: 3).

İklim değişikliğinin etkileri sonucunda yaşanan maddi kayıplar, işgücü kayıpları, hastalık ve ölümler sigorta uygulamalarının sıklığını ve sigorta sözleşmelerinin sonuçlarını önemli ölçüde değiştirecektir. TFRS 17 Sigorta Sözleşmeleri Standardı, finansal raporlama sürecindeki yargılar ve bu yargılardaki değişimler ile işletmelerin maruz kaldıkları risk ve risk yönetimi süreçlerinin açıklanması süreçleriyle iklim değişikliği unsurlarının finansal olarak raporlanması süreçlerinde kullanılabilir (IFRS, 2020: 6). Sigorta sürecinin finansal raporlanmasında uygulanan TFRS 17 iklim değişikliğinin etkileri açısından incelendiğinde kullanışlı bir standart olduğu yorumu yapılabilir. Yerine uygulanmaya başladığı TFRS 4'e göre finansal olmayan risk kavramını değerlendirme süreçlerine dahil etmesi, benzer nitelikteki sözleşmelerin gruplandırılması ve uzun vadeli sigorta sözleşmelerinin geleceğe yönelik nakit akışlarının hesaplanması uygulamalarıyla iklim değişikliğinin finansal raporlaması için daha uygun düzenlemeleri içermektedir. TFRS 17 uzun vadeli ve karmaşık risklere odaklanan bir standarttır. Dolayısıyla bu standardı uygulayan işletmeler iklim değişikliğinin mevcut ve muhtemel risklerini finansal tablolarında raporlayabilecektir (CDSB, 2017: 13).

TFRS 17'nin temel ölçüm modeli olan genel model yaklaşımının temel unsurlarından biri finansal olmayan risklere ilişkin risk düzeltmesidir. Standart genel model yaklaşımına göre ölçüm sürecinde finansal olmayan risk unsuru için talep edilecek tazminatı yansıtan nakit akışlarının bugünkü değerinin de ölçüme eklenmesini düzenlemiştir. Standart finansal olmayan risklere ilişkin genel düzenleme ve dipnotlarında finansal olmayan risk unsurlarını tam olarak sıralamasa da sigorta sözleşmesiyle ilgili finansal olmayan tüm risklerin ölçüm sürecine finansal olmayan risk düzeltmesi olarak dahil edilmesi gerektiğini belirtmiştir. İklim değişikliğinin etkileri bir sigorta sözleşmesi için önemli bir finansal olmayan risk unsurudur. Dolayısıyla standart, iklim değişikliği etkilerinin sigorta işlemlerinin raporlanmasına olanak sağlamaktadır (KGK, 2019: 37- 38; CDSB, 2021: 26).

Sigorta Sözleşmeleri standardının iklim değişikliğinin finansal olarak raporlanması açısından bir diğer önemli düzenlemesi ise benzer risk ve süreçlere sahip sigorta sözleşmelerinin gruplandırılarak birlikte raporlandırılabilmesidir. Sigorta işletmeleri gerçekleştirecekleri senaryoları, modellemeleri ve konu-

nun uzmanlarının görüşleriyle iklim değişikliğinin sonuçlarından etkilenebilecek sözleşmeleri birlikte değerlendirilebilir. Böylece iklim değişikliğinin sigorta süreci ve sigorta işletmelerinin finansal performanslarına olan etkisi sağlıklı bir şekilde ölçülebilecektir (KGK, 2019: 3-4).

Standartta göre iklim değişikliğine ilişkin risklerin raporlanması süreçlerine entegre edilebilecek düzenlemeler; TFRS 17 kapsamında iklim değişikliği risklerinin niteliği ve derecesiyle ilgili açıklamalar (TFRS 17.93), maruz kalınan iklim değişikliği risklerinin kaynağı ve risk yönetimi süreçleri (TFRS 17.124), iklim değişikliği unsurlarına ilişkin risk yoğunluğunun belirlenmesi (TFRS 17.127), iklim değişikliği risklerinden kar, zarar ve özkaynağın nasıl etkileneceğinin inceleneceği duyarlılık analizleridir (TFRS 17.128) (CDSB, 2021: 26). Bu düzenlemelerde “iklim değişikliği” kavramı kullanılmamakla birlikte standarttaki risk yönetim süreçleri yukarıdaki paragrafta örneği sunulduğu şekliyle iklim değişikliği riskleri için kullanıma uygundur

5.2) TFRS 17 Standardına Uygun İklim Değişikliği Risklerinin Finansal Raporlaması Süreci

Bu bölümde bir sigorta işletmesinin iklim değişikliği unsuru konusundaki finansal raporlama süreci vaka analiziyle incelenmiştir. Standartın değerlendirme yöntemlerine ilişkin uygulamalarının literatürde ele alınmış ve çalışmanın kapsamı sebebiyle oluşturulan vakada iklim değişikliğine ilişkin risk düzeltmesi süreçlerine odaklanılmıştır. Vakanın oluşturulmasında Climate Disclosure Standards Board (CDSB-2021) tarafından oluşturulan örneklerden yararlanılmıştır. Çalışmada yer alan vaka yazarlar tarafından geliştirilmiştir.

- **Vaka:** Bir sigorta işletmesi üç yılı kapsayan konut sigortası poliçesi satmıştır. Oluşturulan poliçede sigortaya konu olan konutun bulunduğu bölgede artan hortum olayları göz ardı edilmiştir. İşletme, standartın ‘firma genel model yaklaşımı’ni uygulamaktadır.

- **Standartın Uygulanması:** Sigorta işletmesi bu sigorta işlemini sigorta grubunun gelecekteki nakit akışlarının tahmini olarak finansal tablolarına alır. Gelecekteki nakit akışları tahmin edilirken nakit akışları tutar, zamanlama ve belirsizlik açısından eldeki makul bilgilerle değerlendirilir. Bu süreçte işletme gelecekteki muhtemel sonuçları senaryolaştırarak bu senaryoların beklenen değer olasılıklarının ağırlıklı ortalamasını tahmin eder. Standartın B40 ekinde yer alan düzenleme sigorta işletmesinin katstrofik zararlara ilişkin tahminlerin yapılabilmesine dayanak oluşturmaktadır. Bu sebeple sigortacı, sigorta işlemine konu evle ilgili doğal afetlerin artışını dikkate alarak finansal olmayan risk düzeltmesi için oran hesaplar. Bu oran kullanılarak aşağıdaki formül ile sigorta işlemini genel model yaklaşımına göre değerler;

İskonto Edilmiş Tahmini Nakit Akışı + Finansal Risk Düzeltmesi + Finansal Olmayan Risk Düzeltmesi + Sözleşmeye Dayalı Hizmet Marjı

İskonto Edilmiş Tahmini Nakit Akışı: Nakit Girişi – Tahmini Nakit Çıktıları (poliçe adedixpoliçeyle ilişkilendirilebilen giderler)+(tazminat ödenmesi tahmin edilen poliçe adedi x vadexteminat tutarı)

Sonraki dönemlerde sigorta sözleşmesinin defter değeri, sigorta sözleşmesine ilişkin teminat yükümlülüğü ve hasarlara ilişkin yükümlülüklerin toplamından oluşur. Bu yükümlülükler gelecekteki hizmetlerle ilgili sözleşmenin ifasına ilişkin nakit akışlarını ifade eder. Bu nakit akışları gelecekteki hak talep

lerinden kaynaklanan gelecekteki nakit çıkışlarını içerecektir. B40 ekinde yer alan düzenleme gereği katastrofik tahminler yükümlülüklerin hesaplanmasında da kullanılabilir.

İklim kaynaklı afetlerin ve bu afetlerin yaratacağı ekonomik kayıplara ilişkin hesaplamalar sonucunda sözleşmenin ifasına ilişkin nakit akışlarında önceki hesaplamada beklenen değer üzerinde olumsuz nakit akışı gerçekleşebilir. Bu durumda sigorta sözleşmesi ekonomik açıdan dezavantajlı sözleşme haline gelir. İşletme, ekonomik açıdan dezavantajlı sözleşme ile ortaya çıkan zararı kar veya zararda takip eder. Meydana gelen zararı sıfırlamak için kar ve zararda sunulan, sigorta hasılatının belirlenmesi dışında bırakılan zarar bileşeni ayrılır.

- Açıklanan Önemli Konular

Standardın 117. Paragrafına göre bu standardın uygulanması sürecinde, uygulanan yargılar ve yargılardaki değişiklikler açıklanmalıdır. Bu vakada sigorta işletmesinin sigorta sözleşmesine ilişkin iklim kaynaklı unsurların finansal raporlama sürecine dahil edilmesi yargılardaki önemli değişikliklerden biridir. Bu değişim ve iklim kaynaklı afetlerin sözleşmenin değerlemesine hangi yöntemlerle dahil edildiği açıklanmalıdır.

Ayrıca sigorta işletmesi sigorta sözleşmesinin niteliği, tutarı ve belirsizliğinin iklim kaynaklı afetlerden ne ölçüde etkilendiğini açıklamalıdır. 121 ve 122. paragraf gereği risk unsurları ve bu risk unsurlarının nasıl kategorileştirildiğine yönelik açıklamalar yapılmalıdır. Örneğin bu vakada iklim kaynaklı risklerin her bir afet ya da coğrafi özelliğe göre gruplandırılarak sunulması mümkündür. Ayrıca standardın 127. paragrafı gereği risk yoğunluklarının ve bu yoğunluğu belirleyen ortak özelliklerin de (para birimi, sektör, coğrafi özellikler, sigorta konusu olay) açıklanması gerekmektedir.

Sigorta işletmesi 100. paragraftaki düzenleme gereği açılış ve kapanış bakiyeleri arasında zarar bileşenleri, kalan teminat yükümlülükleri ve hasarlara ilişkin yükümlülükler arasındaki farklılıkları açıklamalıdır. İşletme sigorta sözleşmesine ilişkin sigorta hasılatı, sigorta hizmet giderleri ve bu unsurlar dışındaki yatırım unsurlarını da açıklamalıdır.

İşletme, geleceğe ilişkin nakit akış tahminlerini de açılış ve kapanış bakiyeleri arasındaki fark olarak açıklamalıdır. Ayrıca eğer varsa ekonomik açıdan dezavantaj olması durumunda geleceğe ilişkin zararlar ve bu zararların iptali de açıklanmalıdır.

5.3) Değerleme Örneği

Bu bölümde sigorta sözleşmelerinin genel model yaklaşımına göre değerlendirilmesi süreci örneklendirilmiştir. Değerleme örneğindeki sigorta işletmesi konut sigortası kapsamındaki portföyünü değerlendirirken iklim kaynaklı afetler sebebiyle sigorta zararları yaşayan müşterilerine ait sözleşmeleri birlikte raporlamaya karar vermiştir. Gruplandırma yapılırken vadeleri aynı olan sözleşmeler aynı gruba dahil edilmiştir. Bu örnekte genel model yaklaşımına göre değerlendirilen ve vadesi iki yıl olan sözleşmelere yer verilmiştir. Sözleşmelere ilişkin varsayımlar aşağıdaki gibidir:

- Yeni düzenleme 01.01.2022 tarihinde başlayacak olup 01.01.2024 tarihinde sonlanacaktır.
- Prim tutarı 2.000 TL olan 30 poliçe, prim tutarı 5.000 TL olan 20 poliçe ve prim tutarı 1.000 TL olan

40 poliçe vardır. Prim tutarı sözleşme başında tek seferde ödenecektir. Poliçeler için toplanan teminatlar poliçe başına sırasıyla 4.000 TL, 8.000 TL ve 3.000 TL'dir.

- Poliçelerle ilişkilendirilebilecek giderler 20.000 TL olarak hesaplanmıştır.

- İşletme prim tutarı 2.000 TL olan 5 ve prim tutarı 1.000 TL olan 10 işletmeye iklim kaynaklı afetlerden dolayı tazminat ödeyeceğini tahmin etmiştir.

- Finansal riskler için gerçekleştirilen ölçümler sonucunda iskonto oranı %4 hesaplanmıştır. Poliçelerin iklim kaynaklı finansal olmayan riskleri için hazırlanan senaryolara göre %10'luk bir finansal olmayan risk düzeltilmesi gerçekleştirilecektir.

-Uygulamaya vergi ile ilgili işlemler ve karşılık hesapları dahil edilmemiştir.

Birinci yılın başında sözleşme ölçümüne ilişkin işlemler aşağıdaki gibidir;

a) Tahmini Nakit Akışları = Poliçe Adedi x Prim Tutarı

$$200.000 = (2.000 \times 30) + (5.000 \times 20) + (1.000 \times 40)$$

b) Tahmini Nakit Çıkışları = Poliçeye İlişkin Giderler + Tahmini Tazminat

$$120.000 = 20.000 + [(4.000 \times 2 \times 5) + (3.000 \times 2 \times 10)]$$

Tahmini nakit çıkışı eşit olarak vadelere dağıtılarak iskonto hesaplanmıştır. Prim ödemeleri sözleşme başında tek seferde ödendiğinden nakit akışlarına iskonto hesaplaması uygulanmamıştır.

1. Yıl İskonto: $60.000/(1+0.04) = 57.692$

2. Yıl İskonto: $60.000/(1+0.04)^2 = 55.556$

c) İskonto Edilmiş Tahmini Nakit Akış Tutarı: $200.000 - 113.248 = 86.752$

d) Finansal Olmayan Risk Düzeltmesi: $86.752 \times 0.10 = 8.675$

e) Sözleşmeye Dayalı Hizmet Marjı: $86.752 - 8.675 = 78.077$

6) SONUÇ

Sigorta işletmelerinin başarısı, sigorta sözleşmelerinin bu sözleşmeleri etkileyebilecek finansal ve finansal olmayan tüm değişkenlerin finansal sonuçlarını doğru bir şekilde yansıtmasına bağlıdır. Sigorta işletmeleri bu amaçla çeşitli modellemeler oluşturarak finansal ve finansal olmayan değişkenleri bu modellere eklerler. Sigorta sözleşmelerini etkileyecek önemli finansal olmayan değişkenlerden biri de iklim değişikliği unsurlarıdır. İklim değişikliğinin etkileri kişi ve kurumların ekonomik kayıplar yaşamalarına sebep olurken, bozulan halk sağlığı hayat sigortası tarafını etkileyebilir. Bu sebeplerle kişi ve kurumların iklim değişikliği kaynaklı risklerinden korunması çabası sigorta faaliyetlerine olan talebi

arttıracaktır. Ancak iklim değişikliğine ilişkin risklerin sigorta sözleşmelerinin değerlemesi sürecinde doğru bir şekilde hesaplanamaması durumunda sigorta zararları da artacaktır. Dolayısıyla iklim değişikliği unsurları iyi yönetildiği sürece sigorta işletmeleri açısından fırsatları barındırırken risklerin göz ardı edildiği sigorta sözleşmeleri sigorta işletmeleri için zarar anlamına gelmektedir. Bu sebeple iklim değişikliği kaynaklı risk faktörlerinin tanımlanması, bu risklerin kaynaklarının doğru bir şekilde belirlenmesi ve bu risklerin işletmenin finansal sonuçlarına etkisinin raporlanması gerekmektedir. Finansal olmayan raporlar iklim değişikliği riskleri de dahil olmak üzere finansal olmayan riskleri işletme ilgililerine sunmaktadır. Ancak iklim değişikliğinin etkilerinin daha yoğun bir şekilde hissedildiği günümüzde iklim değişikliği kaynaklı finansal etkilerin finansal tablolarda raporlanması önemlidir. Nitekim sigorta sözleşmelerinin finansal raporlanmasını düzenleyen TFRS 17 sözleşmelerin ölçümüne finansal olmayan riskleri de dahil ederek iklim değişikliği risklerinin değerlendirme, muhasebeleştirilme ve finansal tablolarda raporlanma süreçlerinde yer almasına imkan tanımıştır.

TFRS 17 Sigorta Sözleşmeleri standardı iklim değişikliği risklerinin finansal sonuçlarının raporlanabilmesi için uygun süreçlere sahip bir finansal raporlama standardıdır. TFRS 17, 2022 yılında uygulaması sonlanacak olan bir önceki standardın aksine sigorta sözleşmelerinin değişen koşullara göre yeniden değerlemesine ve sözleşmeye ilişkin nakit akışlarını bugüne indirgeyerek gelecek temelli bir bakış açısı sağlayan bir standarttır. Ayrıca TFRS 17 genel model yaklaşımın temel unsurlarından biri finansal olmayan risk düzeltmesidir. Standart, risklerin ve bu risk kaynaklarının tanımlanmasından risklerin finansal sonuçlarının raporlanmasına kadar ki süreç için bir yol haritası sunarak iklim değişikliği risklerinin finansal raporlaması için rehber niteliği taşımaktadır. Ayrıca TFRS 17'nin sigorta sözleşmelerinin birleştirilmesi uygulaması sayesinde benzer iklim değişikliği risklerini taşıyan sigorta sözleşmeleri gruplandırılarak birlikte sunulabilir. Bu standardın iklim değişikliği açısından doğru bir şekilde uygulanabilmesi için sigorta işletmelerinin uygun bir organizasyon yapısı kurması gerekmektedir. Bu bağlamda kurumsal yönetim açısından önem taşıyan ve halka açık işletmelerin yönetim kurullarında oluşturulan Risk Yönetim Komitesi önemli bir role sahiptir. İklim değişikliği unsurlarına ilişkin senaryoları ve bu senaryoların finansal sonuçlarını oluşturacak bir danışma kurulu ile iklim değişikliğinin sigorta sözleşmeleri üzerindeki finansal sonuçlarını raporlayacak bir birimin kurulması gerekmektedir.

İklim değişikliğinin finansal sonuçlarının diğer finansal raporlama standartları açısından ele alınması literatür ve uygulayıcılar açısından faydalı olacaktır. Ayrıca konunun bağımsız denetim ve bağımsız denetim standartları açısından incelenmesi iklim değişikliğinin finansal raporlanması konusuna farklı bir bakış açısı kazandırabilir. Sigorta sözleşmelerinin modellenmesinde iklim değişikliği temelli öneriler ve sigorta işletmeleri için iklim değişikliği unsurlarının finansal raporlamasına uygun örgüt yapılanmasına ilişkin model önerileri de gelecek çalışmalara konu olabilir.

KAYNAKÇA

- Anderson, N. (2019). IFRS Standards and climate-related disclosures. <https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/news/2019/november/in-brief-climate-change-nick-anderson.pdf>. (Erişim Tarihi: 12.11.2021).
- AON. (2021). Weather, Climate & Catastrophe Insight. <http://thoughtleadership.aon.com/Documents/20210125-if-annual-cat-report.pdf> (Erişim Tarihi: 20.11.2021).
- Aslan, H. (2015). Türkiye’de Tekafül (İslami Sigorta) Uygulamaları: Problemler Ve Çözüm Önerileri, *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 93-117.
- Bank of England. (2018). Climate Change and the Macro-Economy: a Critical Review. <https://www.bankofengland.co.uk/working-paper/2018/climate-change-and-the-macro-economy-a-critical-review>. (Erişim Tarihi: 19.10.2021).
- Beck, U. (1992), Risk society : Towards a New Modernity, London: Sage Publications.
- CDSB. (2017). Uncharted Waters. https://www.cdsb.net/sites/default/files/uncharted_waters_final.pdf (Erişim Tarihi: 20.10.2021).
- CDSB. (2021). Accounting For Climate: Integrating Climate-Related Matters Into Financial Reporting. https://www.cdsb.net/sites/default/files/cdsb_climateaccountingguidance_2021_v4.pdf (Erişim Tarihi: 20.10.2021).
- Clark, D., Kent, J., & Morgan, Ed. (2020). Impact of IFRS 17 on Insurance Product Pricing and Design, Milliman Report, MillimanInc., available at: <https://us.milliman.com/en/insight/impact-of-ifrs-17-on-insurance-product-pricing-and-design>.
- Dahiyat, A., & Owais, W. (2021). The expected impact of applying IFRS (17) insurance contracts on the quality of financial reports. *Accounting*, 7(3), 581-590.
- Firat, E., & Kurtoğlu, R. (2014). Finans dünyasının krizler karşısındaki belirsizliği davranışsal ekonomi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 87-102.
- Financial Times. (2021). Widespread Lapses in Climate Risk Reporting Found in Company Accounts. <https://t.co/RBrx6hkVf4?amp=1> (Erişim Tarihi: 17.11.2021).
- GAO. (2015). Better Management of Exposure to Potential Future Losses is Needed for Federal Flood and Crop Insurance. <https://www.gao.gov/assets/gao-15-28.pdf> (Erişim Tarihi: 17.11.2021).
- IAASB. (2020). The Consideration of Climate-Related Risks in an Audit of Financial Statement. <https://www.iaac.org/system/files/publications/files/IAASB-Climate-Audit-Practice-Alert.pdf> (19.11.2021).
- IFRS. (2017). IFRS 17 Standard Fact Sheet. <https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/project/insurance-contracts/ifrs-standard/ifrs-17-factsheet.pdf> (Erişim Tarihi: 19.11.2021).
- IFRS. (2020). Effects of Climate-Related Matters on Financial Statements. <https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/supporting-implementation/documents/effects-of-climate-related-matters-on-financial-statements.pdf> (Erişim Tarihi: 19.11.2021).
- IPCC. (2007). 4th Assesment Report https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/03/ar4_wg2_full_report.pdf (Erişim Tarihi: 19.11.2021).
- Jóhannsdóttir, L., Wallace, J., & Jones, A. (2012). The primary insurance industry’s role in managing climate change risks and opportunities. In *Managing Climate Change Business Risks and Consequences: Leadership for Global Sustainability* (pp. 51-79). Palgrave Macmillan, New York.

- KGK. (2019). TFRS 17 Sigorta Sözleşmeleri. https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TMS_TFRS_Setleri/2021/Kırmızı_Kitap/TFRS%2017.pdf. (Erişim Tarihi: 19.11.2021).
- Linnenluecke, M. K., Birt, J., & Griffiths, A. (2015). The role of accounting in supporting adaptation to climate change. *Accounting & finance*, 55(3), 607-625.
- Longoni, P. (2019). IFRS 17 Insurance Contracts and Firm Value. Available at SSRN. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3589560>. (Erişim Tarihi: 18.10.2021).
- Milhaud, X., & Dutang, C. (2018). Lapse Tables For Lapse Risk Management in Insurance: A Competing Risk Approach. *European Actuarial Journal*, 8(1), 97-126.
- Mills, E. (2005). Insurance in a climate of change. *Science*, 309(5737), 1040-1044.
- Mustafa, O. (2019). UFRS 17 Sigorta Sözleşmeleri Kapsamında Öngörülen Ölçüm Yaklaşımlarından Genel Model Yaklaşımı Ve Bir Uygulama. *Öneri Dergisi*, 14(51), 190-215.
- Negash, M. (2012). IFRS and environmental accounting. *Management Research Review*. 35(7), 577- 601.
- Oğuz, M. (2018). Sigorta Sözleşmelerinin Muhasebeleştirilmesi Ve Raporlanmasına İlişkin Olarak Ufrs/Tfrs 4 Ve Ufrs 17 Standartlarının Karşılaştırılması. *İda Academia Muhasebe ve Maliye Dergisi*, 2(1), 67-116.
- Oğuz, M. (2019). UFRS 17 Sigorta Sözleşmeleri Kapsamında Öngörülen Ölçüm Yaklaşımlarından Genel Model Yaklaşımı Ve Bir Uygulama. *Öneri Dergisi*, 14(51), 190-215.
- Owais, W. O., & Dahiyat, A. A. (2021). Readiness and Challenges for Applying IFRS 17 (Insurance Contracts): The Case of Jordanian Insurance Companies. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8(3), 277-286.
- Öçal, A. (1971). Sigortacılığın İktisadi Önemi. *Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi*, 7(1), 43-55.
- Öktem, B. Karbon Emisyon İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi. *Finans Ekonomi Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 313-323.
- Scholten, R., Lambooy, T., Renes, R., & Bartels, W. (2020). The Impact of Climate Change in the Valuation of Production Assets via the IFRS Framework. *Accounting, Economics, and Law: A Convivium*, 10(2), 1-33.
- Soydemir, S. (2011). Modernizmin Karanlık Yüzü: Risk Toplumu. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(2), 169-178.
- Temelli, F. (2019). Evaluation Of Environment Accounting In Terms Of Turkish Accounting Standards (TAS). *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 224-241.
- TFCFD. (2017). Recommendations of the Task Force on Climate-related Financial Disclosures <https://assets.bbhub.io/company/sites/60/2021/10/FINAL-2017-TCFD-Report.pdf> (Erişim Tarihi: 19.11.2021).
- Toma, S.-V., Chiriță, M., & Șarpe, D. (2012). Risk and uncertainty. *Procedia Economics and Finance*, 3, 975-980.
- Tucker, G., Sedelnikova, I., Saslow, M., Meurer, H., & Coughlan, A. (2017). IFRS 17 Marks A New Epoch For Insurance Contract Accounting. *PricewaterhouseCoopers No. INT2017-04*.
- Warwick, P., & Ng, C. (2012). The 'cost' of climate change: how carbon emissions allowances are accounted for amongst European Union companies. *Australian Accounting Review*, 22(1), 54-67.

WEF. (2020). Global Risks Report. https://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risk_Report_2020.pdf (Erişim Tarihi: 19.11.2021).

Yanık, S. & Ece, B. (2017). Evaluation of IFRS 17 insurance contracts standards for insurance companies. *PressAcademia Procedia*, 6(1), 48-50.

Yıldırım, A., Eryılmaz, C., & Büyükarıkan, U. (2020) Sigorta Sözleşmeleri Standardına Göre Sigorta Muhasebesi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 534-548.

BİST OTOMOTİV SEKTÖRÜNDE LİSTELENEN ŞİRKETLERİN FİNANSAL PERFORMANSLARININ ENDÜSTRİ 4.0 VE COVID 19 KAPSAMINDA COPRAS YÖNTEMİ İLE ANALİZİ¹

Makale Bilgileri

Makale Geliş Tarihi : 03.02.2022
Makale Kabul Tarihi : 25.04.2022
Makale Türü : Araştırma
DOI Numarası : 10.55322/mbakis.1067528

Doç. Dr. Ali KABLAN*
Prof. Dr. Beyhan MARŞAP**

Bibliyografik Bilgiler

Kablan, A., & Marşap, B., (2022). “BİST otomotiv sektöründe listelenen şirketlerin finansal performanslarının endüstri 4.0 ve covid 19 kapsamında copras yöntemi ile analizi” *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi* (Yıl: 2022, Sayı : 67, Sayfa : 41-56) <https://doi.org/10.55322/mbakis.1067528>

ÖZ

Endüstri 4.0, dünyada sanayi devriminin geçirdiği son evre olarak ifade edilmektedir. Endüstri 4.0 devrimi ile birlikte, tüm sektörlerde üretim süreçlerinde düşük maliyet ve yüksek verimlilik öngörülmektedir. COVID-19 salgını ise; Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından pandemi olarak ilan edilen, dünya çapında alınan kısıtlama kararları ile dünya genelinde üretimin durma noktasına geldiği, bir çok işletmenin zarar ettiği ve iflasların açıklandığı bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte bu noktada çalışmanın amacı, Türkiye’de otomotiv sektörünün finansal performansının, endüstri 4.0 devriminden ve dünya çapında yaşanan COVID-19 salgınından ne ölçüde etkilendiğinin tespit edilmesidir. Bu amaçla çalışmada, Türkiye’de faaliyet gösteren ve BİST’te işlem gören otomotiv şirketlerinin, 2014-2020 yıllarına ait faaliyet raporları Endüstri 4.0 ve COVID-19 kapsamında içerik analizine tabi tutulmuş; aynı dönemlere ilişkin finansal verileri ise, Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden COPRAS yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, dünyada yaşanan En-

¹ Bu çalışma; 04-07 Kasım 2021 tarihlerinde 8. Uluslararası Muhasebe ve Finans Çalışmaları Kongresinde (ICAFR-2021) sunulan bildirinin, yeniden düzenlenmiş ve genişletilmiş halidir.

* Trakya Üniversitesi, U.U.B.Y.O., Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, alikablan@trakya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2711-0034>

** Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret Bölümü, beyhan.marsap@hbv.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2139-7169>

düstri 4.0 devrimini BIST otomotiv firmalarının büyük bir bölümünün gerçekleştiremediği ve finansal performanslarına yansıtamadığı; COVID-19 salgınının ise, otomotiv sektörü finansal performansı üzerinde olumsuz etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Performans, Otomotiv İşletmeleri, COPRAS, COVID-19, Endüstri 4.0

Jel Sınıflandırması: M40, M41

THE ANALYSIS OF THE FINANCIAL PERFORMANCE OF THE AUTOMOTIVE COMPANIES LISTED BIST WITH RESPECT TO INDUSTRY 4.0 AND COVID-19 WITH COPRAS METHOD

ABSTRACT

Industry 4.0 has been the last step of the industrial revolution around the world, which envisages a low-cost manufacturing process with high productivity. COVID-19 outbreak, on the other hand, has been labelled as a pandemic by the World Health Organization (WHO) which has brought production to a sudden standstill and resulted in financial loss and bankruptcies all around the world. Therefore, the aim of the current study is to investigate the extent to which the financial performance of the automotive sector is affected by the Industry 4.0 revolution and the COVID-19 pandemic. For that purpose, a content analysis is used to review the activity reports of automotive companies trading in BIST and operating in Turkey between 2014-2020 with respect to Industry 4.0 and COVID-19 and COPRAS, a multiple-criteria decision making model, is used to analyze the financial data for the same period. The results revealed that a greater part of the automotive companies trading in BIST has not employed the requirements of the Industry 4.0 and made use of Industry 4.0 in their financial performances. The results also showed that the COVID-19 pandemic has a negative impact on the financial performance of the automotive sector.

Keywords: Financial Performance, Automotive Business, COPRAS, COVID-19, Industry 4.0

Jel Classification: M40, M41

1. GİRİŞ

Yüksek katma değere sahip olan, istihdam ve farklı sektörlerin gelişimine katkı sağlayan otomotiv sektörü, küresel ticarete önemli bir konuma sahiptir (Polat, 2020: 505). Dünya çapında yıllık bazda ortalama 60 milyon taşıt üretimi ve bu üretimin sonucunda, dünya petrolünün yaklaşık yarısının tüketilmesini sağlayan otomotiv sektörü, dünya genelinde 14 milyon kişinin istihdam edilmesinde doğrudan rol oynamaktadır. Büyük bir ekonomik güç olan ve Türkiye GSYH içerisindeki payı % 4 olan otomotiv sektörü, sırasıyla Çin’de % 10, AB’de % 7 ve ABD’de %3’lük bir paya sahiptir (Durdak, 2020; Fendoğlu ve Polat, 2020; 515)

Otomotiv sektörü, demir-çelik, petrol, kimya, plastik, dokuma, tekstil, cam, boya, elektrik ve elektronik gibi bir çok sektörden üretim girdisi alan; pazarlama, yedek parça, akaryakıt, servis, bankacılık ve sigortacılık hizmetlerinde yarattığı iş hacmi dolayısıyla ekonomileri önemli ölçüde etkileyici bir konumdadır (Chiaberge 2011: 390; Mitchell vd., 2010: 1). Dünyada yaşanan Endüstri 4.0 ve COVID-19 pandemi süreci düşünüldüğünde bir çok sektörü etkileyen ve etkilenen otomotiv sektörü, yaşanan gelişmelerden önemli ölçüde pay almıştır.

Endüstri 4.0, 2011 yılında Almanya-Hannover fuarında ilk kez ifade edilen yeni sanayi devrimidir. Endüstri 4.0 başlangıçta, Alman ekonomisinin geliştirilmesi için önerilmiş bir kavram olarak karşımıza çıkmakla birlikte; (Schlechtendahl vd., 2015) Davos zirvesi olarak bilinen ve dünyanın en önemli sorunlarının tartışıldığı zirve kabul edilen Dünya Ekonomik Forumu'nun 20-23 Ocak 2016 tarihli toplantısında, forumun ana teması olarak da kabul edilmiştir (www.endustri40.com). Endüstri 4.0'ın amacı, daha yüksek düzeyde verimlilik ve üretkenlik ile operasyonel bir otomatikleşme seviyesinin yakalanmasıdır (Thames ve Schaefer, 2016). Başka bir ifadeyle; vasıfsız iş gücü gerektiren işleri otomasyonlaştırarak katma değer yaratma devrimidir (Şener ve Elevli, 2017: 26). Özellikle otomasyonun fazlasıyla yaşandığı otomotiv sektöründe, endüstri 4.0 ile birlikte üretim hızında ve verimliliğinde artış, üretim maliyetlerinde bir azalış öngörülmektedir.

COVID-19 salgını, Aralık 2019'da Çin'in Wuhan kentinde başlamış ve kısa sürede dünya üzerinde etkisini göstermiştir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından ise süreç, 11 Mart 2020 tarihi itibarıyla "pandemi" olarak ilan edilmiştir. Pandemi ile birlikte dünya genelinde tedbirler alınmış, sosyal ve ekonomik hayatla ilgili kısıtlamalara gidilmiştir. Pandeminin etkisi ile birlikte, mart 2020'den itibaren başlayan kısıtlama tedbirleri kapsamında fabrikaların faaliyetlerini durdurması ile birlikte otomobil üretimi, mart ayında İtalya'da % 85, Fransa'da % 72 ve İspanya'da % 69 oranında azalmıştır. Satış rakamlarına bakıldığında ise; Mart 2020'de küresel araç satışları, Mart 2019'a göre % 39 oranında bir düşüşle karşımıza çıkmaktadır. JATO Dynamics verilerine göre bu oran, 1980 yılından bu yana otomotiv sektöründe görülen en büyük düşüş olarak ifade edilmiştir (KPMG, 2020).

Bu çalışmada, Endüstri 4.0 devrimi ile COVID-19 salgınının, otomotiv sektöründe faaliyet gösteren şirketlerinin finansal performanslarını ne şekilde etkilediğinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu amaçla Türkiye'de faaliyet gösteren ve BIST'te işlem gören otomotiv şirketlerinin, 2014-2020 yıllarına ait faaliyet raporları içerik analizi yöntemi; finansal verileri ise, çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerinden COPRAS yöntemi ile analiz edilmiştir.

2. LİTERATÜR

Ulusoy (2019) çalışmasında, Endüstri 4.0'ın otomotiv sektörü üzerine yansımalarını araştırmıştır. Çalışma nitel bir araştırma özelliği taşımakta olup, endüstri 4.0 ve otomotiv alanı ile ilgili kitap, dergi, rapor ve kurumsal istatistik verilerin derlemesi ile gerçekleştirilmiştir.

Craven vd. (2020) çalışmalarında, COVID-19 pandemisi sebebiyle dünyada olumsuz etkilenen sektörleri incelemişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre pandemiden en çok etkilenen sektörler sırasıyla; % 40 oranı ile "Ticari Havacılık", % 36 oranı ile "Sivil Havacılık", % 34 oranı ile "Doğal Gaz", % 22 oranı ile "Sigorta Şirketleri" ve % 21 oranı ile "Otomotiv" sektörü olarak ifade edilmiştir.

Fendoğlu ve Polat (2020) alışmalarında, otomotiv sektörünün pandemi döneminde üretim ve satış sürecinde yaşadığı olumsuzlukları, dünya genelinde topladığı veriler ile ifade etmişlerdir.

Doruk (2020) alışmasında, COVID-19 Döneminde Türkiye’de ikincil el otomotiv fiyatlarındaki artış ve piyasadaki belirsizlik üzerine incelemeler gerçekleştirmiştir. Araştırmada, COVID-19 ile birlikte otomobil arzında meydana gelen önemli düzeyde azalma, buna karşın sosyal mesafe ihtiyacı nedeniyle toplu taşımadan kaçınma sebebiyle, ikinci el otomobil piyasasına olan talebin arttığı vurgulanmıştır.

Lazar (2020) alışmasında, otomotiv endüstrisinde pandemi önlemleri kapsamında alınan kısıtlamalardan dolayı üretimin durma noktasına geldiğini, bir çok otomotiv fabrikasının kapatıldığını ve işten çıkarmaların meydana geldiğini belirtmiştir. Bu süreçte hükümetlerin, COVID-19’un etkilerini hafifletmek için sektöre yönelik attığı adımlardan bahsetmiştir.

Nayak vd. (2020) alışmalarında, COVID-19’un otomotiv, enerji, turizm, seyahat, eğitim ve tarım sektörleri üzerindeki etkilerini incelemiş ve sektörlerde karşılaşılan zorluklar için yetkililere, alınması gereken stratejiler konusunda önerilerde bulunmuşlardır.

Viau vd. (2021) alışmalarında, küresel ölçekte bir otomotiv firmasının finansal verilerini incelemişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre, kısıtlamalardan dolayı sıfır otomobil arzının azalması, üretici firmaların satış gelirleri ve karlarını olumsuz etkilemiştir. Yedek parça satan ve servis hizmeti veren işletmelerin ise; işsizlik ve ekonomik belirsizliklerden dolayı, araç sahiplerinin var olan araçlarını kullanmalarına devam etme istekleri dolayısıyla talep artışı ile karşılaştığı sonucuna ulaşmışlardır.

Lavanya vd. (2021) alışmalarında, COVID-19’un Hindistan ekonomisi ve özellikle otomotiv sektörü üzerindeki olumsuz etkisini araştırmışlardır. Araştırma yöntemi olarak; makale, gazete, rapor ve web kaynakları içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda, Hindistan GSYİH’sının %10-%31 oranında bir kayıpla karşı karşıya kalmasının beklendiğini ve virüsün etkilerinin uzun vadeli süreçte hissedilmeye devam edeceğini belirtmişlerdir.

Haneesh ve Venkateshwar (2021) alışmalarında, COVID-19 salgınının başlamasıyla birlikte, Hindistan otomotiv sektörünün olumsuz yönde etkilenmeye başladığını ve sektörde aylık gelir kayıplarının ortalama 1,5-2 milyon dolar seviyelerinde olacağını belirtmişlerdir. Otomotiv sektörünün istihdam etkisine de vurgu yapılarak, sektöre yönelik devlet teşviklerinin artırılması yönünde önerilerde bulunmuşlardır.

Bakhat (2021) alışmasında, otomotiv sektörünün sürdürülebilirliği üzerine yoğunlaşmış ve bu amaçla, ÇKKV yöntemlerinden VIKOR yöntemini kullanarak Kuzey Fas’ta çok uluslu bir işletmenin analizlerini gerçekleştirmiştir. Çalışmada, COVID-19 öncesi ve sonrası değerlendirmelere de yer verilmiştir.

Hendratta vd. (2021) alışmalarında, otomotiv işletmelerinin COVID-19 sürecinde hayatta kalabilmeleri sağlamak ve müşteri sadakatlerini artırmak için, hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyetinin eşlik ettiği bir pazarlama bilgi sistemi kurmaları gerektiğinin önemini vurgulamışlardır.

Swalih vd. (2021) alışmalarında, Hindistan otomobil endüstrisinin finansal sağlamlığını ölçmek için Altman Z skor modelini kullanmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre Hindistan otomotiv sektörünün yakın gelecekte mali sıkıntıya veya iflasa eğilimli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada, COVID-19 etkisinden bahsedilmemekle birlikte, 2020 yılı verilerinin kullanılması, COVID-19 döneminde

otomotiv sektörünün güçlü bir yapıya sahip olduğunu vurguladığı için literatür taramasında yer verilmiştir.

Ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde bu çalışma, BIST’te yer alan otomotiv işletmelerine ait finansal verilerin COPRAS yöntemi ile analiz edildiği, Endüstri 4.0 devrimi ve COVID-19 pandemisinin birlikte değerlendirildiği bir çalışma olma özelliği taşımaktadır.

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Çalışmada, Endüstri 4.0 devriminin ve COVID-19 salgınının, BIST’te işlem gören otomotiv sektöründeki işletmelerin finansal performansları üzerindeki etkisi incelenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla ilk olarak, araştırma kapsamındaki işletmelerin 2014-2020 yıllarına ait faaliyet raporları, Endüstri 4.0 ve COVID-19 kapsamında içerik analizi ile incelenmiş, daha sonra elde edilen bulgular dikkate alınarak ilgili işletmelerin finansal verileri, ÇKKV yöntemlerinden COPRAS yöntemi kullanılarak analize tabi tutulmuştur. Araştırma kapsamındaki işletmelere ait finansal veriler, Kamu Aydınlatma Platformu’ndan (KAP) elde edilmiş olup; faaliyet raporlarına ise, işletmelerin internet sitelerinden ulaşılmıştır. BIST’te işlem gören otomotiv işletmelerine Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1. BIST’te İşlem Gören Otomotiv İşletmeleri

ŞİRKET ÜNVANI	XULAS-KODU
ANADOLU ISUZU OTOMOTİV SANAYİ VE TİC. A.Ş.	ASUZU
DOĞUŞ OTOMOTİV SERVİS VE TİCARET A.Ş.	DOAS
FORD OTOMOTİV SANAYİ A.Ş.	FROTO
KARSAN OTOMOTİV SANAYİİ VE TİCARET A.Ş.	KARSN
OTOKAR OTOMOTİV VE SAVUNMA SANAYİ A.Ş.	OTKAR
TOFAŞ TÜRK OTOMOBİL FABRİKASI A.Ş.	TOASO
TÜMOSAN MOTOR VE TRAKTÖR SANAYİ A.Ş.	TMSN
TÜRK TRAKTÖR VE ZİRAAT MAKİNELERİ A.Ş.	TTRAK

“Karmaşık Oransal Değerlendirme” anlamına gelen COPRAS yöntemi, Zavadskas ve Kaklauskas tarafından 1996 yılında geliştirilmiştir. Kriterlerin maksimize ve minimize oluşları dikkate alınarak alternatiflerin sıralanmasına imkan veren COPRAS yöntemine ilişkin adımlar aşağıda belirtilmiştir (Kaklauskas vd., 2007, s.168; Zavadskas vd., 2008, s.242).

1. Adım: Karar Matrislerinin Oluşturulması (X_{ij})

$$X_{ij} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \cdots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

2. Adım: Karar Matrislerinin Normalleştirilmesi (X_{ij})

$$X_{ij}^* = \frac{x_{ij}q_j}{\sum_{i=1}^m x_{ij}} \quad i = 1, 2, \dots, m \text{ ve } j = 1, 2, \dots, n \quad (2)$$

3. Adım: Karar Matrisinin Ağırlıklandırılması (d_{ij}^*)

$$d_{ij} = x_{ij}^* \cdot w_j \quad (W_j \text{ ağırlık değerleri; } D_{ij} \text{ ağırlıklı karar matrisi}) \quad (3)$$

Eşitlik (4)'de yer alan her bir kriterin x_i 'ye göre ağırlıklandırılmış d_{ij} değerlerinin toplamı, ilgili kriterlerin ağırlık değeri olan q_j 'yi göstermektedir.

$$q_j = \sum_{i=1}^m d_{ij} \quad (4)$$

4. Adım: Ağırlıklı Normalize İndekslerinin Toplanması (S_{i+}/S_{i-})

$$S_{i+} = \sum_{i=1}^n d_{ij} + \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (5)$$

$$S_{i-} = \sum_{i=1}^n d_{ij} - \quad i = 1, 2, \dots, n \quad (6)$$

5. Adım: Seçeneklerin Göreceli Öneminin Bulunması (Q_i)

$$Q_i = S_i + \frac{s_{-min} \sum_{i=1}^m S_{i-}}{s_{i-} \sum_{i=1}^m \frac{s_{-min}}{s_{i-}}} \quad i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n \quad (7)$$

6. Adım: Seçeneklerin Fayda Derecesinin Bulunması (Q_{max})

$$Q_{max} = \max \{Q_i\} \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (8)$$

7. Adım: Alternatifler için Performans İndeksi Değerlerinin Bulunması (P_i)

Son aşamada, P_i değeri 100'e en yakın olan alternatif ise COPRAS yöntemine göre en ideal alternatif olarak kabul edilmektedir. Son adımda, elde edilen P_i değeri dikkate alınarak alternatifler arasında karşılaştırma yapılmaktadır. Tüm alternatifler P_i değerine göre sıralanarak, alternatiflerin sıralaması elde edilmektedir.

$$P_i = \left(\frac{Q_i}{Q_{\max}} \times 100 \right) \% \quad (9)$$

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI**4.1. Araştırmanın İçerik Analizine İlişkin Bulguları**

Araştırmada, 2014-2020 yıllarına ait otomotiv firmaları faaliyet raporları içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırmanın sonuçlarına göre; Endüstri 4.0 kavramının otomotiv işletmelerinin faaliyet raporlarında 2016 yılı itibarıyla yer aldığı dikkat çekmektedir. 2016 yılı aynı zamanda Dünya Ekonomik Forumu'nda (WEF), Endüstri 4.0 kavramının ana tema olarak seçildiği yıl olarak karşımıza çıkmaktadır. Endüstri 4.0 kavramına raporlarında ilk olarak yer veren işletme FROTO iken; KARSN, TOASO ve TMSN raporlarında bu kavrama hiç yer verilmemiştir. Endüstri 4.0 devrimini yakından takip eden işletmeler, ASUZU ve FROTO olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda araştırmada gerçekleştirilen COPRAS analizi sonuçlarına göre de FROTO'nun finansal başarısı ve ASUZU'nun finansal başarısızlığı dikkat çekici bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, otomotiv işletmelerinden TMSN hariç, 2020 faaliyet raporlarında, COVID-19 pandemisine ilişkin alınan önlemler hakkında bilgilere yer verdikleri görülmüştür. BIST Otomotiv sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin, 2014-2020 yıllarına ilişkin faaliyet raporlarının, Endüstri 4.0 kapsamında gerçekleştirilen içerik analizi sonuçları Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. BIST Otomotiv Firmalarına Ait Faaliyet Raporları, Endüstri 4.0 İçerik Analizi

Şirketler	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
ASUZU	(-)	(-)	(-)	(+)	(+)	(+)	(+)
DOAS	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)	(+)	(+)
FROTO	(-)	(-)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)
KARSN	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)
OTKAR	(-)	(-)	(-)	(+)	(+)	(+)	(-)
TOASO	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)
TMSN	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)
TTRAK	(-)	(-)	(-)	(+)	(+)	(+)	(+)

(+) Faaliyet raporunda yer vermekte,

(-) Faaliyet raporunda yer vermemekte.

ASUZU dijital dönüşüm çalışmalarına, 2017 yılında başlamış olup; 2020 yılında MES-Faz 1 projesi ile başladığı akıllı fabrika konsepti vizyonunu, 2021 yılında MES-Faz 2 projesi ile devam ettireceklerini faaliyet raporlarında belirtmişlerdir. 2020 yılında, ilk robot çalışan DigiSu'nun göreve başladığı bilgisi, faaliyet raporlarında dikkat çeken bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır. ASUZU, faaliyet raporlarında her yıla ilişkin olarak, “Endüstri 4.0 ve Dijitalleşme Projeleri” başlıklı bölümü ile Endüstri 4.0 kapsamındaki çalışmalara ayrı bir başlık altında yer veren tek otomotiv firması olarak karşımıza çıkmaktadır.

DOAS faaliyet raporlarında, endüstri 4.0 ile ilgili dijitalleşme çalışmalarının yürütüldüğünü belirtmekle birlikte, bu çalışmalara ilişkin açıklamalara yer verilmemiştir.

FROTO dijital dönüşüm çalışmalarına, 2015 yılında başlamış olup; faaliyet raporlarında bu çalışmalara ayrıntılı yer veren ikinci işletme olarak karşımıza çıkmaktadır. FROTO'nun, 2019 yılında Dünya Ekonomik Forumu'nun (WEF) yaptığı değerlendirmeler sonucunda, Endüstri 4.0 çalışmaları nedeniyle Gölcük Fabrikası, “Öncü Fabrika” (Global Lighthouse Network) olarak seçilmiştir. İşletme tarafından 2020 yılında, “Nesnelerin İnterneti” (IoT) ve Endüstri 4.0 destekli ilk yüksek hızlı işleme merkezi ve yeni pres hattı kullanıma açılmıştır. FROTO, 2015 yılından beri hızlandırdığı Endüstri 4.0 çalışmalarının bir sonucu olarak Öncü Fabrika Ağı'na giren dünyadaki 4 otomotiv fabrikasından biri ve tek Ford fabrikası olmuştur.

KARSN ve TOASO faaliyet raporlarında, Endüstri 4.0 kavramına hiç yer verilmemiştir.

OTKAR, 2017-2018-2019 yıllarına ait faaliyet raporlarında, endüstri 4.0 çalışmalarına başlanıldığı belirtilmiş ancak, bu çalışmalara ilişkin hiçbir açıklama ve bilgiye yer verilmemiştir.

TTRAK, 2018 yılı faaliyet raporunda, aylık ekonomi dergisi Platin tarafından bağımsız pazar araştırma şirketi Ipsos işbirliği ile yürütülen araştırma sonuçlarına göre “Platin Global 100” endeksinde, “Otomotiv” sektöründe en başarılı şirket seçilerek “Endüstri 4.0 Ödülü”ne layık görüldüğü yer almaktadır. 2020 yılı faaliyet raporu incelendiğinde ise; endüstri 4.0 çalışmaları kapsamında sanal gerçeklik laboratuvarları kurulduğu belirtilmiştir.

4.2. Araştırmanın COPRAS Analizine İlişkin Bulguları

Araştırma kapsamında yer alan işletmelere ait finansal performans kriterleri ve kriterlere ilişkin amaçlar Tablo 3'de yer almaktadır. Çalışmada kullanılan kriterlerin eşit ağırlığa sahip olduğu varsayımı ile analizler gerçekleştirilmiştir.

Tablo 3. Performans Kriterleri ve Amaçlar

KRİTERLER	AMAÇ
CARİ ORAN	J_{max}
ASİT TEST ORAN	J_{max}
NAKİT ORAN	J_{max}
FİNANSAL KALDIRAÇ	J_{max}
AKTİF KARLILIĞI (ROA)	J_{max}
ÖZKAYNAK KARLILIĞI (ROE)	J_{max}
DURAN VARLIK KARLILIĞI	J_{max}
STOK DEVİR HIZI	J_{max}
ALACAK DEVİR HIZI	J_{max}

Çalışma kapsamında 2014-2020 yıllarına ait her bir yıl COPRAS analizine tabi tutulmuş ve bu sebeple her bir yıl için yöntemin tüm aşamalarına yer verilememiştir. Sadece 2020 yılına ait analiz aşamalarına yer verilen çalışmanın sonuçları aşağıda verilmiştir.

1. Adım: Yönetim ilk adımı olan “Karar Matrisi”, Eşitlik (1) kullanılarak oluşturulmuş ve Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4. 2020 Yılı Karar Matrisi

	CARİ ORAN	ASİT TEST ORAN	NAKİT ORAN	FİNANSAL KALDIRAÇ	AKTİF KARLILIĞI	ÖZKAYNAK KARLILIĞI	DURAN VARLIK KARLILIĞI	STOK DEVİR HIZI	ALACAK DEVİR HIZI
ASUZU	1,1151	0,7361	0,2591	0,7019	0,0071	0,0237	0,0175	3,0470	3,0005
DOAS	1,0302	0,4141	0,1468	0,6774	0,1464	0,4538	0,4142	8,9079	21,0881
FROTO	1,4105	1,2143	0,6509	0,7107	0,1723	0,5955	0,6220	20,2341	10,0314
KARSN	1,3987	1,2378	0,0787	0,7320	0,0076	0,0285	0,0177	7,5613	1,6904
OTKAR	1,4946	0,8666	0,2433	0,7676	0,1426	0,6138	0,5350	1,6300	2,7896
TOASO	1,1802	1,0401	0,3907	0,7706	0,0916	0,3993	0,2689	17,9839	6,1692
TMSN	1,5459	1,1573	0,3415	0,4325	0,0406	0,0715	0,0793	3,9658	3,7823
TTRAK	1,8117	1,3817	0,9335	0,6862	0,1691	0,5388	0,8410	6,5692	9,8892

2. Adım: Eşitlik (2) kullanılarak elde edilen Normalize Edilmiş Karar Matrisi Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5. 2020 Yılı Normalize Edilmiş Karar Matrisi

	CARİ ORAN	ASİT TEST ORAN	NAKİT ORAN	FİNANSAL KALDIRAÇ	AKTİF KARLILIĞI	ÖZKAYNAK KARLILIĞI	DURAN VARLIK KARLILIĞI	STOK DEVİR HIZI	ALACAK DEVİR HIZI
ASUZU	0,1015	0,0915	0,0851	0,1281	0,0091	0,0087	0,0063	0,0436	0,0513
DOAS	0,0938	0,0515	0,0482	0,1236	0,1883	0,1666	0,1482	0,1274	0,3608
FROTO	0,1284	0,1509	0,2138	0,1297	0,2216	0,2186	0,2225	0,2895	0,1717
KARSN	0,1273	0,1538	0,0258	0,1336	0,0098	0,0104	0,0063	0,1082	0,0289
OTKAR	0,1360	0,1077	0,0799	0,1401	0,1835	0,2252	0,1914	0,0233	0,0477
TOASO	0,1074	0,1292	0,1283	0,1406	0,1179	0,1465	0,0962	0,2573	0,1056
TMSN	0,1407	0,1438	0,1122	0,0789	0,0522	0,0262	0,0284	0,0567	0,0647
TTRAK	0,1649	0,1717	0,3066	0,1252	0,2175	0,1977	0,3008	0,0940	0,1692

3. Adım: Eşitlik (3) yardımıyla elde edilen Ağırlıklı Normalize Edilmiş Karar Matrisi Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. 2020 Yılı Ağırlıklı Normalize Edilmiş Karar Matrisi

	CARİ ORAN	ASİT TEST ORAN	NAKİT ORAN	FİNANSAL KALDIRAÇ	AKTİF KARLILIĞI	ÖZKAYNAK KARLILIĞI	DURAN VARLIK KARLILIĞI	STOK DEVİR HIZI	ALACAK DEVİR HIZI
ASUZU	0,0113	0,0102	0,0094	0,0142	0,0010	0,0010	0,0007	0,0048	0,0057
DOAS	0,0104	0,0057	0,0054	0,0137	0,0209	0,0185	0,0164	0,0141	0,0401
FROTO	0,0143	0,0167	0,0237	0,0144	0,0246	0,0243	0,0247	0,0321	0,0191
KARSN	0,0141	0,0171	0,0029	0,0148	0,0011	0,0012	0,0007	0,0120	0,0032
OTKAR	0,0151	0,0120	0,0089	0,0156	0,0204	0,0250	0,0212	0,0026	0,0053
TOASO	0,0119	0,0143	0,0142	0,0156	0,0131	0,0163	0,0107	0,0286	0,0117
TMSN	0,0156	0,0160	0,0125	0,0088	0,0058	0,0029	0,0031	0,0063	0,0072
TTRAK	0,0183	0,0191	0,0340	0,0139	0,0241	0,0219	0,0334	0,0104	0,0188

4. Adım: Fayda yönlü kriterler için S_{i+} ve maliyet yönlü kriterler için S_{i-} değerleri, Eşitlik (5) ve (6) kullanılarak hesaplanmış ve sonuçlara Tablo 7’de yer verilmiştir.

Tablo 7. 2020 Yılı Her Alternatif İçin S_{i+} ve S_{i-} Değerleri

ALTERNATİFLER	S_{i+}	S_{i-}
<i>ASUZU</i>	0,0441	0,0142
<i>DOAS</i>	0,1315	0,0137
<i>FROTO</i>	0,1795	0,0144
<i>KARSN</i>	0,0522	0,0148
<i>OTKAR</i>	0,1104	0,0156
<i>TOASO</i>	0,1208	0,0156
<i>TMSN</i>	0,0694	0,0088
<i>TTRAK</i>	0,1801	0,0139

5. Adım: Q_i değerleri, Eşitlik (7) kullanılarak hesaplanmış ve Q_i değerlerine Tablo 8’de yer verilmiştir.

Tablo 8. 2020 Yılı Her Alternatif İçin Q_i Değerleri

ALTERNATİFLER	Q_i
<i>ASUZU</i>	0,0572
<i>DOAS</i>	0,1451
<i>FROTO</i>	0,1924
<i>KARSN</i>	0,0648
<i>OTKAR</i>	0,1224
<i>TOASO</i>	0,1328
<i>TMSN</i>	0,0907
<i>TTRAK</i>	0,1935

6. Adım: Eşitlik (9) kullanılarak her bir alternatif için P_i değeri hesaplanmıştır. P_i değerlerine Tablo 9’da yer verilmiştir.

Tablo 9. 2020 Yılı Her Alternatif İçin P_i Değerleri

ALTERNATİFLER	P_i	SIRALAMA
<i>TTRAK</i>	100%	1
<i>FROTO</i>	99%	2
<i>DOAS</i>	75%	3
<i>TOASO</i>	69%	4
<i>OTKAR</i>	63%	5
<i>TMSN</i>	47%	6
<i>KARSN</i>	33%	7
<i>ASUZU</i>	30%	8

Araştırma kapsamında, 2014-2020 yıllarına ait finansal veriler kullanılmıştır. Yukarıda 2020 yılına ait işlem adımlarına yer verilmekle birlikte; ilgili yıllara ait her işletmenin finansal performansı COPRAS analizine tabi tutulmuş olup; sektör bazında ilgili yıllar 3 farklı dönem olarak analize konu edilmiştir. İçerik analizi açısından faaliyet raporları incelendiğinde; otomotiv işletmelerinin faaliyet raporlarında Endüstri 4.0 kavramına, 2016 yıllarından itibaren yer vermeleri nedeniyle, 2014-2015 yılları “*Endüstri 4.0 öncesi*” dönem olarak kabul edilmiştir. Ayrıca bu belirlemede, Dünya Ekonomik Formu’nda 2016 yılı ana teması olarak Endüstri 4.0’a yer verilmesi önemli bir rol oynamıştır. 2016-2017-2018-2019 yıllarına ait dönem “*Endüstri 4.0 etkisi*” dönem olarak ele alınmıştır. 2020 yılının ilk çeyreği ile birlikte, COVID-19 pandemisinin dünya çapında yaşattığı olumsuzluk nedeniyle otomotiv fabrikalarının kapanması ve yaşanan çip krizi sebebiyle otomobil üretimindeki aksama ile birlikte, Endüstri 4.0 etkisi yerini COVID-19 etkisine bırakmış, içerik analizinde de elde edilen bulgulara göre, 2020 yılı faaliyet raporlarında COVID-19 ağırlıklı hareket planlarına yer verilmiştir. Bu sebeple 2020 yılı çalışmada, “*COVID-19 dönemi*” olarak ifade edilmiştir.

Tablo 10’da araştırma kapsamında yer alan işletmelere ait, 2014-2020 yıllarına ilişkin COPRAS yöntemi analiz sonuçları ve ideal alternatifler yer almaktadır. Tablo 10’de yer alan analiz sonuçları incelendiğinde; FROTO alternatifler arasında, tüm dönemlerde, en ideal ilk üç alternatif arasında karşımıza çıkmaktadır. TOASO ise, sadece “*COVID-19 dönemi*” olarak ifade edilen 2020 yılında en iyi üç alternatif arasında yer alamamıştır. Tüm dönemler boyunca BIST otomotiv sektöründeki işletmelerin finansal performansı ve sıralamasında ciddi bir değişiklik olmamakla birlikte; değişimin en çok hissedildiği yıl olarak “*COVID-19 dönemi*” olarak ifade edilen 2020 yılı karşımıza çıkmaktadır. Tüm dönemler boyunca ASUZU ve KARSN’nin göstermiş olduğu olumsuz performans, dikkat çekici bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 10. COPRAS Yöntemine Göre, Araştırma Kapsamındaki İşletmelere Ait İdeal Alternatifin Belirlenmesi

Alternatifler	P_i^*	Sıra 2014	P_i^*	Sıra 2015	P_i^*	Sıra 2016	P_i^*	Sıra 2017	P_i^*	Sıra 2018	P_i^*	Sıra 2019	P_i^*	Sıra 2020
ASUZU	%64	6	%43	7	%20	7	%12	8	%2	8	%41	7	%30	8
DOAS	%68	5	%61	5	%38	6	%41	6	%43	5	%51	6	%75	3
FROTO	%85	3	%87	2	%84	3	%100	1	%100	1	%100	1	%99	2
KARSN	-%10	8	%2	8	-%8	8	%29	7	%17	6	%30	8	%33	7
OTKAR	%52	7	%51	6	%45	5	%51	4	%71	4	%100	2	%63	5
TOASO	%100	1	%100	1	%86	2	%100	1	%92	2	%97	3	%69	4
TMSN	%72	4	%79	4	%71	4	%44	5	%15	7	%75	4	%47	6
TTRAK	%95	2	%85	3	%100	1	%84	2	%72	3	%71	5	%100	1

Tablo 11’de, araştırma kapsamında yer alan dönemlere ait sektör ortalamalarına ilişkin, COPRAS yöntemi analiz sonuçları ve ideal alternatifler yer almaktadır. Tablo 11’de yer alan analiz sonuçları incelendiğinde; “Endüstri 4.0 öncesi” dönem olarak ifade edilen 2014-2015 yılı sektör ortalamaları, en ideal alternatif olarak karşımıza çıkmaktadır. “Endüstri 4.0 etkisi” olarak kabul edilen 2016-2019 yılı ortalamaları, ilk sıraya yakın bir performans göstermiş ve Endüstri 4.0 döneminin, BIST Otomotiv sektörü üzerinde finansal anlamda ciddi bir etki yaratmadığını göstermiştir. “COVID-19 dönemi” olarak ifade edilen 2020 yılı sektör ortalamaları ise, en son sırada yer alarak COVID-19 salgınının otomotiv sektörü üzerinde yaşattığı olumsuzluğu ortaya koymaktadır.

Tablo 11. COPRAS Yöntemine Göre, Dönemlere Ait Sektör Ortalamalarına İlişkin İdeal Alternatiflerin Belirlenmesi

Alternatifler	P_i^*	Sıralama
ORT 2014-2015	%100	1
ORT 2016-2019	%100	2
ORT 2020	%74	3

5. SONUÇ

Endüstri 4.0 devrimin üretim sektörü üzerinde olumlu etkilerinin konuşulduğu ve bu konuda akademik çalışmaların yoğunlaştığı bir dönemde, COVID-19 pandemisinin dünya ekonomisine yansıyan olumsuzlukları, 2020 yılının ilk çeyreğinden itibaren fazlasıyla hissedilmiştir. COVID-19 pandemisi, sağlık

krizi olarak ortaya çıkmış olmasına rağmen süreç içerisinde dünya genelinde ekonomik bir krize dönüşerek, hem reel sektöre hem de finansal piyasalara büyük hasarlar vermiştir.

Küresel anlamda yapılan araştırmalarda, endüstri 4.0 devriminin üretim süreçlerine yansıyan otomasyon süreçlerinden ve COVID-19 pandemisinin yaşattığı olumsuzluklardan en çok etkilenen sektörler arasında, otomotiv sektörü ilk sıralarda yer almaktadır.

Bu çalışmada, Endüstri 4.0 devrimi ve COVID-19 salgınının, BIST’te otomotiv sektöründe faaliyet gösteren işletmeler üzerindeki finansal etkileri, ÇKKV yöntemlerinden COPRAS yöntemi ile araştırılmıştır.

Araştırmanın bulguları incelendiğinde, “*Endüstri 4.0 öncesi*” dönem olarak ifade edilen 2014-2015 yılları araştırma kapsamındaki işletmelerin ve sektör ortalamalarının; “*Endüstri 4.0 etkisi*” olarak ifade edilen 2016-2019 yılları finansal tablo verilene göre önemli bir değişim göstermediği tespit edilmiştir. Bir çok firmanın faaliyet raporlarında Endüstri 4.0 kavramından bahsetmemesi, BIST otomotiv sektörünün Endüstri 4.0 devrimini geriden takip ettiğinin göstergesidir. Araştırma kapsamında, FROTO’nun Endüstri 4.0 devrimini en yakından takip eden ve finansal açıdan en başarılı işletme olduğu görülmüş iken; Endüstri 4.0 devrimini yakından takip eden ASUZU’nun olumsuz finansal performansı, Endüstri 4.0 kavramına hiç yer vermeyen TOASO’nun ise olumlu finansal performansı dikkat çekici bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. “*COVID 19 dönemi*” olarak ifade edilen 2020 yılı verilerine bakıldığında ise; içerik analizi kapsamında, TMSN hariç her işletmenin faaliyet raporlarında COVID-19 kapsamında aldığı önlemlere yer verdiği görülmektedir. COPRAS analizi sonuçlarına göre ise, hem işletmelere ait finansal verilerde, hem de sektör ortalamalarında önemli ölçüde olumsuzların yaşandığı tespit edilmiştir. COVID-19 döneminde FROTO ve TTRAK sıralamada ilk üç içerisindeki yerini korurken, TOASO’nun yerini DOAS’a bıraktığı görülmektedir.

Araştırma, BIST’te faaliyet gösteren otomotiv işletmelerinin finansal performanslarının, COPRAS yöntemi ile analiz edildiği, Endüstri 4.0 ve COVID-19’un sektör üzerindeki etkilerinin araştırıldığı ilk çalışma olma özelliği taşımaktadır. Çalışma sonuçları incelendiğinde, bundan sonra yapılacak akademik çalışmalarda, otomotiv işletmeleri özelinde Endüstri 4.0 devrimi ve COVID-19 pandemisinin etkilerinin araştırılması, üretim ve maliyet süreçleri üzerindeki olumlu/olumsuz yansımalarının analiz edilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Bakhat, Rim (2021). "Assessment Of Sustainable Manufacturing in the Moroccan Automotive Industry Using an Integrated MCDM Approach" Journal of Integrated Studies. Vol 1. No1,
- Chiaberge, M. (2011). New Trends and Developments in Automotive Industry, InTech. <https://www.intechopen.com/books/new-trends-anddevelopments-in-automotive-industry>.
- Craven, M., Singhal S., & Matthew W. (2020). COVID-19: Briefing Note. April 13, 2020, McKinsey and Company,
- Doruk, Ömer Tuğsal (2020). "Güvenli Liman Mı Yoksa Spekülatif Bir Limon Mu? Covid-19 Döneminde Türkiye'de İkinci El Otomotiv Piyasası ve Belirsizlik İlişkisi Üzerine Bir İnceleme". Gaziantep Üniversitesi Journal Of Social Sciences. Özel Sayı, 274-287,
- Durdak, A. (2020). "Kovid-19 otomotiv endüstrisini güncelleyecek". <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/kovid-19-otomotiv-endustrisini-guncelleyecek/1841720>
- Fendoğlu-Polat (2020). COVID-19 Salgını'nın Otomotiv Endüstrisi Üzerindeki Etkileri. <https://www.researchgate.net/publication/348884668>
- Gaddipati Raama *Haneesh* & Abhishek *Venkteshwar* (2021). "The Impact of Covid-19 on the Automotive Industry in India", International Journal of Management (IJM), 12(4), pp. 275-282. <http://www.iaeme.com/IJM/issues.asp?JType=IJM&VType=12&IType=4>
- Hendratta, K., Yasa, P. N. S., & Indiani, N. L. P. (2021). "The Influence of Marketing Information System on Customer Loyalty in the Denpasar Automotive Industry in the Time of Covid-19". Jurnal Ekonomi dan Bisnis Jagaditha, 8 (1), 81-89. doi: <https://doi.org/10.22225/jj.8.1.3129.81-89>
- <https://www.endustri40.com/davosun-gundemi-endustri-4-0/>
- Kaklauskas, A., Zavadskas, E.K. ve Trinkunas, V. (2007). "A Multiple Criteria Decision Support On-Line System for Construction", Engineering Applications of Artificial Intelligence, (20), 163-175.
- KPMG (2020). Karantina Sonrası Araç Satışı Artacak. <https://home.kpmg/tr/tr/home/medya/pressreleases/2020/04/karantina-sonrasi-arac-satisi-artacak.html>
- Lavanya, P.B., Thunga, Subra Rayudu & Raju, N.Y. (2021). "The COVID19 in India -Impacts on the Economy and the Automobile Sector". Journal of Contemporary Issues in Business and Government. Vol:27. No:3. pp:197-201. https://cibg.org.au/pdf_10710_5bcba10f180ec204af4ff2871955f817.html
- Lazar, Alexandra-Loana, (2020). The Evolution Of The Automotive Industry İn The Context Of The COVID-19 Pandemic. Journal Of Financial And Monetary Economics. ISSN 2537-3269.pp. 214-219 <http://www.icfm.ro/jfme.icfm.ro/JFME2020.pdf#page=217>
- Mitchell, W. J., Borroni-Bird, C. E. & Burns, L. D. (2010). Reinventing the Automobile Personal Urban Mobility for the 21st Century, The MIT Press, USA,
- Nayak, Janmenjoy; Mishra, Manohar; Naik, Bighnaraj; Swapnarekha, Hanumanthu; Cengiz, Korhan & Shanmuganathan, Vimal (2020). "An Impact Study of COVID-19 on six different industries: Automobile, energy and power, agriculture, education, travel and tourism and consumer electronics". Experts System. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/exsy.12677>
- Polat, M.A. (2020). "Türk Otomotiv Sektörünün Ekonomik Büyümeye Etkisi: Karşılaştırmalı Bir Ekonometrik Analiz". Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 19/73, 504-521,
- Schlechtendahl, J.; Keiner, M.; Kretschmer, F.; Lechler, A. & Verl, A., (2015). "Making existing production systems Industry 4.0-ready", Production Engineering, 9 (1), p. 143-148,

Swalih, M., Adarsh, K & Sulphey, M. (2021). A study on the financial soundness of Indian automobile industries using Altman Z-Score. *Accounting*, 7(2), 295-298. <http://m.growingscience.com/beta/ac/4469-a-study-on-the-financial-soundness-of-indian-automobile-industries-using-altman-z-score.html>

Şener, S.; Eevli, B., (2017). “Endüstri 4.0’da Yeni İş Kolları ve Yüksek Öğrenim”, *Mühendis Beyinler*, s: 25-37,

Thames, L. & Schaefer, D., (2016). “Software-defined cloud manufacturing for Industry 4.0”, *Procedia CIRP*, 52, p. 12-17,

Ulusoy, E. (2019). Türkiye’de Endüstri 4.0’ın Otomotiv Sektörüne Yansımaları Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi, İşletme Ana Bilim Dalı,

Viau, McKenzie; Reagor, Neal & Lu Ting (2021). ““Winner” Car Crash: The effect of COVID-19 on Supply and Demand in the Automotive Industry. *Proceedings of Student Research and Creative Inquiry Day*. Vol 5. <https://publish.tntech.edu/index.php/PSRCI/issue/view/8>

Zavadskas, E.K., Kaklauskas A., Turskis A. ve Tamosaitiene J. (2008). Contractor Selection Multi-Attribute Model Applying COPRAS Method With Grey Interval Numbers, 20th EURO Mini Conference Continuous Optimization and Knowledge Based Technologies, 241-247.

ADLI MUHASEBENİN VERGİ HUKUKU İLE İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Makale Bilgileri

Makale Geliş Tarihi : 16.12.2021
Makale Kabul Tarihi : 09.05.2022
Makale Türü : Derleme
DOI Numarası : 10.55322/mbbakis.1037679

Doç. Dr. Serkan AKÇAY*
Merve UYSAL**

Bibliyografik Bilgiler

Akçay, S., & Uysal, M. (2022). “Adli muhasebenin vergi hukuku ile ilişkisi üzerine bir değerlendirme” *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi* (Yıl: 2022, Sayı : 67, Sayfa : 57-72) <https://doi.org/10.55322/mbbakis.1037679>

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, adli muhasebenin vergi ile ilgili olan konularını inceleyerek, vergi ile ilişkili davalarda adli muhasebenin rolünü tanıtmaya çalışmaktır. Çalışma, literatür taraması yoluyla tamamlanmış olup, bir inceleme çalışması olarak yapılmıştır. Çalışmanın ana unsuru olan adli muhasebenin birden çok tanımı yapılmış olmakla beraber kısaca yasal uyumsuzluklarda muhasebe bilgi ve becerilerinin kullanılmasıyla birlikte hukuk ile muhasebenin ortasında kalan ve muhasebe konusunda hızla gelişen bir alandır. Adli muhasebenin araştırma alanlarından ekonomik suçlar diye tanımlanan suç tiplerinden büyük bir kısmının altında yatan nedenlerden biri de vergi ödemekten kaçınmaktır. Bu suçlardan olan, sahte belge düzenlemek, finansal manipülasyonlar, dolandırıcılık ve kara para aklama suçları gibi ekonomik suçların altında bu neden gizlenmektedir. Adli muhasebeci bilirkişilik, dava destek danışmanlığı ve hile denetçiliği adı altında vergi davalarında ilgililere yardımcı olabilecektir. Böylece, adli muhasebenin verginin adil bir şekilde alınmasına katkısı ile devletlerin bütçesine katkısı ise yadsınamazdır.

Anahtar Kelimeler: Adli Muhasebe, Vergi, Vergi Davaları, Muhasebe

JEL Sınıflandırması: JEL-M42

* Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, serkan.akcay@artvin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0646-4239>.

** Artvin Çoruh Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Doktora Öğrencisi, merve280889@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7315-5682>.

AN ASSESSMENT ON THE RELATIONSHIP OF FORENSIC ACCOUNTING AND TAX LAW**ABSTRACT**

The aim of this study is to try to introduce the role of forensic accounting in tax-related cases by examining the tax-related issues of forensic accounting. The study was completed through literature review and was made as a compilation study. Although more than one definition of

forensic accounting, which is the main element of the study, has been made, it is a rapidly developing field in the field of accounting, which is in the middle of law and accounting, with the use of accounting knowledge. One of the underlying reasons for most of the crime types defined as economic crimes, which is one of the research areas of forensic accounting, is to avoid paying taxes. This reason is hidden under economic crimes such as issuing false documents, financial manipulations, fraud and money laundering crimes. The forensic accountant will be able to assist those concerned in tax cases under the name of expert witness, litigation support consultancy and fraud auditing. Thus, the contribution of forensic accounting to the fair collection of taxes and its contribution to the budget of states is undeniable.

Keywords: Forensic Accounting, Tax Cases, Tax, Accounting.

JEL Classification: JEL-M42

1. GİRİŞ

Küreselleşen dünya ile birlikte ticaretin de karmaşıklaşması, işletmelerin büyümesi ve işletmelerde meydana gelen hata ve hilelerin artması sonucu, bu durumlara çözüm getirmek amacıyla birçok yeni kavram ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri olan adli muhasebe hukuk, maliye, iktisat, muhasebe gibi bilim dallarını da içinde barındıran, dava destek danışmanlığı, bilirkişilik (uzman şahitlik) ve araştırmacı muhasebecilik (hile denetçiliği) alanlarında faaliyette bulunan bir kavram olarak kullanılmaktadır.

Adli muhasebeci görünen olayların görünmeyen yönlerini ele alarak, ele aldığı davaları titizlikle çözmeye çalışmaktadır. Bu faaliyetini yerine getirirken de tarafsız ve bağımsız bir şekilde hareket etmektedir. Adli muhasebe isminden de anlaşıldığı üzere hukuk ve muhasebe biliminin tam da ortasındadır. Bu nedenle diğer bilimlerin yanı sıra hukuk ile olan ilişkisini anlamak, adli muhasebe kavramını anlamak için temel noktadır.

Hukuk davalarının birçoğunda muhasebe bilgisi gerekmektedir, davalarda bir adli muhasebeci kullanmak, davaların çözümünde fayda sağlayacaktır. Özellikle vergi davalarında, sahte belge düzenlemek, finansal manipülasyon ve dolandırıcılık gibi ekonomik suçların altında vergiden kaçınmak, vergi ödememek veya daha az vergi ödemek amaçları da gizlenmektedir.

Bu çalışmada öncelikle literatüre çalışması yapılmıştır ve bu bölüme yer verilmiştir. Daha sonraki bölümlerde, öncelikle adli muhasebe ile ilgili kavramlar tanımlanmıştır. Adli muhasebecinin taşınması gereken özelliklere değinilmiştir. Adli muhasebenin hukuk ve vergi hukuku ile arasındaki ilişki anlatılmaya çalışılmıştır. Daha sonra adli muhasebenin faaliyet konuları olan dava destek danışmanlığı, uzman tanıklık (Bilirkişilik) ve araştırmacı muhasebecilik uygulaması vergi davalarıyla ilişkilendirilerek incelenmeye çalışılarak çalışma tamamlanmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Yerli ve yabancı literatürde adli muhasebe ile ilgili pek çok çalışma mevcuttur. Çalışma konusu olan adli muhasebenin vergi hukuku ile ilişkisini inceleyen çalışmalara çok az rastlanmakla beraber, bunlardan bazıları aşağıda sunulmuştur.

Kuloğlu, G. (2007). “Adli Muhasebe Kapsamında Kredi Kartı Dolandırıcılıkları ve Türkiye Örneği” isimli çalışmasında kredi kartı dolandırıcılığı soruşturma sürecini adli muhasebenin önerdiği soruşturma süreci kapsamında karşılaştırarak, dolandırıcılık suçlarının soruşturulmasında yararlanılacak bir soruşturma modeli önermeye çalışmıştır.

Açık, S. (2012). “Muhasebede hata ve hilelerin vergi hukuku açısından incelenmesi”, adli çalışmasında, muhasebe hata ve hilelerin neler olduğunu, hangi amaçla yapıldığını, muhasebe hilelerinde hangi yöntemlerden yararlanıldığı ve vergi hukuku açısından bunların incelenmesini amaçlamıştır.

Muehlmann, B., Burnaby, P. A., & Howe, M. A. (2012). “The Use of Forensic Accounting Experts in Tax Cases As Identified in Court Opinions”, isimli makalede hakimlerin federal ve eyalet mahkeme kararlarında adli muhasebe uzmanları hakkında yazdıklarının ilk kapsamlı analizini sunmuşlardır. Makale ayrıca, temel vergi konuları, adli muhasebeciler tarafından yerine getirilen görevler, etkisiz ifadelerin nedenleri ve adli muhasebe uzmanlarının olumlu nitelikleri hakkında da bilgi vermektedir.

Yazarkan, H. & Kaygın, C. Y. (2016). “Mali Nitelikli Uyuşmazlık Davalarında Bilirkişilik Uygulamasına Karşı Adli Muhasebecilik: Ordu Adliyesi Örneği”, adli çalışmasında asliye hukuk ve vergi mahkemesi hakimi olmak üzere 6 hakimden nitel araştırma tekniklerinden yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanarak veri toplamıştır. Sonuç olarak hakimlerin adli muhasebecilik mesleği hakkında yeterince bilgi sahibi olmadıkları ve hakimlerin davalarda başvuru bilirkişilerin beklentilerini yeteri kadar karşılayamadığına ulaşılmaktadır.

Özdemir, M. (2017), “Vergi Davalarında Adli Muhasebenin Öneminin Uygulamalı Bir Analizi” adli çalışmasında vergi mahkemelerinde görevli hakim, avukat, serbest muhasebeci mali müşavir gibi meslek mensuplarının adli muhasebe uygulamalarına bakış açılarının ne olduğunu sorgulamak amacıyla anket yöntemi kullanılmıştır. Yapılan anket çalışması sonucunda anket evrenindeki üç meslek grubunda çoğunluğun vergi davalarında adli muhasebe uygulamalarına olumlu bir şekilde yaklaştıklarını ifade etmektedir.

Doğan, D. (2019), “Adli Muhasebe Kapsamında Vergi Kaçakçılığı Suçları: Bir Vak’a Çalışması” adli çalışmasında vergi kaçakçılığı suçuyla mücadelede adli muhasebeciden nasıl yararlanabileceğini açık-

lamaya çalışmaktadır. Çalışmada adli muhasebecinin rolünü açıklamak için vak'a analizi yapılmıştır. Vak' a analizinin konusunu vergi kaçakçılığı suçunu oluşturan "sahte belge kullanımı" oluşturmaktadır.

Balios, D., Tantos, S., Eriotis, N., & Vasiliou, D. (2020), "The Conjunction of Tax Auditing Mechanism With Behavioural and Institutional Parameters of Tax Evasion: The Role of Accounting Rules and Forensic Accounting" adlı çalışma başta davranışsal ve kurumsal olmak üzere çeşitli ekonomik olmayan faktörlerin vergi kaçakçılığı düzeyi üzerindeki etkisini muhasebe kurallarının önemi ve adli muhasebenin finansal tabloların tespitine ve önlenmesine katkısı açısından vurgulamaya çalışmaktadır.

3. ADLİ MUHASEBE KAVRAMI

Adli muhasebe; muhasebe, hukuk, finans, bilgi işlem teknolojileri, denetim vb. alanları içine alan, kanıt niteliğinde bilgi ve belge toplama, değerlendirme, analiz ve raporlamayı kapsayan bir süreçtir (Pala, 2011: 3). Adli muhasebede görünenin arkasına bakılmaya ya da büyük resmi görmeye çalışılmaktadır. Örneğin, bir yerde bir düzensizlik var ise bunun arkasında ne olduğu araştırılmaktadır. Düzensizlik hatadan mı kaynaklıdır yoksa arkasında bir hile mi vardır? Hile varsa hangi amaçla yapılmıştır vb. birçok soruya cevap aramaktadır.

Adli muhasebe kavramı; bilirkişilik, dava destek danışmanlığı ve hile denetçiliği alanlarında titiz veri toplaması uygulaması olarak tanımlanabilir (Rezaee, 2004: 2). Adli muhasebe kavramı ayrıca, mali sorunları mahkemelerin gerektirdiği standartları karşılayacak şekilde yeniden çözmek amacıyla soruşturma ve analitik becerilerin uygulanmasını temsil eder (Gligorić, 2017: 82).

Bir diğer tanıma göre adli muhasebe mali dolandırıcılık ve diğer ekonomik suç biçimlerinin tespiti ve önlenmesi ile ilgili olan, muhasebe alanında hızla gelişen uzmanlık alanıdır (Dhar & Sarkar, 2010: 93).

Başka bir ifade ile adli muhasebe, kapsamlı anlamı ve kullanımının yanı sıra genelinde muhasebe bilgi ve becerilerinin yasal uyumsuzluklarda kullanılmasıdır. Ayrıca ileri düzeyde finansal analiz gerektiren uyumsuzluklarla da ilgilidir (Yazarkan ve Kaygın, 2016: 164).

Genel olarak adli muhasebeciler tarafından yapılan faaliyetler (Bhasin, 2007: 1002);

- Finansal kanıtların araştırılması ve analiz edilmesi,
- Finansal kanıtların analiz ve sunumuna yardımcı olacak şekilde bilgisayarlı uygulamalar geliştirmek,
- Topladığı bilgi ve belgelerden oluşan bulgularını rapor halinde iletmek,
- Mahkemelerde bilirkişi olarak ifade vermek ve duruşmada sunduğu kanıtları desteklemek için görsel kanıtlar da dahil olmak üzere yasal işlemlerde yardımcı olmak.

Verilen tanımlar doğrultusunda adli muhasebe, genel olarak finansal yönü bulunan hukuki uyumsuzluklarda, bir takım denetleme yöntemlerinden yararlanılarak muhasebede gerçeklerin elde edilmesine ve uyumsuzlukların çözümüne olanak sağlayan bir danışmanlık faaliyetidir. Adli muhasebe çalışmalarıyla elde edilen bilgilerden bir mahkeme sürecinde veya mahkeme öncesinde yararlanılabileceği gibi, herhangi bir işletmenin muhasebe hesaplarının denetlenmesi, hata ve hilelerin tespit edilerek önlenmesi hu-

susunda da yararlanılabilir (Karacan, 2012: 108). Bu noktada adli muhasebe alanında faaliyet gösteren adli muhasebecilerin de özelliklerinden aşağıda bahsedilmektedir.

3.1. Adli Muhasebecilerin Taşınması Gereken Özellikler

Adli muhasebecilerin taşınması gerekli en önemli özelliklerin başında tarafsız ve bağımsızlık gelmektedir. Bu özellik, yapılacak olan denetim, inceleme, soruşturma ve analiz gibi yöntemlerinde daha adil ve daha iyi sonuçlara ulaşılmasını sağlamaktadır. Ayrıca şüphecilik, meraklılık, iyi bir iletişim yeteneğine sahip olma, sezgisellik ve soğukkanlılık gibi karakteristik özellikleri de bünyesinde barındırmalıdır.

Bir adli muhasebecinin işlemlerine dahil etmesi gerekli asgari özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (Owojori & Asaolu, 2009: 185);

- Çeşitli iş yöntemlerinin özelliklerini kavrayabilme yeteneği,
- Önemli sorunları hızlı bir şekilde bulabilmek için inceleme konusu çok sayıda olan bilgi, belge ve kayıtları gözden geçirme yeteneği,
- Yavaş bir hukuk davası gibi görünen hatta anlaşmazlık içeren konularda, gerektiği zaman hızlı yanıt sağlayacak aciliyet ve bağlılık duygusu,
- Bazı durumlarda hedeflenen zamanı karşılayabilmek için daha fazla saat çalışmak gerekebilir. Bu durumlarda bile oluşturulan zaman çizelgesine bağlı kalabilmek,
- Karmaşık teorik fikirleri, gerektiğinde üstünlük izlenimi vermeden, meslekten olmayan kişilerin kolayca anlayabileceği şekilde bir iletme yeteneğine sahip olmak.

Adli muhasebecilerde bulunması gerekli özelliklere bakıldığında Larry Crumbley'in benzetmesi de konuyu özetlemektedir. Larry Crumbley'e göre adli muhasebeci üç katı olan bir düğün pastasına benzetilmektedir. Bu benzetmeye göre; pastanın büyük olan katında iyi bir muhasebe bilgisi bulunmaktadır. Pastanın orta katında denetim bilgisi, risk değerlendirebilme, kontrol ve dolandırıcılığı ortaya çıkarabilme becerisi bulunmaktadır. Pastanın en üstünde bulunan küçük katında ise, yasal çerçevedeki bilgisi vardır. Yazılı ve sözel iletişim becerileri ise pastanın kremasını oluşturmaktadır (Aktaş ve Kuloğlu, 2008: 113, 114).

3.2. Adli Muhasebe Kapsamındaki Konular

Adli muhasebeciler birçok alanda ve sektörde kendine yer bulabilmektedir. Bilgi ve becerileri olaylara bakış açıları ile çoğu anlaşmazlıklara çözüm getirebilmektedir. Bu bağlamda adli muhasebe genel olarak aşağıdaki konuları kapsamaktadır (Dhar & Sarkar, 2010: 97, 98) ;

- Pay sahipleri ve ortaklık uyuşmazlıkları,
- Motorlu taşıttan kaynaklı kazalar/ bedensel yaralanma talepleri,
- İş kesintileri/ diğer sigorta talepleri,
- Yönetim/ çalışan dolandırıcılığı soruşturmaları,

- Evliliklerden doğan anlaşmazlıklar,
- Ticari ekonomik kayıplar,
- Mesleki ihmal,
- Arabuluculuk ve tahkim.

3.2.1. Pay Sahipleri ve Ortaklık Uyuşmazlıkları

Pay sahipleri, yöneticiler veya görevliler aleyhine yasaları uygulamalarında uygunsuzluklar bulunduğu iddiaları ile dava açabilmektedirler. Bu durumda işletme performansının incelenmesi ve mali nedenlerin tespiti gerekmektedir. Dönem başı, dönem sonu, devir, tasfiye ve birleşme gibi süreçlere ait işlemler ve bilançoların incelenmesi, dönem kâr veya zararın belirlenmesi ya da dağıtılmasında çıkan uyuşmazlıkların çözümlenmesinde adli muhasebecinin muhasebe ve hukuk bilgilerinden yararlanılabilir (Akyel, 2016: 100).

3.2.2. Motorlu Taşıttan Kaynaklı Kazalar/ Bedensel Yaralanma Talepleri

Bir adli muhasebeciye, motorlu taşıt kaynaklı kazalarda maddi kaybın tespit edilmesi hususunda başvurulabilir.

Şahsi yaralanmalarda yanlış tedavi ve görevi kötüye kullanma gibi tıbbi yolsuzluklar ve haksız yere işten çıkarma gibi davalarda maddi kayıpların belirlenmesi gibi maddi uyuşmazlıkların çözümünde adli muhasebeciden yararlanılabilir (Akyel, 2016: 101).

3.2.3. İş Kesintileri/ Diğer Sigorta Talepleri

Sigorta poliçeleri hüküm ve koşullarına göre önemli farklılıklar gösterebilmektedir. Buna göre poliçelerin kapsam ve koşullarının ayrıntılı şekilde incelenmesi ve kaybı hesaplamak için uygun yöntemler kullanılması gerekmektedir. Bir adli muhasebeciden bu davada sigortacı ya da sigortalının bakış açısından bakarak, davanın çözümüne yardımcı olması istenmektedir (Dhar & Sarkar, 2010: 97).

3.2.4. Yönetim / Çalışan Dolandırıcılığı Soruşturmaları

İşletmelerde üst yönetim tarafından, işletmeyi olduğundan daha iyi ya da daha kötü göstermek amacıyla yapılan finansal tablolarda oynamalar vb. mali düzensizlikler veya hileler gerçekleştirilebilir veya işletme çalışanları tarafından, işletmeyi zarara uğratacak, kendilerine menfaat sağlayacak yolsuzluk, hile gibi eylemler yapılabilir. Bu tip durumlarda adli muhasebeciler, hata veya hilenin varlığını tespit etmek için çeşitli teknikler kullanarak, avukat veya davaya yardımcı bulunmaktadır.

3.2.5. Evliliklerden Doğan Anlaşmazlıklar

Adli muhasebeci evlilik anlaşmazlıklarında meydana gelen herhangi bir varlığın izlenmesi, bulunması ve değerlemesi ile ilgili mali durumları araştırmaktadır (Bhasin, 2007: 1004). Evlilik birliğinin sona ermesi için açılan boşanma davalarında genel olarak evlilik içinde edinilen varlık veya borçların paylaşılması esasına dayanmaktadır. Paylaşma hususunda ortaya çıkan her hangi bir anlaşmazlıkta boşanma

avukatları bir adli muhasebeciden, mal varlığının tespiti ve belgelerin doğruluğu için inceleme isteyebilir.

3.2.6. Ticari Ekonomik Kayıplar

Adli muhasebeciden aşağıda sayılan ticari ekonomik kayıpların tespitinde yardım istenebilmektedir (Akyel, 2016: 102);

- İflas davalarında oluşan ekonomik kayıplar,
- Birleşme ya da ayrılma davalarında oluşan kayıplar,
- Sözleşme ihlal veya uyuşmazlıklardan kaynaklı kayıplar,
- Marka ve patent hakkından kaynaklı,
- İşletme değerlemelerinin tespitinden kaynaklı vb. ticari ve ekonomik kayıplar sayılabilir.

3.2.7. Mesleki İhmal

Adli muhasebeciler, mesleki ihmal konusunu iki açıdan değerlendirmektedir. Birincisi, davalı muhasebeci veya davaya konu olay muhasebe faaliyetleri ile ilgili ise olayı genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri ve standartlarına, diğer ilke ve ilgili yasalara göre olayı ele almaktadır. Bu duruma göre analizlerini ve araştırmalarını yapmaktadır. Adli muhasebeci bu konu dışındaki davalarda ise, olayı mali kayıp ve zararlar açısından ele alarak, ilgili zararı tespit etmektedir (Kurt, 2013: 48).

3.2.8. Arabuluculuk ve Tahkim

Adli muhasebeciler, adli olaylar ile olan yakınlığından dolayı bu hususta özel eğitim olarak Alternatif Uyuşmazlık Çözümü (Alternative Dispute Resolution) servisini kurmuşlardır (Pazarçeviren, 2005: 12).

Arabuluculuk; uzmanlık eğitimine sahip, 3. bir kişinin katılımıyla ve isteğe bağlı olarak gerçekleştirilen, sistematik teknikler kullanılarak görüşme ve müzakerelerde bulunarak taraflar arasında çözüm üretilmesini sağlamak, çözüm üretilmesi sağlanamazsa çözüm önerisi getirerek yürütülen uyuşmazlıkların çözüm yolları olarak tanımlanmaktadır (Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu, Md.: 2). Tahkim ise, tarafların bir hak üzerinde uyuşmazlık yaşaması sonucu, uyuşmazlığın giderilmesi için özel kişi veya kişilerden, olayın incelenip uyuşmazlığın giderilmesi hususunda anlaşma yapmalarını (Tuncay, 2013: 879).

3.3. Adli Muhasebe ile Hukuk Arasındaki İlişki

Hukuk kavramı bilindiği üzere bireylerin bireylerle, bireylerin devlet ile ve devletin devlet ile olan ilişkilerini düzenleyen, kurallar bütünüdür. Bu kurallar bütününe uyarak yaşamak ve yasal kuralların dışına çıkıldığında, yapılan suçun cezasıyla orantılı olarak cezalandırılma sistemi vardır. Kişiler bir takım sebeplerden dolayı- ki bu sebepler genel olarak kişinin menfaati ve isteği ile ilişkilidir- yasal mevzuatın dışına çıkarlar veya yasal mevzuata uygun ancak muvazaalı işlemler gerçekleştirirler. Adli muhasebe de isminden de anlaşıldığı üzere hukuk ve muhasebe terimlerinin tam da kesiştiği noktada bulunmaktadır.

Ekonomik hayat geliştikçe ve ticari işler karmaşıktıkça, özel ve kamu menfaatlerinin sağlanması ihtiyacı nedeniyle muhasebe kurallarının da hukuk alanında düzenlenmesi zorunlu hale gelmektedir (Pehlivan, 2010: 18).

Muhasebe uygulamalarında vergi kanunları, ticaret kanunları, borçlar kanunu vb. diğer yasal mevzuatların etkisi bulunmaktadır (Gülten, 2010: 312). Bir adli muhasebeci, muhasebe bilgisinin yanı sıra iyi bir hukuk bilgisine sahip olmalıdır. Adli muhasebe, muhasebe becerilerinin davalarda uygulanmasını temsil etmektedir. Bu alan esas olarak muhasebe ve denetim alanındaki standartların yanı sıra iç kontrollerin, dolandırıcılık riskinin ve hukuk sisteminde muhasebe uzmanlığını içeren diğer hususların değerlendirilmesini de içermektedir (Gligorić, 2017: 78).

4. ADLİ MUHASEBE İLE VERGİ HUKUKU ARASINDAKİ İLİŞKİ

Son yıllarda hileli faaliyetlerin tespitine yönelik yasal denetimin zayıflıklarından kaynaklanan mali ve vergi sahtekarlığı vakalarındaki kayda değer artış sonucunda, adli muhasebecilerin finansal muhasebe ve vergi kuralları ihlalleriyle başa çıkma ihtiyacını doğurmaktadır (Balios vd., 2020: 59).

Adli muhasebecilerin hukuk bilgisinin olması gerektiğinden daha önce bahsedilmişti ancak vergi mevzuatı ve hile uygulamaları hususunda da yeterince bilgi sahibi olmalıdırlar. Mali konularda hukuk ve vergi birbirinden ayrılmaz, birbirini tamamlayan parçalar olduğu söylenebilir (Develioğlu, 2015: 7). Bu nedenle adli muhasebecinin vergi ile ilgili bilgi ve tecrübesi onun en önemli niteliklerinden biri olmaktadır (Bekçioğlu vd., 2013: 5).

Vergi kayıpları hem kişiler hem de devlet açısından önemlidir. Kişilerin hile yapma nedenlerinden biri de vergiden kaçınmak olmaktadır. Verginin hiç ödenmemesi, vergide meydana gelen problemler ekonomik kayıplara yol açmaktadır. Özellikle ekonomik suçlar olarak bilinen suçlar özellikleri gereği uzmanlık gerektirmektedir. Bu suçların soruşturmasını yürüten kişiler, soruşturmanın sağlıklı ilerleyebilmesi için ekonomi ile ilgili bilgi ve becerilere sahip olmalıdır. Bu nedenle uzman olan adli muhasebecinin yardımı gerekli olmaktadır.

Ekonomik suç ülke ekonomisine zarar veren, ekonomik hayatta uyulması gereken yasaları göz ardı ederek işlenen ve suç teşkil eden eylemler olarak tanımlanabilir (Usul ve Topçuoğlu, 2011: 55).

Aşağıda, bazı ekonomik suçlar ile verginin adli muhasebe kapsamında ilişkisinden bahsedilecektir.

4.1. Sahte Belge Düzenlemenin Vergi ile İlişkisi

Vergi kanunlarınca tutulan, düzenlenen, saklanma ve ibraz zorunluluğu bulunan defter, kayıt ve belgelerin kanunlara göre düzenlenmesi gerekmektedir. Vergi Usul Kanunu 359. Madde uyarınca sahte belge; “gerçek muamele veya durum olmadığı halde varmış gibi düzenlenen belge” olarak tanımlanmaktadır (VUK, Md. : 359).

İşletmeler yanıltıcı belgeler düzenleyebilir. Bu durumda belgeyi düzenleyen ve kullanan tarafların ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir. Belge kullananın amacı vergi ödememek veya hakkı olmayan bir vergi iadesi durumundan yararlanmak olabilir, belgeyi düzenleyen ise daha fazla gelir elde amacıyla

yanıltıcı belge hazırlamış olabilir. Bu tip durumlarda da bir adli muhasebecinin analiz yapmasına ihtiyaç duyulmaktadır (Doğan, 2019: 5).

Kişiler aşağıda sayılan amaçları sağlamak nedeniyle sahte belge düzenleme ve kullanma yolunu seçebilmektedirler (Kocameşe, 2006: 24, 25);

- Giderleri olduğundan fazla yükseltmek yoluyla daha az vergi ödemek,
- Mal ve hizmet alımlarını belgelendirmeyerek harcamalarını gizlemek,
- Haksız bir şekilde KDV ödememek veya hak etmediği halde KDV iadesi almak,
- Ortada alınan satılan mal olmadığı halde varmış gibi karşılıksız fatura düzenleyerek, kazanç elde etmek,
- Yasalara uygun olmayan faaliyetlerle elde edilen kara paranın yasal duruma gelmesini yani aklanmasını sağlamak vb.'dir.

4.2. Finansal Manipülasyon ile Verginin İlişkisi

Bir adli muhasebecinin müdahalesine duyulan ihtiyacın, finansal tabloların manipülasyonunu gösteren hileli faaliyetlerin tespiti için çok önemli olduğu düşünülmektedir (Balios vd., 2020: 71). Finansal manipülasyon, işletme finansal bilgilerinin olduğundan farklı bir şekilde beyan edilmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Finansal manipülasyon farklı amaçlarla gerçekleşmektedir ancak vergi konusundaki en temel amacı, vergiyi daha az ödemek veya vergi ile ilgili avantaj sağlamaktır (Güner ve Kurnaz; 2020: 199).

İşletmeler daha az vergi ödemek için finansal tablolarında gelir vergisine konu olmayan gelirleri arttırma, vergiden düşülemeyecek giderleri azaltma veya cari dönem giderlerini olduğundan yüksek gösterme yolunu kullanabilmektedir. Bunun için bir örnek vermek gerekirse, işletme ilerleyen bir dönemde tahakkuk edecek olan gideri cari dönemde tahakkuk etmiş gibi göstererek cari dönem giderlerini yüksek gösterebilir (Altaylı, 2022: 55,105).

Adli muhasebeciler, vergi beyannamelerinde beyan edilmeyen belirli gelir kalemlerine odaklanarak açıklanmayan gelirlerin araştırılmasında vergi memurlarının denetim mekanizmalarının çoğunu benimsemektedir (Balios vd., 2020: 71).

4.3. Dolandırıcılık Suçu ile Verginin İlişkisi

Dolandırıcılık suçu, hileli davranışlarla bir kimseyi aldatıp, kendisinin veya aldattığı kişinin zararına olacak şekilde kendisine veya başkasına bir menfaat sağlayan kişinin yaptığı eylemlerdir, şeklinde tanımlanmaktadır (TCK, Md.: 157). Türk Ceza Kanununda da geçen dolandırıcılık suçunun adli yaptırımları bulunmaktadır.

Dolandırıcılık suçu banka, kredi kartı, yanıltıcı reklamlar, titan zincirleri, çiftlik bank ve benzeri bankalar, internet üzerinden gerçekleşen çeşitli dolandırıcılıklar gibi pek çok şekilde kendini gösterebilir (Taştan, 2018: 73). Ayrıca dolandırıcılık öyle geniş bir kavramdır ki diğer ekonomik suçlar ile de bağlantı içerisinde. Tanımından da anlaşılacağı üzere dolandırıcılık, bir kimseyi hileli şekilde aldatma

ve menfaat sağlamaktan oluşmaktadır. Bu bağlamda finansal manipülasyon, kara para aklama ve diğer suçlar da özünde hileli şekilde aldatmaktan oluşmaktadır. Sahte belge düzenlemek suçu da aynı şekilde isminde de geçtiği üzere sahte yani yanıltıcı ve aldatıcıdır. Vergiyi hiç ya da eksik ödemek için bilerek ve isteyerek hileli belgeler düzenlemek ve menfaat sağlamakta bir dolandırıcılık faaliyetidir. Vergiyi ödememek için yapılan devleti aldatma faaliyetleri de bu kavram içinde kendini göstermektedir. Ayrıca vergi memurunun mükellef ile işbirliği yaparak haksız şekilde Katma Değer Vergisi (KDV) iadesi alması da KDV dolandırıcılığı olarak kendini göstermektedir (Benk ve Karakurt, 2010: 138).

Denetçi genel olarak belge üzerinden çalışmalar gerçekleştirerek faaliyetlerini sürdürmektedir. Ancak adli muhasebeciler ise belgeleri tüm yönleri ile ele almaya çalışmaktadır. Bu bağlamda dolandırıcılığı olduğunu düşündükleri bölümlerde, dolandırıcılığı ortaya çıkarmak için daha ayrıntılı araştırma yaparak, kendi araştırma tekniklerini kullanmaktadırlar (İbrahim vd., 2008: 66).

4.4. Aklama Suçu ile Verginin İlişkisi

Aklama suçu genel bir ifade ile yasadışı faaliyetlerden kazanılan paraların, yasal olarak gösterilmesi hususunda başvuru faaliyetler bütünüdür. Aklama suçu içerisinde başka ekonomik suçları da barındırmaktadır. Suç gelirlerinin aklanması ile mücadele kapsamında suçun niteliği itibarıyla hukuki süreci de içermesi nedeniyle adli muhasebe faaliyet alanları içinde yer almaktadır. Aklama suçunda adli muhasebeciler gerekli tüm bilgi ve belgeleri inceleyerek, soruşturma, danışma, dava desteği ve bilirkişilik gibi hizmetleri sunmaktadırlar (Kasap, 2013: 129).

Aklama suçu ile mücadele kapsamında amaç, kayıt dışı ekonomiyi azaltmaktır. Özellikle işletmelerde yaşanan yolsuzluklarda kişiler yolsuzluğu gizlemek için bir takım faaliyetler gerçekleştirmektedir. Adli muhasebeci ise gerçek amacı gizlemek için yapılan faaliyetlerin detayına inerek incelemelerini gerçekleştirip, hangi işlemin gerçek hangisinin sahte olduğunu tespit etmektedir (Develioğlu, 2015: 90).

Aklama suçu bir takım ekonomik sorunları beraberinde getirmektedir. Bu sorunlar vergi ile ilgili olarak; vergi kaçakçılığı faaliyetinin teşviklenmesi ve vergi gelirlerinde azalma problemlerine de yol açmaktadır (Toraman vd., 2009: 22).

Adli muhasebeciler, aklama suçunda muhasebe ve vergi kayıtlarını ve finansal olayları inceleyerek bununla ilgili belgeleri ve işlemleri ortaya koymak ve hangi alanlarda aklama suçunun oluşabileceğinin belirlenmesinde yardımcı olmaktadır (Toraman vd., 2009: 39).

5. ADLİ MUHASEBENİN VERGİ DAVALARINDA UYGULAMA ALANLARI

Adli muhasebe uzmanlarının vergi davalarında kullanımı gelişmekte olan bir alandır (Muehlmann vd., 2012: 20). Vergi hukukunun alanına giren davaların birçoğunda, davanın çözümü için iyi bir muhasebe bilgisi ve mali analiz gerekmektedir. Avukatlar, genellikle muhasebe konusunda bilgi sahibi olmadıkları zaman uzman bir görüşe destek duyarlar. Bu noktada da ayrıntılı şekilde inceleme yapabilen ve muhasebe tekniklerini kullanan bir adli muhasebecinin desteğine ihtiyaç duyulmaktadır (Kurt, 2017: 15).

Vergi davalarında adli muhasebeciler için genel olarak üç tür görev bulunmaktadır.

Bunlar (Muehlmann vd., 2012: 20, 21) ;

- Dolandırıcılık soruşturması,
- Mevzuata uygunluk,
- Ticari zarar tespiti

Adli muhasebenin uygulama alanları genel olarak üçe ayrılmaktadır;

- Uzman tanıklık(Bilirkişilik),
- Dava destek danışmanlığı,
- Araştırmacı muhasebecilik(Hile denetçiliği).

Adli muhasebenin uygulama alanlarının vergi davalarındaki ilişkisi aşağıda anlatılmaya çalışılmaktadır.

5.1. Vergi Davalarında Bilirkişilik(Uzman Tanıklık)

Adli muhasebenin faaliyet alanlarından biri olan uzman tanıklık ise, adli muhasebecilerin uzman oldukları alanda mahkeme huzurunda tanıklık yapmaları olarak tanımlanabilir. Uzman tanıklık sisteminde yazılı olarak bildirilen beyan ayrıca sözlü olarak da açıklanmaktadır. Ülkemizde bu kavram bilirkişi desteği olarak da bilinmektedir (Altaylı, 2022: 30; Aktaş, 2021:30).

Bilirkişi incelemesi vergi davalarında kullanılan bir araçtır. Bunun için de, 6754 Sayılı Bilirkişilik Kanunu 24 Kasım 2016 tarihli resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu (HUMK) uzman görüşü başlıklı 297. Maddesine göre, davalarda taraf bulunan kişiler, dava konusu olayla ilgili, uzmanından bilimsel görüş alma hakkına sahiptir. Ancak bu nedenle ayrıca süre istenemez. Davanın hakimi taraf talebi veya kendiliğinden uzman kişiyi dinleyebilir ve gerekli soruları yöneltebilir (6100 HMK, Md.:297). HUMK 297. Madde uzman tanıklığın ülkemizde uygulanabilirliği açısından önemli bir maddedir. Ayrıca bu madde literatürde bazı kaynaklarda dava destek danışmanlığının ülkemizdeki uygulanabilirliğini de sağlamaktadır.

Bir adli muhasebeci bilirkişi olarak görevi, mahkemede dava konusuyla ilgili ihtiyaç duyulan araştırmaları yaparak, buna bağlı verileri toplamaktadır. Elde edilen verilerden bir sonuca ulaşmaya çalışarak, vardığı sonucu mahkemede açık ve net bir biçimde ortaya koymaktadır (Kuloğlu, 2007: 18). Adli muhasebeci bilirkişilik görevini yerine getirirken ulaştığı sonuçları herkesin anlayacağı şekilde anlaşılır olarak ifade etmelidir.

Vergi davalarında bilirkişilere uyuşmazlıklar ortaya çıktığında, uyuşmazlık konusuna ilişkin durumların ispatını sağlama amacıyla ihtiyaç duyulmaktadır. Vergi davalarında bilirkişiliğe başvurma amacı genel olarak iki ana başlık altında toplanabilir. Bunlar (Özdemir, 2017: 58,59);

- Davaya neden olan vergiyi doğuran olayın sebebinin özel hukukla bağlantılı hususların ilişkisinin ispat edilmesi amacı vardır.

- Vergilendirme sürecinde mükellefin işlemleri veya vergi idaresinin işlemlerinin incelenmesi amaçlanabilmektedir. Bu durumda bilirkişiden, örneğin ikmalen vergi tarihinde idarenin yaptığı işlemin vergi mükellefinin defter ve kayıtları ile karşılaştırılarak, işlemin doğru yapıp yapılmadığının incelenmesi istenebilir.

5.2. Vergi Davalarında Dava Destek Danışmanlığı

Danışmanlık belli bir hususta bilgisine ve uzmanlığına başvurulana kimse şeklinde tanımlanabilir. Adli muhasebecinin dava destek danışmanlığı kapsamında sağladığı hizmetler (Özdemir, 2017: 62, 63) ;

- Hakem,
- Arabulucu,
- Profesyonel Görevli,
- Uzman Tayin Hakemi vb. olarak sayılabilir.

Dava destek danışmanlığı davadan önce olabileceği gibi dava sırasında da olabilir. Ancak vergi ile ilgili uyuşmazlıklarda uyuşmazlık konusu mahkemeye taşınmadan önce adli muhasebeciden alınan yardım ve çözüm önerileri sayesinde zaman, maliyet ve masraflar açısından fayda sağlanabilir. Adli muhasebeci dava desteği kapsamında işletme varlıklarında meydana gelen değişimleri belirlemek, işlemlerin vergi yasalarına ve finansal raporlama çerçevesine uygunluğunu kontrol etmek gibi faaliyetler gerçekleştirerek birçok açıdan yarar sağlayabilmektedir. Bu yararlar aşağıdaki şekilde özetlenebilir (Pala, 2011: 9; Uğurlu, 2013: 30);

- Bir iddianın doğru olup olmadığının tespiti için gerekli olan bilgi ve belgelerin toplanarak güvenliğini sağlamak,
- Kayıp ve kazanç durumlarını belirlemek için, bilgileri tekrar değerlendirmek,
- Mali kanıtlarda keşif ve incelemelere destek olmak,
- Mali konuları anlama ve konuyla ilgili avukata destek sağlamak,
- Karşı tarafın raporunu inceleyerek, rapordaki güçlü ve zayıf yönleri belirleme ve inceleme,
- Karşı tarafın ifadelerini dinleyerek analiz etme, davaya katılma ve sorgularda destek sağlamak gibi yararlarıdır.

5.3. Vergi Davalarında Araştırmacı Muhasebecilik/ Hile Denetçiliği

Hile denetçiliği kavramı, son yıllarda yaşanan finansal krizler, büyük şirketlerde meydana gelen skandallar sonucunda dünya genelinde önemli bir kavram haline gelmiştir. Yaşanan bu durumlar sonucu kurum ve kuruluşlarda hata ve hilelerin tespit edilmesi ve önlenmesi ekonomik açıdan büyük yararlar sağlamaktadır. Adli muhasebe hile denetçiliği alanında talep üzerine hilelerin bulunması ve önlenmesi amacı ile hizmet vermektedir.

Başlangıçta araştırmacı muhasebecilik alanında kullanılan tekniklerin çoğu, ABD’de gelir idaresi alanında faaliyet gösteren İç Gelir Servisi (Internal Revenue Service) tarafından vergi kaçakçılığının tespiti amacıyla geliştirilmiştir (Şahin, 2011: 13).

Vergi davalarında adli muhasebenin araştırmacı muhasebecilik rolü dava konusu uyuşmazlığın anlaşılması ile başlamaktadır. Adli muhasebeci dava konusu bilgi ve belgeleri birtakım incelemelerden geçirerek, yasalara uygunluğu ve hata ile hilelerin tespit edilmesi hususunda destek sağlamaktadır. Vergi davalarında araştırmacı muhasebecilik alanında araştırma konuları aşağıdaki gibi sayılabilir (Özdemir ve Yıldırım, 2017: 105; Açık, 2012: 360);

- Vergide Gerçekleşebilen Muhasebe Hataları
 - ✓ Beyannameler düzenlenirken yapılan muhasebe hataları,
 - ✓ Vergi matrahı saptanırken yapılan muhasebe hataları,
 - ✓ Vergi tarhi sırasında yapılan muhasebe hataları.
- Vergide Gerçekleşebilen Muhasebe Hileleri
 - ✓ Satış ve alış yolsuzlukları,
 - ✓ Özel giderleri işletme hesabına aktarma,
 - ✓ İşletme giderlerini yükseltme,
 - ✓ Değerlemede yapılan hileler,
 - ✓ Arızı giderleri gizleme.
- Kayıt Dışı İşlemler
 - ✓ Ekonomik faaliyetlerin kayıt dışı tutarak, verginin hiç veya eksik ödenmesi
- Sahte/ Yanıltıcı Belge Düzenleme’dir.

SONUÇ

Yabancı literatürde “Forensic Accounting” diye geçen adli muhasebe birçok alanda faaliyet gösterebilen ve gün geçtikçe gelişen bir bilim dalıdır. Adli muhasebenin faaliyet konuları farklı mevzuatlarda kendini gösterebilmektedir. Ticari ekonomik kayıplarla ilgili olarak iflas davaları, ayrılma ve birleşme davaları gibi konularda Türk Ticaret Kanunu ile ilişki içerisindeyken, evlilikten doğan anlaşmazlıklarda mal varlığının tespiti gibi konularda ise Türk Medeni Kanun ile ilişki içerisindeyken. Bu ilişki daha da örneklendirilebilir. Herhangi bir maddi tespit gerektiren bir konuda adli muhasebeciden yardım alınabilir.

Adli muhasebenin hukuk ile olan ilişkisi kaçınılmazdır. Vergi hukuku da muhasebe alanı ile bağlantı içindedir. Her iki alanda da muhasebe kayıtları ve para söz konusudur. Bu bağlamda adli muhasebecinin vergi mevzuatına hakim olması gerekmektedir.

Literatürde ekonomik suçlar olarak da tanımlanan ve ülke ekonomisine zarar veren aklama, dolandırıcılık, sahte belge düzenleme ve finansal manipülasyon gibi suçların gerçekleşmesinde amaç kolay yoldan para kazanmaktır. Bu amacın altında yatan gizli nedenlerden biri de vergiden kaçınmak veya vergi kaçırmaktır. Vergi kaçırmak bir suç eylemidir ve VUK’ da yer almaktadır. Vergiden kaçınmak ise, yasal boşluklardan yararlanarak yapılan bir eylemdir. Her iki şekilde de mükellef vergi ödemek yerine parayı elde tutmak istemektedir. Paranın elde tutulması ve elden çıkarılması için de çok iyi bir muhasebe bilgisi gereklidir. Bu bağlamda adli muhasebecilerin görünenin arkasında yatan nedenleri araması, meraklı, şüpheli ve adeta bir dedektif gibi özelliklere sahip olmaları gerekmektedir. Adli muhasebecilerin tüm bu özellikleri, menfaati ihlal edilenlere bu tip suçların tespit ve çözümünde yarar sağlayacaktır.

Ayrıca vergi davalarında veya vergi uyuşmazlıklarında da genelde muhasebe bilgi ve becerisi gerekmektedir. Ancak muhasebe bilgisi tek başına yeterli gelmemekte, mesleki ve hukuki konularda da bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Adli muhasebe ise muhasebe bilgisinin yanında hukuk bilgisi vb. çeşitli bilim dalları ile ilişkilendiğinden davaların çözümünde faydalı olacaktır. Ek olarak, adli muhasebeciden sadece dava esnasında değil, dava öncesinde de yardım alınabilir. Tam bu noktada adli muhasebecilerin vergi davalarında yararlanılması gereken bir meslek dalı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Adli muhasebenin uygulama alanlarından biri olan bilirkişilik, vergi davalarında uyuşmazlıklar ortaya çıktığında, uyuşmazlık konusuna ilişkin durumların ispatını sağlama hususunda incelemeler yaparak, elde edilen sonuçların mahkemeye sunulması olarak faaliyet gösterir. Adli muhasebenin dava destek danışmanlığı hizmetiyle ise, dava öncesi veya dava sırasında bilgi ve becerisine başvurularak, danışmanlık istenebilir. Son olarak hile denetçiliği ise, hile olayları ile ilgilenen ve hileyi tespit ve önleme amaçlı denetimler gerçekleştiren bir uygulama alanı olarak kendini göstermektedir. Velhasıl genel olarak bahsedilen suçlarda da hileli eylemler bulunmaktadır. Vergi ödememek için yapılan finansal tablolarda gerçekleştirilen kayıtlar da, kasıtlı olarak bireyin kendi çıkarı ve devlete ödeyeceği vergiyi hiç ödememek ya da az ödemek için yaptığı aldatmaya dayalı davranışlardır.

KAYNAKÇA

- Açık, S. (2012). "Muhasebede hata ve hilelerin vergi hukuku açısından incelenmesi". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(3), 351-366.
- Aktaş, N. (2021). *Adli Muhasebe Kapsamında Hile Araştırmacılığı ve Türkiye'deki Mevcut Duruma Yönelik Bir Araştırma*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Aktaş, H., & Kuloğlu, G. (2008). "Adli Muhasebe ve Adli Muhasebecilik Mesleği". *Muhasebe ve Denetime Bakış*, (25), 101-120.
- Akyel, N. (2016). "Adli Muhasebe Çerçevesinde Hukuk Eğitiminde Muhasebe Derslerinin Önemi". *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(12), 95-108.
- Altaylı, E. (2022). *Adli Muhasebe-Adli Müşavirlik Kapsamında Hile Araştırmacılığı, Regresyon (bağlanım) Modeli ile Analizi ve Raporlanması*. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Balios, D., Tantos, S., Eriotis, N., & Vasiliou, D. (2020). "The Conjunction of Tax Auditing Mechanism With Behavioural and Institutional Parameters of Tax Evasion: The Role of Accounting Rules and Forensic Accounting". *European Journal of Accounting, Auditing and Finance Research*, 8(2), 59-80.
- Bhasin, M. L. (2007). "Forensic Accounting: A New Paradigm For Niche Consulting". *The Chartered Accountant*, (1), 1000-1010.
- Bekçioğlu, S., Coskun, A., & Gümüş, U. T. (2013). "İşletmelerde Hile Ve Yolsuzlukların Önlenmesinde Farklı Bir Yaklaşım: Adli Muhasebe". *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (59), 1- 16.
- Benk, S., & Karakurt, B. (2010). "Gelir İdareleri ve Yolsuzluk: Motivasyonlar, Fırsatlar ve Mücadele Yolları". *Business and Economics Research Journal*, 1(4), 133-148.
- Develioğlu, K. (2015). *Adli Muhasebe ve Uygulamaları*. İstanbul: Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Dhar, P., & Sarkar, A. (2010). "Forensic Accounting: An Accountant's Vision". *Vidyasagar University Journal of Commerce*. 15(3), 93-104.
- Doğan, D. (2019). *Adli Muhasebe Kapsamında Vergi Kaçakçılığı Suçları: Bir Vak'a Çalışması*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Gligorić, M. (2017). "The Purpose of Forensic Accounting in Detecting Occupational Fraud in Contemporary Corporate Governance". *Challenges in Modern Corporate Governance*.
- Gülten, S. (2010). "Adli Muhasebe Kavramı ve Adli Müşavirlik Mesleği". *Ankara Barosu Dergisi*, 68(3), 311-320.
- Güner, M., Kurnaz, E. (2020). "Muhasebe Manipülasyonunun Beneish Modeli Yardımıyla Ölçülmesi: Bıst Kimya, Petrol, Plastik Endeksi Şirketleri Üzerine Bir Araştırma". *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*. 13 (2), 195-214.
- İbrahim, A., Ahmet, U., & Çukacı, Y. C. (2008). "Adli Muhasebe ve Adli Muhasebecilik Mesleğinin Bir Kolu Olarak Bilirkişilik". *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(9), 63- 71.
- Karacan, S. (2012). "Hukuk İle Muhasebenin Kesişme Noktası: Adli Muhasebe". *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 4 (8), 105- 128.
- Kasap, M. (2013). "Adli Muhasebecilik Mesleği ve Aklama Suçuyla Mücadele". *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 121-132.
- Kocameşe, M. (2006). *Benford Kanunu ve Vergi Denetiminde Kullanılabilirliğinin İncelenmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

- Kuloğlu, G. (2007). *Adli Muhasebe Kapsamında Kredi Kartı Dolandırıcılıkları ve Türkiye Örneği*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Kurt, A. (2013). *6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu Perspektifinde Adli Muhasebecilik Mesleğine Bakış*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Kurt, D. (2017). *Adli Muhasebe Uygulamaları: Hukuk Davaları Açısından Değerlendirilmesi*. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Muehlmann, B., Burnaby, P. A., & Howe, M. A. (2012). "The Use of Forensic Accounting Experts In Tax Cases As Identified In Court Opinions". *Journal of Forensic & Investigative Accounting*, 4(2).
- Owojori, A. A., & Asaolu, T. O. (2009). "The Role Of Forensic Accounting in Solving The Vexed Problem of Corporate World". *European journal of scientific research*, 29(2), 183- 187.
- Özdemir, M. (2017). *Vergi Davalarında Adli Muhasebenin Öneminin Uygulamalı Bir Analizi*. Karabük: Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Özdemir, M., & Yıldırım, M. (2017). Vergi Davalarında Adli Muhasebenin Rolü. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (76), 99-126.
- Pala, F. (2011). *Adli Muhasebe Mesleği ve Türkiye’de Uygulanabilirliği*. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Pazarçeviren, S. Y. (2005). "Adli muhasebecilik mesleği". *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 1(2), 1-19.
- Pehlivan, A. (2010). Adli Muhasebe Eğitimi ve Türkiye’de Adli Muhasebe Eğitiminin Geliştirilmesine Yönelik Bir Araştırma. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Rezaee, Z., Crumbley, D. L., & Elmore, R. C. (2004). "Forensic Accounting Education: A Survey of Academicians and Practitioners". *Advances in Accounting Education, Forthcoming*.
- Şahin, B. (2011). *Adli Muhasebecilik Mesleği ve 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu Açısından İncelenmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Taştan, H. (2018). *Adli Muhasebe*. İstanbul: İstanbul Okan Üniversitesi Yayınları.
- Toraman, C., Abdioğlu, H., & İşgüden, B. (2009). "Aklama Suçunun Önlenmesine Yönelik Çabalar: Adli Muhasebecilik Mesleği ve Uygulamaları". *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 17-55.
- Tuncay, A. (2013). "Türk Hukuk Sisteminde Tahkim Mevzuatı (Arbitration Rules in Turkish Legal System)". *International Conference on Eurasian Economies*.
- Uğurlu, Y. A. (2013). *Adli Muhasebe Mesleğinde Mahkemeye Yönelik Uygulamalar ve Bir Araştırma*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Usul, H., & Topçuoğlu, M. (2011). "Finansal Manipülasyonların Ortaya Çıkarılması ve Önlenmesinde Adli Muhasebenin Önemi: Türk Hukuk Sisteminde Var Olması Gerekliği Üzerine Bir Tartışma". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 53-66.
- Yazarkan, H. & Kaygın, C. Y. (2016). "Mali Nitelikli Uyuşmazlık Davalarında Bilirkişilik Uygulamasına Karşı Adli Muhasebecilik: Ordu Adliyesi Örneği". *Business and Economics Research Journal*, 7(1), 161-180.
- 6100 Hukuk Muhakemeleri Kanunu, 04. 02. 2011 Tarih ve 27836 Sayı Resmi Gazete. Erişim Tarihi: (03. 11. 2021).
- Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu, 22. 6. 2012 Tarih ve 28331 Sayılı Resmi Gazete. Erişim Tarihi: (12. 11. 2021).
- Vergi Usul Kanunu, 12. 01. 1961 Tarih ve 10705 Sayılı Resmi Gazete. Erişim Tarihi: (12.11.2021).
- Türk Ceza Kanunu, 12. 10. 2004 Tarih ve 25611 Sayılı Resmi Gazete. Erişim Tarihi: (03.12.2021).

TÜRKİYE MUHASEBE STANDARTLARI KAPSAMINDA KARBON EMİSYONLARININ MUHASEBELEŞTİRİLMESİ¹

Makale Bilgileri

Makale Geliş Tarihi : 08.03.2022
Makale Kabul Tarihi : 20.04.2022
Makale Türü : Araştırma
DOI Numarası : 10.55322/mdbakis.1084753

Öğr. Gör. Dr. Tuba BORA KILINÇARSLAN*
Prof. Dr. Aylin POROY ARSOY**
Prof. Dr. Seval KARDEŞ SELİMOĞLU***

Bibliyografik Bilgiler

Bora Kılınçarslan, T., Poroy Arsoy, A., & Kardeş Selimoğlu, S., (2022). “Türkiye muhasebe standartları kapsamında karbon emisyonlarının muhasebeleştirilmesi.” *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi* (Yıl: 2022, Sayı : 67, Sayfa : 73-98) <https://doi.org/10.55322/mdbakis.1084753>

ÖZ

2005 yılında yürürlüğe giren Kyoto Protokolü ile küresel ısınmaya ve iklim değişikliğine neden olan sera gazı emisyonlarının alınıp satıldığı piyasalar oluşturulmuştur. Karbon muhasebesi bağlamında bu piyasalarda alım satımına konu olan sera gazı emisyonlarının doğru, gerçek ve güvenilir bir şekilde ölçülmesi ve emisyon bilgilerinin finansal tablolara aktarılması gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı, Uluslararası Muhasebe Standartları ile uyumlu Türkiye Muhasebe Standartları kapsamında karbon emisyonlarının finansal tablolara aktarımına yönelik yaklaşımları incelemek ve bu yaklaşımların finansal tablolarda yarattığı etkileri örnek olay yöntemiyle ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Karbon emisyonları, karbon muhasebesi, Türkiye Muhasebe Standartları

Jel Sınıflandırması: M41, M48

1 Bu çalışma, Prof. Dr. Aylin POROY ARSOY’un danışmanlığında, Dr. Tuba BORA KILINÇARSLAN tarafından hazırlanan “İşletmelerin Sosyal Sorumlulukları Bağlamında Sera Gazı Beyanlarının Raporlanması ve Güvence Denetimi: Türkiye’deki Farkındalığın Araştırılması” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

* Bursa Uludağ Üniversitesi, Karacabey Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, tubabora@uludag.edu.tr, Orcid ID: 0000-0001-9258-3829.

** Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, aporoy@uludag.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-8208-4329

*** Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, sselimoglu@anadolu.edu.tr, Orcid ID: 0000-0003-1185-9980.

RECOGNITION OF CARBON EMISSIONS UNDER TURKISH ACCOUNTING STANDARDS**ABSTRACT**

With the Kyoto Protocol, which entered into force in 2005, markets were created in which greenhouse gas emissions that cause global warming and climate change are bought and sold. In the context of carbon accounting, it is necessary to measure the greenhouse gas emissions, which are the subject of trading in these markets, in a true, fair and reliable way and to transfer the emission information to the financial statements. The aim of this study is to examine the approaches to the transfer of carbon emissions to financial statements within the scope of Turkish Accounting Standards, which are compatible with International Accounting Standards, and to show the effects of these approaches on the financial statements with the case study method.

Keywords: Carbon emissions, carbon accounting, Turkish Accounting Standards.

JEL Classification: M41, M48

1. GİRİŞ

Küresel ısınmanın belli bir düzeyde tutulması ve iklim değişikliğinin sınırlandırılması için sera gazı emisyonlarının azaltılması gerçeği, piyasa kurallarına göre işleyen mekanizmaların oluşturulması gerekliliğini gündeme getirmiş ve bu amaçla sera gazı emisyonlarının alınıp satıldığı piyasalar oluşturulmuştur.

Karbon piyasası, temel olarak sera gazı salımlarında gerçekleştirilen azaltımlar karşılığında edinilen karbon sertifikalarının belirli bir piyasada ticaretinin yapılabildiği piyasa çeşididir. Yani alınıp satılan meta, sera gazı azaltım miktarının kendisidir (REC Türkiye, 2015:137). Dolayısıyla karbon piyasaları, emisyon ticaretini sağlayarak sera gazı emisyonlarını maliyet etkin bir şekilde azaltmayı amaçlamaktadır (UNDP, 2016:1). Karbondioksit ticaretinin bu piyasaların çok büyük bir kısmını oluşturması ve diğer sera gazlarının da karbondioksit eşdeğeri olarak ifade edilmesi nedeniyle tüm sera gazlarının yer aldığı bu piyasa karbon piyasası olarak adlandırılmaktadır (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2008:19).

2005 yılında yürürlüğe giren Kyoto Protokolü, taahhüt dönemi için sayısallaştırılmış sera gazı azaltım hedeflerine sahip olması nedeniyle, iklim değişikliği ile mücadelede çok önemli bir yere sahiptir. Ancak Protokolü daha da önemli kılan neden ise, küresel çapta toplam sera gazı emisyonunu azaltmaya yönelik olarak taraflara esneklik sağlayan mekanizmaları devreye sokmasıdır (Yetiş ve Özden, 2019:462). Bu mekanizmalardan biri de piyasa temelli Emisyon Ticaret Sistemi (ETS)'dir. Ülkemizde henüz uygulanmayan ETS ile piyasalarda karbon emisyonları alınıp satılabilmektedir. Karbon piyasalarında alım satım konu olan sera gazı emisyonlarının karbon muhasebesi bağlamında belirli ilkelere göre raporlanması

ve karbon bilgilerinin de bu ilkeler doğrultusunda finansal tablolara aktarılması önem arz etmektedir. Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (UMSK) tarafından karbon bilgilerinin finansal tablolara aktarımına yönelik IFRIC 3 yaklaşımı oluşturulmuş, ancak daha sonra bu yaklaşım 2005 yılında geri çekilmiştir. Mevcut durumda karbon bilgilerinin finansal tablolara aktarılmasına yönelik herhangi bir muhasebe standardı bulunmadığı için IFRIC 3 ve diğer yaklaşımlar (Net Yükümlülük Yaklaşımı ve Devlet Teşviki Yaklaşımı) kullanılmaktadır.

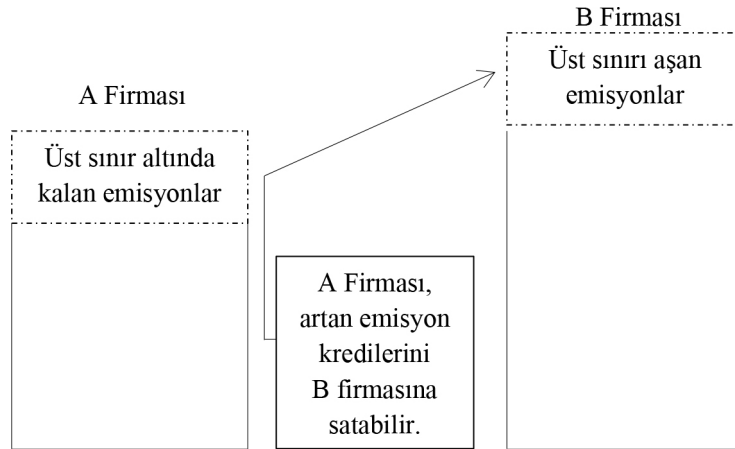
Literatür incelendiğinde çoğunlukla IFRIC 3 yaklaşımının kullanılarak örnek olay üzerinden muhasebe kayıtlarının yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmada karbon bilgilerinin finansal tablolara aktarılmasında IFRIC 3 yaklaşımının yanında Net Yükümlülük Yaklaşımı ve Devlet Teşviki Yaklaşımı'na göre bir işletmenin emisyon izinlerini ilk muhasebeleştirme ve sonraki dönemlerde maliyet yöntemini ya da yeniden değerlendirme yöntemini seçmesi durumunda düzenleyeceği muhasebe kayıtları ile finansal tablolarda sunumu (finansal durum tablosu ve kar veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tablosu) karşılaştırmalı bir biçimde ele alınarak gösterilmiştir.

2. EMİSYON TİCARET SİSTEMİ (ETS)

Kyoto Protokolü'nün 17. maddesinde tanımlanan ETS, Ek-I ülkeleri arasında emisyon ticaretine izin vermektedir. Dolayısıyla Ek-I listesinde yer alan ülkelerden biri, Ek-B'de tahsislendirilmiş emisyon azaltım miktarının bir bölümünün ticaretini yapabilecektir. Satılan emisyonlar, satan ülkenin tahsislendirilmiş miktar biriminden düşürülüp satın alan ülkenin tahsislendirilmiş miktar birimine eklenmektedir. ETS aynı zamanda ülkelerin emisyonlarını kendi salım yükümlülüklerinin altına düşürme açısından da iyi bir teşvik sağlamaktadır (Narin, 2013:946).

ETS'de *Üst Sınır ve Ticaret (Cap and Trade)* ve *Anahat ve Kredi (Baseline and Credit)* olmak üzere iki temel yaklaşım bulunmaktadır (Lefevere, 2005:86; Cook, 2009:458). Üst Sınır ve Ticaret yaklaşımı mutlak hedef yaklaşımı olarak da adlandırılmaktadır. Bu sistemde belirlenmiş bir zaman dilimi içerisinde ölçülen mutlak emisyon miktarı olan toplam üst sınır belirlenir. Bu toplam daha sonra belirli bir miktar emisyon salınım izni (tahsisatı) şeklinde ücretsiz ya da açık artırma yoluyla kuruluşlara tahsis edilir. Kuruluşlar, emisyonlarını azaltmayı ve izinlerini satmayı, emisyonlarını korumayı veya emisyonlarını artırıp emisyon izni satın almayı seçebilir. Alım veya satım tercihleri, emisyon izinlerinin piyasa fiyatı ve kuruluşların emisyon azaltımlarının marjinal maliyetleri temelinde yapılır. Taahhüt dönemi sonunda, kuruluşların gerçekleşen (fiili) emisyonlarını verilen izinlerle eşleştirmesi gerekir. Kuruluşların fiili emisyonları verilen izinleri aşarsa kuruluşlar emisyon izni satın almak zorundadır, ellerinde fazladan emisyon izni bulunduran kuruluşlar ise bunları satabilir (Lefevere, 2005:86).

ETS'de Üst Sınır ve Ticaret yaklaşımının çalışma prensibi Şekil 1'de gösterilmiştir. Buna göre, emisyon azaltım taahhüdünün ötesinde azaltım sağlayan A Firması, taahhüdünü gerçekleştiremeyen ve üst sınırının üzerinde sera gazı salan B firmasına bu emisyon kredilerini satabilir. Dolayısıyla, emisyon ticareti üzerinden elde edilen finansman aracılığıyla, marjinal azaltım maliyeti birim emisyon tonu başına daha düşük olan A firmasının emisyon azaltım faaliyetleri desteklenmiş olur. Diğer bir ifadeyle, emisyon ticareti kapsamında maliyet etkin olan emisyon azaltım faaliyetlerine kaynak sağlanmış olur (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2012:13).

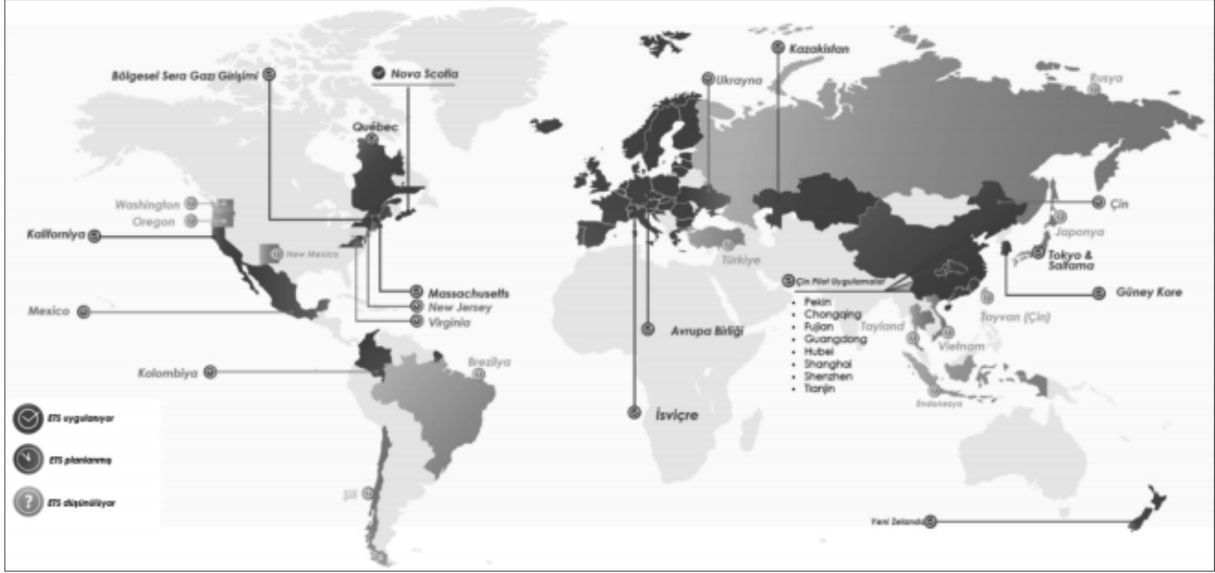
Şekil 1. Emisyon Ticaret Sisteminde Üst Sınır ve Ticaret Yaklaşımının Çalışma Prensibi

Kaynak: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2012:13.

Anahat ve Kredi yaklaşımı ise nispi (göreceli) hedef yaklaşımı olarak adlandırılmaktadır. Bu yaklaşımda emisyon salınımına ilişkin sabit bir üst sınır belirlenmez. Bu yaklaşımda katılımcıların ticarete başlamadan önce kredi kazanmaları gerekir. İlk olarak düzenleyici otorite tarafından her bir katılımcı için emisyon anahatı belirlenir. Anahat genellikle çıktı düzeyine göre değişir. Her katılımcı belirlenmiş prosedürleri kullanarak fiili emisyonlarını izler ve hesaplar. Taahhüt dönemi sonunda düzenleyici otorite, fiili emisyonlar ile anahat hesaplarını karşılaştırır. Fiili emisyonları anahatından düşük olan katılımcılar arasındaki fark kadar kredi kazanır. Bu krediler daha sonra serbestçe alım satıma konu olur. Fiili emisyonları anahatını aşan katılımcılar ise taahhütlerini yerine getirmek için fazla emisyonlarına eşdeğer karbon kredisini satın almak zorundadır (UNEP vd.,2002:9). Örneğin, ürettiği her 1 kilovat-saat (kWh) elektrik için 700 gram CO₂ salınımı yapan kömürle çalışan bir elektrik santralini ele alalım. Tesis bir yılda 2 milyon kWh elektrik üretirse, tesisin anahatı 1.400 ton (700 x 2) CO₂-e'ye denk gelmektedir. O yıl boyunca tesisin fiili (gerçekleşen) emisyonları 1.350 ton CO₂ olarak gerçekleşirse, tesis 50 kredi (1.400-1.350) kazanacaktır (Her biri 1 ton CO₂-e). Ertesi yıl üretilmesi planlanan elektrik 1,9 milyon kWh olursa, bu durumda tesisin anahatı 1.330 ton (700 x 1.9) CO₂-e olacaktır. Tesisin o yıl boyunca fiili emisyonları 1.325 ton CO₂ olarak gerçekleşirse, tesis 5 kredi (1.330-1.325) kazanacaktır. Buradaki önemli husus, emisyon oranının sabit olmasıdır (yani üretilen her kWh için her zaman 700 gram CO₂'dir), ancak çıktı (yani üretilen kWh sayısı) değişiklik gösterir. Her kredinin değeri de sabittir (1 kredi=1 ton CO₂), ancak anahattaki değişiklikler her yıl kazanılan kredi sayısında değişikliklere yol açmaktadır (UNEP vd.,2002:11; Tunahan, 2010:204).

2002-2006 yılları arasında İngiltere'de uygulanan ETS (UK-ETS) dünyada uygulanan ilk emisyon ticaret sistemi olup, 2005 yılında Avrupa Birliği bünyesinde uygulamaya giren EU ETS'nin altyapısını oluşturmuştur (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2008:19). EU ETS, AB'nin iklim değişikliğiyle mücadele politikasının temel taşlarından biridir ve düzenlenmiş sektörlerden sera gazı emisyonlarını maliyet etkin bir şekilde azaltmak için temel bir araçtır (ICAP, 2019). Günümüzde EU ETS en büyük emisyon ticareti

olmakla beraber Yeni Zelanda, Norveç ve ABD’de eyalet düzeyinde çeşitli emisyon ticaret sistemleri bulunmaktadır (REC Türkiye, 2015:140). Şekil 2’de 2019 yılı itibariyle emisyon ticaretinin küresel durumunu gösteren harita yer almaktadır.

Şekil 2. Emisyon Ticaretinin Küresel Durumu (2019)

Kaynak: ICAP, 2019:18; WEGlobal, 2019:34.

Şekil 2’den de görüldüğü üzere emisyon ticareti genel olarak Avrupa Birliği’nde, İsviçre’de, Kazakistan’da, Yeni Zelanda’da, ABD’nin bazı eyaletlerinde (Kaliforniya, Massachusetts) uygulanmakta; Ukrayna’da, Meksika’da, Kolombiya’da, ABD’nin bazı eyaletlerinde (New Jersey, Virginia) planlanmış durumda; Türkiye, Rusya, Brezilya, Endonezya, Tayland gibi ülkelerde ve ABD’nin bazı eyaletlerinde (New Mexico, Oregon, Washington) ise uygulanması düşünülmektedir.

3. KARBON MUHASEBESİ VE RAPORLAMA İLKELERİ

Atmosfere salınan sera gazı emisyonlarının iklim üzerinde yarattığı sonuçlar, dünya ile birlikte işletmeleri ve karar almaya yönelik veri sunan muhasebeyi etkilemektedir (Kardeş Selimoğlu ve Özsöğün Çalışkan, 2016:5). Karbon muhasebesi; en basit anlatımla bir kurumun faaliyetine ilişkin ayrıntılı verilerin toplanması, karbon izdüşümünün başka bir ifade ile karbon salınımının hesaplanması ve salım faktörlerini hesaba katarak bu rakamın karbondioksit eşdeğerine dönüştürülmesidir (Uyar ve Cengiz, 2011:56). İşletmelerdeki olağan muhasebe uygulamalarına benzer şekilde karbon muhasebesi, bir bölgede veya belirli yerlerde çıkan karbonun doğru, gerçek ve güvenilir bir şekilde ölçülmesinin sağlanması için belirli ilkelere dayanmaktadır (Samaduzzaman vd., 2013:41). Bu ilkeler; ihtiyaca uygunluk, tamlik, tutarlılık, şeffaflık ve doğruluk olmak üzere beş grupta toplanmaktadır (WBSCD ve WRI, 2004:7)

- *İhtiyaca Uygunluk*: Sera gazı envanterinin şirketin sera gazı emisyonlarını uygun şekilde yansıtması ve hem şirket içindeki hem de şirket dışındaki kullanıcıların karar verme ihtiyaçlarının karşılanması.
- *Tamlık*: Seçilen envanter sınırı içerisindeki tüm sera gazı emisyon kaynaklarının ve faaliyetlerinin hesaplanması ve raporlanması, özel durumların gerekçelendirilmesi ve açıklanması.
- *Tutarlılık*: Emisyonların zaman içinde anlamlı bir şekilde karşılaştırılmasını sağlamak için tutarlı yöntemlerin kullanılması ve verilerdeki, envanter sınırındaki, yöntemlerdeki veya zaman serisindeki diğer ilgili faktörlerdeki değişikliklerin şeffaf bir şekilde belgelendirilmesi.
- *Şeffaflık*: Açık bir denetim izini temel alarak, ilgili tüm konuların olgusal ve tutarlı bir şekilde ele alınması, ilgili varsayımların açıklanması ve kullanılan muhasebe ve hesaplama yöntemlerine ve veri kaynaklarına uygun referansların yapılması.
- *Doğruluk*: Sera gazı emisyon miktarının sistematik olarak, değerlendirilebildiği kadarıyla, gerçek emisyonların üstünde ya da altında olmamasının ve belirsizliklerin mümkün olduğunca azaltılmasının sağlanması ve raporlanan bilgilerin bütünlüğü konusunda kullanıcıların makul güvence ile karar verebilmelerini sağlamak için yeterli doğruluğun elde edilmesi.

4. KARBON BİLGİLERİNİN FİNANSAL TABLOLARA AKTARIMINA YÖNELİK MUHASEBE YAKLAŞIMLARI

İhtiyaca uygun, tam, tutarlı, şeffaf ve doğru bir şekilde ölçülen karbon bilgilerinin finansal tablolara aktarılmasına yönelik herhangi bir uluslararası muhasebe standardı bulunmamaktadır. Ancak karbon bilgilerinin finansal tablolara aktarımına yönelik Uluslararası Muhasebe Standartları (UMS) kapsamında uygulanan üç temel yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar:

- IFRIC 3 Yaklaşımı (IFRIC 3 Approach)
- Net Yükümlülük Yaklaşımı (Net Liability Approach)
- Devlet Teşviki Yaklaşımı (Government Grants Approach)

4.1. IFRIC 3 Yaklaşımı

Karbon bilgilerinin UMS kapsamında nasıl uygulanacağını açıklamak için Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu'nun (UMSK) Uluslararası Finansal Raporlama Yorum Komitesi tarafından *IFRIC 3 Emisyon Hakları* ile ilgili yorumu geliştirilmiştir. IFRIC 3 yaklaşımı, IFRIC 3 yorumu dikkate alınarak hazırlanmıştır. IFRIC 3, Ocak 2005'te EU ETS'ye hazır olması için Aralık 2004'de tamamlanmış, ancak yorumlanma aciliyetindeki azalmaya bağlı olarak IASB, Haziran 2005'te yaptığı toplantıda IFRIC 3 yorumunu geri çekme kararı almıştır (IASB, 2005:1).

ETS'nin Üst Sınır ve Ticaret yaklaşımını baz alan IFRIC 3 Yaklaşımı, emisyon izinlerinin finansal tablolara alınmasında aşağıdaki muhasebe uygulamaları benimsemektedir: (Ernst&Young, 2009:4)

- Emisyon izinleri, ister devlet tarafından ücretsiz verilmiş olsun ister satın alınmış olsun UMS 38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar kapsamında maddi olmayan duran varlıklar olarak muhasebeleş-

tilir. Gerçeğe uygun değer altında verilen emisyon izinleri başlangıçta gerçeğe uygun değerleri üzerinden ölçülür. Sonraki dönemlerde, işletmeler maddi olmayan duran varlığı maliyet bedeli veya gerçeğe uygun değer üzerinden ölçme seçeneğine sahiptir. (Emisyon izinleri için aktif bir piyasa mevcut olduğunda).

- Emisyon izinleri gerçeğe uygun değer altında işletmeye verilirse ve gerçeğe uygun değer ile ödenen nominal tutar arasında bir fark oluşursa, bu durumda devlet teşviki ortaya çıkar. UMS 20 Devlet Teşviklerinin Muhasebeleştirilmesi ve Devlet Yardımlarının Açıklanmasına göre devlet teşviki, ertelenmiş gelir olarak kayda alınır ve sonraki dönemlerde emisyon izinlerinin verildiği süre boyunca sistematik bir şekilde gelir olarak kaydedilir.
- Oluşan emisyonlara eşit tutarda UMS 37 Karşılıklar, Koşullu Borçlar ve Koşullu Varlıklar uyarınca karşılık ayrılır.

4.2. Net Yükümlülük Yaklaşımı

Net yükümlülük yaklaşımı kapsamında devlet tarafından verilen emisyon izinleri nominal değer üzerinden kaydedilir. Eğer emisyon izni bedelsiz olarak verilmişse, sıfır olarak kaydedilir. Fiili emisyonlar verilen emisyon izinlerini aşyorsa ve hali hazırda elde tutuluyorsa yükümlülük olarak finansal tablolara alınır. Bu yaklaşıma göre, satın alınan emisyon izinleri maddi olmayan duran varlık olarak muhasebeleştirilir (Ernst&Young, 2009:4). Bu yaklaşım, UMS kapsamında varlıkların muhasebeleştirilmesi ve ölçülmesi için yürürlükte olan genel hükümlerle uyumludur. Verilen izinlerin nominal değer üzerinden kayda alınması, EU ETS katılımcılarının büyük çoğunluğu tarafından da kabul edilen bir yaklaşımdır. (Haupt ve Ismer, 2011:7).

4.3. Devlet Teşviki Yaklaşımı

Devlet teşviki yaklaşımı kapsamında devlet tarafından verilen emisyon izinleri başlangıçta gerçeğe uygun değer üzerinden kaydedilir ve devlet teşviki (ertelenmiş gelir) olarak finansal durum tablosuna alınır. Sonraki dönemlerde devlet teşviki izinlerin verildiği dönem boyunca sistematik bir şekilde gelir olarak kaydedilir. Bu yaklaşım, IFRIC 3'ün gerektirdiği yaklaşımı bu sürece kadar takip eder (Ernst&Young, 2009:4). Ancak bu yaklaşımda, yükümlülüğü emisyon izinlerini mevcut piyasa fiyatı üzerinden ölçmek yerine, yükümlülüğü ilk muhasebeleştirme sırasında ve daha sonra izinlerin kayıtlı değerini dikkate alarak ölçülür. Emisyon izinlerinin kayıtlı değeri, maliyet veya yeniden değerlendirme yönteminin kullanılıp kullanılmadığına bağlı olarak değişecektir (CPA Canada, 2017:12).

5. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Literatürde emisyon izinlerinin nasıl muhasebeleştirilmesi gerektiğine ilişkin örneklerle açıklanan çalışmalara rastlamak mümkündür. Bu çalışmalardan bazıları aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Cook (2009) yapmış olduğu çalışmada IFRIC 3 yaklaşımını esas alarak işletmenin emisyon izinlerini ilk muhasebeleştirme sonrası maliyet modeli ya da yeniden değerlendirme modelini seçmesi durumunda, bunların bilanço ve gelir tablosu üzerindeki etkilerini bir örnek olay üzerinden açıklamıştır.

Romic (2010) çalışmasında karbon bilgilerinin finansal tablolara aktarımına yönelik muhasebe yaklaşımlarını IFRIC 3 yaklaşımı, kalan değer yaklaşımı ve net yükümlülük yaklaşımı olarak sınıflandırarak örnek olay üzerinden bu üç yaklaşımın hesaplar üzerindeki etkisini göstermiştir.

Uyar ve Cengiz (2011) çalışmalarında karbon işlemlerinin muhasebeleştirilmesine ilişkin iki farklı yaklaşım olabileceğini, birinci yaklaşımda satın alınan karbon tahsisatlarının Tek Düzen Hesap Planı çerçevesinde 180 Gelecek Aylara Ait Giderler Hesabında takip edilebileceğini ve dönem sonunda tahsisatın kullanılan kısmının envanter çalışmasında giderleştirilebileceğini, diğer bir yaklaşımda ise satın alınan karbon tahsisatlarının 260 Haklar hesabında takip edilebileceğini ve tahsisatın kullanılan kısmının amortisman uygulaması ile giderleştirilebileceğini muhasebe kayıtlarıyla örnekler üzerinden açıklamışlardır.

Çankaya ve Şeker (2013) çalışmalarında karbon tahsisatlarının muhasebe kayıtlarına alınma şeklinin işletmelerin faaliyet alanlarına göre değişeceğini ifade etmişlerdir. Buna göre, ana faaliyet konusu karbon sertifikası alım satımı olan işletmelerde söz konusu ürünün stok olarak kaydedilmesinin uygun olacağını, ana faaliyet konusu karbon sertifikası alım satımı olmayan işletmelerde söz konusu ürünün dönen varlık sınıfı içinde yer alan aktif geçici hesapların olduğu hesap grubunda ya da duran varlık hesap grubunda maddi olmayan duran varlık olarak kayıt edilebileceğini ya da türev ürünler gibi düşünülüp finansal varlıklar hesap grubunda kayıt altına alınabileceğini muhasebe kayıtları üzerinden örneklerle göstermişlerdir.

Öker ve Adıgüzel (2013) çalışmalarında, zorunlu karbon piyasalarında (Emisyon Ticaret Sistemi'nin "Üst Sınır ve Ticaret" yöntemini baz alan IFRIC 3 yaklaşımına göre) ve gönüllü karbon piyasalarında işletmenin karbon tahsisatlarını ilk muhasebeleştirme sonrası maliyet yöntemi veya yeniden değerlendirme yöntemi kullanarak ölçmesi durumunda nasıl raporlama yapması gerektiğini ve bunların finansal tablolara etkisini uluslararası muhasebe standartları çerçevesinde örnek olay ile ele almışlardır.

Durgut (2015) yapmış olduğu çalışmada, emisyon izinleri, devlet yardımı ve kullanım karşılığı gibi üç değişik şekilde ortaya çıkan karbon bilgilerinin finansal tablolara aktarılmasında IFRIC 3 yaklaşımını esas alarak Tek Düzen Hesap Planındaki mevcut hesapları ve öneri niteliğinde yeni açılacak hesapları kullanarak örnek olay üzerinden muhasebe kayıtlarını gerçekleştirmiştir.

Altınbay ve Golagan (2016) çalışmalarında, IFRIC 3 yaklaşımına göre işletmenin emisyon haklarını ilk muhasebeleştirme ve sonrasında maliyet modelini ya da yeniden değerlendirme modelini seçmesi durumunda muhasebe kayıtlarına nasıl aktarması gerektiğini örnekle açıklamışlardır.

Gürbüz vd. (2019) yapmış oldukları çalışmada, karbon sertifikalarının alımı (sertifikaların tahsisat yoluyla elde edilmesi, proje yoluyla sertifika elde edilmesi, karbon ticareti yoluyla sertifika elde edilmesi) ve satımına ilişkin muhasebe kayıtlarını örneklerle göstermişlerdir.

6. ÖRNEK OLAY

Bu çalışmada karbon bilgilerinin finansal tablolara aktarımına yönelik bir örnek olay² geliştirilmiştir. Bu örnek olayda bir işletmenin emisyon izinlerini ilk muhasebeleştirme ve sonraki dönemlerde maliyet yöntemini ya da yeniden değerlendirme yöntemini seçmesi durumunda düzenleyeceği muhasebe kayıtları ile finansal tablolarda sunumu (finansal durum tablosu ve kar veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tablosu) farklı muhasebe yaklaşımları (IFRIC 3, Net Yükümlülük Yaklaşımı ve Devlet Teşviki Yaklaşımı) ele alınarak gösterilmiştir.

Örnek olay (AST İşletmesi):

- 1 Ocak 2021 tarihinde devlet AST İşletmesi'ne gerçeğe uygun değeri her biri 10 TL olan 10.000 ton CO₂-e emisyon iznini bedelsiz olarak vermiştir.
- AST İşletmesi 10 Eylül 2021 tarihinde piyasadan 2.000 ton CO₂-e'yi birim fiyatı 14 TL'den satın almıştır.
- 1 Ocak – 31 Aralık 2021 döneminde AST İşletmesi'nin fiili emisyonları 12.000 ton CO₂-e olarak gerçekleşmiştir.
- 31 Aralık 2021 tarihinde 1 ton CO₂-e'nin piyasa fiyatı 16 TL'dir.
- AST İşletmesi'nin emisyon izinleri ücretsiz olarak verilen ve satın alınan emisyon izinlerinden oluşmaktadır.
- Emisyon izinlerinin kullanım dönemi, 1 Ocak – 31 Aralık 2021 dönemini kapsamaktadır.
- AST İşletmesi yıllık raporlama yapmaktadır.
- Dönem boyunca emisyon salınımı nedeniyle oluşan yükümlülüğün izinler ile karşılaştırılarak kapatılması takip eden dönemde gerçekleşecektir.
- Emisyon izinleri için aktif bir piyasa mevcuttur.

6.1. IFRIC 3 Yaklaşımı (İlk Muhasebeleştirme Sonrası Maliyet Yönteminin Seçilmesi)

Karbon bilgilerinin finansal tablolara aktarımında AST İşletmesi'nin IFRIC 3 Yaklaşımını uyguladığı ve ilk muhasebeleştirme sonrasında maliyet yöntemini seçtiği varsayılmıştır. Bu varsayıma göre AST İşletmesi'nin hesap dönemi boyunca düzenleyeceği yevmiye kayıtları aşağıdaki gibidir:^{3 4}

-
- 2 Bu örnek olay, Ernst&Young (2009) tarafından yayımlanan "Accounting for Emission Reductions and Other Incentive Schemes" başlıklı çalışmadan yararlanılarak oluşturulmuş ve geliştirilmiştir.
 - 3 Bu örnek olayda Kamu Gözetimi Kurumu (KGK) tarafından taslak olarak yayımlanan Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı'nda yer alan hesaplar kullanılmıştır.
 - 4 İşletmenin sürekliliği esası gereği emisyon izinlerinin faydalı ömrü saptanamamaktadır. Bu nedenle de emisyon izinleri için amortisman ayrılmamıştır.

_____01.01.2021_____			
261 Haklar Hs.		100.000	
	382 Alınan Devlet Teşvikleri Hs.		100.000
<i>10.000 ton x 10 =100.000 TL</i>			
<i>Devlet tarafından ücretsiz verilen emisyon izinleri</i>			
_____ / _____			
261 Haklar Hs.		28.000	
	102 Bankalar Hs.		28.000
<i>2.000 ton x 14 =28.000 TL</i>			
<i>Piyasadan emisyon satın alınması</i>			
_____10.09.2021_____			
_____ / _____			
_____31.12.2021_____			
730 Genel Üretim Giderleri Hs.		192.000	
	374 Gider Karşılıkları Hs.		192.000
<i>12.000 ton x 16 =192.000 TL</i>			
<i>Fiili emisyonlara piyasa fiyatından karşılık ayrılarak emisyonların giderleştirilmesi</i>			
_____ / _____			
_____31.12.2021_____			
382 Alınan Devlet Teşvikleri Hs.		100.000	
	644 Esas Faaliyetlerden Diğer Çeşitli Gelir ve Kazançlar Hs.		100.000
<i>10.000 ton x 10 =10.000 TL</i>			
<i>Alınan teşviklerin kayıtlı değerden kar/zarara aktarılması</i>			
_____ / _____			

AST İşletmesi'nin IFRIC 3 Yaklaşımı kapsamında maliyet yöntemine göre muhasebeleştirme işlemlerinin finansal durum tablosunda sunumu Tablo 1'de, kar veya zarar tablosuna etkileri ise Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 1. IFRIC 3 Yaklaşımı Maliyet Yöntemine Göre AST İşletmesi'nin 31 Aralık 2021 Tarihi İtibariyle Finansal Durum Tablosu

	31.12.2021
Dönen Varlıklar	(28.000)
Bankalar	(28.000)
Duran Varlıklar	128.000
Haklar	128.000
TOPLAM VARLIKLAR	<u>100.000</u>
Kısa Vadeli Yükümlülükler	192.000
Gider Karşılıkları	192.000
Özkaynaklar	(92.000)
Dönem Net Karı (Zararı)	(92.000)
TOPLAM KAYNAKLAR	<u>100.000</u>

Tablo 2. IFRIC 3 Yaklaşımı Maliyet Yöntemine Göre AST İşletmesi'nin 31.12.2021 Tarihinde Sona Eren Yıla Ait Kar veya Zarar Tablosu

	01.01.2021 - 31.12.2021
Brüt Satış Hasılatı	-
Satış Hasılatından Yapılan İndirimler (-)	-
Satışların Maliyetleri (-)	(192.000)
Esas Faaliyet Dönem Giderleri (-)	-
Esas Faaliyetlerden Diğer Gelir ve Kazançlar	100.000
Diğer Faaliyetlerden Gelir ve Kazançlar	-
Esas Faaliyetlerden Diğer Gider ve Zararlar (-)	-
Diğer Faaliyetlerden Gider ve Zararlar	-
Finansal Gelirler	-
Finansal Giderler (-)	-
Durdurulan Faaliyetler Gelir ve Karları ile Gider ve Zararları	-
Dönem Net Karı veya Zararı	(92.000)

6.2. IFRIC 3 Yaklaşımı (İlk Muhasebeleştirme Sonrası Yeniden Değerleme Yönteminin Seçilmesi)

AST İşletmesi'nin IFRIC 3 Yaklaşımını uyguladığı ve ilk muhasebeleştirme sonrasında yeniden değerlendirme yöntemini seçtiği varsayımı altında, AST İşletmesi'nin ilgili hesap döneminde maliyet yöntemine ek olarak düzenleyeceği yevmiye kayıtları aşağıdaki gibidir:

_____ 31.12.2021 _____

261 Haklar Hs.		64.000
	802 Maddi Olmayan Duran Varlıklara İlişkin Dönemde Ortaya Çıkan Yeniden Değerleme Artışları Hs.	64.000

$10.000 \text{ ton} \times (16-10) + 2.000 \text{ ton} \times (16-14) = 64.000 \text{ TL}$

Yeniden değerlendirme sonucu emisyon izinlerinin değerinde meydana gelen artış

_____ / _____

_____ 31.12.2021 _____

802 Maddi Olmayan Duran Varlıklara İlişkin Dönemde Ortaya Çıkan Yeniden Değerleme Artışları Hs.		64.000
	552 Maddi Olmayan Duran Varlıklar Yeniden Değerleme Artışları Hs.	64.000

Yeniden değerlendirme sonucu emisyon izinlerinin değerinde meydana gelen artış

_____ / _____

AST İşletmesi'nin IFRIC 3 Yaklaşımı kapsamında yeniden değerlendirme yöntemine göre muhasebeleştirme işlemlerinin finansal durum tablosunda sunumu Tablo 3'de, kar veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tablosuna etkileri ise Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 3. IFRIC 3 Yaklaşımı Yeniden Değerleme Yöntemine Göre AST İşletmesi'nin 31 Aralık 2021 Tarihi İtibariyle Finansal Durum Tablosu

	31.12.2021
Dönen Varlıklar	(28.000)
Bankalar	(28.000)
Duran Varlıklar	192.000
Haklar	192.000
TOPLAM VARLIKLAR	<u>164.000</u>
Kısa Vadeli Yükümlülükler	192.000
Gider Karşılıkları	192.000
Özkaynaklar	(28.000)
Maddi Olmayan Duran Varlıklar Yeniden Değerleme Artışları	64.000
Dönem Net Karı (Zararı)	(92.000)
TOPLAM KAYNAKLAR	<u>164.000</u>

Tablo 4. IFRIC 3 Yaklaşımı Yeniden Değerleme Yöntemine Göre AST İşletmesi'nin 31.12.2021 Tarihinde Sona Eren Yıla Ait Kar veya Zarar ve Diğer Kapsamlı Gelir Tablosu

	01.01.2021 - 31.12.2021
Brüt Satış Hasılatı	-
Satış Hasılatından Yapılan İndirimler (-)	-
Satışların Maliyetleri (-)	(192.000)
Esas Faaliyet Dönem Giderleri (-)	-
Esas Faaliyetlerden Diğer Gelir ve Kazançlar	100.000
Diğer Faaliyetlerden Gelir ve Kazançlar	-
Esas Faaliyetlerden Diğer Gider ve Zararlar (-)	-
Diğer Faaliyetlerden Gider ve Zararlar	-
Finansal Gelirler	-
Finansal Giderler (-)	-
Durdurulan Faaliyetler Gelir ve Karları ile Gider ve Zararları	-
Dönem Net Karı veya Zararı	(92.000)
Maddi Olmayan Duran Varlıklar Yeniden Değerleme Artışları	64.000
Diğer Kapsamlı Kar/Zarar	(28.000)

Görüldüğü üzere AST İşletmesi IFRIC 3 Yaklaşımı kapsamında ilk muhasebeleştirme sonrasında hangi yöntemi (maliyet yöntemi ya da yeniden değerlendirme yöntemi) seçerse seçsin, ilgili hesap döneminde AST İşletmesi'nin 92.000 TL dönem net zararı oluşacaktır.

6.3. Net Yükümlülük Yaklaşımı (İlk Muhasebeleştirme Sonrası Maliyet Yönteminin Seçilmesi)

Karbon bilgilerinin finansal tablolara aktarımında AST İşletmesi'nin Net Yükümlülük Yaklaşımını uyguladığı ve ilk muhasebeleştirme sonrasında maliyet yöntemini seçtiği varsayıldığında AST İşletmesi'nin hesap dönemi boyunca düzenleyeceği yevmiye kayıtları aşağıdaki gibi olacaktır:

_____ 10.09.2021 _____	
261 Haklar Hs.	28.000
102 Bankalar Hs.	28.000
<i>2.000 ton x 14 = 28.000 TL</i>	
<i>Piyasadan emisyon satın alınması</i>	
_____ / _____	
_____ 31.12.2021 _____	
730 Genel Üretim Giderleri Hs.	32.000
374 Gider Karşılıkları Hs.	32.000
<i>2.000 ton x 16 = 32.000 TL</i>	
<i>Fiili emisyonlara piyasa fiyatından karşılık ayrılarak emisyonların giderleştirilmesi</i>	
_____ / _____	

Görüldüğü üzere, Net Yükümlülük Yaklaşımında devlet tarafından ücretsiz verilen emisyon izinlerinin nominal değerleri sıfır olduğundan, bu izinler muhasebe kayıtlarına yansıtılmamıştır.

AST İşletmesi'nin Net Yükümlülük Yaklaşımı kapsamında maliyet yöntemine göre muhasebeleştirme işlemlerinin finansal durum tablosunda sunumu Tablo 5'de, kar veya zarar tablosuna etkileri ise Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 5. Net Yükümlülük Yaklaşımı Maliyet Yöntemine Göre AST İşletmesi'nin 31 Aralık 2021 Tarihi İtibariyle Finansal Durum Tablosu

	31.12.2021
Dönen Varlıklar	(28.000)
Bankalar	(28.000)
Duran Varlıklar	28.000
Haklar	28.000
TOPLAM VARLIKLAR	0
Kısa Vadeli Yükümlülükler	32.000
Gider Karşılıkları	32.000
Özkaynaklar	(32.000)
Dönem Net Karı (Zararı)	(32.000)
TOPLAM KAYNAKLAR	0

Tablo 6. Net Yükümlülük Yaklaşımı Maliyet Yöntemine Göre AST İşletmesi'nin 31.12.2021 Tarihinde Sona Eren Yıla Ait Kar veya Zarar Tablosu

	01.01.2021 - 31.12.2021
Brüt Satış Hasılatı	-
Satış Hasılatından Yapılan İndirimler (-)	-
Satışların Maliyetleri (-)	(32.000)
Esas Faaliyet Dönem Giderleri (-)	-
Esas Faaliyetlerden Diğer Gelir ve Kazançlar	-
Diğer Faaliyetlerden Gelir ve Kazançlar	-
Esas Faaliyetlerden Diğer Gider ve Zararlar (-)	-
Diğer Faaliyetlerden Gider ve Zararlar	-
Finansal Gelirler	-
Finansal Giderler (-)	-
Durdurulan Faaliyetler Gelir ve Karları ile Gider ve Zararları	-
Dönem Net Karı veya Zararı	(32.000)

6.4. Net Yükümlülük Yaklaşımı (İlk Muhasebeleştirme Sonrası Yeniden Değerleme Yönteminin Seçilmesi)

AST İşletmesi'nin Net Yükümlülük Yaklaşımını uyguladığı ve ilk muhasebeleştirme sonrasında yeniden değerlendirme yöntemini seçtiği varsayımı altında, AST İşletmesi'nin ilgili hesap döneminde maliyet yöntemine ek olarak düzenleyeceği yevmiye kayıtları aşağıdaki gibi olacaktır:

_____31.12.2021_____

261 Haklar Hs.		4.000
	802 Maddi Olmayan Duran Varlıklara İlişkin Dönemde Ortaya Çıkan Yeniden Değerleme Artışları Hs.	4.000

$2.000 \text{ ton} \times (16-14) = 4.000 \text{ TL}$

Yeniden değerlendirme sonucu emisyon izinlerinin değerinde meydana gelen artış

_____ / _____
_____31.12.2021_____

802 Maddi Olmayan Duran Varlıklara İlişkin Dönemde Or- taya Çıkan Yeniden Değerleme Artışları Hs.		4.000
	552 Maddi Olmayan Duran Varlıklar Yenid- en Değerleme Artışları Hs.	4.000

Yeniden değerlendirme sonucu emisyon izinlerinin değerinde meydana gelen artış

_____ / _____

AST İşletmesi'nin Net Yükümlülük Yaklaşımı kapsamında yeniden değerlendirme yöntemine göre muhasebeleştirme işlemlerinin finansal durum tablosunda sunumu Tablo 7'de, kar veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tablosuna etkileri de Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Net Yükümlülük Yaklaşımı Yeniden Değerleme Yöntemine Göre AST İşletmesi'nin 31 Aralık 2021 Tarihi İtibariyle Finansal Durum Tablosu

	31.12.2021
Dönen Varlıklar	(28.000)
Bankalar	(28.000)
Duran Varlıklar	32.000
Haklar	32.000
TOPLAM VARLIKLAR	<u>4.000</u>
Kısa Vadeli Yükümlülükler	32.000
Gider Karşılıkları	32.000
Özkaynaklar	(28.000)
Maddi Olmayan Duran Varlıklar Yeniden Değerleme Artışları	4.000
Dönem Net Karı (Zararı)	(32.000)
TOPLAM KAYNAKLAR	<u>4.000</u>

Tablo 8. Net Yükümlülük Yaklaşımı Yeniden Değerleme Yöntemine Göre AST İşletmesi'nin 31.12.2021 Tarihinde Sona Eren Yıla Ait Kar veya Zarar ve Diğer Kapsamlı Gelir Tablosu

	01.01.2021 - 31.12.2021
Brüt Satış Hasılatı	-
Satış Hasılatından Yapılan İndirimler (-)	-
Satışların Maliyetleri (-)	(32.000)
Esas Faaliyet Dönem Giderleri (-)	-
Esas Faaliyetlerden Diğer Gelir ve Kazançlar	-
Diğer Faaliyetlerden Gelir ve Kazançlar	-
Esas Faaliyetlerden Diğer Gider ve Zararlar (-)	-
Diğer Faaliyetlerden Gider ve Zararlar	-
Finansal Gelirler	-
Finansal Giderler (-)	-
Durdurulan Faaliyetler Gelir ve Karları ile Gider ve Zararları	-
Dönem Net Karı veya Zararı	(32.000)
Maddi Olmayan Duran Varlıklar Yeniden Değerleme Artışları	4.000
Diğer Kapsamlı Kar/Zarar	(28.000)

Görüldüğü üzere AST İşletmesi Net Yükümlülük Yaklaşımı kapsamında ilk muhasebeleştirme sonrasında ister maliyet yöntemini ister yeniden değerlendirme yöntemi seçsin, ilgili hesap döneminde AST İşletmesi'nin 32.000 TL dönem net zararı oluşacaktır.

6.5. Devlet Teşviki Yaklaşımı (İlk Muhasebeleştirme Sonrası Maliyet Yönteminin Seçilmesi)

Karbon bilgilerinin finansal tablolara aktarımında AST İşletmesi'nin Devlet Teşviki Yaklaşımını uyguladığı ve ilk muhasebeleştirme sonrasında maliyet yöntemini seçtiği varsayıldığında AST İşletmesi'nin hesap dönemi boyunca düzenleyeceği yevmiye kayıtları aşağıdaki gibi olacaktır:

_____01.01.2021_____

261 Haklar Hs.		100.000	
	382 Alınan Devlet Teşvikleri	Hs.	100.000

10.000 ton x 10 = 100.000 TL

Devlet tarafından ücretsiz verilen emisyon izinleri

_____ / _____

_____10.09.2021_____

261 Haklar Hs.		28.000	
	102 Bankalar Hs.		28.000

2.000 ton x 14 = 28.000 TL

Piyasadan emisyon satın alınması

_____ / _____

_____31.12.2021_____

730 Genel Üretim Giderleri Hs.		132.000	
	374 Gider Karşılıkları Hs.		132.000

(10.000 ton x 10) + (2.000 ton x 16) = 132.000 TL

Fiili emisyonlara karşılık ayrılarak emisyonların giderleştirilmesi

_____ / _____

_____31.12.2021_____

382 Alınan Devlet Teşvikleri	Hs.	100.000	
	644 Esas Faaliyetlerden Diğer Çeşitli Gelir ve Kazançlar Hs.		100.000

10.000 ton x 10 = 10.000 TL

Alınan teşviklerin kayıtlı değerden kar/zarara aktarılması

_____ / _____

AST İşletmesi'nin Devlet Teşviki Yaklaşımı kapsamında maliyet yöntemine göre muhasebeleştirme işlemlerinin finansal durum tablosunda sunumu Tablo 9'da, kar veya zarar tablosuna etkileri ise Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 9. Devlet Teşviki Yaklaşımı Maliyet Yöntemine Göre AST İşletmesi'nin 31 Aralık 2021 Tarihi İtibariyle Finansal Durum Tablosu

	31.12.2021
Dönen Varlıklar	(28.000)
Bankalar	(28.000)
Duran Varlıklar	128.000
Haklar	128.000
TOPLAM VARLIKLAR	<u>100.000</u>
Kısa Vadeli Yükümlülükler	132.000
Gider Karşılıkları	132.000
Özkaynaklar	(32.000)
Dönem Net Karı (Zararı)	(32.000)
TOPLAM KAYNAKLAR	<u>100.000</u>

Tablo 10. Devlet Teşviki Yaklaşımı Maliyet Yöntemine Göre AST İşletmesi'nin 31.12.2021 Tarihinde Sona Eren Yıla Ait Kar veya Zarar Tablosu

	01.01.2021 - 31.12.2021
Brüt Satış Hasılatı	-
Satış Hasılatından Yapılan İndirimler (-)	-
Satışların Maliyetleri (-)	(132.000)
Esas Faaliyet Dönem Giderleri (-)	-
Esas Faaliyetlerden Diğer Gelir ve Kazançlar	100.000
Diğer Faaliyetlerden Gelir ve Kazançlar	-
Esas Faaliyetlerden Diğer Gider ve Zararlar (-)	-
Diğer Faaliyetlerden Gider ve Zararlar	-
Finansal Gelirler	-
Finansal Giderler (-)	-
Durdurulan Faaliyetler Gelir ve Karları ile Gider ve Zararları	-
Dönem Net Karı veya Zararı	(32.000)

6.6. Devlet Teşviki Yaklaşımı (İlk Muhasebeleştirme Sonrası Yeniden Değerleme Yönteminin Seçilmesi)

AST İşletmesi'nin Devlet Teşviki Yaklaşımını uyguladığı ve ilk muhasebeleştirme sonrasında yeniden değerlendirme yöntemini seçtiği varsayımı altında, AST İşletmesi'nin ilgili hesap döneminde maliyet yöntemine ek olarak düzenleyeceği yevmiye kayıtları aşağıdaki gibi olacaktır:

_____ 31.12.2021 _____		
261 Haklar Hs.		64.000
	802 Maddi Olmayan Duran Varlıklara İlişkin Dönemde Ortaya Çıkan Yeniden Değerleme Artışları Hs.	64.000
<i>10.000 ton x (16-10) + 2.000 ton x (16-14) = 64.000 TL</i>		
<i>Yeniden değerlendirme sonucu emisyon izinlerinin değerinde meydana gelen artış</i>		
_____ / _____		
_____ 31.12.2021 _____		
802 Maddi Olmayan Duran Varlıklara İlişkin Dönemde Ortaya Çıkan Yeniden Değerleme Artışları Hs.		64.000
	552 Maddi Olmayan Duran Varlıklar Yenid- en Değerleme Artışları Hs.	64.000
<i>Yeniden değerlendirme sonucu emisyon izinlerinin değerinde meydana gelen artış</i>		
_____ / _____		

AST İşletmesi'nin Devlet Teşviki Yaklaşımı kapsamında yeniden değerlendirme yöntemine göre muhasebeleştirme işlemlerinin finansal durum tablosunda sunumu Tablo 11'de, kar veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tablosuna etkileri ise Tablo 12'de gösterilmiştir.

Tablo 11. Devlet Teşviki Yaklaşımı Yeniden Değerleme Yöntemine Göre AST İşletmesi'nin 31 Aralık 2021 tarihi İtibariyle Finansal Durum Tablosu

	31.12.2021
Dönen Varlıklar	(28.000)
Bankalar	(28.000)
Duran Varlıklar	192.000
Haklar	192.000
TOPLAM VARLIKLAR	<u>164.000</u>
Kısa Vadeli Yükümlülükler	132.000
Gider Karşılıkları	132.000
Özkaynaklar	32.000
Maddi Olmayan Duran Varlıklar Yeniden Değerleme Artışları	64.000
Dönem Net Karı (Zararı)	(32.000)
TOPLAM KAYNAKLAR	<u>164.000</u>

Tablo 12. Devlet Teşviki Yaklaşımı Yeniden Değerleme Yöntemine Göre AST İşletmesi'nin 31.12.2021 Tarihinde Sona Eren Yıla Ait Kar veya Zarar ve Diğer Kapsamlı Gelir Tablosu

	01.01.2021 - 31.12.2021
Brüt Satış Hasılatı	-
Satış Hasılatından Yapılan İndirimler (-)	-
Satışların Maliyetleri (-)	(132.000)
Esas Faaliyet Dönem Giderleri (-)	-
Esas Faaliyetlerden Diğer Gelir ve Kazançlar	100.000
Diğer Faaliyetlerden Gelir ve Kazançlar	-
Esas Faaliyetlerden Diğer Gider ve Zararlar (-)	-
Diğer Faaliyetlerden Gider ve Zararlar	-
Finansal Gelirler	-
Finansal Giderler (-)	-
Durdurulan Faaliyetler Gelir ve Karları ile Gider ve Zararları	-
Dönem Net Karı veya Zararı	(32.000)
Maddi Olmayan Duran Varlıklar Yeniden Değerleme Artışları	64.000
Diğer Kapsamlı Kar/Zarar	32.000

Görüldüğü üzere AST İşletmesi Devlet Teşviki Yaklaşımı kapsamında ilk muhasebeleştirme sonrasında ister maliyet yöntemini ister yeniden değerlendirme yöntemi seçsin, ilgili hesap döneminde AST İşletmesi'nin 32.000 TL dönem net zararı oluşacaktır.

Karbon bilgilerinin finansal tablolara aktarımına yönelik AST İşletmesi'nin alternatif muhasebe yaklaşımlarını uygulaması durumunda, ilgili dönemde oluşacak dönem net karı/zararı Tablo 13'de karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Aynı muhasebe yaklaşımında maliyet yönteminin ya da yeniden değerlendirme yönteminin dönem net karı/zararına etkisi değişmediğinden, bu karşılaştırma maliyet yöntemi esas alınarak finansal durum tablosu üzerinden gösterilmiştir.

Tablo 13. Karbon Bilgilerinin Finansal Tablolara Aktarılmasında Alternatif Muhasebe Yaklaşımlarının Karşılaştırılması

AST İşletmesinin 31.12.2021 Tarihi İtibariyle Finansal Durum Tablosu	IFRIC 3 Yaklaşımı	Net Yükümlülük Yaklaşımı	Devlet Teşviki Yaklaşımı
Dönen Varlıklar	(28.000)	(28.000)	(28.000)
Bankalar	(28.000)	(28.000)	(28.000)
Duran Varlıklar	128.000	28.000	128.000
Haklar	128.000	28.000	128.000
TOPLAM VARLIKLAR	<u>100.000</u>	<u>0</u>	<u>100.000</u>
Kısa Vadeli Yükümlülükler	192.000	32.000	132.000
Gider Karşılıkları	192.000	32.000	132.000
Özkaynaklar	(92.000)	(32.000)	(32.000)
Dönem Net Karı (Zararı)	(92.000)	(32.000)	(32.000)
TOPLAM KAYNAKLAR	<u>100.000</u>	<u>0</u>	<u>100.000</u>

Tablo 13'ten de görüldüğü üzere, AST İşletmesi'nin IFRIC 3 Yaklaşımını seçmesi durumunda 92.000 TL dönem net zararı oluşurken, Net Yükümlülük Yaklaşımı ve Devlet Teşviki Yaklaşımını seçmesi durumunda 32.000 TL dönem net zararı oluşmaktadır.

7. SONUÇ

İşletmeler faaliyetleri sonucunda bir yandan ekonomik sürdürülebilirliğe katkı sağlarken, diğer yandan üretim sürecinde işletmelerin atmosfere saldıkları karbon emisyonları çevreyi olumsuz yönde etkilemekte ve çevresel sürdürülebilirliği tehdit edebilmektedir. İşletmelerin karbon emisyonlarını azaltacak önlemler alması ve bunları raporlaması sürdürülebilir bir geleceğin sağlanması açısından oldukça önemlidir.

2005 yılında yürürlüğe giren Kyoto Protokolü ile karbon emisyonlarının alınıp satıldığı zorunlu piyasalar oluşturulmuştur. Ülkemizde karbon emisyonlarının azaltılması amacıyla oluşturulan ETS gibi zorunlu karbon piyasaları bulunmamakta, karbon emisyonlarına yönelik geliştirilen projeler çevresel sorumluluk bağlamında gönüllü piyasalarda gerçekleştirilmektedir. Son yıllarda artan karbon emisyonlarının azaltılmasına yönelik ülkemizde de önemli adımlar atılmış, Paris Anlaşması 2021 yılının Ekim ayında onaylanmıştır. Paris Anlaşması'nın onaylanmasıyla birlikte ülkemizin iklim değişikliği politikalarında önemli adımlar atacağı aşikardır. Bu bağlamda ülkemize mevzuat çerçevesinde ETS'nin getirilmesi yerinde olacaktır. Böylelikle işletmeler karbon emisyonlarının sadece ne kadar olduğunu raporlamakla kalmayıp, emisyonlarını azaltan işletmeler bunu kredilendirip satabilecek, fazla emisyon salınımı yapan işletmeler de piyasadaki emisyon satın alabileceklerdir. Bu durum da karbon muhasebesi bağlamında işletmelerin finansal tablolarına yansiyacak ve işletmeler bu konuya daha fazla önem atfedeceklerdir. Bu nedenle bu konunun ilgili Bakanlıklar (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Hazine ve Maliye Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı) nezdinde değerlendirilip, bir an önce hayata geçirilmesi önem arz etmektedir.

İşletmelerin karbon emisyonlarını raporlamasına yönelik herhangi bir uluslararası muhasebe standardı bulunmamakla birlikte, UMSK tarafından hazırlanan ve daha sonra geri çekilen IFRIC 3 yaklaşımı başta olmak üzere uluslararası muhasebe standartlarını temel alan yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak, karbon bilgilerinin finansal tablolara aktarılmasında IFRIC 3 yaklaşımının yanında Net Yükümlülük Yaklaşımı ve Devlet Teşviki Yaklaşımı'na göre bir işletmenin emisyon izinlerini ilk muhasebeleştirme ve sonraki dönemlerde maliyet yöntemini ya da yeniden değerlendirme yöntemini seçmesi durumunda düzenleyeceği muhasebe kayıtları ile finansal tablolarda sunumu (finansal durum tablosu ve kar veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tablosu) karşılaştırmalı bir biçimde ele alınarak bir örnek olay üzerinden gösterilmiştir. Buna göre bir muhasebe politikası olarak işletmenin seçeceği yaklaşım, dönem net karı (zararı) üzerinde farklılıklara neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Altınbay, A. ve Golagan, M. (2016). Küresel ısınma sorununa muhasebecilerin bakışı: Karbon muhasebesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(7), 2106-2119.
- Cook, A. (2009). Emission rights: From costless activity to market operations. *Accounting, Organizations and Society*, 34, 456-468. [https:// dx.doi.org/10.1016/j.aos.2007.12.001](https://dx.doi.org/10.1016/j.aos.2007.12.001)
- CPA Canada (2017). *Accounting for Cap and Trade Systems*.
- Çankaya, F. ve Şeker, Y. (2013). Karbon sertifikalarının Türkiye Muhasebe Standartlarına göre muhasebeleştirilmesi. *Muhasebe ve Bilim Dünyası Dergisi*, 15(4), 105-134.
- Çevre ve Orman Bakanlığı (Aralık 2008). *Kyoto protokolü esneklik mekanizmaları ve diğer uluslararası emisyon ticareti sistemleri*, 13/05/2008 tarih ve B.18.ÇYG.02.00.04-020/8366 sayılı Çevre ve Orman Bakanlığı Özel İhtisas Komisyonu Raporu.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (Şubat 2012). *Karbon piyasalarında ulusal deneyim ve geleceğe bakış*, Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Durgut, M. (2015). Karbon ticaretinin Uluslararası Muhasebe Standartlarına göre muhasebeleştirilmesi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 23-40.
- Ernst&Young (2009). *Accounting for Emission Reductions and Other Incentive Schemes*.
- Gürbüz, C., Karataş, Ö. N. ve Bekçi, İ. (2019). Dünya’da ve Türkiye’de karbon ticareti ve karbon muhasebesi uygulamaları üzerine bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(28), 424-438. [https:// dx.doi.org/10.20875/makusobed.568835](https://dx.doi.org/10.20875/makusobed.568835).
- Haupt, M. ve Ismer, R. (2011). *Emissions Trading Schemes under IFRS - Towards a “true and fair view”*. Carbon Pricing for Low-Carbon Investment Project, Berlin: Climate Policy Initiative.
- IASB (2005). *IASB Withdraws IFRIC Interpretation on Emission Rights*, <http://www.iasplus.com/en/binary/press-rel/0507withdrawifric3.pdf>, (21.04.2019).
- ICAP (2019). *ICAP ETS map*, <https://icapcarbonaction.com/en/ets-map>, (12.02.2020).
- Kardeş Selimoğlu, S. ve Özsözgün Çalışkan, A. (2016). Sürdürülebilirlik bağlamında Uluslararası Güvence Denetimi Standardı GDS (GDS) 3410-Sera gazı beyanları – II. *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, 48, 1-20.
- KGK (2018). *Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı*.
- Lefevre, J. (2005). *The EU greenhouse gas emission allowance trading scheme, climate change and carbon markets – A handbook of emissions reduction mechanisms*, Ed. Farhana Yamin, London: Earthscan.
- Narin, M. (2013). Kyoto protokolü esneklik mekanizması: Emisyon ticareti. *International Conference on Eurasian Economies*, St. Petersburg, Rusya, 17-18 Eylül 2013, 941-952.
- Öker, F. ve Adıgüzel, H. (2013). Karbon kredilerinin Uluslararası Muhasebe Standartları kapsamında muhasebeleştirilmesi. *Mali Çözüm Dergisi*, 116, 17-38.
- REC Türkiye (2015). *A’dan Z’ye iklim değişikliği başucu rehberi: Çok geç olmadan harekete geçmek isteyenler için*, Ankara: REC Türkiye.
- Romic, V. (2010). Development of emission rights and their accounting (Master’s thesis). University of Ljubljana, Ljubljana.
- Samaduzzaman, M., Zaman, F. ve Shamsuzzaman Irfan, M. (2013). Carbon accounting, green building and sustainability: Effects on Gross National Product (GDP). *IOSR Journal of Business and Management*, 6(5), 41-45.

Tunahan, H. (2010). Küresel iklim değişikliğini azaltmanın bir yolu olarak karbon finansmanı. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 46, 199-215.

UNDP (2016). *Carbon Markets*, http://www.undp.org/content/dam/sdfinance/doc/Carbon%20Markets%20_%20UNDP.pdf, (10.10.2019).

UNEP, UCCEE ve UNCTAD (2002). *An emerging market for the environment: A guide to emissions trading*, Denmark: United Nations Publications.

Uyar, S. ve Cengiz, E. (2011). Karbon (sera gazı) muhasebesi. *Mali Çözüm Dergisi*, 105, 47-68.

WBSCD ve WRI (2004). *The Greenhouse Gas Protocol- A Corporate Accounting and Reporting Standard*, Revised Edition.

WEglobal (2019). *İklim Krizi ile Mücadelenin Makroekonomik Yüzü, İklim Değişikliği Alanında Ortak Çabaların Desteklenmesi Projesi (iklimİN) - İklim Değişikliği Eğitim Modülleri Serisi 9*, Ankara, http://www.iklimin.org/wp-content/uploads/egitimler/seri_09.pdf, (10.01.2020).

Yetiş, Ş. ve Özden, S. (2019). Türkiye’de karbon piyasalarının gelişimi ve ormancılığa etkisi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 457-477.

TFRS 9 ve BDDK DÜZENLEMELERİNİN BANKALARIN KREDİ KARŞILIKLIĞI AYIRMADAKİ ETKİLERİNİN ANALİZİ

Makale Bilgileri

Makale Geliş Tarihi : 04.03.2022
Makale Kabul Tarihi : 20.04.2022
Makale Türü : Araştırma
DOI Numarası : 10.55322/mbakis.1083000

Dr. Öğr. Gör. Asuman ERBEN YAVUZ *

Prof. Dr. Adalet HAZAR**

Prof. Dr. Şenol BABUŞCU***

Bibliyografik Bilgiler

Erben Yavuz, A., Hazar, A., & Babuşcu, Ş. (2022). “TFRS 9 ve BDDK düzenlemelerinin bankaların kredi karşılıklığ ayırmadaki etkilerinin analizi” *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi* (Yıl: 2022, Sayı : 67, Sayfa : 99-114) <https://doi.org/10.55322/mbakis.1083000>

ÖZ

1 Ocak 2018 tarihiyle yürürlüğe giren TFRS 9 kapsadığı yeni uygulamalar özellikle bankalar için önem teşkil etmekle beraber yatırımcılar, analistler, düzenleyici ve denetçiler açısından da gündem konulardan biri olmuştur. TFRS 9 uygulamasının yürürlüğe girmesiyle beraber “beklenen kredi zararı” ve “ömür boyu beklenen kredi zararı” tanımları değiştirilmiş ayrıca finansal durum tablolarında da gösterilme şekilleri yeniden düzenlenmiştir. Bu çalışmada TFRS 9 kapsamında bankaların finansal tablolarında oluşan değişikliklerden kredi sınıflandırmaları ve bunlar için ayrılacak karşılıkların, TFRS 9’a geçmeden önce ve sonrasında meydana gelen değişiklikler incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda bankaların donuk alacakları için ayırdıkları karşılıkların TFRS 9’un uygulamaya geçildiği yılda önemli ölçüde azaldığı ancak sonraki yıllarda tekrar yükseldiği, standart ve yakın izlemede kredi gruplarına ait karşılıklarda da artışın yüksek olduğu görülmüştür.

* KTO Karatay Üniversitesi, TSMYO, Dış Ticaret Programı, asumanerbenyavuz@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-1934-5055>

** Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Finans ve Bankacılık, ahazar@baskent.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0002-1483-8360>

*** Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Finans ve Bankacılık, babuscu@baskent.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0003-2870-6358>

Anahtar Kelimeler: TFRS 9, bankacılık, finansal raporlama standartları,

Jel Sınıflandırması: G21, M40, M41

ANALYSIS OF THE IMPACT OF TFRS 9 AND BDDK REGULATIONS ON BANKS LOAN PROVISION

ABSTRACT

New applications covered by TFRS 9, which came into force on January 1 2018, were important for banks, but also for investors, analysts, regulators and auditors, they were one of the agenda issues. With the introduction of TFRS 9, the definitions of “expected credit loss” and “expected credit loss for life” have been changed and the ways in which they are shown in the financial statements have been rearranged. In this study, credit classifications from changes in banks’ financial statements within the scope of TFRS 9 and the changes that occurred before and after the provisions to be allocated to TFRS 9 were examined. As a result of the study, the provisions allocated by banks for their dull receivables decreased significantly in the year when TFRS 9 was implemented, but increased again in the following years, In standard and close monitoring, it was observed that the increase in the provisions of the credit groups was high.

Keywords: TFRS 9, Banking, Financial Reporting Standards,

Jel Classification: G21, M40, M41

1. GİRİŞ

2008 yılında yaşanan küresel kriz sonrasında bankacılık sektörü oldukça yüksek kredi zararına maruz kalmıştır. Meydana gelen bu zararlar bankaların finansal durum tablosu hem düşük miktarda hem de geç yansıdığından dolayı Uluslararası Muhasebe Standartları (IAS 39) çok fazla eleştiri almış ve değiştirilmesine karar verilmiştir. Bunun üzerine 2009 yılında varlıkların sınıflandırılması ve ölçümüne ilişkin hükümler içeren Uluslararası Finansal Raporlama Standardı 9 (IFRS 9) yayınlanmıştır. 2010 yılında IFRS 9’a sınıflandırılmaya tabi finansal borçlar ve bunlara ilişkin hükümler ilave edilerek düzenleme geliştirilmiştir. 2014 yılına gelindiğinde ise değer düşüklüğüne ilişkin hükümlerde ilave edilerek IFRS 9 nihai halini almış ve 1 Ocak 2018 tarihinde yürürlüğe girmiştir. TFRS 9 (Türkiye Finansal Raporlama Standartları) ise IFRS 9 ile uyumlu olarak ülkemizde aynı tarihte yürürlüğe girmiş bulunmaktadır. Bu haliyle TFRS 9 1 Ocak 2018’ten itibaren TMS 39’un (Türkiye Muhasebe Standartı) yerini almış olup finansal araçların, varlık ve yükümlülüklerin sınıflandırılması ve ölçülerek finansal durum tablosu dışına alınma yöntemlerini içermekte, ayrıca riskten korunma muhasebesine dair rehberlik eden düzenleme niteliğini taşımaktadır. Ayrıca bahsedilen tarihe kadar TFRS 9’a uyum sağlayamayan bankalara uygulamaya geçebilmeleri için ilave süre tahsis edilmiştir.

TFRS 9'un yürürlüğe girmesi ile birlikte Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK) tarafından 2006 yılında çıkarılan "Bankalarca Kredilerin ve Diğer Alacakların Niteliklerinin Belirlenmesi ve Bunlar İçin Ayrılacak Karşılıklara İlişkin Esas ve Usuller Hakkında Yönetmelik" yürürlükten kaldırılarak yerine "Kredilerin Sınıflandırılması ve Bunlar İçin Ayrılacak Karşılıklara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik" 1 Ocak 2018 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Us, 2020).

Bu çalışmada TFRS 9'un kredi karşılıkları üzerindeki etkileri, seçilmiş 10 mevduat bankası özelinde incelenmiştir. Çalışmanın başlangıcında eski ve yeni yönetmelik karşılaştırılarak yeni düzenlemeye göre ayrılacak karşılıkların hesaplanma yöntemlerine değinilmiştir. Sonrasında literatürde konuyla ilgili yapılan çalışmalara yer verilip, daha sonra en büyük 10 mevduat bankasının TFRS 9 öncesi ve sonrası finansal durum tablosu karşılaştırması yapılarak elde edilen bulgular tartışılmıştır.

2. Kredi Sınıflandırması ve Kredi Karşılıklarına İlişkin Düzenlemelerin Karşılaştırılması

Bilindiği üzere muhasebenin temel ilkelerinden ihtiyatlılık ilkesi gereği bankalar tarafından alacaklarına ilişkin risk durumu dikkate alınarak karşılık ayrılması yapılmaktadır. Bu kapsamda bankacılık sektörünün gözetim ve denetim otoritesi konumdaki BDDK tarafından detaylı düzenleme yapılmakta, uluslararası ve ulusal gelişmeler ve ihtiyaçlar dikkate alınarak ilgili düzenlemeler revize edilmektedir. Bu çerçevede BDDK'nın konuya ilişkin önceki ve mevcut düzenlemelerinin karşılaştırılmasına ilişkin bilgi Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Kredi Karşılıklarına İlişkin Önceki ve Yeni Düzenlemenin (TFRS 9 Uyumlu) Karşılaştırılması

Önceki Karşılıklar Yönetmeliği		TFRS 9 ile Getirilen Karşılık Uygulaması	
Kredi Grubu	Karşılık Adı	Kredi Grubu	Karşılık Adı
1. Grup: Standart Nitelikli Krediler	Genel Karşılık	Birinci Aşama	12 aylık BKZ
2. Grup: Yakın İzlemedeki Krediler		İkinci Aşama	Ömür boyu BKZ
3. Grup: Tahsil İmkânı Sınırlı Krediler	Özel Karşılık	Üçüncü Aşama	
4. Grup: Tahsili Şüpheli Krediler			
5. Grup: Zarar Niteliğindeki Krediler			

Kaynak: Avul, E (2018)

Tablo 2: TFRS 9 Uygulamayan Bankalar İçin TFRS Sonrası Kredi Karşılığı Oranlarındaki ve Kredi Sınıflandırması Bazında Değişim

Grup	Ödemede Gecikme Süresi	2018'den Önceki Oranlar	2018'den Sonraki Oranlar
Standart Nitelikli Krediler	30 güne kadar	Nakdi yüzde 1 g.nakdi/ % 0,1	%1,5/SYR Yön.
Yakın İzlemedeki Krediler	30-90 gün	Nakdi yüzde 2 g.nakdi/ % 0,4	%3 / SYR Yön.
Tahsil İmkânı Sınırlı Krediler	90-180 gün	min. %20	min. %20
Tahsili Şüpheli Krediler	180-365	min. %50	min. %50
Zarar Niteliğindeki Krediler	1 yıl üzeri	%100	%100

Kaynak: Avul, E (2018)

Yönetmeliklerde yer alan temel tanımlara ilişkin bilgi aşağıda yer almaktadır. Eski yönetmeliğe göre krediler 5 ana grup altında sınıflandırılmaktadır. Buna göre;

- * Birinci Grup – Standart Nitelikte Krediler: Gerçek ve tüzel kişilere finansal yapıları kredilendirilebilir niteliğe sahip olması durumunda kullanılan, anapara ve faiz ödemelerinde otuz günden fazla gecikme yaşamayan, kredi değerliliğinde bir zayıflama durumu tespit edilmemiş ve gelecekteki ödemelerinde de sorun yaşanılması beklenemeyen krediler ve diğer alacaklar.
- * İkinci Grup – Yakın İzlemedeki Krediler: Öncesinde kredilendirilebilir şartlara sahip iken zaman içerisinde makroekonomik veya sektörel bazda veya farklı nedenlerden olumsuz gelişmeler yaşayan gerçek veya tüzel kişilerin ödeme gücünde gözlenen olumsuz durumların bulunması, borçlunun kredi miktarının artması, anapara ve faiz ödemelerinde gecikme yaşanması ve teminatlarına başvurulması yoluna gidilmesi muhtemel olan, anapara ve faiz ödemelerini otuz günden fazla geciktiren ancak doksan günü geçmeyen krediler
- * Üçüncü Grup – Tahsil İmkânı Sınırlı Krediler: Anapara ve faiz ödemelerini doksan günden fazla geciktirip yüz seksen günden fazla geciktirmeyen, kredi değerliliğini kaybetmiş, ilave işletme sermayesi yaratmada sıkıntı yaşayan krediler.
- * Dördüncü Grup – Tahsili Şüpheli, Krediler: Anapara ve faiz ödemelerini yüz seksen gün geciktirmiş ancak bir yıldan fazla geciktirmeyen, teminatlarına başvurulmaksızın anapara ve faiz ödemele-

ri tahsilatı sağlanamayacağı düşünülen ve kredi değerliliğini ciddi bir şekilde kaybetmiş ancak firmanın yeni finansman bulması veya birleşme gibi durumların ortaya çıkması durumunda kredinin tahsil kabiliyetinin tekrar sağlanabilmesi düşünüldüğünden henüz zarar niteliği taşımayan krediler.

- * Beşinci Grup – Zarar Niteliğindeki Krediler: Anapara ve faiz ödemelerindeki gecikmenin bir yılı aştığı, borçlunun kredi değerliliği tamamen ortadan kalktığından tahsil beklentisi bulunmayan krediler.

TFRS 9 ile birlikte ise krediler için karşılık ayrılmasında değişikliğe gidilmiş olup, TFRS 9 uygulamayan bankalarda önceki uygulamada olduğu gibi genel ve özel karşılık ayırma uygulaması devam etmektedir. TFRS 9 uygulayacak bankalar için yeni düzenlemeye göre “Beklenen Kredi Zararı (BKZ)” hesaplaması getirilmiştir. BKZ, kredi zararlarının ilgili temerrüt risklerine göre ağırlıklandırılmış ortalamasıdır (Köksal ve diğer, 2020). BKZ kredinin hangi aşamada bulunduğuyla ilgili olarak farklı hesaplanmaktadır. Bu aşamalar şunlardır:

1. Aşama: Birinci Grup- Standart Nitelikli Krediler Grubu olup raporlama tarihinden sonraki 12 ay içinde gerçekleşmesi muhtemel olaylardan kaynaklanan zararlardır (PWC, 2015). Kredi riski düşüktür. Bu zarar sadece bu süre zarfında beklenen tahsilat eksikliğini değil, söz konusu varlığın ömrü boyunca (finansal durum tablosunda kaldığı süre boyunca) gerçekleşebilecek tüm kredi zararlarının olasılıklarını hesaba katarak 12 aya ağırlıklandırılması ile hesaplanır. Beklenen kredi zararlarının gerçekleştikleri anda etkilerin büyük olması, bankaların bu risk türüne karşı doğru ölçüm yaparak karşılık ayırmasını gerektirmektedir (Avul, 2018). 1. Aşamada bulunan krediler için beklenen kredi zararı hesaplaması aşağıdaki formül ile hesaplanmaktadır.

$$BKZ = PD \times LGD \times EAD \quad (1)$$

Formülde yer alan Possibility of Default (PD): Kredinin belirli bir zaman diliminde temerrüde düşme olasılığını,

Loss Given Default (LGD): Borçlunun temerrüde düşmesi durumunda ekonomik kaybını,

Exposure at Default (EAD): Rapor tarihi itibarıyla kullanılan bakiyeyi ifade etmektedir.

$$LGD (\%) = 1 - \text{Net Tahsilat Oranı} (\%) \quad (2)$$

şeklinde hesaplanmaktadır.

2.Aşama: İkinci Grup-Yakın İzlemedeki Krediler Grubu olup kredi riski orta ve yüksek arasındadır. Kredilerin geri ödemelerinde gecikme yoktur veya gecikme gün sayısı otuz günden azdır (Saygılı vd, 2021). Finansal varlığın finansal tablolara girmesinden hemen sonra kredi riskinde önemli bir artış göstermesi durumunda bankalar ömür boyu beklenen kredi zararı hesaplamak zorundadırlar. Bundan dolayı bankaların borçlunun kredi riskinde artışın olup olmadığını her raporlama tarihinde takip etmeleri ve değerlendirmeleri gerekmektedir. Bu gruptaki krediler için karşılık aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır;

$$BKZ = \sum_t^T PD_t \times LGD_t \times EAD_t \times D_t \quad (3)$$

Formülde yer alan notasyon bilgileri (2) nolu formülde açıklanmış olup, ilave olarak yer alan notasyon:

D_t : (Discount factor) iskonto faktörünü ifade etmektedir.

3.Aşama: Yönetmelikte 3. Grup- Tahsil İmkânı Sınırlı Krediler, 4. Grup Tahsil İmkânı Şüpheli Krediler ile 5. Grup Zarar Niteliğindeki Krediler gruplarının toplamını oluşturan donuk alacaklar olarak nitelendirilen krediler olup değer kaybına uğradığına dair nesnel kanıtları olan, kredi riski çok yüksek olan ve takipteki kredileri kapsamaktadır. Bankalar bu aşamadaki krediler için ömür boyu BKZ hesaplarlar. Aynı zamanda bu gruptaki krediler donuk alacak grubu olarak adlandırılır. Hesaplanma şekli formül 3 'deki gibidir.

Tablo 1 ve 2'de eski yönetmelik ve yeni yönetmelik arasındaki farklar ve TFRS 9 uygulayan bankalar ve uygulamayan bankaların uygulayacağı oranlar gösterilmektedir. Burada dikkati çeken husus TFRS9'u uygulamayan bankaların nakit krediler için yüzde 1,5 ve yüzde 3 oranında karşılık ayırmalarına ilişkin değişikliğin getirilmiş olmasıdır. Ayrıca eski yönetmeliğe göre yüzde 0,1 ve yüzde 0,4 olan gayri nakdi krediler için ayrılan karşılık oranı yeni yönetmelikle beraber değişmiş, nakdi kredi ve gayri nakdi ayrımı kaldırılarak tek bir oran üzerinden karşılık ayrılması istenmiştir. Bu değişimlerin TFRS 9 uygulamayan bankalarda ciddi bir karşılık yükü doğuracağı açıktır.

3- Literatür

Gebhardt and Novotny- Farkas (2018) yaptıkları çalışmada IFRS ile beklenen zarar yaklaşımına geçilmesinin AB ülkelerinde etkilerini araştırmışlardır. Çalışmanın bulgularına göre beklenen zarar yaklaşımının daha karşılaştırılabilir olduğunu ve IFRS'in uygulanmaya başlanmasından sonra kredi zararı karşılıklarının öngörülme yeteneğinin arttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Magdalena ve Martini (2019) yaptıkları çalışmada TFRS 9'a geçişin etkilerini 2017 ve 2018 yılları arasında Avrupa'da faaliyet gösteren bankalar üzerinde incelemişlerdir. Çalışmada yeni uygulama sonrasında kredi zararı karşılıkları ve ihtiyari kredi zararı karşılıkları arasında farkın önemli olmadığı sonucuna varmışlardır.

Saygılı ve diğ. (2020) yılında yaptıkları çalışmada TFRS 9 kapsamında özel ve genel karşılıklardaki değişimler ve sektör bazlı kredileri analiz etmişlerdir. 18 adet mevduat bankasının 2017 dönem sonu ve-

rileriyle 2018 dönem başı verilerinden yararlanarak yatay analizde hareketli baz yıl yöntemi kullanmışlardır. Çalışmanın bulgularına göre 12 bankanın beklenen kredi zararlarının yüzde 66 oranında arttığı görülmüştür. Ayrıca sektörel bazda da kredi dağılım oranları incelenen çalışmada sektörler arasında en fazla dağılımı gösteren sektörün hizmet sektörü olduğu, en az dağılıma sahip sektöründe tarım sektörü olduğu görülmüştür.

Köksal ve diğ. (2020) yaptıkları çalışmada düzenlemenin yürürlüğe girmesinden önceki ve sonraki 3'er aylık verilerle 16 dönem için 7 bankanın finansal tablolarından hesaplanan 6 finansal oranı karşılaştırmışlardır. Çalışmanın bulgularına göre analiz dönemlerinde yeni kredi karşılıklarına ilişkin uygulamanın bankaların finansal tablolarını olumsuz etkilediği görülmüştür. Ayrıca çalışmada yeni uygulamanın BDDK'nın beklentilerinin tersine bankaların karlılığına ve özkaynaklarına olumsuz etkilediği de belirtilmiştir.

Us (2020) yaptığı çalışmada TFRS 9'un kredi karşılıkları ve sınıflandırma hükümlerinin 10 mevduat bankası üzerindeki etkilerini incelemiştir. Seçilmiş bankalardan 3 tanesi kamu bankası 7 tanesi özel sermayeli bankalar olup analiz sonucuna göre uygulama sonrası yakın izlemedeki kredilerin arttığını ve aynı dönemde donuk alacakların toplam kredilere olan oranının da arttığı gözlemlenmiştir. Ayrıca her iki artışında kamu bankalarında daha düşük kalıp özel bankalarda daha yüksek olduğunu gözlemlemiştir.

Karaaslan ve Gülhan, (2020) yaptıkları çalışmada Türkiye'de faaliyet gösteren 49 bankanın TFRS 9'a geçişten sonra Avrupa Birliği ve Türkiye'deki otoriteler tarafından yapılan etki analizlerindeki beklentileri karşılayıp karşılamadığını incelemiştir. Çalışmanın sonucuna göre sermaye yeterlilik oranı, çekirdek sermaye yeterlilik oranı ve toplam karşılıklar beklentileri ile gerçekleştirmeleri arasında uyumsuzluk tespit etmişlerdir.

4- Seçilmiş Bankalarda Kredi Karşılıkları Açısından TFRS 9'a Etkilerinin İncelenmesi

Bu çalışma dönem olarak TFRS 9'un yürürlüğe girmeden öndeki dört yıl ve sonraki dört yılı kapsamaktadır. Ayrıca çalışma dönemlerini kapsayan 2020 yılında BDDK'nın pandemi sürecinde getirdiği yeni düzenlemelerin etkisinin de görülmesine olanak sağlamaktadır.

2019 yılının sonlarında Çin'in Wuhan kentinde ilk olarak ortaya çıkan sonrasında 2020 yılının Mart ayında tüm Dünya'ya yayılan COVID-19 virüsü sebebiyle küresel pandemi ilan edilmiş ve birçok ülke ekonomilerinin bu süreçte görecekları tahribatı azaltabilmek için farklı tedbirler alınmıştır. Ülkemizde de aynı dönemlerde ekonomiyi rahatlatmak amacıyla farklı tedbirler alınmış, düzenlemelerde değişiklikler yapılmıştır. Bu kapsamda ekonominin en önemli lokomotif sektörü olan bankacılık sektörünü ve reel kesimi desteklemek amacıyla bazı yükümlülüklerde geçici nitelikli düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerden çalışma kapsamında kredi büyüklüğü ve karşılıklar kalemlerini etkileyebilecek bazı düzenleme değişiklikleri şunlardır;

- Bankaların kredi sınıflandırması ve bu kapsamda ayrılacak karşılıkların belirlenmesi için ikinci grupta yer alan kredilerin (yakın izlemedeki krediler) 90 güne kadar olan gecikme süresi sonunda donuk alacak olarak ayıracağı karşılıkların süresi 180 güne uzatılmıştır. 90 günlük gecikme olmasına rağmen İkinci Grupta olan krediler için de kendi risk modellerini kullanarak karşılık ayıracaklar, yani ilave bir karşılık yükümlülüğü olmayacaktır. Ayrıca yeniden yapılandırılıp canlı alacak

sınıfında olup bir yıllık süre içerisinde yeniden 30 günlük bir gecikme yaşayan krediler Üçüncü Grupta sınıflandırma zorunluluğu olmayacaktır¹,

- Değeri beş yüz bin TL'nin altında olan konutlara dair kullanılacak kredilerde, kredilendirebilen miktarın yüzde 80'den yüzde 90'a çıkarılmasına²,
- Kredi kartlarında asgari ödeme tutarı borcun tamamının yüzde 30'undan yüzde 20'sine düşürülmesine³
- Kredi Garanti Fonu limiti 25 milyar TL'den 50 milyar TL'ye çıkartılarak firmalara ek limit oluşturulmasına
- TCMB kaynaklı ve KGF teminatıyla 20 milyar TL reeskont kredisi ek kaynak imkânı sağlanmasına karar verilmiştir.

Bu uygulamaya 30.09.2021 sonu itibariyle son verilmiş olup ilk maddede belirtilen karşılık ayırma uygulamasının devam etmesi karar verilmiştir.

TFRS 9'un getirdiği kredi karşılıklarına ilişkin hesaplama değişikliğinin Türk bankacılık sektörü üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla 2014 yılı ve 2021 3.çeyreği arasında faaliyet gösteren 10 mevduat bankası seçilmiştir. Analiz edilecek bankaların seçiminde ise Türkiye Bankalar Birliği'nin (TBB) 2021 Eylül ayı istatistikî raporlarına göre en büyük aktife sahip ilk 10 banka analiz kapsamına alınmıştır. Buna göre bu çalışmada kullanılacak aktif büyüklüklerine göre ilk 10 mevduat bankasının toplam sektör içerisindeki payı yüzde 86 olup analiz kapsamındaki bankalar şunlardır;

- T.C. Ziraat Bankası
- Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.
- Türkiye Halk Bankası A.Ş.
- Türkiye İş Bankası A.Ş.
- Türkiye Garanti Bankası A.Ş.
- Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.
- Akbank T.A.Ş.
- QNB Finansbank A.Ş.
- Denizbank A.Ş.
- Türk Ekonomi Bankası A.Ş.

1 BDDK 17.03.2020 tarihli 8948 sayılı karar. <https://www.bddk.org.tr/Mevzuat/DokumanGetir/775>

2 BDDK 19.03.2020 tarihli 8949 sayılı karar. <https://www.bddk.org.tr/Mevzuat/DokumanGetir/776>

3 https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/7668/Onlemler_ve_Uygulamalar_050620.pdf

Çalışmada TFRS 9 kapsamında bankaların karşılık tutarlarındaki artışlar 4 ayrı oran hazırlanarak incelenmiştir. Veriler bankaların her döneme ilişkin bağımsız denetim raporlarından alınmış ve yazarlar tarafından oran haline getirilmiştir. TFRS 9 öncesi ve sonrası dönemleri karşılaştırmak için kullanılan oranlar şunlardır:

Özel Karşılıklar (Özel Karşılıklar/ Donuk Alacaklar): Bu oran 2018 yılına kadar bağımsız denetim raporlarında bulunan finansal tablolarda krediler ve alacaklar kaleminin altında özel karşılık bölümünden alınmış olup, yine aynı tabloda bulunan takipteki krediler kalemine bölünmesiyle bulunmuştur. 2018 yılından itibaren ise finansal tablolarda gösterimi kaldırıldığından raporun “Temerrüt (üçüncü aşama) Karşılıkları” toplam kaleminin “Toplam Donuk Alacak Hareketlerine İlişkin Bilgiler” bölümünde bulunan III, IV ve V. grup kredilerin toplamına bölünmesiyle bulunmuştur.

1.Grup Karşılıklar (1.Grup Karşılıklar/ Standart Nitelikli Krediler): Bu oran 2018 yılına kadar bağımsız denetim raporlarında bulunan “Genel Karşılıklara İlişkin Bilgiler” bölümünde bulunan I. Grup kredi ve alacaklar için ayrılanlar kaleminin standart krediler ve alacaklar kaleminin toplamına bölünmesiyle oluşturulmuştur. 2018 yılından itibaren ise aynı raporun 12 aylık beklenen zarar karşılığı kaleminin standart nitelikli krediler toplamına bölünmesiyle bulunmuştur.

2.Grup Karşılıklar (2.Grup Karşılıklar/ Yakın İzleme Krediler): Bu oran 2018 yılına kadar bağımsız denetim raporlarında bulunan “Genel Karşılıklara İlişkin Bilgiler” bölümünde bulunan II. Grup kredi ve alacaklar için ayrılanlar kaleminin yakın izlemedeki krediler ve diğer alacaklar kaleminin toplamına bölünmesiyle oluşturulmuştur. 2018 yılından itibaren ise aynı raporun kredi riskinde önemli artış kaleminin yakın izlemedeki krediler toplamına bölünmesiyle bulunmuştur.

Toplam Karşılıklar/ Toplam Krediler: Bu oran yukarıda bağımsız denetim raporlarında yerleri tarif edilen I. ve II. Grup karşılıklarla özel karşılıkların (3.aşama) toplamının, standart krediler, yakın izleme krediler ve takip(donuk) kredilerinin toplamına bölümünden oluşturulmuştur.

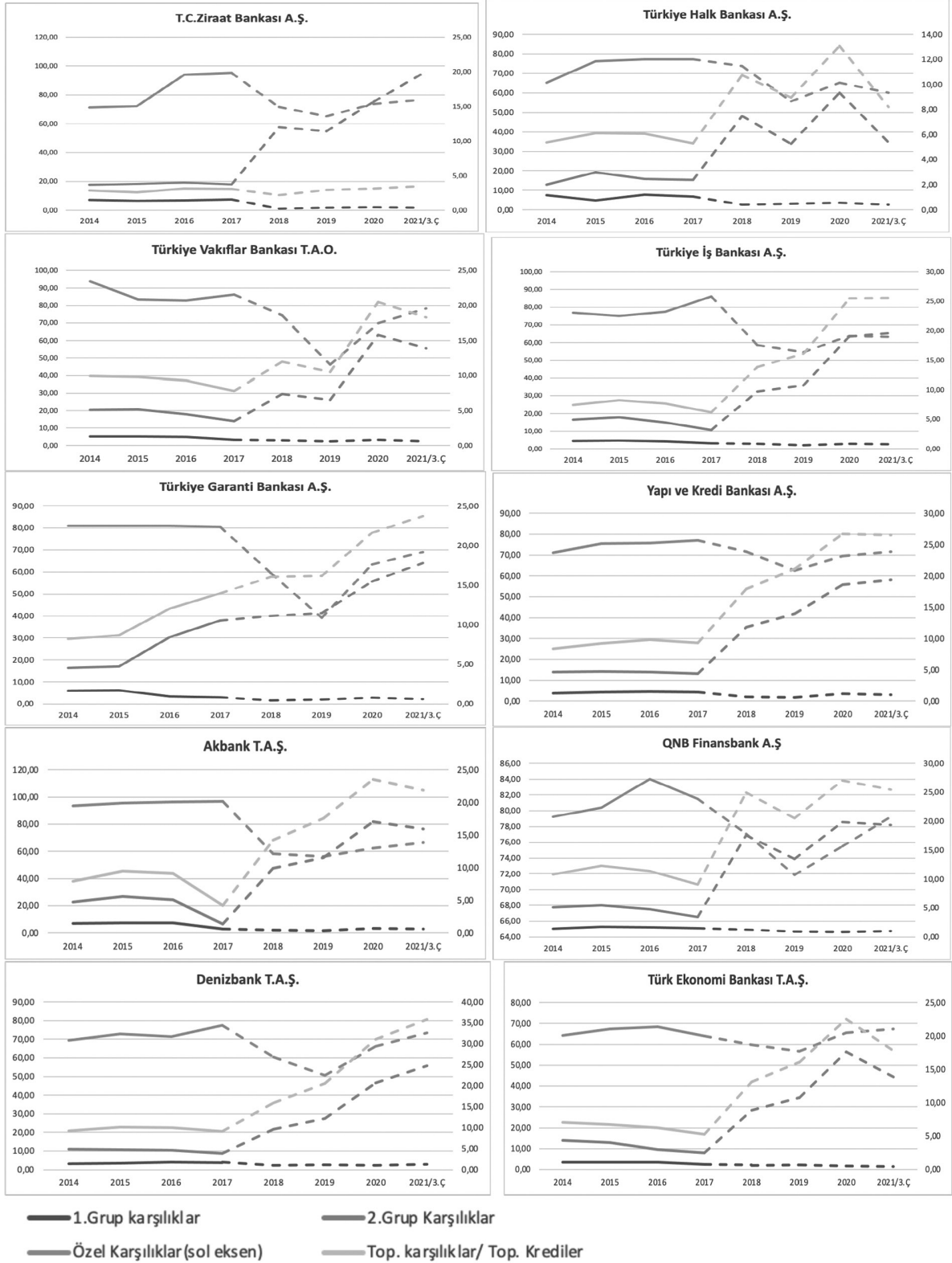
Donuk Alacaklar/ Toplam Krediler: Bu oran 2018 yılına kadar bağımsız denetim raporlarında yer alan finansal tablolarda krediler ve alacaklar kaleminin altında bulunan takipteki krediler bakiyesinin, toplam kredi bakiyesine (standart nitelikteki krediler, yakın izlemedeki krediler, takipteki krediler) bölümünden oluşturulmuştur.

Aşağıdaki tablo ve grafikte TFRS 9 düzenlemesinin öncesi ve sonrasında analiz kapsamındaki bankalar tarafından her bir kredi grubu için ayrılan karşılıkların ilgili krediye oranı ile ayrılan toplam karşılıkların toplam kredilere oranına ilişkin rakamsal bilgiler yer almaktadır.

Tablo 3. Seçilmiş Bankaların 2014-2021/3.Ç Karşılık Oranları

T.C. Ziraat Bankası					T.C. Halk Bankası A.Ş.				
Yıllar	1.Grup karşılıklar	2.Grup Karşılıklar	Özel Karşılıklar (sol eksen)	Toplam karşılıklar/ Toplam Krediler (%)	Yıllar	1.Grup karşılıklar	2.Grup Karşılıklar	Özel Karşılıklar (sol eksen)	Toplam karşılıklar/ Toplam Krediler (%)
2014	1,48	3,64	71,12	2,85	2014	1,15	0,83	65,25	3,42
2015	1,36	3,78	72,30	2,59	2015	0,75	2,25	76,20	3,12
2016	1,40	3,98	94,04	3,10	2016	1,21	1,26	77,12	3,62
2017	1,54	3,73	95,28	3,06	2017	1,06	1,31	77,12	2,95
2018	0,24	11,98	71,69	2,21	2018	0,42	7,08	73,68	3,26
2019	0,33	11,39	65,12	2,90	2019	0,49	4,79	55,80	3,69
2020	0,46	15,71	73,87	3,12	2020	0,57	8,79	65,31	3,70
2021/3.Ç	0,35	19,63	76,66	3,46	2021/3.Ç	0,41	4,97	60,10	2,83
Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.					Türkiye İş Bankası A.Ş.				
2014	1,33	3,77	93,96	4,83	2014	1,30	3,66	76,92	2,51
2015	1,37	3,81	83,38	4,60	2015	1,39	3,91	75,11	2,93
2016	1,29	3,22	82,95	4,80	2016	1,27	3,24	77,48	3,16
2017	0,87	2,61	86,39	4,36	2017	0,96	2,29	85,99	2,93
2018	0,76	6,58	74,26	4,67	2018	0,83	8,89	58,66	4,20
2019	0,66	5,88	46,32	3,93	2019	0,62	10,11	54,68	5,35
2020	0,82	15,02	69,83	4,66	2020	0,85	18,23	63,70	6,39
2021/3.Ç	0,60	13,33	78,43	4,37	2021/3.Ç	0,83	18,85	63,29	5,88
Türkiye Garanti Bankası A.Ş.					Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.				
2014	1,66	2,90	81,01	3,63	2014	1,26	3,34	71,02	3,77
2015	1,70	3,01	81,01	3,94	2015	1,45	3,27	75,45	4,48
2016	0,99	7,46	80,93	3,60	2016	1,49	3,10	75,67	5,17
2017	0,83	9,69	80,61	3,43	2017	1,43	2,96	76,98	4,87
2018	0,42	10,68	59,41	4,95	2018	0,68	11,10	71,52	6,09
2019	0,55	10,93	39,17	4,67	2019	0,57	13,33	62,46	7,20
2020	0,81	14,67	63,40	6,12	2020	1,15	17,47	69,44	8,12
2021/3.Ç	0,59	17,20	68,98	5,92	2021/3.Ç	1,03	18,37	71,56	7,15
Akbank A.Ş.					QNB Finansbank A.Ş.				
2014	1,48	3,21	93,51	3,23	2014	1,47	3,63	79,20	5,67
2015	1,54	4,04	95,63	3,86	2015	1,74	3,71	80,42	6,85
2016	1,53	3,51	96,37	4,08	2016	1,72	3,10	84,04	6,62
2017	0,56	0,84	96,63	2,82	2017	1,48	2,00	81,52	5,54
2018	0,43	9,50	58,21	4,26	2018	1,25	16,37	77,11	7,33
2019	0,36	11,14	56,18	6,02	2019	0,92	12,58	71,83	7,04
2020	0,67	16,35	62,38	6,52	2020	0,83	19,02	75,48	7,20
2021/3.Ç	0,60	15,34	66,63	5,95	2021/3.Ç	1,00	18,34	79,20	6,14
Denizbank T.A.Ş.					Türk Ekonomi Bankası T.A.Ş.				
2014	1,57	3,40	69,37	4,33	2014	1,13	3,22	64,22	2,76
2015	1,62	3,17	72,83	5,36	2015	1,13	2,88	67,29	2,73
2016	1,77	2,82	71,32	5,49	2016	1,11	1,88	68,53	3,24
2017	1,76	2,07	77,56	5,30	2017	0,80	1,71	63,84	2,76
2018	1,10	8,51	60,56	6,30	2018	0,66	8,21	59,76	4,26
2019	1,20	10,98	50,57	8,36	2019	0,70	10,09	56,73	5,26
2020	1,00	19,67	66,36	10,45	2020	0,55	17,11	65,51	4,88
2021/3.Ç	1,31	23,47	73,32	11,09	2021/3.Ç	0,47	13,35	67,48	3,92

Kaynak: Bağımsız Denetim Raporlarından yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 1. Seçilmiş Bankaların 2014-2021/3.Ç Karşılık Oranları

Şekil 1'e bakıldığında bankaların tamamının takipteki krediler için ayrılan özel karşılıklarının 2018 yılında TFRS 9'a geçilmesiyle beraber azaldığı görülmekle beraber bu azalma banka bazında birbirlerinden oldukça farklı oranlarda gerçekleşmiştir. Kamu bankaları ve özel bankalar olarak ayırım yapılacaktır olursa Ziraat Bankası 2017 yılında takipteki kredilerinin yüzde 95,28 için özel karşılık ayırırken 2018 yılına gelindiğinde özel karşılıklarının yüzde 24 azaldığı görülmektedir. Bir diğer kamu bankası olan Vakıflar Bankası'nda ise özel karşılıklarında azalma yüzde 14 olarak gerçekleşmiş görülmektedir. Aktif büyüklüğüne göre sektörde üçüncü büyük banka olan Halk Bankası'nda ise özel karşılıklarda azalma sadece yüzde 4 olup, çalışmada incelenen on banka içerisinde en düşük orana sahip banka olmuştur. Ancak Halk Bankası'nın 2019 yılında söz konusu karşılıklarında yüzde 24 azalmaya devam ettiği dikkat çekmektedir. Aynı yıl Ziraat Bankası'nın takipteki kredileri için özel karşılıklarında yüzde 9 azalma gerçekleşirken, Vakıfbank'ın yüzde 38 gibi ciddi bir azalma yaptığı da dikkat çeken bir başka gelişme olmuştur.

Özel bankalar bazında özel karşılıklarda oluşan değişimlere bakıldığında ise incelenen on banka içerisinde en büyük düşüşün yüzde 40 gibi bir oranda Akbank'ta olduğu görülmektedir. Ardından İş Bankası yüzde 32, Garanti Bankası yüzde 26, Denizbank yüzde 22 oranlarında özel karşılıklarının azaldığı görülmektedir. Bunun dışında Yapı Kredi, QNB Finansbank ve TEB'in ortalama yüzde 6 oranında özel karşılık oranlarında azaltmaya gittiği görülmektedir. Aynı bankaların 2019 yılında yine bir önceki yıla yakın oranlarda özel karşılıklarda azaltmaya gittikleri tespit edilmiştir.

Ayrılan karşılıklarda bankaların rakamlarında bu düşüşlerin yaşanmasının nedenlerine gelindiğinde ise; eski yönetmeliğe göre bankalar üçüncü, dördüncü ve beşinci gruptaki karşılıklarına sırasıyla yüzde 20, yüzde 50 ve yüzde 100 oranında statik karşılık ayırırken, yeni yönetmeliğe göre her bir benzer kredi portföyü için ayrı özel hesaplama gerektiren beklenen zararın kredi hesaplayarak buna göre karşılık ayırmalarından kaynaklanmaktadır. Örneğin eski yönetmeliğe göre 2017 yılına kadar 1000 TL beşinci gruptaki kredi için 1000 TL (yüzde 100 oranında) karşılık ayırırken yeni yönetmeliğe göre bu krediyi tamamen tahsil edilemez olarak sınıflandırmayıp kredi özelinde risk bazlı hesaplamalarla karşılık miktarını hesaplamakta ve bu kapsamda daha az karşılık ayırma ihtiyacı ortaya çıkabilmektedir.

Ancak COVID-19 pandemi süresince yaşanan ve bankacılık sektörünün de oldukça etkilendiği 2020 yılında özel karşılıkların tekrar yukarı yönlü arttığı belirgin bir şekilde görülmektedir. Kamu bankalarından Vakıfbank yüzde 51 oranında artış gösterirken, Ziraat Bankası'nda yüzde 13, Halk Bankası'nda ise yüzde 17 artış yaşanmıştır. Özel bankalardan ise Garanti en fazla özel karşılık ayıran banka olurken Denizbank ise yüzde 31 artışla ikinci sıradadır.

Çalışmada incelenen bir diğer önemli gösterge ise yakın izlemedeki krediler için ayrılan karşılıklardır. Genel olarak grafiklere bakıldığında II. grup sektördeki tüm bankalarda ciddi anlamda bu oranın yükseldiği net biçimde görülmektedir. Yine kamu bankaları ve özel bankalar bazında bakılacaktır olursa Halk Bankası'nın 2018 tarihinde yeni düzenlemeyle beraber yakın izlemedeki karşılık oranlarında yüzde 441 artış yaptığını, Ziraat Bankası'nda bu artışın yüzde 221 ve Vakıfbank'ta yüzde 153 artış olduğu görülmektedir. Özel bankalar içerisinde ise Akbank'ın 2017 yılında yüzde 0,84 olan bu oranı yüzde 10 kattan fazla artarak yüzde 9, 50'a yükseldiği görülmektedir. II. Grup krediler için ayrılan karşılıklarda QNB Finansbank'ın yüzde 719 artış gösterirken aynı dönemde bankanın donuk alacaklar için ayırdığı özel

karşılıklarda yüzde 35 azalma bulunmaktadır. Diğer özel bankalarda ise bu grup için ayrılan karşılık oranı yüzde 200'ün üzerinde artarken, incelenen bankalarda sadece Garanti Bankası'nın yüzde 10 artış yaşadığı görülmektedir.

II. Grup kredilerin 2018 yılından itibaren hızlı bir şekilde artmasının nedenlerine değinilecek olursa; yeni yayınlanan yönetmeliğe göre bankaların kredilerini sınıflandırırken II. Grupta yer alan kredilerin artmasına zemin hazırlayan hükümlerin bulunmasıdır. Eski yönetmeliğe göre I. Grupta yer alırken yakın izlemeye alınan krediler sözleşme şartlarının devam etmesi şartıyla aynı grupta kalabiliyordu. Yeni yönetmeliğe göre ise yapılandırılan kredinin donuk alacak olarak sınıflandırılmaması koşuluyla II. Grupta izleneceği belirtilmiştir. Bu durum ise bankaların 2018 yılından itibaren II. Grupta yer alan kredilerin he de bu grup için ayrılan karşılıkların artmasına neden olmuştur.

Ayrıca bankaların tamamında 2019 yılında bu grupta ayrılan karşılıkların ve özel karşılıkların bir miktar azaldığı görülürken 2020 yılı itibariyle tekrar arttığı görülmektedir. Bunun nedeni ise yukarıda da bahsedildiği gibi COVID 19 pandemi sürecinde BDDK'nın reel ekonomiyi desteklemek amacıyla geçici bir düzenlemeyle ödemesi geciken kredilerin hem yakın izlemeye hem de donuk alacaklar grubuna aktarılması için gereken bekleme sürelerinde süre uzatımına gitmesidir. Bu düzenlemeye göre; bir kredinin canlı kredi grubundan yakın izleme grubuna aktarılması için ödemede gecikme süresi 30 günden 90 güne çıkarılırken, donuk alacak olarak sınıflandırılmasındaki 90 günlük gecikme süresi de 180 güne uzatılmıştır. Aynı zamanda bu düzenleme ile kredi hangi grupta yer almaya devam ediyorsa (geçici süre uzatımına göre yakın izlemede olması gerekirken canlı kredi, ya da donuk alacak olması gerekirken yakın izleme grubunda sınıflandırılması sonucunda) her grubun kendi risk modellerine göre karşılık ayırmaları gerektiği konusu düzenlenmiştir. Böylelikle bankaların grafiklerinde de görüldüğü gibi hem II. Grup kredilerde hem de bu grup için ayrılan karşılıklarda yukarı yönlü seyir izlenmiştir.

Bankaların toplam kredilerine ayırdıkları karşılıklara bakıldığında ise, incelen tüm bankalarda tüm krediler için ayrılan karşılıkların toplam krediler içindeki payında artış olduğu görülmüştür.

SONUÇ

Bankaların gerçekleştirdikleri temel faaliyetlerinin riskten bağımsız düşünülmesi mümkün değildir. İhtiyatlılık ilkesi gereği risklere ilişkin karşılık ayrılması bankaların finansal durumlarının daha doğru görülebilmesine de olanak sağlamaktadır. Nitekim uzun zamandır bankalar denetim ve gözetim otoritesinin düzenlemeleri çerçevesinde krediler için karşılık ayırma çalışmalarını gerçekleştirmektedir. Değişen piyasa koşulları ve uluslararası düzenlemelere göre zaman zaman bankacılık sektörünün uymakta olduğu düzenlemelerde değişikliğe gidilmektedir. Kredi karşılıkları konusunda da 2018 yılından itibaren önemli bir değişiklik gündeme gelmiştir. Bu değişikliğin en temel noktası geçmişte risklilik durumlarına göre gruplandırılan her bir risk grubu için tüm bankalar açısından tek bir standart oran uygulaması söz konusu idi. 2018 yılından itibaren ise risk odaklı detaylı inceleme ve hesaplama dayalı daha dinamik yapıya sahip kredi karşılığı hesaplama çalışmalarına başlanılmıştır. Bu çalışmada ilgili hesaplama değişikliğini bankaların finansal bünyelerine nasıl yansıdığı konusu rakamlar dikkate alınarak analiz edilmeye çalışılmıştır.

Bu çerçevede, Türkiye’de faaliyet gösteren ve aktif büyüklüğüne göre en büyük on bankanın seçilerek TFRS 9 öncesi ve sonrasının karşılıklarda yaptığı değişimin etkilerinin incelenmiş olup literatürde yapılan benzer çalışmalardan incelenen dönem sayısı itibarıyla ayrılmaktadır. Türkiye’de yapılan çalışmalara bakıldığında, Saygılı, E vd. (2020) 2017 sonu ve 2018 yılı başındaki verilerle Köksal vd. (2020), 2019 yıl sonu verileriyle, Us (2020) 2018 yıl sonu verileriyle aynı konuyu incelemişlerdir. Bu anlamda çalışmanın 2021 yılının üçüncü çeyrek verilerini de analize dahil etmesi, özellikle 2020 yılında BDDK’nın pandemi nedeniyle yeni bir düzenlemeye gitmesinin etkilerini de göstermesinden dolayı literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yapılan analizler sonucunda TFRS 9 öncesi ve sonrasında bankalar tarafından ayrılan kredi karşılıklarına ilişkin elde edilen temel bulgular şöyle özetlenebilir:

- Standart Nitelikli Krediler için ayrılan karşılıklara ilişkin oranda istisnasız tüm bankalarda azalış olmuştur. Bunun nedeni olarak önceki karşılık ayırma uygulamasının bu grupta yer alan kredi bakiyesi ile standart bir oranın çarpılması sonucunda elde edilen rakamın dikkate alınması, TFRS 9 uygulaması ile bu gruptaki kredilerin gerçek risklilik durumlarının daha detaylı şekilde hesaplanarak olası zarar rakamının elde edilmesi ve buna göre karşılık ayrılmasıdır. Bu grupta yer alan kredilerin ödemesinde sorun olmaması, müşterinin finansal yapısından bir sorunun bulunmaması nedeni ile aslında gerçek risk seviyesinin düşük olduğu dikkate alındığında, risk bazlı karşılık ayırma politikası sonucunda ayrılacak karşılığın olması gereken rasyonel seviyeye yaklaştığı düşünülmektedir.

- Yakın İzlemedeki Krediler Grubu için hesaplanan ayrılan karşılık / yakın izlemedeki krediler oranına göre tren tüm bankalarda istisnasız yukarı yönlü hareket etmiştir. Önceki dönemlerde bu gruptaki kredi rakamının standart bir oranla (canlı krediler için uygulanan orana çok yakın ve düşük seviyede- Bknz. Tablo-2) çarpılması sonucunda karşılık ayrılırken, bu defa bu gruptaki kredilerin risk seviyeleri dikkate alınmış, bu da ayrılacak karşılık tutarını artırmıştır. Bir diğer etken ise özellikle pandemi döneminde donuk alacaklara aktarılacak kredilerdeki bekleme sürelerinin uzatılması, böylece aslında donuk alacak niteliğinde olmasına rağmen sadece süre uzatımı nedeniyle yakın izleme grubunda yer alan kredilerin risk seviyelerinin yüksek olması ve karşılık için de risklilik durumunun dikkate alınması nedeniyle hesaplanan karşılık tutarı oldukça yükselmiştir.

- Donuk alacaklar grubundaki karşılık oranı diğer gruplara göre ters yönlü olarak düşüş trendine girmiştir. Bunun nedeni ise yine önce dönemde özellikle geri ödemesinde 1 yılı aşan kredilerin tamamına karşılık ayrılırken, TFRS 9 sonrası kredinin gerçekten yaratabileceği zarar ihtimali ve seviyesinin risk bazlı ve detaylı hesaplamalar sonucunda elde edilmesi ve buna göre karşılık ayrılmasından kaynaklanmaktadır.

Sonuç olarak, TFRS 9 uygulaması finansal açıdan daha gerçekçi bilgilere ulaşılabilmesine katkı sağlamaktadır. Nitekim çalışma kapsamında analiz edilen krediler ve risklilik durumuna göre karşılık ayırma uygulamasında bankaların 2018 sonrasında daha sağlıklı hesaplamalarla, daha gerçekçi rakamları elde ederek finansal tablolarına yansıtmuşlar, bu da finansal tablolardan yararlananlara daha doğru bilgilerin sunulmasına olanak sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Avul, E. (2018). TFRS 9 Kapsamında Finansal Araçlara İlişkin Değer Düşüklüğü Karşılıkları ve Bankacılık Sektöründeki Uygulaması, *Kamu Gözetimi Kurumu*. (10.10.2018) https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/konferans_sunumlari/1139/TBB_Sunum_28_subat.pdf.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, BDDK. (2006). Bankalarca Kredilerin ve Diğer Alacakların Niteliklerinin Belirlenmesi ve Bunlar İçin Ayrılacak Karşılıklara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik. *Ankara: Resmî Gazete (26333 sayılı)*. (01.05.2018) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/11/20061101-9.htm>.

BDDK (2017), Karşılık Yönetmeliği Hakkında Basın Açıklaması.

BDDK (2020), TFRS 9 Uyarınca Beklenen Kredi Zararı Karşılığı Hesaplamasına İlişkin Rehber.

Karaarslan, S., Gülhan,O.(2020). TFRS 9'a Geçişin Türkiye'de Halka Açık Bankaların Finansal Durum Tablolarına Etkileri, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (86):111-124

Köksal, M.O., Hazar, A., Babuşcu Ş. (2020). TFRS 9 Kredi Karşılıkları Düzenlemesinin Bankaların Finansal Tablolarına Etkisinin Analizi. *Balkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler fakültesi Dergisi*, 1 (1),27-54

Magdalena, Febriani Cristina Susianti ve Dwi Martini (2019). The Effect of IFRS 9 Adoption on Loan Loss Provisions. *International Conference on Rural Development and Entrepreneurship 2019: Enhancing Small Business and Rural Development Toward Industrial Revolution 4.0*, 5(1), 705-712.

Özel, E. (2019). *Türkiye'de Bankacılık Sektöründe Kredilendirme Sürecinde TFRS 9 Uyarınca Beklenen Kredi Zarar Karşılığı Ölçümü ve Örnek Bir Uygulama*, (Yayınlanmamış Yüksel Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul

PWC (2015), 'Yeni Finansal Araçlar Standardı' Beklenen kredi zararları nedir? UFRS 9 Yayınları sayı 2.

Saygılı, E., Gören Yargı, S. ve Mengi, P. (2021). "TFRS 9 Finansal Araçlar Standardının Türkiye'de Faaliyette Bulunan Mevduat Bankalarının Beklenen Kredi Zararları Üzerine Etkileri" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 44, Denizli, ss. 371-391.

Us, V. (2020), TFRS 9 Uygulamasının Seçilmiş Bankalar Bazında Kredi Sınıflandırması ve Karşılıkları Üzerindeki Etkisi, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12: 22, 297-314.

ÇEVRESEL, SOSYAL VE KURUMSAL YÖNETİM PERFORMANSININ FİNANSAL BAŞARISIZLIK ÜZERİNE ETKİSİ*

Makale Bilgileri

Makale Geliş Tarihi : 07.03.2022
Makale Kabul Tarihi : 06.04.2022
Makale Türü : Araştırma
DOI Numarası : 10.55322/mbakis.1084181

Arş. Gör. Eylül ÖZDARAK**
Prof. Dr. Volkan DEMİR***

Bibliyografik Bilgiler

Özdarak, E., & Demir, V., (2022). “Çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim performansının finansal başarısızlık üzerine etkisi” *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi* (Yıl: 2022, Sayı : 67, Sayfa : 115-128)
<https://doi.org/10.55322/mbakis.1084181>

ÖZ

Finansal başarısızlık literatürde genellikle finansal oranların esas alındığı modeller ile ölçülmektedir. Halbuki işletmelerin süreklilikleri, finansal riskleri kadar finansal olmayan risklerini de kontrol edebilme yeteneklerine bağlıdır. Günümüzde işletmeler sürdürülebilirlik raporları yayınlamaya başlamıştır. Çevresel, Sosyal ve Kurumsal Yönetim (ÇSKY) risklerini en aza indirmeyi amaçlamaktadır. ÇSKY kriterlerinin işletmelerin finansal sağlıklarını önemli ölçüde etkilediği görüşünden hareketle çalışmamızda sürdürülebilirlik raporları ile finansal başarısızlık arasındaki ilişki teorik çerçevede ele alınmaktadır. Finansal başarısızlığın hem finansal hem finansal olmayan temel belirleyicilerini saptamayı amaçlayan bu araştırma, sürdürülebilir bir ekonomi modelinin inşası için ÇSKY raporlaması alanındaki farkındalığı artırmanın yanı sıra standart koyucu otoriteler ve gelecek araştırmalar için alandaki eksikliğe dikkat çekmeye çalışmaktadır.

* Bu çalışma Galatasaray Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından FBA-2021-1062 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

** Galatasaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, eozdarak@gsu.edu.tr
ORCID:0000-0003-2504-0247

*** Galatasaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, vdemir@gsu.edu.tr
ORCID:0000-0001-5313-2320

Anahtar Kelimeler: Finansal Başarısızlık, İflas Riski, Sürdürülebilirlik Raporlaması

JEL Sınıflandırması: G33, M41, Q01, Q56

THE IMPACT OF ENVIRONMENTAL, SOCIAL AND GOVERNANCE PERFORMANCE ON FINANCIAL FAILURE

ABSTRACT

Financial failure is generally measured with models consisting of financial ratios in the literature. We argue that the continuity of companies depends on their ability to manage both financial and non-financial risks. Today, companies aim to mitigate Environmental, Social and Governance (ESG) risks by disclosing sustainability reports. Based on the assumption that ESG criteria have a significant impact on the financial health, this study attempts to discuss the relationship between sustainability reporting and financial failure in a theoretical framework. The purpose of this paper is to identify the key financial and non-financial determinants of financial failure, thereby raising awareness in the field of sustainability reporting for the development of a sustainable economy model, as well as illuminating the gap for standard-setting authorities and future research.

Keywords: Financial Failure, Bankruptcy Risk, Sustainability Reporting

JEL Classification: G33, M41, Q01, Q56

1. GİRİŞ

Muhasebede, aksi bir durum söz konusu oluncaya kadar işletmelerin ömrünün sonsuz olduğu varsayılmaktadır (Kavramsal Çerçeve, 2018: par. 3.9). Halbuki sürekli değişen koşullara uyum sağlayamayan, doğru stratejik kararlar alamayan ve risklerini etkin şekilde yönetemeyen işletmeler finansal stres nedeniyle faaliyetlerini sonlandırmak zorunda kalmaktadır (Srebro ve diğ., 2021). En genel anlamıyla finansal başarısızlık (veya iflas), “işletmelerin vadesi dolan borçlarını zamanında ödeyememesi ve operasyonlarına son vermesi” (Beaver, 1966:71) olarak tanımlanabilmektedir. İşletmelerin iflas etmesi işletme sahiplerinden çalışanlarına; tedarikçilerinden müşterilerine ve devletlere kadar geniş bir kesimi etkileyeceğinden ötürü finansal başarısızlık riskinin önceden ve doğru şekilde tahmin edilmesi toplumun refahının korunması için büyük önem teşkil etmektedir (Dimitras ve diğ., 1996).

Finansal raporlardan hareketle işletmelerin finansal başarısızlığını ölçmek için literatürde çeşitli modeller geliştirilmiştir. Bu modeller genellikle muhasebe verilerine dayanan finansal oranlardan oluşmaktadır (Srebro ve diğ., 2021). Ancak, finansal tablolardan derlenen muhtelif oranlar, işletmelerin

finansal başarısızlığının tahmininde tek başına belirleyici değildir (Beaver, 1966). Oranlar baz alınarak yapılan analizler uyarınca finansal sağlığının ümit vaat etmediği tespit edilen işletmelerde dahi yöneticiler tarafından alınabilecek ek önlemler neticesinde durum iflas ile sonuçlanmayabilmektedir. (Beaver, 1966). Başka bir deyişle finansal analiz, faaliyetine devam eden işletmeler için operasyonel süreçlerinin etkinliğini, likidite ve borçlanma seviyelerini ve sermaye yapılarını geçmiş dönemlerle ve sektördeki rakipleriyle karşılaştırma imkanı sunarak karar alma süreçlerine katkı sağlasa da halihazırda iflas etmiş işletmeler için anlamlı sonuçlar sunmamaktadır (Jovanović ve diğ., 2017). Çünkü sayısal göstergeler, işletmelerin yarattıkları parasal olmayan katma değeri açıklama konusunda tek başına yetersiz kalmaktadır.

Değer maksimizasyonuna dayanan klasik finans teorilerinin aksine işletmelerin paydaşlarının refahını geliştiren faaliyetlerde bulunması Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS) kavramı ile açıklanmaktadır (Liang ve Renneboog, 2017). KSS'nin amacı işletmelerin, faaliyette bulunduğu çevrenin ve toplumun yaşam kalitesini iyileştirerek sürdürülebilir bir ekonominin inşa edilmesinde aktif rol oynamasını sağlamaktır (Kamalirezaei ve diğ., 2020). KSS raporları ilk olarak 1990'lı yılların sonunda finansal raporların eki şeklinde ve gönüllülük esasına dayanarak yayınlanmaya başlanmıştır (Gray ve Milne, 2007). Özellikle Enron gibi skandalların ortaya çıkması ile birlikte paydaşların iyi yönetim baskıları artmış ve kurumsal yönetim regülasyonlarının gelişimi hızlanmıştır (Webb ve diğ., 2008). Günümüzde genellikle KSS ile anılan kurumsal sürdürülebilirlik; çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim (ÇSKY) olmak üzere üç bileşenden oluşmaktadır (Cheng ve diğ., 2014). ÇSKY raporlaması, işletmelerin KSS ilkelerine ne ölçüde uyum sağladığına dair sinyal vermekte (Lisin ve diğ., 2022) ve işletme paydaşlarının talep ve ihtiyaçlarının karşılanırken gelecek paydaşların haklarının ellerinden alınmamasına saygı gösterilmesini sağlamaktadır (Dyllick ve Hockerts, 2002).

Literatürde finansal başarısızlığı ÇSKY raporlaması perspektifinden inceleyen sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır (Cooper ve Uzun, 2019; Habermann ve Fischer, 2021). Bu çalışmada, ÇSKY raporlamasının işletmelerin finansal başarısızlıklarının tahmini üzerindeki etkisi kuramsal olarak tartışılmaktadır.

2. TEORİK ÇERÇEVE

İşletmelerin toplumsal yükümlülüklerinin olduğu varsayımı sıklıkla meşruiyet teorisi, paydaş teorisi, vekalet teorisi ve temsil teorisi ile ilişkilendirilmektedir (O'Donovan, 2002). KSS raporlamasının görece yeni bir tarihi bulunmaktadır. Bunun sebebi, 1970'li yılların sonuna kadarki dönemde işletme yönetimi anlayışına egemen olan ve yöneticilerin yalnızca sermayedarlara karşı sorumlu olup işletmenin kaynaklarını maksimum kar elde etmek için kullanması gerektiğini temel alan *hissedar teorisinin* (*shareholder theory*) yaygın hakimiyetidir (Deegan ve Unerman, 2011). Hissedar teorisinin fikir babası olarak kabul edilen Friedman (1970)'in görüşüne göre her türlü hayırseverlik faaliyeti devletlerin ve sivil toplum kuruluşlarının görevidir. İşletmelerin yalnızca ekonomik ve yasal yükümlülükleri olduğunu iddia eden hissedar teorisi dahilinde ÇSKY faaliyetleri, işletmelerin karlılığını azaltarak finansal stresini artıran ek maliyetler olarak nitelendirilmektedir (Habermann ve Fischer, 2021) the level of firms' CSP seems to have no (positive).

Freeman (1984) ise hissedar teorisinin aksine *paydaş teorisini* (*stakeholder theory*) ortaya atarak tüm paydaşların çıkarlarının eşit derecede önemli olduğunu ve işletme yönetiminin bütün paydaşlar arasın-

daki dengeyi korumak adına gerekirse hissedarların çıkarlarından ödün vermesi gerektiğini ileri sürmektedir (Hasnas, 1998). “İşletmenin hedeflerine ulaşmasını etkileyebilecek veya bundan etkilenen herhangi bir *grup veya birey*” olarak nitelendirilen paydaşlar (Freeman, 1984: 46) işletmeyle kurdukları ilişkinin yakınlığına göre iki gruba ayrılmaktadır. Birincil paydaşlar, şirketlerin hayatta kalmasını sağlayan hissedarlar, çalışanlar, müşteriler, tedarikçiler ve devlet kurumları iken işletmenin sürekliliği üzerinde etkili olmasa da yönetim kararlarını etkileme gücüne sahip olan rakipler ve medya gibi çıkar grupları ikincil paydaşları oluşturmaktadır (Clarkson, 1995). Yönetimin, hangi gruptan olurlarsa olsun tüm paydaşların çıkarlarını adil şekilde gözetmesi gerektiği varsayımı çeşitli tartışmaları beraberinde getirmektedir. Örneğin Mitchell ve diğ., (1997) tüm paydaşların işletme üzerinde meşru ve yasal haklarının bulunmasına rağmen birincil paydaşların haklarının aranması noktasında hem önceliğe hem de zorlayıcı güce sahip olduğunu iddia etmektedir. Benzer bir şekilde, Gray ve diğ. (1995)’e göre ise işletmeler başarılı oldukları takdirde paydaşlarından destek görecekları ve paydaşlarından destek gördükçe sürekli olabilecekleri için işletme yönetimi açısından stratejik olarak işletmeyi destekleyebilecek en güçlü paydaş grubunun diğer paydaşlardan öncelikli olması beklenmelidir. Dolayısıyla tıpkı finansal raporlardaki bilgiler gibi ÇSKY raporlamasında yer alan bilgiler de üstün olan paydaş grubunun taleplerine göre ‘esnek’ olabilmektedir.

Literatürdeki bir diğer yaklaşıma göre *vekiller* olarak nitelendirilen işletme yöneticileri öncelikle kendi çıkarlarını gözetmekte ve bu nedenle *asiller* olarak nitelendirilen hissedarlar ile çıkar çatışmasına girmektedir (Jensen ve Meckling, 1976). *Vekalet teorisi (agency theory)* olarak adlandırılan bu yaklaşım, yöneticilerin işletme hakkında hissedarlardan daha fazla bilgiye sahip olması, asimetric bilgiye yol açarak iki farklı probleme işaret etmektedir (Jensen ve Meckling, 1976). Bunlardan ilki olan ters seçim (*adverse selection*) sorunu işletme hakkında daha çok bilgiye sahip yöneticilerin, hissedarlarla sözleşme yapılmasının ardından güçlerini kendi lehlerinde kullanması iken ahlaki tehlike (*moral hazard*) sorunu hissedarların yöneticilerin karar ve eylemlerinin arkasındaki gizli niyeti sözleşme öncesi veya sonrası fark etmeksizin kontrol edememesidir (Dobson, 1993). Vekalet problemleri, hem yöneticilere hisse opsiyonu veya kardan pay verilmesi gibi bağlama maliyetleriyle hem de yönetim kurullarının denetlenmesi gibi izleme maliyetleri ile azaltılabilmektedir (Davis ve diğ., 1997). Jensen (2001), işletme yöneticilerinin KSS faaliyetleriyle toplum nezdinde kendilerini aklamak amacıyla işletme kaynaklarını tükettiklerini ileri sürerek paydaş teorisinin vekalet maliyetlerini artırdığını savunmaktadır. Bunlara ek olarak Jensen (2001) yöneticilerin kendi menfaatlerini gözetmelerine rağmen paydaşların KSS faaliyetlerini memnuniyetle karşılamasının, yöneticileri getirisi düşük yatırımlar yapmaya teşvik ettiğini ileri sürmektedir. Ayrıca işletme kaynaklarını etkin kullanmamalarına rağmen hissedarların desteğini alan işletme yöneticileri, aldıkları kararlardan sorumlu tutulmamakta ve hesap verme yükümlülükleri de ortadan kalkmaktadır (Jensen, 2001).

Temsil teorisi (*stewardship theory*), vekalet teorisinin aksine hissedarların memnun olduğu sürece kendi pozisyonu koruyacağını düşünen bir yönetici profili tasvir etmektedir (Davis ve diğ., 1997). Yöneticilerin hissedarları memnun etmek için ÇSKY raporlamasını bir araç olarak kullanılabilmesi, temsil teorisi kapsamında birçok araştırmacı tarafından eleştirilmektedir (Gillani ve diğ., 2018). Deegan ve Unerman’a (2011) göre işletmelerin toplum tarafından kabul görmesi, yaptığı eylemlerden ziyade toplumun algısına bağlıdır. Başka bir ifadeyle sürdürülebilirlik raporları, işletmelerin paydaş tepkilerinden kaçınmak amacıyla birtakım faaliyetlerini meşrulaştırmalarına olanak sağlayabilmektedir (Woodward ve

diğ., 1996). Birçok ampirik çalışma toplumsal refaha tehlike oluşturacak faaliyetlerde bulunan işletmelerin meşruiyetlerini korumak adına ÇSKY bilgilerini eksik ve yanıltıcı şekilde raporladıkları sonucuna ulaşılmaktadır. Örneğin, Deegan ve Rankin (1996) çevreye zarar vermektan dava edilen işletmelerin itibarlarını korumak adına sürdürülebilirlik raporlarında bu eylemlerini gizleyerek olumlu bilgiler açıkladıklarını belirtmektedir. Brown ve Deegan (1998) özellikle madencilik ile petrol sektörlerinde faaliyet gösteren işletmelerin toplumsal maliyetleri azaltmak ve operasyonlarının devamlılığını sağlamak için diğer sektörlerle kıyasla çevresel raporlar yayınlamaya daha sık gayret ettiğini ve çevresel felaketlere neden olan işletmelerin toplum tarafından gelen tepkiler neticesinde faciaların meydana geldiği yıl sürdürülebilirlik raporları hazırlamaya daha çok özen gösterdiğini ifade etmektedir. Deegan ve Gordon (1996), özellikle çevresel riski yüksek işletmelerin sürdürülebilirlik raporlarında diğer sektörlerle kıyasla olumlu bilgi yayınlama eğilimlerinin daha yüksek olduğunu ve küçük ölçekli işletmelere göre büyük ölçekli işletmelere kıyasla meşruiyetlerini sağlamak için sürdürülebilirlik raporlarının maliyetine katlanmaya daha çok gönüllü olduklarını ortaya koymaktadır. Campbell'e (2003)'e göre ise özellikle çevresel riski yüksek işletmeler toplum baskılarına karşı kendi aralarında birlik olmak suretiyle sürdürülebilirlik bilgilerinin açıklanması ya da gizlenmesi hususunda şifahen anlaşabilmektedir. Bu anlaşmalar her ne kadar cari yılın raporları için kurgulansa da değişen çevresel ve ekonomik koşullara göre işletmeler paydaşları yanıltıcı bilgilerin raporlanması için yeniden anlaşabilmektedir (Campbell, 2003).

Kuramsal olarak işletmelerin, faaliyetlerini paydaşlarının norm ve değerlerine uygun şekilde yürütmek için bir 'toplumsal sözleşme' (*social contract*) imzaladığı varsayılmaktadır (Deegan ve diğ., 2002). Bu sözleşme, tarafların belli kurallara uymak ve birbirlerine karşı zarar verici eylemlerden kaçınmak üzere anlaşmış olduğunu belirten soyut bir uzlaşmayı sembolize etmektedir. Sözleşme kurallarına ne derece uydıklarını sürdürülebilirlik raporları aracılığıyla toplum ile paylaşan işletmeler, faaliyetlerine yönelik merak ve endişe edilen konulara açıklık getirerek meşruiyetlerini sağlamaya çalışmaktadır (Brown & Deegan, 1998). İşletmelerin faaliyetleriyle ilgili toplumun yeterli bilgiye sahip olmaması, işletmelerin operasyonel devamlılığını riske atmaktadır (O'Donovan, 2002). Aksi takdirde paydaşlar, i) işletmeye fon sağlamayı durdurarak, ii) hammadde tedarik etmeyi kesip üretim yapmasını engelleyerek, iii) mal ve hizmetlerini satın almayarak veya iv) idari yaptırımlar uygulayarak, işletmeleri cezalandırabilmektedir (Deegan ve Rankin, 1996). Başka bir ifadeyle, toplumsal sözleşmeyi ihlal eden işletmeler sürdürülebilirliklerini tehlikeye atarak iflas riskiyle karşı karşıya kalmaktadır (Schiopoiu ve diğ., 2013).

ÇSKY kriterlerine uymayan işletmelerin, iş ilişkileri geliştirdiği paydaşlarına zarar vermesi kendi faaliyetlerinin devamlılığını da riske attığından ötürü finansal başarısızlık riskini de beraberinde getirmektedir (Habermann & Fischer, 2021) the level of firms' CSP seems to have no (positive). Özellikle finansal istikrarın zayıf olduğu piyasalarda veya ekonomik kriz dönemlerinde işletmelerin kamuoyuna finansal bilgilerin yanında finansal olmayan bilgileri açıklaması işletmelerin sürekliliği (*going concern*) perspektifinden büyük öneme sahiptir (Schiopoiu ve diğ., 2013). Finansal sağlığı kötüye giden işletmeler ÇSKY raporları sayesinde paydaşlarının desteğini alarak finansal streslerini daha kolay yönetebilmektedir (Choi ve Wang, 2009; Habermann ve Fischer, 2021). Çünkü bu raporlar, maliyetli olmalarına rağmen vekillerin fırsatçı davranışlarını engelleyerek vekalet probleminde doğan izleme, bağlama ve önlenemeyen maliyetleri önemli ölçüde azaltabilmektedir (Jones, 1995). Diğer bir deyişle ÇSKY raporlamasıyla işletmeler, paydaşlarıyla uzun vadeli iş birliği yapmaya olan niyetlerini ve bunun için fedakarlıklara katlanmayı taahhüt etmektedir (Eccles ve diğ., 2012). ÇSKY performansı yüksek olan

işletmelerin paydaşları tarafından algılanan işletme itibarları da iyileşmektedir (Vishwanatan ve diğ., 2020). Örneğin, çevre kriterlerine uyum özellikle devlet düzenlemelerine tabi olan ve çevresel riski yüksek işletmelerin sermaye maliyetini düşürmelerine ve ürünlerini çeşitlendirerek gelirlerini artırmalarına olanak tanımaktadır (Ambec & Lanoie, 2008). Sosyal kriterlerin sağlanması, çalışanların işletmeye olan güvenini artırmakta (Turker, 2009) ve kendilerine adil davranıldığı hissini vererek (De Roeck ve diğ., 2016) nitelikli insan sermayesinin korunmasını sağlamaktadır (Ali ve diğ., 2010). Müşteriler, sosyal performansı yüksek işletmelerin ürün ve hizmetlerine daha çok rağbet etmekte (Luo ve Bhattacharya, 2006) ve daha yüksek fiyat ödemeye razı olmaktadır (Homburg ve diğ., 2005). İşletme çıkarlarının yöneticilerin kendi çıkarlarıyla örtüştüğü durumlarda kurumsal yönetim ilkelerine uyum çerçevesinde ÇSKY raporlaması, vekalet problemlerini ve çıkar çatışmalarını en aza indirmeyi amaçlamaktadır (Gill, 2008). Kısaca, ÇSKY faaliyetleri, işletmelerin ticari ilişkilerinin korunmasında ve sürdürülmesinde bir tür sigorta fonksiyonu görenek hissedarlar dahil tüm paydaşlara değer yaratmaktadır (Godfrey, 2005).

Günümüzde başarılı bir sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi için finans kuruluşları ÇSKY raporlaması yapan işletmelere finansman kaynaklarına daha hızlı şekilde erişmelerini sağlamaktadır (El Ghouli ve diğ., 2011; Dhaliwal ve diğ., 2011; Goss ve Roberts, 2011; Attig ve diğ., 2013; Chang ve diğ., 2013; Boubaker et al., 2020; Habermann ve Fischer, 2021)the level of firms' CSP seems to have no (positive). Özellikle gelişmekte olan piyasalarda sürdürülebilirlik ilkelerine uyum, başta kredi kuruluşları ve yatırımcılar olmak üzere paydaşların işletmelere duydukları güveni artırarak (Orlitzky ve Benjamin, 2001) sermaye maliyetini ve temerrüt riskini azaltmaktadır (Ghouli ve diğ., 2017). Ayrıca, ÇSKY raporlaması, ÇSKY performansı yüksek işletmelere yatırım yapmaya eğilimli olan yeşil yatırımcıları da cezbederek işletme değerini de artırmaktadır (Cheng ve diğ., 2014). Başka bir ifadeyle, işletmelerin KSS raporlaması yapmak için katlandıkları ek maliyetler nakit çıkışları yaratsa bile hisse getirilerini artırabilmektedir (Dayanandan ve diğ., 2018). Godfrey ve diğ. (2009) 'e göre KSS raporlaması, yasal yaptırımlarla karşılaşan işletmelerin dahi hisse getirilerindeki düşüşü hafifletebilmektedir. ÇSKY raporlamasının hisse getirileri üzerindeki etkilerine yönelik yapılan bir araştırmada da en büyük çevresel felaketlerinden biri olarak kabul edilen 1989 Exxon Valdez petrol faciasının sonucunda sürdürülebilirlik raporlaması yapan işletmelerin hisse getirilerindeki düşüşün raporlama yapmayan işletmelerinkine kıyasla daha az olduğu ispat edilmiştir (Patten ve Nance, 1998).

KSS raporları yüksek kalitede finansal tablolar hazırlanmasını sağlamaktadır (Kim ve diğ., 2012). Şeffaflık ve sorumluluk gibi kurumsal yönetim ilkelerini dikkate alan işletmeler ihtiyari tahakkuklar gibi agresif muhasebe yöntemlerine daha az başvurmaktadır (Kim ve diğ., 2012). Dayanandan ve diğ. (2018), KSS raporlaması yapan işletmelerin zarar kaydettikleri dönemlerde dahi finansal tablo hilelerine başvurmaktan kaçındığını ve bu raporlar aracılığıyla gelecek kazançları hakkında daha doğru ipuçları vermeye eğilimli olduğunu ileri sürmektedir.

Özetle, ÇSKY raporları yayınlayan işletmeler, faaliyetlerini şeffaf şekilde açıklayarak bilgi asimetrisini ve çıkar çatışmalarını azaltmaktadır (Cheng ve diğ., 2014). Paydaşlarıyla güçlü iletişim kuran işletmeler paydaş sadakatini artırarak rekabet avantajı kazanmakta ve finansman kaynaklarına daha kolay şartlarla ve daha düşük maliyetlerle erişerek finansal sağlıklarını iyileştirmektedir (Kamalirezaei ve diğ., 2020)

Dolayısıyla finansal stresi azaltıcı bir etkisinin olabileceğinden hareketle ÇSKY performansının iflas tahmin modellerine bir bileşen olarak dahil edilmesi anlamlıdır (Lisin ve diğ., 2022).

3. FİNANSAL BAŞARISIZLIK TAHMİN MODELLERİ

Literatürde finansal stresi tahmin etmek için muhasebe esaslı ve piyasa esaslı olmak üzere iki farklı yaklaşım bulunmaktadır (Boubaker ve diğ. 2020). İlk muhasebe esaslı iflas modeli Altman (1968) tarafından Çoklu Diskriminant Analizi (*Multiple Discriminant Analysis-MDA*) yöntemiyle hesaplanan Z-skor 'dur. Altman (1968), 33 iflas etmiş ve 33 iflas etmemiş olmak üzere MDA yöntemini 66 sanayi işletmesi üzerinde test etmiş ve model, örneklemdaki işletmelerin %95'inin iflas edip etmediklerini bir sene öncesinden istatistiki olarak başarılı şekilde tahmin etmiştir. Z- Skor'un 1.81 değerinin altına inmesi iflas riskinin yüksek olduğunu ifade ederken bu skorun 3'e yakın olması finansal stresin makul ölçüde olduğunu belirtmektedir (Altman, 1968).

Birçok çalışma Z-Skor yönteminin finansal başarısızlık riskini önceden tahmin etme konusunda anlamlı sonuçlar verdiğini saptamasına rağmen (Agarwal ve Taffler, 2008; Karamzadeh, 2013; Puro ve diğ., 2019; Tanjung, 2020) MDA yaklaşımı literatürde çeşitli yönleriyle eleştirilere maruz kalmıştır. Ohlson (1980) MDA yönteminde iflas etmiş ve etmemiş işletmelerin büyüklük ve sektör gibi kriterlere göre eşleştirilmesinin keyfi olduğunu ileri sürmüştür. MDA yönteminde bağımsız değişkenin normal dağılım sergilediği ve iflas etmiş ve etmemiş işletmelerin varyans-kovaryans matrislerinin eşit olduğu varsayımlarını nedeniyle (Gillani ve diğ., 2018) Ohlson (1980), logit model kullanmayı tercih etmiştir. Logit modelde bağımlı değişkenin 0 ve 1 arasında değişmesiyle Ohlson (1980), Altman (1968)'in halihazırda iflas ettiği bilinen işletmelerin iflas riskinin tahmin edilmesinden doğan yanlılığı önlemeyi amaçlamıştır. Başka bir deyişle bir işletmenin gelecekte iflas etme riski bir *olasılık* olduğundan, finansal başarısızlık tahmin modellerinin bir olasılık sunması gereklidir (Srebro ve diğ., 2021). Z-skor değerinin yüksek olması finansal başarısızlık riskinin düşük olduğunu ifade ederken O-skor'un yüksek olması tam tersi şekilde finansal başarısızlık riskinin yüksek olduğu anlamına gelmektedir (Boubaker ve diğ., 2020).

Zmijewski (1984) finansal başarısızlığı 'iflas eden işletmeler' ve 'iflas etmeyen işletmeler' şeklinde gruplar oluşturarak inceleyen çalışmalarda örneklem yanlılığına dikkat çekmiştir. Finansal başarısızlığın olasılık olarak ele alındığı çalışmalar da dahil olmak üzere gözleme konu olan işletmelerin hangi gruba ait oldukları önceden bilindiğinden örnekleme süreci rastgele olmaktan çıkmaktadır (Zmijewski, 1984). Zmijewski (1984), oluşturduğu X-Skor modelinde muhasebe esaslı karlılık, performans ve likidite rasyolarını kullanmıştır. Ancak X-Skor yönteminde farklı büyüklükteki örneklemelerden hareketle tek bir regresyon analizi yapan Zmijewski (1984), bulduğu katsayıların anakütleyi temsil ettiğini ileri sürerek bir başka yanlılığa sebebiyet vermiştir (Platt ve Platt, 2002)

Finansal başarısızlığa neden olan dinamiklerin aniden oluşmadığını, aksine zaman içerisinde ortaya çıktığını ileri süren Shumway (2001), finansal başarısızlığı tek dönemde inceleyen statik modelleri eleştirmiştir. Shumway (2001)'e göre statik modeller, hem işletme özelindeki faktörleri göz ardı etmekte ve yalnızca finansal başarısızlığın resmi olarak ilan edilmeden önceki birkaç yılı ele aldığından yanlılığa neden olmaktadır. Buna karşın hem muhasebe hem de piyasa temelli göstergelerden oluşan *hazard model*, her bir işletme-sene gözlemini tek tek analiz etmekte ve böylece işletmelerin sağlıklı oldukları dö-

nemleri de dikkate alarak Altman (1968) ve Zmijewski (1984) tarafından geliştirilen statik modellerden daha doğru sonuçlar sunmaktadır (Shumway, 2001).

Finansal başarısızlık modelleri geliştirildikleri dönem için anlamlı sonuçlar vermesine karşın zaman içinde değişen ekonomik paradigmlar nedeniyle bu modellerin geçerliliği ve tahmin kabiliyetleri son yıllarda tartışma konusu haline gelmiştir (Grice ve Dugan, 2003). Literatürdeki pek çok ampirik çalışma (Grice ve Ingram, 2001; Grice ve Dugan, 2001; Singh ve Mishra, 2016; Karas ve Režnáková, 2017) orijinal finansal başarısızlık tahmin modellerinin genel geçer sonuçlar sunmadığını saptamakta ve sonuçların farklı ülke ve sektörler bazında genelleştirilebilir olması için orijinal modelleri farklı parametrelerle yeniden tahmin etmektedir (Oz ve Simga-Mugan, 2018). Orijinal modellerin genelleştirilebilir olmamasındaki en büyük etmenlerden biri, bu modellerin finansal olmayan değerleri yansıtmada yetersiz kalmasıdır (Grice ve Dugan, 2001). ÇSKY raporlamasının finansal başarısızlık üzerindeki etkisini inceleyen araştırmalar işletmelerin ÇSKY performansını içerik analizi (Gao, 2011; Nyahunzvi, 2012; Xie ve diğ.), anket (McGuire ve diğ., 1988), vaka analizi (Kong ve diğ., 2002; Poplawska ve diğ., 2015; Habermann ve Fischer, 2021)the level of firms' CSP seems to have no (positive) veya ÇSKY derecelendirme kuruluşlarının işletmelere verdiği notları (Cheng ve diğ., 2014; Boubaker ve diğ., 2020) esas olarak ölçebilmektedir. ÇSKY derecelendirme kuruluşlarının verdiği skorlar ÇSKY'nin her kriteri için (çevresel skor, sosyal skor ve kurumsal yönetim skoru) ayrı ayrı olabildiği gibi tüm kriterler için ortalama bir puan şeklinde de dikkate alınabilmektedir. ÇSKY kriterlerini ekleyerek orijinal finansal tahmin modellerini yeniden tahmin eden birçok araştırma, ÇSKY raporlaması yapan işletmelerin raporlama yapmayan işletmelere göre finansal açıdan daha sağlıklı olduğunu saptamaktadır. Örneğin Boubaker ve diğ., (2020), Altman (1968)'in orijinal Z-Skor denkleminde MSCI adlı finans kuruluşu tarafından verilen ÇSKY skorlarının yanı sıra Piyasa Değeri/ Defter Değeri, volatilite, hisse getirisi, amortisman, ARGE giderleri, ödenen temettü ve şirket büyüklüğü değişkenlerini ekleyerek yürüttükleri çalışmada KSS faaliyetlerinin iflas riskini istatistiki olarak anlamlı şekilde azalttığını tespit etmektedir (Boubaker ve diğ., 2020). Başka bir çalışmada ise (Habermann & Fischer, 2021)the level of firms' CSP seems to have no (positive orijinal Z-Skor denkleminde ÇSKY performans ölçütü olarak Refinitiv ESG Scores değerleri, kaldıraç, şirket büyüklüğü, karlılık ve likidite oranları eklenmektedir. Analiz sonucunda özellikle ekonomik bunalım dönemlerinde ÇSKY raporlaması yapan işletmelerin raporlama maliyetlerine rağmen finansal sağlıklarına daha çabuk dönebildikleri saptanmaktadır (Habermann & Fischer, 2021)the level of firms' CSP seems to have no (positive. Aslan ve diğ., (2021) ÇSKY performansın kredi derecelendirme kuruluşları tarafından verilen kredi notlarına etkisini incelemek üzere farklı sektörlerden seçtiği işletmelerin iflas olasılığını en küçük kareler yöntemiyle regres etmek için O-skor yöntemine Refinitiv ESG Scores değerleri ile volatilite ve anormal kazançlar değişkenlerini eklemekte ve yüksek ÇSKY performansı olan işletmelerin daha iyi finansal performans sergilediğini, böylece daha düşük maliyetlerden borçlandığını ileri sürmektedir. Lisin ve diğ., (2022) O-Skor modeline ÇSKY performansın göstergesi olarak Refinitiv ESG skorlarını eklemekte ve ÇSKY faaliyetlerin işletmelerin finansal sağlıklarının iyileştirilmesinde katkıda bulunduğu sonucuna ulaşmaktadır.

4. SONUÇ

İşletmelerin kontrolsüzce kısıtlı kaynakları tüketerek üretim yapması, geri dönüştürülemeyen kimyasal maddeler kullanması veya atıklarını doğaya salması doğanın dengesinin bozulmasına neden olmakta ve hammadde kıtlığına yol açmaktadır. Diğer taraftan, çalışanlarına adilane muamele göstermeyen, iş güvenliğini sağlamayan veya özlük haklarını kısıtlayan işletmeler yetkin insan kaynaklarını kaybetmekte; tedarikçilerinin kalite standartlarına uyamamakta ve dolayısıyla müşterilerinin ihtiyaç ve taleplerine uygun doğru çözümü sunamamaktadır. İşletme içi çıkar çatışmalarını engelleyemeye yönelik etik kodları bulunmayan, yolsuzluğa karşı politikalar geliştirmeyen, kamuoyuna doğru ve şeffaf bilgi sunmayan, yönetimde çokseslilik sağlamayan işletmeler finansman temininde sorun yaşayabilmekte ve günün sonunda finansal problemlerle karşı karşıya kalabilmektedir.

Finansal raporların aksine sürdürülebilirlik raporlamasına ilişkin tekdüzen ve genel kabul görmüş evrensel standartlar bulunmamaktadır. Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (IASB), sürdürülebilirlik raporlamasının gönüllülük esasına dayanmasından ve bu raporlamaya ilişkin yeknesaklık sağlayan tek bir standart setinin bulunmamasından ötürü, raporlamaya ilişkin maliyetlerin raporlamadan beklenen faydalardan fazla olmasına neden olduğunu kabul etmektedir (IFRS Foundation, 2020). 2021 yılının Kasım ayında IASB, “iklim öncelikli yaklaşım” felsefesinden hareketle küresel ÇSKY standartları geliştirmek amacıyla Uluslararası Sürdürülebilirlik Standartları Kurulu (ISSB)’nin kurulduğunu ilan etmiştir. Sürdürülebilirlik standartları halihazırda taslak halinde olsa da standartların yürürlüğe girmesiyle hem işletmeler nezdinde hem de akademik çalışmalarda ÇSKY raporlamasına duyulan ilginin artacağı beklenmektedir. ÇSKY kriterlerin finansal başarısızlık tahmininde dikkate alınması, işletmelerin finansal sağlıklarının güvenilir şekilde ölçülmesine yardımcı olarak sermaye piyasalarında finansal güvenin sağlanmasını ve gelecek nesillerin refahı için ekonominin sürekliliğini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Agarwal, V., Taffler, R., (2008). Comparing the performance of market-based and accounting-based bankruptcy prediction models. *Journal of Banking & Finance* 32, 1541–1551.. doi:10.1016/j.jbankfin.2007.07.014
- Ali, I., Rehman, K. U., Ali, S. I., Yousaf, J. Zia, M. (2010). ‘Corporate social responsibility influences, employee commitment and organizational performance’. *African Journal of Business Management*, 4, 2796–801
- Altman, E. (1968). Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy. *The Journal of Finance*, 23(4), 589–609.
- Ambec, S., & Lanoie, P. (2008). Does it pay to be green? A systematic overview. *Academy of Management Perspectives*, 22(4), 45–62. <https://doi.org/10.5465/amp.2008.35590353>
- Aslan, A., Poppe, L., & Posch, P. (2021). Are sustainable companies more likely to default? Evidence from the dynamics between credit and ESG ratings. *Sustainability*, 13(15), 1–16. <https://doi.org/10.3390/su13158568>
- Attig, N., El Ghouli, S., Guedhami, O., & Suh, J. (2013). Corporate Social Responsibility and Credit Ratings. *Journal of Business Ethics*, 117(4), 679–694. <https://doi.org/10.1007/s10551-013-1714-2>
- Beaver, W. H. (1966). Financial Ratios As Predictors of Failure. *Journal of Accounting Research*, 4(1966), 71–111. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/2490171>
- Boubaker, S., Cellier, A., Manita, R., & Saeed, A. (2020). Does corporate social responsibility reduce financial distress risk? *Economic Modelling*, 91(April), 835–851. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2020.05.012>
- Brown, N., & Deegan, C. (1998). The public disclosure of environmental performance information - A dual test of media agenda setting theory and legitimacy theory. *Accounting and Business Research*, 29(1), 21–41. <https://doi.org/10.1080/00014788.1998.9729564>
- Campbell, D. (2003). Intra- and intersectoral effects in environmental disclosures: Evidence for legitimacy theory? “. *Business Strategy and the Environment*, 371(12), 357–371.
- Chang, T.-C., Yan, Y.-C., Chou, L.-C., (2013). Is default probability associated with corporate social responsibility?. *Asia-Pacific Journal of Accounting & Economics* 20, 457–472.. doi:10.1080/16081625.2013.825228
- Cheng, B., Ionnu, I., & Serafeim, G. (2014). Corporate Social Responsibility And Access To Finance. *Strategic Management Journal*, 35, 1–23. <https://doi.org/10.1002/smj>
- Choi J, Wang H. (2009). Stakeholder relations and the persistence of corporate financial performance. *Strategic Management Journal* 30(8): 895–907
- Clarkson, M.B.E., (1995). A stakeholder framework for analyzing and evaluating corporate social performance. *Academy of Management Review* 20, 92.. doi:10.2307/258888
- Cooper, E., & Uzun, H. (2019). Corporate social responsibility and bankruptcy. *Studies in Economics and Finance*, 36(2), 130–153. <https://doi.org/10.1108/SEF-01-2018-0013>
- Davis, J. H., Schoorman, F. D., & Donaldson, L. (1997). Toward a stewardship theory of management. *Business Ethics and Strategy, Volumes I and II*, 22(1), 20–47. <https://doi.org/10.4324/9781315261102-29>
- Dayanandan, A., Donker, H., & Nofsinger, J. (2018). Corporate goodness and profit warnings. *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 51(2), 553–573. <https://doi.org/10.1007/s11156-017-0680-7>
- De Roeck, K., El Akremi, A., Swaen, V., (2016). Consistency Matters! How and When Does Corporate Social Responsibility Affect Employees’ Organizational Identification?. *Journal of Management Studies* 53, 1141–1168.. doi:10.1111/joms.12216
- Deegan, C., & Gordon, B. (1996). A study of the environmental disclosure practices of Australian corporations. *Accounting and Business Research*, 26(3), 187–199. <https://doi.org/10.1080/00014788.1996.9729510>

- Deegan, C., & Rankin, M. (1996). Do Australian Companies Report Environmental News Objectively?- An analysis of environmental disclosures by firms prosecuted successfully by the Environmental Protection Authority. *Accounting, Auditing & Accountability*, 9(2), 50–67. Retrieved from <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/09513579610116358/full/html>
- Deegan, C., Rankin, M., & Tobin, J. (2002). An examination of the corporate social and environmental disclosures of BHP from 1983-1997: A test of legitimacy theory. In *Accounting, Auditing & Accountability Journal* (Vol. 15). <https://doi.org/10.1108/09513570210435861>
- Deegan, C. M., Unerman, J. (2011). *Financial accounting theory*. Maidenhead, Berkshire: McGraw Hill Education.
- Dhaliwal D, Li O.Z., Tsang A.H., Yang Y.G.. (2011). Voluntary Non-Financial Disclosure And The Cost Of Equity Capital: The Case Of Corporate Social Responsibility Reporting. *Accounting Review* 86(1): 59–100.
- Dimitras, A. I., Zanakis, S. H., & Zopounidis, C. (1996). A survey of business failures with an emphasis on prediction methods and industrial applications. *European Journal of Operational Research*, 90(3), 487–513. [https://doi.org/10.1016/0377-2217\(95\)00070-4](https://doi.org/10.1016/0377-2217(95)00070-4)
- Dobson, A. J. (1993). Moral Hazard, Adverse Selection and Reputation: A Synthesis. *Managerial Finance*, 19(6), 2–8. <https://doi.org/10.1108/eb013725>
- Dyllick, T., & Hockerts, K. (2002). Beyond the business case for corporate sustainability. *Business Strategy and the Environment*, 11, 130–141. <https://doi.org/10.4324/9781315259277-7>
- Eccles R, Ioannou I, Serafeim G. (2012). The Impact Of Corporate Sustainability On Organizational Processes And Performance. Working paper, Harvard Business School, Harvard University, Boston, MA.
- El Ghouli, S., Guedhami, O., Kwok, C.C.Y., Mishra, D.R., (2011). Does corporate social responsibility affect the cost of capital?. *Journal of Banking and Finance* 35, 2388–2406.. doi:10.1016/j.jbankfin.2011.02.007
- Freeman, R.E. (1984). *Strategic Management: A Stakeholder Approach*. Pitman, Boston.
- Friedman, M. (1970) The Social Responsibility of Business Is to Increase Its Profits. *New York Times Magazine*, 13 September 1970, 122-126.
- Gao, Y., (2011). CSR in an emerging country: a content analysis of CSR reports of listed companies. *Baltic Journal of Management* 6, 263–291.. doi:10.1108/17465261111131848
- Ghoul, S.E., Guedhami, O., Kim, Y., (2017). Country-level institutions, firm value, and the role of corporate social responsibility initiatives. *Journal of International Business Studies* 48, 360–385.. doi:10.1057/jibs.2016.4
- Gill, A. (2008). Corporate Governance as Social Responsibility: A Research Agenda. *Berkeley Journal of International Law*, 26(2), 452–478.
- Gillani, S. M., Raza, H., & Ahmad, H. (2018). Review of corporate governance practices and financial distress prediction. *International Journal of Engineering and Technology(UAE)*, 7(4), 30–33. <https://doi.org/10.14419/ijet.v7i4.28.22385>
- Godfrey, P. C. (2005). The Relationship between Corporate Philanthropy and Shareholder Wealth: A Risk Management Perspective. *The Academy of Management Review*, 30(4), 777–798. <https://doi.org/10.2307/20159168>
- Godfrey PC, Merrill CB, Hansen JM (2009). The relationship between corporate social responsibility and shareholder value: an empirical test of the risk management hypothesis. *Strateg Man J* 30:425–445
- Goss, A., Roberts, G.S., (2011). The impact of corporate social responsibility on the cost of bank loans. *Journal of Banking ve Finance* 35, 1794–1810.. doi:10.1016/j.jbankfin.2010.12.002
- Gray, R, Kouhy, R., & Lavers, S. (1995). Corporate social and environmental reporting A review of the literature and a longitudinal study of UK disclosure. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 8(2), 47–77.

- Gray, Rob, & Milne, M. (2007). Future prospects for corporate sustainability reporting. In *Sustainability Accounting and Accountability* (pp. 184–207). <https://doi.org/10.4324/noe0415384889.ch10>
- Grice, J.S., Dugan, M.T., (2003). Re-Estimations Of The Zmijewski And Ohlson Bankruptcy Prediction Models. *Advances In Accounting* 20, 77–93.. Doi:10.1016/S0882-6110(03)20004-3
- Grice, J. S., & Dugan, M. T. (2001). The limitations of bankruptcy prediction models: Some cautions for the researcher. *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 17, 151–166.
- Grice, J. S., Ingram, R. W. (2001). Tests of generalizability of Altman's bankruptcy prediction models. *Journal of Business Research*, 54, 53–61.
- Habermann, F., & Fischer, F. B. (2021). Corporate Social Performance and the Likelihood of Bankruptcy: Evidence from a Period of Economic Upswing. *Journal of Business Ethics*. <https://doi.org/10.1007/s10551-021-04956-4>
- Hasnas, J. (1998). The Normative Theories of Business Ethics: A Guide for the Perplexed. *Business Ethics Quarterly*, 8(1), 19-42. doi:10.2307/3857520
- Holder-Webb, L., Cohen, J., Nath, L., & Wood, D. (2008). A survey of governance disclosures among U.S. firms. *Journal of Business Ethics*, 83(3), 543–563. <https://doi.org/10.1007/s10551-007-9638-3>
- Homburg, C., Koschate, N., Hoyer, W.D., (2005). Do Satisfied Customers Really Pay More? A Study of the Relationship between Customer Satisfaction and Willingness to Pay. *Journal of Marketing* 69, 84–96.. doi:10.1509/jmkg.69.2.84.60760
- IFRS Foundation. (2020). *Consultation Paper on Sustainability Reporting*. Retrieved from <https://cdn.ifrs.org/-/media/project/sustainability-reporting/consultation-paper-on-sustainability-reporting.pdf>
- Jensen, M.C., (2001). Value maximization, stakeholder theory, and the corporate objective function. *Journal of Applied Corporate Finance* 14, 8–21.. doi:10.1111/j.1745-6622.2001.tb00434.x
- Jensen, M., & Meckling, W. (1976). Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure. *Journal of Financial Economics*, 3(4), 305–360.
- Jones T.M. (1995). Instrumental stakeholder theory: a synthesis of ethics and economics. *Academy of Management Review* 20: 404–437
- Jovanović, D., Todorovic, M., & Grbic, M. (2017). Financial Indicators as Predictors of Illiquidity. *Romanian Journal of Economic Forecasting*, XX(1), 128–149.
- Kamalirezaei, H., Anvary Rostamy, A. A., Saeedi, A., & Khodaei Valeh Zaghari, M. (2020). Corporate social responsibility and bankruptcy probability: Exploring the role of market competition, intellectual capital, and equity cost. *Journal of Corporate Accounting and Finance*, 31(1), 53–63. <https://doi.org/10.1002/jcaf.22417>
- Karamzadeh, M. S. (2013). Application and comparison of Altman and Ohlson models to predict bankruptcy of companies. *Research Journal of Applied Sciences, Engineering and Technology*, 5(6), 2007-2011.
- Karas, M., & Režnáková, M. (2017). Could the coefficients re-estimation solve the industry or time specific issues?. *International Journal of Economics and Management Systems*, 2.
- Kim Y, Park MS, Wier B. (2012). Is earnings quality associated with corporate social responsibility? *Account Rev* 87:761–796
- Kong, N., Salzmann, O., Steger, U., Ionescu-Somers, A., (2002). Moving Business/Industry Towards Sustainable Consumption:. *European Management Journal* 20, 109–127.. doi:10.1016/s0263-2373(02)00022-1
- Liang, H., Renneboog, L., (2017). On the Foundations of Corporate Social Responsibility. *The Journal of Finance* 72, 853–910.. doi:10.1111/jofi.12487

- Lisin, A., Kushnir, A., Koryakov, A. G., Fomenko, N., & Shchukina, T. (2022). Financial Stability in Companies with High ESG Scores : Evidence from North America Using the Ohlson O-Score. *Sustainability*, *14*, 1–13.
- Luo, X., Bhattacharya, C.B., (2006). Corporate Social Responsibility, Customer Satisfaction, and Market Value. *Journal of Marketing* *70*, 1–18.. doi:10.1509/jmkg.70.4.001
- Mcguire, J.B., Sundgren, A., Schneeweis, T., (1988). Corporate Social Responsibility And Firm Financial Performance.. *Academy of Management Journal* *31*, 854–872.. doi:10.2307/256342
- Mitchell R.K., Agle B.R., Wood D.J. (1997). Toward A Theory of Stakeholder Identification And Salience: Defining The Principle Of Who And What Really Counts. *Academy of Management Review* *22*(4): 853 – 886
- Nyahunzvi, D., (2013). CSR reporting among Zimbabwe’s hotel groups: a content analysis. *International Journal of Contemporary Hospitality Management* *25*, 595–613.. doi:10.1108/09596111311322943
- O’Donovan, G. (2002). Environmental disclosures in the annual report: Extending the applicability and predictive power of legitimacy theory. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, *15*(3), 344–371. <https://doi.org/10.1108/09513570210435870>
- Ohlson, J. A. (1980). Financial Ratios and the Probabilistic Prediction of Bankruptcy. *Journal of Accounting Research*, *18*(1), 109–131. <https://doi.org/10.2307/2490395>
- Orlitzky, M., Benjamin, J.D., (2001). Corporate Social Performance and Firm Risk: A Meta-Analytic Review. *Business & Society* *40*, 369–396. doi:10.1177/000765030104000402
- Oz, I. O., & Simga-Mugan, C. (2018). Bankruptcy prediction models’ generalizability: Evidence from emerging market economies. *Advances in Accounting*, *41*, 114–125. <https://doi.org/10.1016/j.adiac.2018.02.002>
- Patten, D. M., & Nance, J. R. (1998). Regulatory cost effects in a good news environment: The intra-industry reaction to the Alaskan oil spill. *Journal of Accounting and Public Policy*, *17*(4–5), 409–429. [https://doi.org/10.1016/S0278-4254\(98\)10007-8](https://doi.org/10.1016/S0278-4254(98)10007-8)
- Platt, H.D., Platt, M.B., (2002). Predicting corporate financial distress: Reflections on choice-based sample bias. *Journal of Economics and Finance* *26*, 184–199.. doi:10.1007/bf02755985
- Poplawska, J., Labib, A., Reed, D.M., Ishizaka, A., (2015). Stakeholder profile definition and salience measurement with fuzzy logic and visual analytics applied to corporate social responsibility case study. *Journal of Cleaner Production* *105*, 103–115.. doi:10.1016/j.jclepro.2014.10.095
- Puro, N., Nancy Borkowski, D. B. A., Hearld, L., Carroll, N., Byrd, J., Smith, D., Ghiasi, A. (2019). Financial distress and bankruptcy prediction: a comparison of three financial distress prediction models in acute care hospitals. *Journal of Health Care Finance*.
- Schiopoiu Burlea, A., & Popa, I. (2013). Legitimacy Theory. In *Encyclopedia of Corporate Social Responsibility* (Vol. 21, pp. 1579–1584). <https://doi.org/10.1007/978-3-642-28036-8>
- Shumway, T. (2001). Forecasting bankruptcy more accurately: A simple hazard model. *Journal of Business*, *74*(1), 101–124. <https://doi.org/10.1086/209665>
- Singh, B.P., Mishra, A.K.,(2016). Re-estimation and comparisons of alternative accounting based bankruptcy prediction models for Indian companies. *Financial Innovation* *2*.. doi:10.1186/s40854-016-0026-9
- Srebro, B., Mavrenski, B., Arsić, V. B., Knežević, S., Milašinović, M., & Travica, J. (2021). Bankruptcy risk prediction in ensuring the sustainable operation of agriculture companies. *Sustainability*, *13*(14), 1–17. <https://doi.org/10.3390/su13147712>

Tanjung, P. R. S. (2020). Comparative Analysis of Altman Z-score, Springate, Zmijewski and Ohlson Models in Predicting Financial Distress. *EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR)*, 6(3), 126-137.

Turker, D., (2009). How Corporate Social Responsibility Influences Organizational Commitment. *Journal of Business Ethics* 89, 189–204.. doi:10.1007/s10551-008-9993-8

Woodward, D. G., Edwards, P., & Birkin, F. (1996). Organizational legitimacy and stakeholder information provision. *British Journal of Management*, 7(4), 329–347. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8551.1996.tb00123.x>

Xie, X., Huo, J., Zou, H. (2019). Green process innovation, green product innovation, and corporate financial performance: A content analysis method. *Journal of Business Research*, 101, 697-706.

Zmijewski, M. E. (1984). Methodological Issues Related to the Estimation of Financial Distress Prediction Models. *Journal of Accounting Research*, 22, 59–82. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/2490859>

Vishwanathan, P., Van Oosterhout, H., Heugens, P.P.M.A.R., Duran, P., Essen, M., (2020). Strategic CSR: A Concept Building Meta Analysis. *Journal of Management Studies* 57, 314–350.. doi:10.1111/joms.12514

DENETİM KALİTESİ KONUSUNDA SSCI KAPSAMINDAKİ DERGİLERDE YAYIMLANMIŞ MAKALELER İLE TÜRKİYE’DE YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN BİBLİYOMETRİK AÇIDAN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Makale Bilgileri

Makale Geliş Tarihi : 01.11.2021
Makale Kabul Tarihi : 25.05.2022
Makale Türü : Araştırma
DOI Numarası : 10.55322/mbakis.1017688

Öğr. Gör. Erol GEÇİCİ*
Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN**

Bibliyografik Bilgiler

Geçici, E. & Can, A.V., (2022). “Denetim kalitesi konusunda ssci kapsamındaki dergilerde yayımlanmış makaleler ile Türkiye’de yapılan lisansüstü tezlerin bibliyometrik açıdan karşılaştırmalı analizi” *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi* (Yıl: 2022, Sayı : 67, Sayfa : 129-158) <https://doi.org/10.55322/mbakis.1017688>

ÖZ

Dünyada yaşanan finansal skandallar ve krizler sonrasında denetim kalitesi konusunun önem kazandığı görülmektedir. Muhasebe ve denetim alanında yapılan çalışmalar geniş anlamda denetim kalitesine hizmet edebilmektedir. Bu çalışmada özellikle denetim kalitesi konulu çalışmalar araştırılmak istenmiştir. Bu amaçla önce Web of Science (WoS) veri tabanında yer alan Social Sciences Citation Index (SSCI) kapsamındaki dergiler taranmış ve 290 makale bibliyometrik açıdan analiz edilmiştir. Ardından, uluslararası alandaki bu çalışmaların Türkiye’ye nasıl yansıdığını görmek için YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yer alan tezler taranmış ve denetim kalitesi konusunda yazıldığı tespit edilen erişime açık 73 lisansüstü tez de aynı düşünceyle analiz edilerek bazı karşılaştırmalar yapılmıştır. Söz konusu makaleler yıl, dergi, atıf ve anahtar kelime sıklığı değişkenine göre ele alınırken lisansüstü tezler ise konu, cinsiyet, yıl, üniversite/enstitü, yazar, danışman, dil, tür, kapsam, yöntem, sayfa sayısı, anahtar kelime sayısı ve sıklığı değişkenine göre incelenmiştir.

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, İşletme Enstitüsü, (Öğr. Gör. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi) erol.gecici@ibu.edu.tr ORCID: 0000-0002-3511-0176.

** Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, MUFAM Müdürü, e-posta: acan@sakarya.edu.tr ORCID: 0000-0002-1105-144X.

Araştırma sonucunda en fazla makalenin 2019 yılında, “Auditing-A Journal of Praticce & Theory” isimle dergide (yüzde 17) yayımlandığı ve denetim kalitesinin (189 kez) en çok tekrar eden anahtar kelime olduğu görülmüştür. Türkiye’deki lisansüstü tezlerin de aynı şekilde en fazla 2019 yılında yazıldığı ve “denetim kalitesi”nin (40 kez) en çok tekrar eden anahtar kelime olduğu görülmüştür. Tezlerin daha çok Marmara Üniversitesi’nde (yüzde 12,3) ve Profesör unvanlı danışmanların (yüzde 53,4) yönetiminde tamamlandığı; tezlerin yüzde 41,1’inin kapsamına denetçileri aldığı ve büyük çoğunluğunun (yüzde 75,3) “dış denetim” konusuna odaklandığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Denetim Kalitesi, Bibliyometrik Analiz, WoS, SSCI, YÖKTEZ, Lisansüstü Tez

JEL Kodları: M42, I23

A BIBLIOMETRIC COMPARATIVE ANALYSIS OF AUDIT QUALITY ARTICLES PUBLISHED IN JOURNALS WITHIN THE SCOPE OF SSCI AND GRADUATE THESIS MADE IN TÜRKİYE

ABSTRACT

It is seen that the issue of audit quality has gained importance after the financial scandals and crises in the world. Studies in the field of accounting and auditing serve the audit quality in a broad sense. In particular, in this study, it was desired to investigate studies on audit quality. For this purpose, first of all, articles in the journals within the scope of the Social Sciences Citation Index (SSCI) in the Web of Science (WoS) database were scanned and 290 articles were analyzed bibliometrically. Then, in order to see how these international studies are reflected in Turkey, the theses available in the database of CoHE National Thesis Center were scanned and 73 graduate theses that were determined to be written on audit quality were analyzed with the same thought and some comparisons were made. While the articles in question are handled according to the variable of year, journal, citation and keyword frequency, graduate theses are based on the variable of subject, gender, year, university/institute, author, advisor, language, genre, scope, method, number of pages, number of keywords and frequency analyzed accordingly.

As a result of the research, it was seen that the most articles were published in the journal with the name “Auditing-A Journal of Practice & Theory” (17 percent) in 2019, and audit quality (189 times) was the most repeated keyword. It has been seen that the most graduate theses in Turkey were written in 2019 and “audit quality” (40 times) was the most repeated keyword. The theses were mostly completed at Marmara University (12.3 percent) and under the supervision of professors (53.4 percent); It was understood that 41.1 percent of the theses included auditors and the vast majority (75.3 percent) focused on “external audit”.

Keywords: Audit Quality, Bibliometric Analysis, WoS, SSCI, CoHE, Graduate Theses

JEL Codes: M42, I23

1. GİRİŞ

Finansal bilgiler, kullanıcılarına fayda sağlayabilmesi için ihtiyaca ve gerçeğe uygun olmalıdır. Yalnızca geçmişini dürüstçe açıklaması yetmez geleceğe ilişkin güçlü ve isabetli tahminler yapılmasına da olanak sağlamalıdır. İhtiyaç anında hazır, eksiksiz, hatasız ve teyit edilebilir olmalıdır. Zamanında sunulmalı, anlaşılabilir, karşılaştırılabilir ve güvenilir olmalıdır. İşletmelere ilişkin bu finansal bilgileri üreten sistemin adı muhasebe, üretilen bilgilerinin uygun ve güvenilir olmasını sağlayan sistemin adı ise denetimdir.

Muhasebenin işletmelere ilişkin üretmiş olduğu dönemsel finansal bilgiler esasında geçmiş ve geleceğe yönelik iddialardır. Bu iddiaların denetimden geçmiş olması geçerliliklerini ve güvenilirliklerini artırır. Denetim bir bakıma muhasebenin kalite kontrolüdür. Muhasebede kalite güvencesi denetim ile sağlanır. Ancak denetimin de kalitesi bu noktada özel bir öneme sahiptir. Zira denetimden geçmemiş finansal raporlara muhtemelen daha ihtiyatlı yaklaşılabilir iken özellikle bağımsız denetimden geçmiş olan raporlar makul güvence verdiği için kullanıcılarını yanıltma riski bağlamında denetim kalitesi konusu kritik hale gelebilmektedir. Nitekim finansal skandallar tarihi bu tür örneklerle doludur.

Muhasebe ve denetim ilişkisi kalite açısından döngüselidir. Muhasebe kalitesi denetim kalitesini etkilerken denetim kalitesi de muhasebe kalitesini etkileyebilmektedir. Muhasebe ve denetim birbirinin tamamlayıcısı, birbirinin bütünleyicisidir. Bu iki alan sürekli etkileşim halindedir. Biri olmadan diğeri anlamını yitirmektedir. Denetim olmaksızın muhasebe döngüsü kapatılamaz, yaptım oldu denemez, olmuş mu olmamış mı diye bağımsız bir göz ile işin uzmanı tarafından mutlaka incelenmesi, teyit edilmesi ve görüş verilmesi gerekir. Paydaşları korumanın en etkili yolu budur. Dolayısıyla muhasebe için denetim, daha doğrusu kaliteli denetim şarttır.

Denetim kalitesi bu nedenle çalışmada araştırma konusu yapılmıştır. Muhasebe kalitesi varsayımıyla denetim kalitesi araştırma probleminin merkezine alınmıştır. Denetim kalitesi konusunda dünyada hangi çalışmalar yapıldığı, bu çalışmaları kimlerin nerelerde yaptığı, bu çalışmalarda hangi tartışmalara girildiği, hangi konuların ve boyutların ortaya çıkarıldığı, bu çalışmaların hangi yöntemler ile nasıl analiz edildiği ve hangi anahtar kelimelere indirgenildiği gibi sorulara öncelikle cevap aranmıştır. Ardından bu çalışmaların Türkiye'ye nasıl yansıdığı merak konusu olmuş ve Türkiye'de yazılan lisansüstü tezler üzerinden bir değerlendirme yapılmak istenmiştir. Kapsamın Türkiye'de yazılan yüksek lisans ve doktora tezleri ile sınırlı tutulmuş olmasının nedeni ulusal makale çalışmalarının analizler için yeterli sayıda olmayışı ve birçoğunun tezlerden türetilmiş olduğunun farkına varılmış olmasıdır. Ayrıca lisansüstü tezler belirli bilimsel koşulları sağlayan, benzer zorlu süreçlerden geçerek tamamlanan, akademik açıdan tescillenmiş çalışmalardır ve bu çalışmalara Türkiye'de YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından kolaylıkla ulaşılabilmektedir. Benzer şekilde üniversitelerin internet ağlarından WoS veri tabanındaki bilimsel makalelere de kolaylıkla erişilebilmektedir ve bu makaleler kör hakem değerlendirmelerinden geçerek yüksek etki faktörüne sahip, yoğun atıf alan, akademik açıdan yüksek kalite standartlarını sağladığı bilinen indeksli dergilerde yayımlanmaktadır. Çalışmanın kapsamı belirtilen nedenlerden dolayı WoS'daki makaleler ve Türkiye'deki üniversitelerde tamamlanmış lisansüstü tezler ile sınırlı tutulmuştur.

Dolayısıyla bu çerçevede çalışmanın amacı WoS ve YÖKTEZ veri tabanlarında denetim kalitesi konusunda biriken çalışmalarını tespit etmek, bunlara ilişkin değişkenleri nicel verilere dönüştürerek yönelimlerine ve aralarındaki etkileşime dair ipuçlarından hareketle bazı önemli görülen değerlendirmelerde bulunmaktadır. Denetim kalitesi konusunda yapılmış mevcut çalışmaların durumunu ve gidişatını değerlendirmenin yanı sıra gelecekteki çalışmalara yön vermesi bakımından bibliyometrik analizler araştırmacılara fikir verebilmekte ve katkı sağlayabilmektedir. Türkiye’de denetim kalitesini bibliyometrik açıdan inceleyen az sayıda makaleye rastlanılmış ancak lisansüstü tezlerle ilgili herhangi bir çalışmaya şimdiye kadar rastlanılmamıştır. Bu nedenle çalışmada denetim kalitesi konusunda Türkiye’deki yükseköğretim kurumlarında yapılmış olan lisansüstü tezler ve WoS veri tabanındaki uluslararası makaleler bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmiştir.

2. LİTERATÜR

Denetim kalitesi konusunda yazılan uluslararası makaleler ve lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizine geçmeden önce aşağıda denetim kalitesi kavramı ve bibliyometrik analiz yöntemi açıklanmış ve literatürde bu konularda yapılan çalışmalar incelenmiştir.

2.1. Denetim Kalitesi

Denetim kalitesi yaklaşık otuz yıldan beri literatürde tartışılmaktadır. Buna rağmen denetim kalitesinin tanımlanmasında ve ölçülmesinde fikir birliğinin sağlandığını söylemek henüz mümkün değildir (Francis, 2011; ICAEW, 2021: 10; Knechel vd., 2013: 385). Bunun başlıca nedeni denetçi, düzenleyici kurum, denetim firması, toplum olmak üzere tüm paydaşların beklentilerinin farklılaşmasıdır. Bu farklılaşmalar doğal olarak beklenti boşluğu oluşturabilmektedir. Denetim kalitesine ilişkin algılar paydaşlar arasındaki çıkar çatışmaları, birleşmeleri veya çakışmalarından etkilenebilmektedir. Denetim kalitesi, denetim firmasına göre çalışmanın teftiş/inceleme veya mahkeme aşamasında savunabileceği bir denetim olarak değerlendirilmektedir. Düzenleyici kurumlar ise kaliteli denetimi muhasebe/denetim standartlarına uygun bir denetim olarak görebilmektedir (Knechel vd., 2013).

Günümüzde birçok işletmenin, bilgi kullanıcılarının ihtiyacını karşılayacak finansal bilgilerinin ulusal/uluslararası yasalar ve düzenlemeler çerçevesinde özellikle bağımsız denetimden geçmesi gerekmektedir. Bağımsız denetim kapsamı giderek genişletilme eğilimindedir. Zira bu denetimler, muhasebe bilgi kalitesine olan inancı, finansal raporların kalitesine olan güveni artırmaya yardımcı olabilmektedir. Ancak bu denetimi yapan denetçilerin, teknik bilgisi yani uzmanlığı ve bağımsız hareket edebilme yeteneği denetim kalitesi açısından son derece önemlidir (DeAngelo, 1981: 186; FRC, 2018).

Denetim kalitesi, denetimin merkezinde yer alır. Denetimin merkezinde ise denetçi yer alır. Denetçinin bilgi ve tecrübesi ile bağımsız ve tarafsızlığı elbette denetim kalitesini etkiler. Ancak denetim kalitesinden yalnızca denetçiler sorumlu tutulamaz. Denetim ortamı, bu ortamı etkileyen makro ve mikro unsurlar ile paydaşlar da son derece önemlidir. Enron, WorldCom, Parmalat, Toshiba, Danske Bank gibi büyük finansal skandalların sayısını azaltmak ve finansal tablolara güveni yeniden tesis etmek için tüm paydaşlarla birlikte hareket edilmelidir (ICAEW, 2021). Denetimin kalitesinde, şirket kurullarının, denetim komitelerinin, denetim düzenleyicilerinin ve diğer paydaşların üzerine düşen önemli görev ve sorumluluklar bulunmaktadır.

Kaliteli denetim, işletmenin finansal tablolarının doğru ve adil bir görüntü vermesini sağlamakta, dolayısıyla yatırımcılara ve diğer paydaşlara karar alırken güvenilir bir ortam hazırlamaktadır. Denetim kalitesi, paydaşlara beklenen yüksek düzeydeki güvencenin verilebilmesidir (FRC, 2018: 6). Denetimin asıl amacı finansal tablolara ilişkin güvence vermek olduğundan, Palmrose (1988) denetim kalitesini, finansal tabloların önemli yanlışlık içermeme olasılığı olarak ifade etmiştir. Aghaei'e göre de yüksek kaliteli denetim, finansal bilgilerin yanlışlık, eksiklik veya önyargı olmaksızın üretilmesiyle ilgilidir (Aghaei, 2011: 312).

Kısa adı IAASB olan Uluslararası Denetim ve Güvence Standartları Kurulu ise denetim kalitesini daha geniş bir çerçeveden, denetim hizmetinin tutarlı bir temelde gerçekleşmesine ortam yaratan unsurların tümü olarak ele almakta ve denetim kalitesini etkileyen faktörleri aşağıda belirtilen boyut veya açılardan değerlendirmektedir (IAASB, 2014: 5; ICAEW, 2021: 10):

- **Girdiler açısından;** etik, değerler, tutumlar, bilgiler, beceriler, yetkinlikler, deneyim ve zaman vb.
- **Süreç açısından;** titizlik, özen, yasalara, yönetmeliklere, geçerli standartlara, diğer düzenleme ve ilkelere uygunluk vb.
- **Çıktılar açısından;** denetçi, firma, kurum ve düzenleyiciler için faydalı ve zamanında olan denetim raporları vb.
- **Etkileşimler açısından;** finansal raporlama zincirindeki birimlerinin desteği vb.
- **Bağlamsal faktörler açısından;** finansal raporlama ve muhasebe çerçeveleri, kurumsal yönetim gereklilikleri, kültür, finansal raporlama takvimi, yetenekli kişileri çekme becerisi, dava ortamı, iş uygulamaları ve ticaret hukuku vb.

Muhasebe Gözetim Kurulu da (PCAOB) benzer şekilde, denetim kalitesi açısından 28 potansiyel denetim kalitesi göstergesini ortaya koymuş ve bu göstergeleri **denetim uzmanları**, **denetim süreci** ve **denetim sonuçları** olmak üzere üç ana kategoride sınıflandırmıştır (PCAOB, 2015: 13). Francis (2011) ise, denetim kalitesinin karmaşık bir kavram olduğunu ve bir süreç içinde denetim kalitesinin sıralı bir sisteme dayandığını belirtmektedir. Denetim kalitesi sürecini, (1) **denetim girdileri**, (2) **denetim süreci**, (3) **muhasebe firmaları**, (4) **denetim endüstrisi** ve **denetim piyasaları**, (5) **kurumlar** ve (6) **denetim çıktısının ekonomik sonuçları** olmak üzere altı analizden oluşan bir yapıda ele almaktadır (Francis, 2011: 126).

Denetim kalitesi, her ne kadar genel kabul görmüş bir tanım bulunmasa da, DeAngelo'ya göre, denetçinin önemli yanlışlıkları tespit etme (**teknik yetenekler**) ve hataları raporlama yeteneğinin (**denetçi bağımsızlığı**) bir fonksiyonu olarak ifade edilebilir (DeAngelo, 1981: 186). Ancak burada ifade edilen bu teknik yetenekler ve denetçi bağımsızlığına ilişkin unsurlar doğrudan gözlemlenemediğinden, literatürde yer alan çalışmalarda denetim kalitesinin genellikle dolaylı olarak ölçülmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu bağlamda denetim kalitesi genellikle **4 büyük denetim şirketi (Big 4)** (Akçay & Bilen, 2019; Becker, Defond, Jiambalvo, & Subramanyam, 1998; Cengiz & Gör, 2016; Jere R. Francis, 2004; Saidu & Law, 2020; Shan, Troshani, & Tarca, 2019; Tendeloo & Vanstraelen, 2008); **denetim ücreti** (Akçay & Bilen, 2019; Antle, Gordon, Narayanamoorthy, & Zhou, 2006; Asthana & Boone, 2012; Choi, Kim, & Zang, 2010; DeAngelo, 1981; Deis Jr & Giroux, 1996; Hribar, Kravet, & Wilson, 2014; Shan vd.,

2019; Srinidhi & Gul, 2007); **denetim dışı ücret (NAS)** (Antle vd., 2006; DeFond, Raghunandan, & Subramanyam, 2002; Frankel, Marilyn F. Johnson, & Nelson, 2002; Hohenfels & Quick, 2020; Singh, Singh, & Sultana, 2019); **kâr yönetimi** (Hohenfels & Quick, 2020); **isteğe bağlı tahakkuklar** (Asthana & Boone, 2012; Choi vd., 2010; Gaver & Utke, 2019); **denetçi değişikliği ve saati** (Deis Jr & Giroux, 1996); **denetçi görev süresi** (Singh vd., 2019) gibi değişkenlerle ölçülmektedir. Yapılan bu çalışmalarda denetim kalitesiyle ilgili olarak ortaya çıkan belli başlı konular ve ulaşılan sonuçlar şöyledir:

- Büyük denetim firmaları tarafından yapılan denetimlerin kalitesi genellikle daha yüksek bulunmuştur (DeAngelo, 1981).
- Yaşanan finansal skandallara rağmen, Big 4 denetimlerinin genel olarak daha yüksek kalitede olduğu gözlemlenmiştir (Francis, 2004: 353) mainly from the United States, in order to assess what we currently know about audit quality with respect to publicly listed companies. The evidence indicates that outright audit failure rates are infrequent, far less than 1% annually, and audit fees are quite small, less than 0.1% of aggregate client sales. This suggests there may be an acceptable level of audit quality at a relatively low cost. There is also evidence of voluntary differential audit quality (above the legal minimum).
- Big 4 denetçilerinin çalıştığı işletmelerde daha az kâr yönetimi ile karşılaştığı sonucuna ulaşılmıştır (Tendeloo & Vanstraelen, 2008).
- 1988-2006 yılları arasında yapılan bir çalışmada, Big 4 ve diğer denetim firmaları arasındaki farklılıklar, denetim kalitesini temsil eden (ihtiyari tahakkuklar, öz sermaye maliyeti ve analist tahmin doğruluğu) değişkenler aracılığıyla incelenmiştir. Big 4 denetçilerinin etkilerinin, üç denetim kalitesi temsilcisine göre Big 4 olmayan denetçilerin etkilerinden önemsiz düzeyde farklı olduğu bulunmuştur (Lawrence vd., 2011).
- Borsa İstanbul'da yapılan bir çalışmada 2012-2016 yılları arasında BIST100 endeksinde yer alan 96 şirketin bağımsız denetim kalitesi ile finansal performansları arasındaki ilişki panel veri analizi ile test edilmiştir. Denetim kalitesinin, 4 Büyükler (Big 4) ve denetçi görüşleri ile ölçüldüğü çalışmada, aktif kârlılık oranı (ROA) ile Big 4 arasında istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir ilişkiye ulaşılmıştır (Önder & İrkörücü, 2020: 141).
- Denetçi ile müşteri firma arasındaki ekonomik bağ arttıkça denetçi bağımsızlığının zarar gördüğü saptanmıştır (Ashbaugh-Skaife vd., 2006; DeAngelo, 1981).
- Denetçilerine nispeten daha fazla NAS ödeyen şirketlerin daha büyük anormal (isteğe bağlı) tahakkuklara sahip olduğuna ve analistlerin tahmin edilen kazançlarını karşılama veya aşma olasılıklarının daha yüksek olduğuna dair kanıtlara ulaşılmıştır (Frankel vd., 2002).
- Almanya'da yapılan bir çalışmada, 2006-2013 yılları arasında borsada işlem gören şirketlerin, 2567 şirket yılı gözleminde oluşan örnekleme, denetim dışı ücret (NAS) düzeyi ve türü ile denetim kalitesi arasındaki ilişki test edilmiştir. Denetim dışı hizmetlerin, denetim kalitesi üzerindeki etkisinin incelendiği çalışmada, kâr yönetimi denetim kalitesinin bir temsilcisi (proxy) olarak kullanılmıştır. Buna göre yüksek NAS'ların denetim kalitesini olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Hohenfels & Quick, 2020: 959).

- DeFond vd.'nin (2002) çalışmasında ise denetim görüşünün, NAS seviyesinden etkilendiğini gösteren bir bulguya rastlanmamıştır. Ancak kanıtlar yetersiz olduğu için böyle bir sonuca ulaşıldığı düşünülmektedir. Bununla birlikte yüksek oranda gerçekleşen denetim dışı hizmetlerin, denetim kalitesini bozma olasılığının bulunduğu genel olarak kabul edilmektedir (DeFond vd., 2002).
- Normalden çok daha yüksek denetim ücretleri, bir firma için finansal raporlama sorunlarının göstergesi olabilmektedir (Hribar vd., 2014).
- Çin'de yapılan bir çalışmada 2006-2010 yılları arasındaki 6341 şirket gözlem yılı incelenmiştir. Denetim ortaklarının zorunlu rotasyonunun, rotasyonu kapsayan yıllarda daha kaliteli denetimlerle sonuçlandırıldığı tespit edilmiştir (Lennox vd., 2014: 1775).
- Birleşik Krallık'da (UK) yapılan bir çalışmada, 1998-2008 yıllarında halka arz edilen şirketlerin (IPO) kâr yönetimi ve denetim kalitesi arasındaki ilişki incelenmiştir. Buna göre, yüksek kaliteli denetçilerin isteğe bağlı tahakkukların manipülasyonunu kısıtladığına dair önceki araştırmalarla tutarlı kanıtlar bulunmuştur (Alhadab & Clacher, 2018: 442).
- Selimoğlu & Yeşilçelebi (2014) tarafından yapılan bir çalışmada, bağımsız denetim kalitesi anketi, mesleki aidiyet (bağlılık) ölçeği ve kişisel bilgiler anketi 103 bağımsız denetçiye uygulanmıştır. Denetçi görüşüne göre, mesleki aidiyetin bağımsız denetim kalitesini olumlu yönde etkilediği bulunmuştur (Selimoğlu & Yeşilçelebi, 2014:27).
- Erdoğan ve Azgın (2019) tarafından yapılan bir çalışmada denetçinin mesleki şüpheciliğinin denetim kalitesine etkisini ölçen 60 soruluk anket, 197 denetçiye uygulanmıştır. Buna göre denetçinin mesleki şüpheciliği ile denetim kalitesi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur (Erdoğan & Azgın, 2019: 27).

Literatürde denetim kalitesini etkileyen hususların bu şekilde tespit edilmeye ve buna bağlı olarak öneriler geliştirilmeye çalışıldığı, uygulamada ise denetim kalitesini azaltan konularda önlemler alınmaya başlandığı görülmektedir. Örneğin denetim kalitesinin artırılmasına yönelik olarak İngiltere'nin düzenleyici kurumu olan FRC, büyük bağımsız denetim şirketlerinin (Big 4) denetim ve danışmanlık işlerinin 30 Haziran 2024 tarihine kadar birbirinden ayrılması için karar almıştır (FRC, 2020).

2.2. Bibliyometrik Analiz

Bibliyometri terimi yaklaşık 50 yıl önce ilk defa “matematiksel ve istatistiksel yöntemlerin kitaplara ve diğer iletişim araçlarına uygulanması” şeklinde tanımlanmıştır (Pritchard, 1969: 349). Zaman içinde özellikle daha genç araştırmacılara da rehberlik edecek şekilde gelecekteki araştırma yönelimlerini belirlemeyi amaçlayan yaygın bir sistematik analiz tekniği haline gelmiştir (Fu vd., 2010; Kent Baker vd., 2020). Bibliyometrik analiz, bugün tüm bilim dallarına ve disiplinlere yayılmış ve belirli bir konunun araştırılma durumunu ve eğilimlerini değerlendirmenin önemli bir aracı oluvermiştir.

Bibliyometrik yöntemler, yayınlanmış araştırmaların tanımlanması, değerlendirilmesi ve izlenmesi için nicel bir yaklaşım sergilerler (Merigó & Yang, 2017; Zhong vd., 2016). Sistematik, şeffaf ve tekrarlanabilir bir inceleme süreci sunduklarından inceleme ve değerlendirmelerin kalitesini artırma potansiyeline sahiptirler. Bibliyometrik yöntemler, literatür incelemelerinde çok faydalı bir yardımcı olma özelliği-

ne sahip olup araştırma alanını öznel önyargı olmadan haritalayarak daha okumaya başlamadan önce araştırmacıyı en etkili eserlere yönlendirirler (Zupic & Čater, 2015: 429). Bibliyometrik yaklaşım aynı zamanda farklı dergileri, ülkeleri, kurumları, yazarları, atıfları vb. incelemekte ve daha çok içerik analizi ile araştırmaların gelişimine odaklanmaktadır (Zhong vd., 2016:123). Bu sayede, en etkili araştırma alanını ve zaman içindeki eğilimleri belirleyerek genel bir resim ortaya konulmuş olmaktadır (Merigó & Yang, 2017: 72). Bibliyometri alanında öne çıkan bazı uluslararası makaleler araştırdıkları konular itibariyle Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1: Bibliyometri Alanında Öne Çıkan Başlıca Uluslararası Makaleler

Yazar	Konu
Donohue (1972)	“A Bibliometric Analysis of Certain Information Science Literature” başlıklı çalışmada, makaleler (a) Bradford analiz, (b) salgın (epidemic) analiz, (c) araştırma cephesinin belirlenmesi ve (d) bibliyografik birleştirme (bibliographic coupling) açısından incelenmiştir.
Kalyane & Sen (1995)	Journal of Oilseeds Research dergisinde 1984-1992 yılları arasındaki 498 adet çalışma 18 konu (yazar verimliliği, atf türü, atf sayısı, anahtar kelime sıklığı, literatür eskimesi, makale gönderilmesi ve yayınlanması arasındaki zaman farkı vb.) çerçevesinde incelenmiştir.
Melin & Persson (1996)	İşbirliği ve ortak yazarlık (co-authorship) arasındaki ilişki bibliyometrik veriler kapsamında analiz edilmiştir.
Uysal (2010)	1988-2007 yılları arasında iş etiği konusundaki makaleler bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmiştir.
Huang & Ho (2011)	Kurumsal yönetim konusunda 1992-2008 yılları arasında SSCI (Social Sciences Citation Index) indeksinde yer alan çalışmaların bibliyometrik analizi yapılmıştır.
Pinto, Escalona-Fernández, & Pulgarin (2013)	Web of Science ve Scopus veri tabanlarında yer alan bilimsel makalelerin bibliyometrik analizine dayanarak, 1974-2011 yıllarında bilgi okuryazarlığı konusundaki uluslararası bilimsel üretkenlik incelenmiştir.

Kaynak: (Geçici & Can, 2022)

Bibliyometrik analizler için gerekli verilerin nereden temin edileceği hususu önemlidir. Bunun için basılı ve süreli yayınların bulunduğu kütüphanelerden faydalanılabilir. Ancak analizler için gerekli verilerin çeşit, sayı, hacim ve büyüklüğündeki artışlar özellikle el yordamıyla yapılacak veri toplama çalışmalarını uzun zaman alıcı, zor, zahmetli ve maliyetli hale getirmektedir. Bilimsel araştırmalarda veriye daha ekonomik, hızlı ve etkili ulaşım yollarının bulunması ve kullanılması artık zorunluluk arz etmektedir. Bu noktada dijital veri tabanları araştırmacılara önemli imkan ve fırsatlar sunmaktadır.

Bilimsel verilerin toplanmasında Clarivate Analytics Web of Science (WoS, <http://www.webofknowledge.com>), Scopus (<http://www.scopus.com>), Google Akademik (<http://scholar.google.com>) ve Science Direct (<http://www.sciencedirect.com>) gibi birçok çevrim içi (online) veri tabanları bulunmaktadır (Aria & Cuccurullo, 2017: 960; Cobo ve diğ. 2011: 1383). Tablo 2’de yukarıda adı geçen bu uluslararası veri tabanları ve bunların bazı önemli özelliklerine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Tablo 2: Bazı Veri Tabanlarının Özellikleri

Veri Tabanı	Abonelik	Veri İndirme	Kayıt Sınırı	API	Formatlar
WoS	Evet	Evet	Sorgu başına toplam 100.000 olmak üzere 500 kayıt	Evet	Plain text ve tab-delimited
Scopus	Evet	Evet	İlk 2.000 kayıt	Evet	RIS ve CSV
Google Scholar (GS)	Ücretsiz	Hayır	Yok	Hayır	Yok
Microsoft Academic (MA)	Ücretsiz	API kullanarak	Yok	Evet	Yok
Dimensions	Ücretsiz (ticari olmayan kullanım için)	Evet	50.000	Evet	CSV ya da Excel

Kaynak: (Moral Muñoz vd., 2020)

Bu çalışmada uluslararası makaleler ilişkin verilerin toplanmasında WoS veri tabanından yararlanılmıştır. Türkiye’de yapılan lisansüstü tez çalışmaları için ise YÖKTEZ veri tabanından yararlanılmıştır.

2.3. Muhasebe ve Denetim Alanında Yapılan Bibliyometrik Nitelikli Çalışmalar

Muhasebe ve denetim alanında bibliyometrik nitelikli uluslararası birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar içinde öne çıkan başlıca uluslararası makaleler yazar(ları), yayım yılı ve konuları itibarıyla Tablo 3’de yer almaktadır.

Tablo 3: Muhasebe ve Denetim Alanında Öne Çıkan Başlıca Uluslararası Bibliyometrik Makaleler

Yazar(Yıl)	Konu
Prather-Kinsey & Rueschhoff (2004)	1981-2000 yılları arasında ABD ve ABD merkezli olmayan 41 akademik dergide yayınlanan muhasebe araştırmaları nicelik, uluslararası olma, konu, yöntem ve yazar açısından karşılaştırılarak analizi yapılmıştır.
Bonner, Hesford, Van der Stede, & Young (2006)	Literatürde sürekli olarak en iyi beş muhasebe dergisinde ("Accounting, Organisations and Society", "Contemporary Accounting Research", "Journal of Accounting and Economics", "Journal of Accounting Research" ve "The Accounting Review") yer alan makaleler 1984-2003 yılları arasında denetim, finansal muhasebe, yönetim muhasebesi ve vergi gibi alanlarına göre incelenmiştir.
Baker & Barbu (2007)	Uluslararası Finansal Raporlama Standartları'na (IFRS) uyum kapsamında tematik ve metodolojik eğilimleri izlemek için 1965-2004 yıllarında İngilizce olarak yayınlanan muhasebe dergileri analiz edilmiştir.
Oler, Oler, & Skousen (2010)	1960-2007 yılları arasında en iyi altı muhasebe dergisinde yayınlanan makalelerin alıntı, konu ve metodolojideki eğilimler bibliyometrik açıdan incelenmiştir.
Coyne vd., (2010)	Muhasebeyi konulara ve metodolojiye göre sınıflandırarak incelemiştir.
Erkens, Paugam, & Stolowy (2015)	Finansal olmayan bilgi konusunda, 1973-2013 yılları arasında araştırma yapılmıştır. Bu konuda uluslararası 53 dergideki 787 makale araştırma metodolojisi, konusu, dergi türü, ülkesi, yazarları ve anahtar kelimeleri bibliyometrik olarak analiz edilmiştir.
Zhong vd., (2016)	Doğal kaynak muhasebesi konusunda 1995-2014 döneminde araştırma yöntemleri, yayınların performansları, ilgili dergilerin özellikleri, ülkeleri, kurumları, yazarları ve anahtar kelimeleri kapsayan bibliyometrik analiz ve sosyal ağ analizi yapılmıştır.
Merigó & Yang (2017)	Web of Science (WoS) veri tabanındaki muhasebe çalışmaları yayın türü, yazarı, dergisi, kurumu ve ülkesi bibliyometrik bakışıyla incelenmiştir.
Zyznarska-Dworczak (2018)	1945-2017 yıllarında Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki yönetim muhasebesindeki temel eğilimler analiz edilmiştir.
Behrend & Eulerich (2019)	İç denetim konusunda, 1926-2016 yılları arasında önde gelen beş muhasebe dergisinde yayınlanan 170 araştırma makalesi ortak alıntı ve sosyal ağ analizi ile birleştirilerek analiz yapılmıştır.
Zeff & Dyckman (2020)	Accounting and Business Research (ABR) dergisinin ilk 50 yılında (1970–2019) görev yapan editör sınıflandırması altında makale ve yazarların incelenmesi ve muhasebe araştırmalarındaki değişimin ortaya konulması amaçlanmıştır.
Kumar ve diğ. (2021)	The Managerial Auditing Journal (MAJ) dergisinin 1986-2019 yılları arasındaki makaleleri, ana eğilim ve temaya göre bibliyometrik açıdan incelenmiştir.
Secinaro ve diğ. (2021)	Muhasebe, denetim ve hesap verebilirlik (accountability) alanlarında yayınlanan 93 blockchain makale, kitap bölümü ve konferans bildirisi bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmiştir.

Kaynak: Geçici & Can (2022: 23)'den alıntılanarak güncellenmiştir.

Türkiye’de muhasebe ve denetim alanında yapılan bibliyometrik nitelikli çalışmaların başlıcaları ise şunlardır: **muhasebe** (Yüce & Muğan, 1996; Önce & Başar, 2010; Kurt & Uçma, 2011; Hotamışlı & Erem, 2014; Alkan, 2014; Nalçın & Can, 2016; Kıymetli Şen, Hatunoğlu, & Terzi, 2017; Yeşil & Akyüz, 2018; Çil Koçyiğit & Şenay, 2018; Güleç & Öztürk, 2019); **muhasebe ve finansal raporlama standartları** (Yücel, Öncü & Kartal, 2015; Durgut & Pehlivan, 2018); **muhasebe kongre bildirileri** (Can, Küçükler, & Özkan, 2020); **denetim** (Selimoğlu & Uzay, 2007; Dinç & Atabay, 2018; Kaya, 2019; (Ceylan, 2021); **denetim ve adli muhasebe** (Öztürk & Yılmaz, 2018); **bağımsız denetim** (Bulut & Göksu, 2021); **muhasebe ve denetim** (Bircan, 2021).

Özellikle muhasebe ve denetim kalitesi alanında yapılan bibliyometrik nitelikli çalışmaların bazıları ise şunlardır: **muhasebe kalitesi** (Geçici & Can, 2022); **denetim kalitesi** (Ciger, 2020); **bağımsız denetim kalitesi** (Dönmez, Tosunoğlu & Cengiz, 2020) which is one of the rapidly changing and developing subjects in the accounting literature in recent years. Although this issue is frequently addressed, it is seen that a common point is not reached on the definition of the concept. In this direction, the aim of the study is to generally evaluate the studies on audit quality between 2016-2020 published in national and international journals in the field of accounting and auditing. Journal of Accounting, Auditing and Finance, Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies (JAFAS). Bu çalışmada ise yalnızca denetim kalitesi konusunda yapılan akademik yayınlar inceleme kapsamına alınmıştır.

3. DENETİM KALİTESİ KONUSUNDA YAZILAN ULUSLARARASI MAKALELER ve LİSANSÜSTÜ TEZLERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Araştırmanın amacı ve önemi, kapsamı ve yöntemi, araştırma soruları, bulgular ve yorumu aşağıda yer almaktadır.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Yaşanan bilgi çağının belki de en önemli özelliği kaliteli bilgiye olan ihtiyacı her zamankinden daha fazla hissettirmesidir. Veri ve bilgi yokluğunda nicelik önemli hale gelirken, bolluğunda nitelik önemli hale gelmektedir. Bir bilgi sistemi olarak muhasebenin ürettiği finansal bilgilerin faydalı olabilmesi için niteliksel özellikleri taşıyor olması gerekir. Bunu teyit etmenin en önemli aracı denetimdir. Denetim muhasebenin ürettiği bilgilerin kalitesini yükseltmek ve bunu güvence altına almak amacıdadır. Denetim kalitesi konusunda yapılan çalışmalar bu amaca hizmet etmektedir.

Bu araştırmanın da temel amacı denetim kalitesi konusunda yapılan bilimsel çalışmaları analiz ederek literatürdeki durumu, yönelimi ve boşlukları görmek ve böylece yeni araştırmalara ufuk açmaktır. Yanı sıra bu alandaki uluslararası yayınların Türkiye’deki denetim kalitesi araştırmalarını nasıl etkilediğini, ulusal bilimsel çalışmaların uluslararası yayınları hangi yakınlıkta ve yoğunlukta izlediğini değerlendirmektedir.

3.2. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Araştırmada tarama modeli ile doküman analizi yapılmıştır. Dokümanlar, araştırmalarda önemli bir veri kaynağı olup hem özel hem de resmi dokümanları içerebilir (Creswell, 2015: 221). Çalışma kapsamında incelenen dokümanlar araştırmanın amacına uygun olarak denetim kalitesi konusunda yazılan ulusla-

rarası makaleler ve ulusal lisansüstü tezlerdir. Burada tündengelim yaklaşımıyla önce WoS veri tabanından SSCI kapsamındaki uluslararası makaleler, ardından da YÖK Ulusal Tez Merkezindeki (YÖK-TEZ) lisansüstü tezler taranmıştır. 1985-2020 yılları arasında SSCI kapsamında yayımlanan ve başlığı (title) “audit quality” olan 290 makale ile aynı dönemde başlığı “denetim kalitesi” olan erişime açık 73 lisansüstü tez¹ yazıldığı tespit edilmiştir. Makaleler yıl, dergi, atıf ve anahtar kelime sıklığı değişkeni açısından; tezler ise konu, cinsiyet, yıl, kurum, dil, araştırma türü, araştırma kapsamı, kullanılan istatistiksel program, sayfa sayısı, danışman unvanı, anahtar kelime sıklığı ve sayısı değişkenleri açısından incelenmiştir. Belge incelemesi yöntemi ile elde edilen veriler Microsoft Office Excel ve SPSS paket programları aracılığıyla analiz edilmiştir.

3.3. Araştırma Soruları

Denetim kalitesi konusunda uluslararası ve ulusal literatürde ilk çalışmanın hangi yıl yapıldığı ve bugüne kadar toplam kaç adet çalışma yapıldığı tespit edildikten sonra inceleme kapsamına alınan bu çalışmaların bibliyometrik analizleri yapılarak aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- 1) Tezlerin konulara ve cinsiyete göre dağılımı nasıldır?
- 2) Tezlerin ve makalelerin yıllara göre dağılımı nasıldır?
- 3) Tezlerin yazıldığı üniversitelere ve makalelerin yayımlandığı dergiye göre dağılımı nasıldır?
- 4) Tezlerin enstitü, anabilim ve bilim dallarına göre dağılımı nasıldır?
- 5) Tezlerin yazım diline göre dağılımı nasıldır?
- 6) Tezlerin araştırma türüne göre dağılımı nasıldır?
- 7) Tezlerin araştırma kapsamına göre dağılımı nasıldır?
- 8) Tezlerin kullanılan istatistiksel programa göre dağılımı nasıldır?
- 9) Tezlerin sayfa sayısına göre dağılımı nasıldır?
- 10) Tezlerin danışman unvanlarına göre dağılımı nasıldır?
- 11) Tezlerin anahtar kelime sayısına göre dağılımı nasıldır?
- 12) Tezlerin ve makalelerin anahtar kelimelerinin sıklık sayısına göre dağılımı nasıldır?
- 13) Makalelerin atıf sayıları kaçtır?

Bu sorulara verilecek cevapların denetim kalitesi konusunda yapılacak akademik çalışmalara ilham vermesi ve rehber olması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

1 YÖKTEZ sayfasında tez adında “denetim kalitesi” terimiyle tarama (basit arama) yapıldığında 43 tez listelenmektedir. Gerçekleşmiş aramada ise (işletme ve maliye konu filtresinde) “denetim” ve “kalite” kelimelerini içeren 79 teze ulaşılmıştır. Fakat bu çalışmanın evren ve örneklemini oluşturan 79 tezin, ancak 73’üne erişim sağlanabilmiştir.

3.4. Araştırmanın Bulguları

SSCI kapsamındaki dergilerde “denetim kalitesi” konusundaki ilk makalenin 1985 yılında yayımlandığı görülmüştür. Türkiye’de ise bu konudaki erişime açık ilk lisansüstü tez² 2000 tarihlidir. Yani ilk uluslararası makale 36 yıl önce yazılırken ilk ulusal tez yaklaşık 21 yıl önce yazılmıştır. İlk uluslararası makaleye göre, denetim kalitesi konusunun Türkiye’deki üniversitelerin gündemine yaklaşık 10-15 yıl sonra girdiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu alandaki ulusal araştırmaların dünyayı oldukça geç takip etmeye başladığı değerlendirilmektedir.

Araştırmanın kapsam ve kısıtları içerisinde toplam yayın sayıları açısından bakıldığında 36 yıl içinde 290 uluslararası makaleye karşılık 21 yıl içinde 73 tez yazılmıştır. Yıllık ortalamalara bakıldığında uluslararası makalelerin ortalaması yaklaşık 8 iken tezlerin ortalaması ise yaklaşık 3,5 çıkmıştır. Buna göre, SSCI kapsamında yapılan her 4 makaleye karşılık Türkiye’de 1 lisansüstü tez çalışması yapıldığı söylenebilir.

3.4.1. Lisansüstü Tez Türünün Konulara ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Türkiye’de denetim kalitesi konusunda yazılan lisansüstü tez türlerinin cinsiyete ve konularına göre dağılımı Tablo 4’de görülmektedir. Yazılan tezlerin yüzde 56’sı yüksek lisans (YL), yüzde 44’ü ise doktora (DR) tezinden oluşmaktadır. Bu tezlerin yüzde 75’i dış denetim konusuna odaklanırken, yaklaşık yüzde 25’i iç denetim ile ilgilidir. Doktora tezlerinin yüzde 88’i dış denetim, yüzde 12’si iç denetim kalitesi konusunda yazılmıştır. Yüksek lisans tezlerinin ise yüzde 66’sı dış denetim, yüzde 34’ü iç denetim kalitesi konusuna ilgilidir. Dış denetim kalitesini konu alan doktora (28) ve yüksek lisans (27) tezleri neredeyse aynı sayıda iken iç denetim kalitesi konusunda yazılan en fazla tez yüksek lisans tezidir.

Tablo 4: Konulara Göre Dağılım

KONULAR	YL			DR			TOPLAM	
	K	E	Top	K	E	Top		
Dış Denetim	18	9	27	15	13	28	55	%75,3
İç Denetim	5	9	14	2	2	4	18	%24,7
TOPLAM	23	18	41	17	15	32	73	%100

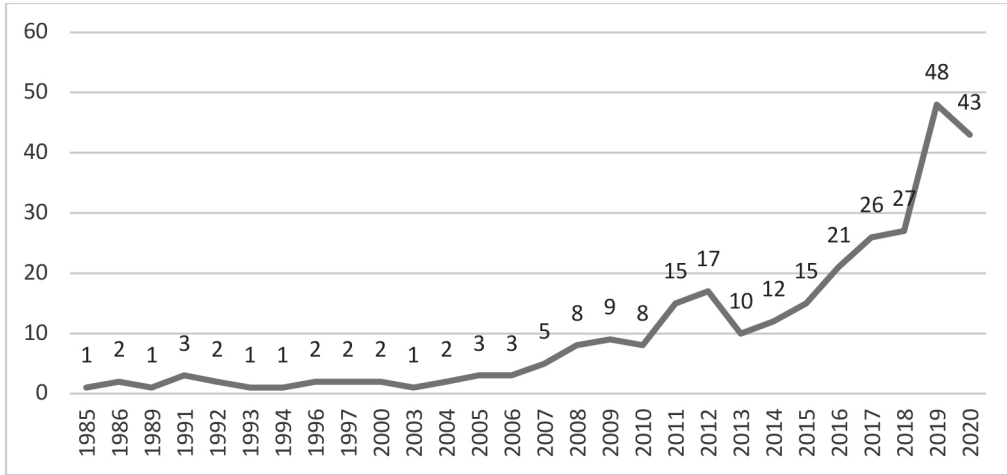
Lisansüstü tez yazarların cinsiyetine göre toplam tezlerin yüzde 55’inin kadınlar (K), yüzde 45’inin ise erkekler (E) tarafından yazıldığı anlaşılmıştır. Kadınların hem yüksek lisans hem de doktora düzeyinde erkeklerden daha çok tez yazdığı bu tezlerin de çoğunlukla (yüzde 60) dış denetim ile ilgili olduğu görülmüştür.

2 YÖK Ulusal Tez Merkezi’nde denetim kalitesi konusundaki ilk tezin aslında 1995 yılında yazıldığı görülmüştür. Ancak bu teze erişim sağlanamamıştır.

3.4.2. Makale ve Lisansüstü Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Araştırma kapsamında denetim kalitesi konusunda yazılan uluslararası makale ve ulusal lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımı incelenmiştir. Şekil 1’den de görüleceği üzere SSCI kapsamındaki uluslararası dergilerde denetim kalitesi konusundaki ilk makale 1985 yılında yayınlanmıştır. Bu yıldan itibaren (1987, 1988, 1990, 1995, 1998 ve 1999 yılları hariç) yayımlanan makale sayılarının 2007 yılına kadar 1-3 arasında, 2011 yılına kadar 5-9 arasında, 2016 yılına kadar 10-20 arasında, 2019 yılına kadar 20-30 arasında değiştiği, 2019 yılında ise 48 adet ile en yüksek seviyeye ulaştığı görülmüştür.

Genellikle finansal kriz (örneğin 2008) dönemlerinde yaşanan muhasebe ve denetim skandallarının ardından yazılan makale sayılarındaki artışlar dikkat çekicidir. Şekil 1’de 2010 yılından itibaren iki haneli sayılara çıkan ve özellikle 2013 yılından itibaren sürekli artarak devam eden uluslararası makale sayılarının muhtemelen yaşanan salgın (Kovid-19) nedeniyle 2020 yılına gelindiğinde ilk defa düşüşe geçtiği görülmektedir.

Şekil 1: Yıllara Göre Makale Sayısı

Diğer yandan Türkiye’de iç ve dış denetim kalitesi konusunda yazılan lisansüstü tezlerin 2000 başından 2021 Nisan sonuna kadar konularına göre dağılımı Tablo 5’de verilmiştir. Ancak 2002, 2007, 2009, 2013 ve 2021 (Nisan sonuna kadar) yıllarında bu konuda tez yazılmadığı tespit edildiğinden belirtilen yıllar tablodan çıkartılmıştır.

Tablo 5: Yıllara Göre Dağılım

KONULAR/ YILLAR	2000	2001	2003	2004	2005	2006	2008	2010	2011	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	TOP
Dış Denetim	0	0	2	2	0	1	1	2	5	1	3	5	5	5	4	15	4	55
İç Denetim	1	2	0	0	1	0	2	0	1	0	1	0	1	1	2	6	0	18
TOPLAM	1	2	2	2	1	1	3	2	6	1	4	5	6	6	6	21	4	73

Tablo 5 incelendiğinde denetim kalitesi konulu ilk tezin 2000 yılında iç denetim alanında yazılmış olduğu görülmektedir. Dış denetim alanında ise ilk defa 2003 yılında iki tez yazılmıştır. Hem iç denetim (6 tez) hem de dış denetim (15 tez) alanında en fazla tezin ise 21 tez ile 2019 yılında yazıldığı görülmektedir. 2019 yılı yalnızca ulusal lisansüstü tezlerin değil aynı zamanda uluslararası makale sayısının da (48 makale) en fazla sayıya ulaştığı ortak yıl olmuştur. İlginç biçimde, 2003 yılı lisansüstü tez sayısının bu alandaki uluslararası makale sayısını geçtiği tek yıl olurken, 2004 yılı ise aynı sayıda çalışmanın yapıldığı tek yıl olmuştur.

2020 yılında denetim kalitesi konusunda yazılan makale ve tez sayıları bir önceki yıla göre düşüş göstermiştir. Ancak ulusal tez sayılarındaki düşüş çok daha keskin olmuştur. Bu dönemde YÖK Tez Merkezi veri tabanına eklenen tezlerin sayısına bakıldığında oradaki azalma ile paralellik gösterdiği anlaşılmıştır. Nitekim 2019 yılında YÖKTEZ sistemine yeni eklenen tez sayısı 74 bin iken, 2020’de bu sayı yüzde 32 azalış ile 50 bin civarında olmuştur (YÖK, 2020). Tez sayılarındaki bu anormal düşüşlerde yaşanan salgın (pandemi) sürecinin etkili olduğu düşünülmektedir. Dünyanın genelinde hayatın hemen her alanını etkilediği gibi akademik alanı da etkisi altına alan küresel salgının bilimsel bilgi üretimini bir süre yavaşlattığı anlaşılmaktadır.

3.4.3. Çalışmaların Üniversitelere ve Dergilere Göre Dağılımı

SSCI kapsamındaki dergilerde denetim kalitesi konusunda yazılan makalelerin yüzde 66’sı (190 makale) Tablo 6’da sıralanan ilk 10 dergide, geriye kalan yüzde 34’ü (100 makale) ise diğer 45 dergide yayınlanmıştır. Bu konuda 49 makale ile en fazla makale yayınlayan dergi adıyla da uyumlu olarak ilk sıradaki “*Auditing-A Journal of Praticce & Theory*” adlı dergidir. SSCI kapsamındaki 55 dergi içinde denetim kalitesi konusunda dünyadaki toplam yayınların yaklaşık yüzde 17’si bu dergide yayınlanmıştır. Bu dergiyi sırasıyla, 38 makale ile “*Accounting Review*” (yüzde 13) ve 24 makale ile “*Contemporary Accounting Research*” (yüzde 8) adlı dergiler izlemiştir. İlk üçteki bu dergilerden sonraki sırayı 16’şar makale ile takip eden “*European Accounting Review*” ve “*Journal of Accounting and Public Policy*” adlı dergiler paylaşmaktadır.

Tablo 6: İlk 10 Dergideki Makale Sayısı ve Makalelerin Ortalama Sayfa Sayısı

Sıra	Dergi Adı	Dergi Etki Faktörü (2020)	Makale Sayısı	Yüzdesi	Ortalama Sayfa Sayısı
1	Auditing-A Journal of Praticce & Theory	2.864	49	%17	22
2	Accounting Review	4.301	38	%13	26
3	Contemporary Accounting Research	3.543	24	%8	33
4	European Accounting Review	3.208	16	%6	28
5	Journal of Accounting and Public Policy	2.815	16	%6	20
6	Asia-Pacific Journal of Accounting & Economics	1.384	11	%4	22
7	Managerial Auditing Journal	1.905	10	%3	27
8	Accounting and Business Research	3.063	9	%3	24
9	Journal of Accounting Research	4.364	9	%3	39
10	Journal of Accounting & Economics	5.817	8	%3	27

Diğer yandan bu tabloda yer alan ilk 10 derginin adlarından hareketle yalnızca ikisinin (1. ve 7. sıradaki dergiler) doğrudan denetim alanına odaklanmış dergiler olduğu anlaşılmaktadır. Bu dergilerden biri beklendiği gibi birinci sıradayken burada ilginç olan “*Managerial Auditing Journal*” adlı derginin adında denetim sözcüğü geçmesine rağmen denetim kalitesi konusunda yayımladığı 10 makale ile kendisine ancak 7.sırada yer bulmuş olabilmektedir.

Tablo 6’da ayrıca en popüler dergilerdeki makalelerin ortalama sayfa sayısı da yer almaktadır. Buna göre, 20 sayfa ile yayımlanan makalelerdeki en düşük ortalama sayfa sayısı “*Journal of Accounting and Public Policy*” adlı dergiye ait iken, 39 sayfa ile en yüksek ortalama sayfa sayısı ise “*Journal of Accounting Research*” adlı dergiye aittir.

Tablo 7’de ise tezlerin üniversitelere ve program düzeylerine göre dağılımı gösterilmiştir. Yapılan incelemede denetim kalitesi kapsamında yazılan 73 lisansüstü tezin, 39 farklı üniversitede yapıldığı belirlenmiştir. Tabloda birden fazla tez çıkaran yalnızca 18 üniversitenin ismine yer verilmiş, birer tezi bulunan 21 üniversite ise diğer üniversiteler başlığı altında toplanmıştır.

Tablo 7: Lisansüstü Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

ÜNİVERSİTELER	Marmara	İstanbul	Dumlupınar	Kahramanmaraş	İnönü	Çukurova	İstanbul Ticaret	Uludağ	Gaziantep	Galatasaray	Nevşehir Hacı Bektaş Veli	Süleyman Demirel	Kırıkkale	Anadolu	Osmaniye	Başkent	Dokuz Eylülü	Sakarya	Diğer Üniversiteler*	Toplam
YL	5	3	4	1	0	1	3	1	1	2	1	0	0	1	0	1	1	1	15	41
DR	4	2	0	2	3	2	0	1	1	0	1	2	2	1	2	1	1	1	6	32
Top.	9	5	4	3	3	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	21	73
(%)	12,3	6,8	5,5	4,1	4,1	4,1	4,1	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	28,8	100

* Atatürk, Atılım, Balıkesir, Burdur, Celal Bayar, Çanakkale, Dicle, Erbakan, Fırat, Gazi, Gebze Teknik, Hacettepe, Hitit, İstanbul Teknik, Karadeniz Teknik, Kastamonu, Mersin, Selçuk, THK, Trakya ve Yaşar üniversitelerinin her birinin birer tezi bulunmaktadır.

Tablo 7 incelendiğinde denetim kalitesi konusundaki en fazla tezin hem yüksek lisans düzeyinde hem de doktora düzeyinde Marmara Üniversitesi'nde yapıldığı görülmektedir. Bu üniversiteyi beş tez ile İstanbul, dört tez ile Dumlupınar üniversitesi izlemektedir. Dumlupınar Üniversitesi'ndeki tezlerin tamamı yüksek lisans tezi olup Marmara Üniversitesi'nden sonra en çok yüksek lisans tezi çıkaran ikinci üniversitedir. İnönü Üniversitesi'ndeki tezlerin tamamı ise doktora tezi olup yine Marmara Üniversitesi'nden sonra en çok doktora tezi çıkaran ikinci üniversitedir.

3.4.4. Lisansüstü Tezlerin Enstitü, Anabilim ve Bilim Dallarına Göre Dağılım

Araştırma kapsamında lisansüstü tezlerin, tamamlandığı enstitü, anabilim ve bilim dalına göre nasıl bir dağılım gösterdiğine bakılmıştır. Yapılan incelemede bu tezlerin tümünün üniversitelerin sosyal bilimler enstitülerinde; anabilim dalı olarak 69 tezin işletme, iki tezin muhasebe ve finansman, birer tezin ise muhasebe denetim ve maliye; bilim dalında ise 16 tezin muhasebe ve finansman, yedişer tezin ise işletme ve muhasebe, beş tezin muhasebe ve denetim de yazıldığı görülmüştür.

Açıkçası burada denetim kalitesi konusunda özellikle muhasebe ve denetim anabilim/bilim dalında daha fazla tezin yazılmış olması beklenebilirdi. Ancak denetim alanının ayrı bir anabilim/bilim dalı ve lisansüstü program olma geçmişi ve eğilimi Türkiye'de görece yenidir. Denetim alanı ulusal lisansüstü programlar düzeyinde benimsenip yaygınlaştıkça ve öğrenci – mezun sayıları arttıkça bu konularda daha fazla lisansüstü tez ve bilimsel yayın yapılacağı tahmin edilmektedir.

3.4.5. Lisansüstü Tezlerin Yazım Dili

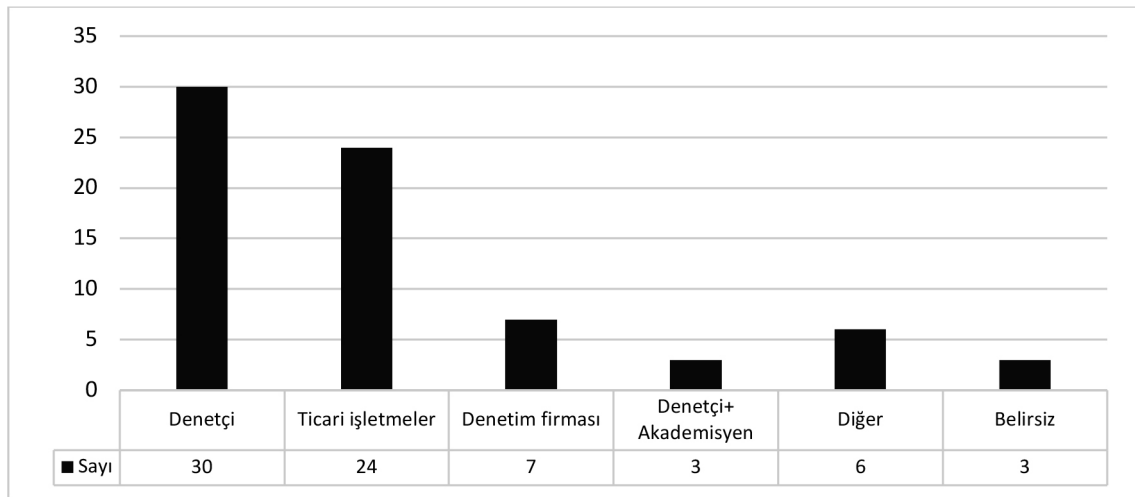
Türkiye'deki lisansüstü tezlerin yabancı dilde öğretim yapan veya yabancı dillerde tez yazılma şartı bulunan lisansüstü programlar dışında doğal olarak Türkçe yazılması beklenir. Ancak özellikle yabancı uyruklu öğrenci sayısı fazla olan birçok enstitünün yabancı dille tez yazılmasına müsaade ettiği bilin-

mektedir. Uluslararası literatüre girişi ve katkısı açısından avantajlı gibi görünen özellikle İngilizce kaleme alınmış lisansüstü tezlerin ulusal alandaki yansımaları ve katkısı sınırlı veya dezavantajlı olabilir.

Türkiye’de ise muhasebe ve denetim alanındaki tezlerin genellikle Türkçe yazıldığı bilinmektedir. Nitekim araştırma kapsamında incelenen 73 tezin yalnızca 3’ü İngilizce olarak kaleme alınmıştır. İngilizce tezlerin ikisi yüksek lisans tezi olup iç denetim kalitesiyle, biri doktora tezi olup dış denetim kalitesiyle ilgili olarak yazılmıştır. İngilizce yazılan iki yüksek lisans tezinin ise yabancı uyruklu öğrenciler tarafından yazıldığı anlaşılmıştır.

3.4.6. Lisansüstü Tezlerin Araştırma Türü ve Kapsamına Göre Dağılımı

İncelenen 73 lisansüstü tezin yüzde 74’ünde nicel, yüzde 26’sında ise nitel araştırma yapıldığı belirlenmiştir. Şekil 2’de bu tezlerin araştırma kapsamına göre dağılımı gösterilmiştir. Yazılan tezlerin yüzde 41,1’i araştırma kapsamına denetçileri almıştır. Bunu sırasıyla ticari işletmeler (yüzde 32,9) ve denetim firmaları (yüzde 7) izlemiştir.

Şekil 2: Araştırma Kapsamı

Denetçi ve akademisyen, denetim firması birlikte düşünüldüğünde yazılan lisansüstü tezlerin yarısından fazlasının denetçiler üzerine yoğunlaştığı söylenebilir. Araştırma kapsamına daha çok denetçilerin alınması denetim kalitesinin, denetimi yapan kişilerin demografik özelliklerinde, mesleki bilgi ve tecrübelerinde, bağımsızlık ve tarafsızlık niteliklerinde arandığını göstermektedir.

3.4.7. Lisansüstü Tezlerin İstatistiksel Programa Göre Dağılımı

Çoğunluğunda nicel araştırma yapıldığı belirlenen lisansüstü tezlerde en çok kullanılan istatistiksel program (yüzde 35,6) SPSS’dir. Bu programı sırasıyla Stata (yüzde 5,5) ve E-views (yüzde 4,1) programları izlemektedir. Dokuz tezde diğer farklı programlar kullanılmış 31 tezde ise hangi istatistiksel programın kullanıldığı tespit edilememiştir.

3.4.8. Lisansüstü Tezlerin Sayfa Sayısına Göre Dağılımı

Tablo 8’de lisansüstü tezlerin sayfa sayısına göre dağılımı gösterilmiştir. Bu dağılımda tezlerin en çok 151-200 sayfa arasında yazıldığı görülmektedir. Tez sayfa sayısı en az 68, en fazla ise 438’dir. Denetim kalitesi konusunda 100 sayfanın altında doktora tezi; 300 sayfanın üzerinde ise yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Ortalama tez sayfa sayısı yüksek lisans da 137, doktora da ise 220’dir.

Tablo 8: Tez Sayfa Sayısına Göre Dağılımı

SAYFA SAYISI	YL	%	DR	%	Frekans	%
0-100 arası	7	%17	0	%0	7	%10
101-150 arası	18	%44	5	%16	23	%32
151-200 arası	14	%34	10	%31	24	%33
201-250 arası	1	%2	8	%25	9	%12
251-300 arası	1	%2	6	%19	7	%10
301’den fazla	0	%0	3	%9	3	%4
TOPLAM	41		32		73	

Lisansüstü tezlerde sayfa sayısının çokluğundan ziyade içerik kalitesinin yüksek olması makbuldür. İçerik kalitesinde ise tezin amacı, kapsamı, yöntemi, bulguları, uygulamaya ve literatüre katkısı önemli bir yere sahiptir.

3.4.9. Lisansüstü Tezlerin Danışman Unvanlarına Göre Dağılımı

Lisansüstü tezler enstitülerde mutlaka en az doktoralı bir akademisyen danışman yönetiminde tamamlanmaktadır. Tablo 9’da lisansüstü tezlerin danışman unvanlarına göre dağılımı gösterilmiştir. Denetim kalitesi konulu lisansüstü tezlerin yarısından fazlasında Prof. Dr. unvanlı akademisyenlerin danışmanlık yaptığı, bunu sırasıyla Doç. Dr. ve Dr. Öğr. Üyesi unvanlarının takip ettiği belirlenmiştir. Sonuçların bu şekilde dağılmasında üniversitelerin muhasebe ve denetim alandaki unvanlı akademisyen sayısı, öğrenci tercihlerinden ziyade danışmanın ilgi alanı, bilgi ve tecrübesinin önemli bir yere sahip olduğu düşünülmektedir.

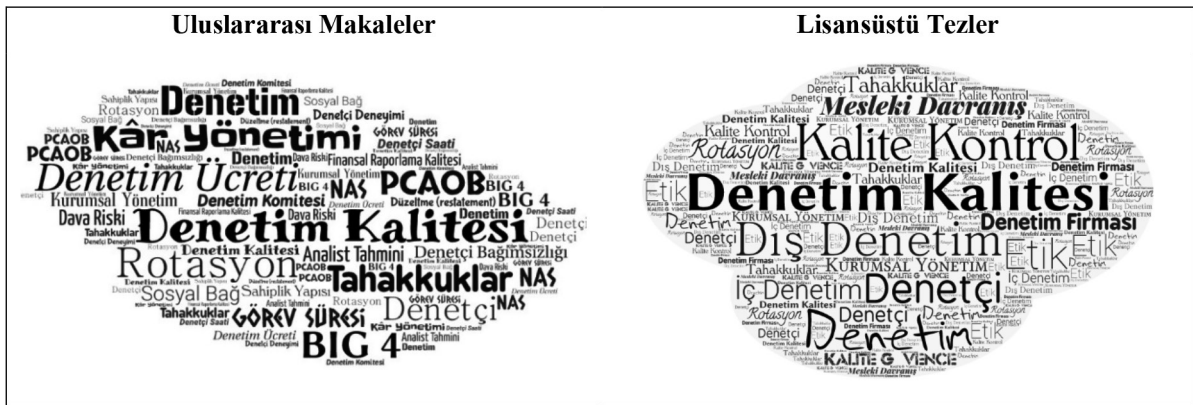
Tablo 9: Danışman Unvanlarına Göre Dağılımı

KONULAR	Prof.Dr.		Doç.Dr.		Dr.Öğr.Ü.		Toplam
	YL	DR	YL	DR	YL	DR	
Dış Denetim	15	19	9	4	3	5	55
İç Denetim	3	2	4	2	7	0	18
Toplam	18	21	13	6	10	5	73

Sonuçlara göre Prof. Dr. unvanlı akademisyenler daha çok dış denetim konusunda doktora tezi yazdırmıştır. Doç. Dr. ve Dr. Öğr. Üyesi unvanlı akademisyenler ise daha çok yüksek lisans tez danışmanlığı yapmıştır. Bu tezlerin, Doç. Dr. unvanlı danışmanlar tarafından daha çok dış denetim konusunda, Dr. Öğr. Üyesi unvanlı danışmanlar tarafından ise iç denetim konusunda yazdırıldığı ortaya çıkmıştır. Prof. Dr. ve Doç. Dr. unvanlı danışmanlar tarafından iç denetim konusunda ikişer tane doktora tezi yazdırılırken, Dr. Öğr. Üyesi unvanlı danışmanlar tarafından iç denetim konusunda hiç doktora tezi yazdırılmadığı anlaşılmıştır.

3.4.10. Anahtar Kelime Sayısı ve Sıklığı

Lisansüstü tezlerde sıfırdan dokuza kadar anahtar kelime verilebildiği saptanmıştır. Anahtar kelime sayısı bakımından en fazla tercih edilen sayılar sırasıyla dört (yüzde 28,8), üç (yüzde 23,3), beş (yüzde 19,2) ve altı (yüzde 9,6) olmuştur. Az da olsa birkaç tezde dokuz (yüzde 2,7) ve iki (yüzde 2,7) anahtar kelime ile karşılaşmıştır. Ancak hiç anahtar kelimesi bulunmayan (yüzde 13,7) tezlere de rastlanmıştır. Bu durum bazı tezlerin eski tarihli olmasından ve/veya üniversitelerin tez yazım kural/kılavuzlarında anahtar kelime belirtme şartına yer verilmemiş olmasından kaynaklanmış olabilir.

Şekil 3. Makalelerin ve Tezlerin Anahtar Kelime Bulutları

Burada anahtar kelime sayılarından daha önemli olan hangi anahtar kelimelerin kullanılmış olduğudur. Şekil 3’de sol tarafta uluslararası makalelerin ve sağ tarafta ise ulusal lisansüstü tezlerin anahtar kelime bulutuna yer verilmiştir. Burada incelenen tüm çalışmalar denetim kalitesi konusuyla ilgili olduğu için her iki grupta da doğal olarak denetim kalitesi anahtar kelimesi belirgin biçimde ön plana çıkmıştır.

Tablo 10’da ise bu makale ve tezlerin anahtar kelimelerinin sıklık sayısına göre ilk 10’da yer alanların dağılımı gösterilmiştir. SSCI indeksinde yer alan 290 makalenin, 234’ünün anahtar kelimelerine ulaşılmıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere bu makalelerin yüzde 65’inde “denetim kalitesi” en çok tekrar edilen anahtar kelime olarak yer almıştır. Bunu sırasıyla “denetim ücreti” (yüzde 12), “tahakkuklar” (yüzde 10) ve “kar yönetimi” (yüzde 8) anahtar kelimelerinin takip ettiği tespit edilmiştir. Aynı şekilde lisansüstü tezlerde de en çok tekrar edilen anahtar kelimenin “denetim kalitesi” (yüzde 55) olduğu saptan-

mıştır. Ancak bunu izleyen anahtar kelimelerin makalelerdeki farklılaştığı görülmüştür. Tezlerde “denetim kalitesini” sırasıyla “dış denetim” (yüzde 32), “kalite kontrol” ve “denetçi” (yüzde 21) anahtar kelimelerinin izlediği belirlenmiştir. “Denetçi” anahtar kelimesi ilginç biçimde her iki grupta da 15 kez tekrar eden ortak anahtar kelime çıkmıştır. Bununla beraber bu anahtar kelime makalelerde en az (yüzde 5) kullanılan anahtar kelime olurken tezlerde ise “tahakkuklar”, “rotasyon” ve “kalite güvence” en az (yüzde 5’er) kullanılan anahtar kelime olmuş; “denetim ücreti” ve “denetçi görev süresi”nin ise anahtar kelimeler arasında hiç yer almadığı görülmüştür.

Tablo 10: Anahtar Kelimelerin Sıklık Sayısına Göre Dağılımı

Makale Anahtar Kelimeleri	Frekans	%	Tez Anahtar Kelimeleri	Frekans	%
<i>Denetim Kalitesi</i>	189	%65	<i>Denetim Kalitesi</i>	40	%55
<i>Denetim Ücreti</i>	35	%12	<i>Dış Denetim</i>	23	%32
<i>Tahakkuklar</i>	28	%10	<i>Kalite Kontrol</i>	17	%23
<i>Kar yönetimi</i>	24	%8	<i>Denetçi</i>	15	%21
<i>Denetçi görev süresi</i>	17	%6	<i>Denetim</i>	12	%16
<i>Rotasyon</i>	17	%6	<i>Mesleki Davranış</i>	11	%15
<i>PCAOB</i>	16	%6	<i>Denetim Firması</i>	9	%12
<i>BIG 4</i>	16	%6	<i>Kurumsal Yönetim</i>	8	%11
<i>Denetim</i>	16	%6	<i>İç Denetim</i>	7	%10
<i>Denetçi</i>	15	%5	<i>Tahakkuklar</i>	4	%5

Makale ve tezlerde kullanılan anahtar kelimelerin sıklığı veya yoğunluğu açısından ortaya çıkan bu farkların başlıca nedenleri şöyle izah edilebilir:

- Uluslararası (SSCI) makalelerde denetim ücreti, tazminat, ikramiye gibi ödemelerin denetim kalitesine etkisi uzun zamandır çalışılmaktadır. Türkiye’de denetim ücreti vb. bazı bilgilerin kamuya açıklanması sınırlı olduğu için veriye erişim zorluğu daha az çalışma yapılmasına neden olmuş olabilir.
- Uluslararası (SSCI) makalelerde denetim kalitesi ölçümünde kar yönetimi, tahakkuklar gibi doğrudan sayısal veriler kullanırken, Türkiye’deki tezlerde ise denetim kalitesinin daha çok anket yoluyla toplanan veriler ile ölçülmeye çalışıldığı görülmektedir. Ulusal tezlerde “dış denetim” anahtar kelimesi önemli bir yere sahipken, uluslararası makalelerde “iç/dış denetim” anahtar kelimesi çok daha az kullanılmaktadır.
- Türkiye’deki araştırmalar dünyadaki araştırmaları özellikle muhasebe, finans ve denetim alanında geriden takip etmektedir. Bu alanlarda öncü ve özgün araştırmaların yapılması oldukça zordur. Dolayısıyla uluslararası (SSCI) makaleler doğal olarak Türkiye’deki tezleri gecikmeli olarak etkilemektedir. Öncü ve özgün araştırmaların yapılabilmesi ve bu gecikme süresinin azaltılabilmesi için

başta Maliye Bakanlığı olmak üzere ilgili resmi kurum ve kuruluşlar (KGK, TÜRMOB, SPK, BİST vb.) ile işletmelerin gerekli bilgileri zamanında kamuoyuyla paylaşması önem arz etmektedir.

- Denetim kalitesi üzerine ABD (42 makale), Çin (55 makale) ve Avustralya’da (30 makale) daha fazla uluslararası çalışma yapılmıştır. Bu konuda Türkiye adresli uluslararası dergi, makale ve Türk araştırmacı/yazar çok az sayıdadır. Nitekim incelenen 290 makalenin yalnızca ikisi (Goodwin vd., 2016; Ocak & Can, 2019) Türkiye adresli olup bunlardan da yalnızca birinin yazarlarının Türk ismi taşıdığı görülmüştür. Referans, atıf sayısı vb. açılardan bu alana yön verebilecek uluslararası Türk araştırmacı/yazar sayısının artmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

Tablo 10, yukarıda yer alan izahlar çerçevesinde literatürdeki boşluğun keşfedilmesi bakımından genç araştırmacılar için önemli ipuçlarını barındırmaktadır.

3.4.11. Uluslararası Makalelerin Atıf Sayısına Göre Dağılımı

Bilimsel bilgi üretiminde en önemli konulardan biri de referans kaynakları ve atıftır. Kaynak gösterme ve atıf konusu bir hakkın teslim edilmesi, akademik itibar ve nezaketin ötesinde bilimsel etik ihlalin önlenmesidir. Akademik çalışmalarda yararlanılan kaynakların mutlaka açıkça belirtilmesi gerekir. Tez, makale, kitap vb. eserlerin yapılan çalışmaların içinde ve en sonunda refere edilmesine kısaca atıf ve kaynak gösterme denir. Yükseköğretim kurumlarının ve birimlerinin, akademisyenlerin, bilimsel yayınların performansının ölçülmesinde sıkça atıf sayılarına başvurulur. Özellikle bilimsel makalelerin ve dergilerin kalitesinin değerlendirilmesinde daha çok atıf sayısı ve buna bağlı göstergelere bakılır. En fazla atıf alan bilimsel makaleler ve en yüksek etki değerine sahip dergiler genellikle daha nitelikli olarak kabul edilir. Burada da denetim kalitesi konusunda yayımlanan uluslararası makaleler atıf sayıları açısından aşağıda incelenmiştir.

Tablo 11: En Fazla Atıf Alan Yazarlar

Yazar	Dergi	Atıf Sayısı
Lawrence vd. (2011)	The Accounting Review	382
Gul, Kim, & Qiu (2010)	Journal of Financial Economics	378
Reichelt & Wang (2010)	Journal of Accounting Research	374
Francis & Yu (2009)	The Accounting Review	362
Carey & Simnett (2006)	The Accounting Review	357
Francis (2011)	Auditing: A Journal of Practice & Theory	278
Ghosh ve Moon (2005)	The Accounting Review	273
Chen et al. (2011)	Contemporary Accounting Research	228
Behn et al. (2008)	The Accounting Review	213
Prawitt et al. (2009)	The Accounting Review	201

Tablo 11’de SSCI indeksinde, atıf sayısına göre ilk 10’da yer alan yazarlara yer verilmiştir. Buna göre, Lawrence vd. (2011) tarafından denetim firması büyüklüğüne (Big 4) göre denetim kalitesinin farklılaşım farklılaşmadığına yönelik çalışması 382 atıf ile en fazla atıf alan makale olarak bu alanda ilk sıraya yerleşmiştir. Bu çalışmayı Gul, Kim, & Qiu (2010)’un sahiplik yapısı, denetim kalitesi ve hisse senedi fiyatı ilişkisi (378 atıf); Reichelt & Wang (2010)’un denetçi sektör uzmanlığının denetim kalitesine etkisi (374 atıf); Francis & Yu (2009)’un Big 4 ofis büyüklüğü ve denetim kalitesi ilişkisi (362 atıf) ve Carey & Simnett (2006)’in denetim ortağı görev süresi ve denetim kalitesi (357 atıf) arasındaki ilişkiyi konu alan çalışmaları izlemektedir. Dolayısıyla Tablo 11, aynı zamanda denetim kalitesi konusunda bilimsel araştırma ve yayın yapmayı planlayanlar için hazır bir okuma listesi özelliği taşımaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada denetim kalitesini konusunda WoS veri tabanından ulaşılan SSCI indeksli 290 makale ile YÖKTEZ veri tabanı üzerinden ulaşılan 73 lisansüstü tez bibliyografik açıdan karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Uluslararası makalelerin yıl, dergi, atıf ve anahtar kelime sıklığı açısından, ulusal lisansüstü tezler ise konularına, yazar cinsiyetine, yıllarına, üniversite/enstitü, diline, araştırma türüne, araştırma kapsamına, istatistiksel programa, sayfa sayısına, danışman unvanına, anahtar kelime sayısı ve sıklığına ilişkin değişkenler kullanılarak bibliyometrik analizleri yapılmıştır. Amaç denetim kalitesi konusunda dünyada yapılan çalışmaların Türkiye’de yapılan çalışmaları nasıl yönlendirdiğini ana hatlarıyla değerlendirmektir.

Araştırma sonucuna göre denetim kalitesi konusunda dünyadaki çalışmaların yaklaşık 36 yıl önce başladığı ve Türkiye’ye 15 yıllık bir gecikme ile yansıdığı tespit edilmiştir. İlk yıllarda az sayıda ve aralıklı olan çalışmaların özellikle finansal skandallar ve krizler sonrasında arttığı ve salgın sürecine kadar artarak devam ettiği, salgın süreciyle birlikte düşüşe geçtiği belirlenmiştir. En fazla makale ve tezin 2019 yılında yazıldığı görülmüştür. Bu konuda en fazla makale, “Auditing-A Journal of Practice & Theory” dergisinde yayınlanmıştır. SSCI indeksli makaleler arasında Lawrence vd. (2011)’in çalışması 382 atıf sayısı ile denetim kalitesi konusunda ilk sırada yer almaktadır.

Türkiye’de ise bu konuda pek fazla makale yayımlanmadığı, daha çok lisansüstü tez yapıldığı, yazılan ulusal makalelerin de genellikle bu tezlerden türetildiği anlaşılmıştır. Denetim kalitesini konu alan lisansüstü tezler en çok Marmara Üniversitesi’nde yazılmış, bunu İstanbul ve Dumlupınar Üniversitesi izlemiştir. Yüksek lisans ve doktora düzeyinde en fazla tez “dış denetim” konusunda ve daha çok kadınlar tarafından yazılmıştır. Tezlerin tamamına yakını Türkçe olup, çoğunda nicel araştırma yapıldığı, yarıya yakınının da ise denetçilerin araştırıldığı görülmüştür. Denetim kalitesi ölçümünde genellikle denetçilerin demografik ve mesleki bilgi, tutum ve davranışlarının ele alındığı görüldüğünden dolayı denetim kalitesinin tezlerde daha çok denetçi kalitesinde arandığı anlaşılmıştır. İncelenen lisansüstü tezlerde sırasıyla en çok SPSS, State ve E-views istatistiksel programları kullanılmıştır. Tezlerin sayfa sayısı 151-200 arasında olup, ortalamasının yüksek lisans da 137, doktora da ise 220 olduğu görülmüştür. Tezler daha çok Prof. Dr. unvanlı akademisyenler tarafından yönetilmiştir. Tezlerde genellikle 4 veya 3 anahtar kelime kullanılmıştır.

Gerek tezlerde gerekse makalelerde en çok tekrar eden ortak anahtar kelime beklendiği gibi “denetim kalitesi”dir. Bunun dışında makalelerde en çok tekrar eden anahtar kelimeler sırasıyla “denetim ücreti”,

“tahakkuklar” ve “kar yönetimi”dir. Tezlerde ise “dış denetim”, “kalite kontrolü” ve “denetçi” en çok kullanılan anahtar kelimelerdir. Denetim kalitesi dışında kullanılan anahtar kelimelerde farklı konulara odaklanıldığı, veri toplama sıkıntısının Türkiye’deki tezlere yansıdığı ve konuların bu yüzden sayısal veri ağırlıklı uluslararası makalelerden farklılaştığı anlaşılmıştır.

Bu çalışmanın literatüre, araştırmacılara ve ilgili otoritelere çeşitli faydalar sağlayacağı umulmaktadır. Özellikle ulusal literatürdeki boşluğa ve yönelime ilişkin tespitlerin önemli ipuçları içerdiği düşünülmektedir. Denetim kalitesinin boyutları, bu konuda yapılan araştırmaların türü, kapsamı, yöntemi, bulguları ve kısıtları gibi ayrıntılar genç araştırmacılara motivasyon sağlayabilirken diğer kullanıcılara da önemli mesajlar verebilir. Türkiye’de denetim kalitesi konusunda nicelik ve nitelik itibarıyla daha fazla akademik çalışma yapılmasına ihtiyaç olduğu değerlendirilmektedir. Yapılan ulusal çalışmaların Türkiye’de denetimin uygulama kalitesi üzerinde henüz önemli etki yaratacak sayı ve yeterlilikte olmadığı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aghaei, A. (2011). Review of studies on audit quality. *International Conference on Humanities, Society and Culture*, 20, 312–317.
- Akçay, A. Ö., & Bilen, A. (2019). Denetim Kalitesinin Kar Yönetimi Üzerine Etkisi: Bist-100 Firmaları Üzerine Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 579646(83), 25–44. <https://doi.org/10.25095/mufad.579646>
- Alhadab, M., & Clacher, I. (2018). The impact of audit quality on real and accrual earnings management around IPOs. *The British Accounting Review*, 50(4), 442–461. <https://doi.org/10.1016/J.BAR.2017.12.003>
- Alkan, G. (2014). Türkiye’de Muhasebe Alanında Yapılan Lisansüstü Tez Çalışmaları Üzerine Bir Araştırma (1984-2012). *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (61), 41–52. <https://doi.org/10.25095/mufad.396448>
- Antle, R., Gordon, E., Narayanamoorthy, G., & Zhou, L. (2006). The joint determination of audit fees, non-audit fees, and abnormal accruals. *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 27(3), 235–266. <https://doi.org/10.1007/s11156-006-9430-y>
- Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959–975.
- Ashbaugh-Skaife, H., Collins, D. W., & LaFond, R. (2006). The effects of corporate governance on firms’ credit ratings. *Journal of Accounting and Economics*, 42(1–2), 203–243. <https://doi.org/10.1016/J.JACCECO.2006.02.003>
- Asthana, S. C., & Boone, J. P. (2012). Abnormal audit fee and audit quality. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 31(3), 1–22.
- Baker, C. R., & Barbu, E. M. (2007). Trends in research on international accounting harmonization. *The International Journal of Accounting*, 42(3), 272–304. <https://doi.org/10.1016/J.INTACC.2007.06.003>
- Becker, C. L., Defond, M. L., Jiambalvo, J., & Subramanyam, K. R. (1998). The effect of audit quality on earnings management. *Contemporary Accounting Research*, 15(1), 1–24. <https://doi.org/10.1111/J.1911-3846.1998.TB00547.X>
- Behrend, J., & Eulerich, M. (2019). The evolution of internal audit research: a bibliometric analysis of published documents (1926–2016). *Accounting History Review*, 29(1), 103–139. <https://doi.org/10.1080/21552851.2019.1606721>
- Bircan, N. G. (2021). Mali Çözüm Dergisinde Yayınlanmış Muhasebe ve Denetim Makalelerin İçerik Analizi: 2010-2020. *Mali Çözüm Dergisi*, 31(165), 187–204.
- Bonner, S. E., Hesford, J. W., Van der Stede, W. A., & Young, S. M. (2006). The most influential journals in academic accounting. *Accounting, Organizations and Society*, 31(7), 663–685. <https://doi.org/10.1016/J.AOS.2005.06.003>
- Bulut, N., & Göksu, M. (2021). Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisinde 2006-2020 Yılları Arasında Yayınlanan Bağımsız Denetim ile ilgili Makalelerin İçerik Analizi. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 21(63), 249–274.
- Can, A. V., Küçüker, M., & Özkan, İ. (2020). 2016-2019 Yılları Arasında Düzenlenen Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Kongrelerinde Sunulan Bildirilerin Analizi. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 3(1), 65–77. <https://doi.org/10.32951/mufider.703665>
- Carey, P., & Simnett, R. (2006). Audit partner tenure and audit quality. *The Accounting Review*, 81(3), 653–676.
- Cengiz, S., & Gör, Y. (2016). Kurumsal Yönetim Uygulamaları ve Denetim Kalitesi Arasındaki İlişki: Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksinde Bir Araştırma. *Mali Çözüm Dergisi*, 26, 59–82.
- Choi, J.-H., Kim, J.-B., & Zang, Y. (2010). Do Abnormally High Audit Fees Impair Audit Quality? *AUDITING: A Journal of Practice & Theory*, 29(2), 115–140. <https://doi.org/10.2308/AUD.2010.29.2.115>

- Ciger, A. (2020). Audit Quality: A Bibliometric Analysis (1981-2020). *Scientific Annals of Economics and Business*, 67(4), 473-494.
- Çil Koçyiğit, S., & Şenay, F. (2018). 1978-2018 Yılları Arasında Türkiye’de Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı/Bilim Dalında Muhasebe ve Finansman Alanında Yazılan Lisansüstü Tezlerin Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 21(2), 303-312. <https://doi.org/10.29249/selcuksbmyd.467473>
- Cobo, M., López-Herrera, A. G., Herrera-Viedma, E., & Herrera, F. (2011). Science mapping software tools: Review, analysis, and cooperative study among tools. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 62(7), 1382-1402. <https://doi.org/10.1002/asi.21525>
- Coyne, J., Summers, S. L., Williams, B., & Wood, D. A. (2010). Accounting program research rankings by topical area and methodology. *Issues in Accounting Education*, 25(4), 631-654.
- Creswell, J. (2015). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative* (5. baskı). Pearson.
- DeAngelo, L. E. (1981). Auditor size and audit quality. *Journal of accounting and economics*, 3(3), 183-199. Tarihinde adresinden erişildi <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0165410181900021>
- DeFond, M. L., Raghunandan, K., & Subramanyam, K. R. (2002). Do non-audit service fees impair auditor independence? Evidence from going concern audit opinions. *Journal of Accounting Research*, 40(4), 1247-1274. <https://doi.org/10.1111/1475-679X.00088>
- Deis Jr, D. R., & Giroux, G. (1996). The effect of auditor changes on audit fees, audit hours, and audit quality. *Accounting and Public Policy*, 15(1), 55-76.
- Dinç, E., & Atabay, E. (2018). Türkiye’deki Denetim Literatürünün İçerik Analizi (2007-2016). *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 0(53), 101-114.
- Dönmez, G., Tosunoğlu, B., & Cengiz, D. D. S. (2020). A Bibliometric Research On National and International Journals On Audit Quality. *The Journal of International Scientific Researches*, 5(Ek), 78-86. <https://doi.org/10.23834/isrjournal.839005>
- Donohue, J. C. (1972). A bibliometric analysis of certain information science literature. *Journal of the American Society for Information Science*, 23(5), 313-317. <https://doi.org/10.1002/ASI.4630230506>
- Durgut, M., & Pehlivan, A. (2018). Muhasebe (Finansal Raporlama) Standartlarına Yönelik Türkiye’de Hazırlanan Lisansüstü Tez Çalışmaları Üzerine Bir Araştırma: 1987-2017 Dönemi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, Özel(Nisan)*, 1-23.
- Erdoğan, N., & Azgın, N. (2019). Denetçinin Mesleki Şüphencilikinin Denetim Kalitesine Etkisi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 21(1), 27-54. <https://doi.org/10.31460/MBDD.453610>
- Erkens, M., Paugam, L., & Stolowy, H. (2015). Non-financial information: State of the art and research perspectives based on a bibliometric study. *Comptabilite Controle Audit*, 21(3), 15-92.
- Francis, J. R., & Yu, M. D. (2009). Big 4 office size and audit quality. *The accounting review*, 84(5), 1521-1552.
- Francis, Jere R. (2004). What do we know about audit quality? *The British Accounting Review*, 36(4), 345-368. <https://doi.org/10.1016/J.BAR.2004.09.003>
- Francis, Jere R. (2011). A Framework for Understanding and Researching Audit Quality, 30(2), 125-152. <https://doi.org/10.2308/ajpt-50006>
- Frankel, R. M., Marilyn F. Johnson, & Nelson, K. K. (2002). The relation between auditors’ fees for nonaudit services and earnings management. *The accounting review*, 77(1), 71-105.
- FRC. (2018). *Developments In Audit- Audit Quality*. London. Tarihinde adresinden erişildi <https://www.frc.org.uk/auditors/report-on-developments-in-audit>

- FRC. (2020). FRC principles for operational separation of audit practices. Tarihinde adresinden erişildi <https://www.frc.org.uk/news/july-2020/frc-principles-for-operational-separation-of-a-1>
- Fu, H. Z., Ho, Y. S., Sui, Y. M., & Li, Z. S. (2010). A bibliometric analysis of solid waste research during the period 1993-2008. *Waste Management*, 30(12), 2410–2417. <https://doi.org/10.1016/j.wasman.2010.06.008>
- Gaver, J. J., & Utke, S. (2019). Audit Quality and Specialist Tenure. *The Accounting Review*, 94(3), 113–147. <https://doi.org/10.2308/ACCR-52206>
- Geçici, E., & Can, A. V. (2022). Muhasebe kalitesi konusu kapsamında Türkiye’de yazılan lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi.*, 15(2), 213–245.
- Goodwin, J., Wu, D., Akdo Gu, E., Alp, A., Aragon, G., Bayazit, M., ... Wei, S. (2016). What is the relationship between audit partner busyness and audit quality? *Wiley Online Library*, 33(1), 341–377. <https://doi.org/10.1111/1911-3846.12129>
- Gul, F. A., Kim, J. B., & Qiu, A. A. (2010). Ownership concentration, foreign shareholding, audit quality, and stock price synchronicity: Evidence from China. *Journal of Financial Economics*, 95(3), 425–442.
- Güleç, Ö. F., & Öztürk, E. (2019). Muhasebe Alanında Türkiye’deki Tezlerle Uluslararası Alan Endekslerinde Taranan Dergilerde Yayınlanan Makalelerin Karşılaştırılması. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 12(2), 215–236. <https://doi.org/10.29067/muvu.430404>
- Hohenfels, D., & Quick, R. (2020). Non-audit services and audit quality: evidence from Germany. *Review of Managerial Science*, 14(5), 959–1007. <https://doi.org/10.1007/S11846-018-0306-Z>
- Hotamışlı, M., & Erem, I. (2014). Muhasebe ve Finansman Dergisi’nde Yayınlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (63), 1–20. <https://doi.org/10.25095/mufad.396474>
- Hribar, P., Kravet, T., & Wilson, R. (2014). A new measure of accounting quality. *Review of Accounting Studies*, 19(1), 506–538. <https://doi.org/10.1007/s11142-013-9253-8>
- Huang, C. ., & Ho, Y. . (2011). Historical research on corporate governance: A bibliometric analysis. *African Journal of Business Management*, 5(2), 276–284.
- IAASB. (2014). *A Framework For Audit Quality- Key Elements That Create An Environment For Audit Quality*. Tarihinde adresinden erişildi <https://www.iaasb.org/publications/framework-audit-quality-key-elements-create-environment-audit-quality-3>
- ICAEW. (2021). *Audit quality: how to raise the bar*.
- Kalyane, V. L., & Sen, B. K. (1995). Bibliometric study of the Journal of Oilseeds Research. *Annals of Library Science and Documentation*, 42(4), 121–141.
- Kaya, H. P. (2019). Türkiye’de Denetim Alanında Yazılmış Olan Doktora Tezlerinin Değerlendirilmesi (1995-2018). *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 556–576. Tarihinde adresinden erişildi <https://dergipark.org.tr/tr/pub/joiss/629439>
- Kent Baker, H., Pandey, N., Kumar, S., & Haldar, A. (2020). A bibliometric analysis of board diversity: Current status, development, and future research directions. *Journal of Business Research*, 108(November 2019), 232–246. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.11.025>
- Kıymetli Şen, İ., Hatunoğlu, Z., & Terzi, S. (2017). Muhasebe Araştırmalarında Muhasebe Eğitiminin Yeri ve Önemi: Muhasebe Dergileri Üzerinde Bibliyometrik Bir Araştırma. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 19(1), 247–291.
- Knechel, W. R., Krishnan, G. V., Pevzner, M., Shefchik, L. B., & Velury, U. K. (2013). Audit quality: Insights from the academic literature. *Auditing*, 32(SUPPL.1), 385–421. <https://doi.org/10.2308/ajpt-50350>

- Kumar, S., Pandey, N., Burton, B., & Sureka, R. (2021). Research patterns and intellectual structure of Managerial Auditing Journal: a retrospective using bibliometric analysis during 1986-2019. *Managerial Auditing Journal*, 36(2), 280–313. <https://doi.org/10.1108/MAJ-12-2019-2517/FULL/HTML>
- Kurt, G., & Uçma, T. (2011). Türkiye'deki Muhasebe Araştırmaları Yazımı. *World of Accounting Science*, 4, 69–95.
- Lawrence, A., Minutti-Meza, M., & Zhang, P. (2011). Can Big 4 versus non-Big 4 differences in audit-quality proxies be attributed to client characteristics? *The accounting review*, 86(1), 259–286.
- Lennox, C. S., Wu, X., & Zhang, T. (2014). Does Mandatory Rotation of Audit Partners Improve Audit Quality? *The Accounting Review*, 89(5), 1775–1803. <https://doi.org/10.2308/ACCR-50800>
- Melin, G., & Persson, O. (1996). Studying research collaboration using co-authorships. *akjournals.com*, 36(3), 363–377.
- Merigó, J. M., & Yang, J. B. (2017). Accounting Research: A Bibliometric Analysis. *Australian Accounting Review*, 27(1), 71–100. <https://doi.org/10.1111/auar.12109>
- Moral Muñoz, J. M., Herrera Viedma, E., Santisteban Espejo, A., & Cobo, M. . (2020). Software tools for conducting bibliometric analysis in science: An up-to-date review. *El profesional de la información*, 29(1), 1699–2407.
- Nalçın, K., & Can, A. V. (2016). Bilgi Felsefesi Temelinde Muhasebe Araştırmalarının Yönelimi: 2006-2012 Yılları Arasında Türkiye'de Yapılan Doktora Tezlerinin Analizi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(4), 2006–2012.
- Ocak, M., & Can, G. (2019). Do government-experienced auditors reduce audit quality? *Managerial Auditing Journal*, 34(6), 722–748. <https://doi.org/10.1108/MAJ-12-2017-1756/FULL/HTML>
- Oler, D. K., Oler, M. J., & Skousen, C. J. (2010). Characterizing accounting research. *Accounting Horizons*, 24(4), 635–670.
- Önce, S., & Başar, B. (2010). Türkiye'deki akademik araştırma dergilerinde muhasebe alanında yazılmış makalelerin analizi: 2000-2008. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 55–69.
- Önder, Ş., & İrkörücü, İ. E. (2020). Bağımsız Denetim Kalitesi İle Finansal Performans Arasındaki İlişki: BIST 100 Endeksinde Yer Alan Şirketler Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 710350(86), 183–194. <https://doi.org/10.25095/mufad.710350>
- Öztürk, S., & Yılmaz, C. (2018). DENETİM VeAdli MuhasebeAlanındaki ÇalışmalarBibliyometri'kAnaliz-Tekniği İncelenmesi'. *Dergi Karadeniz*, 39(39), 173–188. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.406270>
- Palmrose, Z.-V. (1988). 1987 competitive manuscript co-winner: an analysis of auditor litigation and audit service quality. *Accounting review*, 63(1), 55–73. Tarihinde adresinden erişildi <https://www.jstor.org/stable/247679>
- PCAOB. (2015). *PCAOB Concept Release On Audit Indicators*. Tarihinde adresinden erişildi <https://pcaobus.org/Rulemaking/Pages/Docket041.aspx>
- Pinto, M., Escalona-Fernández, M. I., & Pulgarin, A. (2013). Information literacy in social sciences and health sciences: a bibliometric study (1974–2011). *Springer*, 95(3), 1071–1094. <https://doi.org/10.1007/s11192-012-0899-y>
- Prather-Kinsey, J. J., & Rueschhoff, N. G. (2004). An analysis of international accounting research in US-and non-US-based academic accounting journals. *Journal of International Accounting Research*, 3(1), 63–81.
- Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics. *Journal of documentation*, 4(25), 348–349.
- Reichelt, K. J., & Wang, D. (2010). No TitleNational and office-specific measures of auditor industry expertise and effects on audit quality. *Journal of Accounting Research*, 48(3), 647–686.

- Saidu, M., & Law, H. A.-. (2020). Board characteristics and audit quality: The moderating role of gender diversity. *International Journal of Business & Law Research*, 8(1), 144–155.
- Secinaro, S., Dal Mas, F., Brescia, V., & Calandra, D. (2021). Blockchain in the accounting, auditing and accountability fields: a bibliometric and coding analysis. *Accounting, Auditing and Accountability Journal*. <https://doi.org/10.1108/AAAJ-10-2020-4987/FULL/HTML>
- Selimoğlu, S. K., & Uzay, Ş. (2007). Türkiye’de Son 10 Yılda Bağımsız Denetim Alanında Yapılan Araştırmalar: Literatür Taraması. *Mali Çözüm Dergisi*, 83(Eylül-Ekim), 39–52.
- Selimoğlu, S. K., & Yeşilçelebi, G. (2014). Mesleki Aidiyetin Bağımsız Denetim Kalitesi Üzerine Etkisi: Bağımsız Denetçiler Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (64), 27–52. <https://doi.org/10.25095/mufad.396489>
- Shan, Y. G., Troshani, I., & Tarca, A. (2019). Managerial ownership, audit firm size, and audit fees: Australian evidence. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 35, 18–36.
- Singh, A., Singh, H., & Sultana, N. (2019). Independent and joint effects of audit partner tenure and non-audit fees on audit quality. *Contemporary Accounting & Economics*, 15(2), 186–205.
- Srinidhi, B. N., & Gul, F. A. (2007). The differential effects of auditors’ nonaudit and audit fees on accrual quality. *Contemporary Accounting Research*, 24(2), 595–629. <https://doi.org/10.1506/ARJ4-20P3-201K-3752>
- Tendeloo, B. Van, & Vanstraelen, A. (2008). Earnings management and audit quality in Europe: Evidence from the private client segment market. *European accounting review*, 17(3), 447–469. <https://doi.org/10.1080/09638180802016684>
- Uysal, Ö. Ö. (2010). Business Ethics Research with an Accounting Focus: A Bibliometric Analysis from 1988 to 2007. *Journal of Business Ethics*, 93(1), 137–160. <https://doi.org/10.1007/S10551-009-0187-9>
- Yeşil, T., & Akyüz, F. (2018). Muhasebe Alanındaki Ulusal Doktora Tezlerinin Bibliyometrik Analizi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(Özel), 440–472.
- YÖK. (2020). 2020 Yılında YÖK Ulusal Tez Merkezindeki Tez Sayısı 645 Bine Ulaştı. Tarihinde adresinden erişildi <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2021/yok-un-tez-merkezinden-faydalanan-kullanici-sayisi-6-milyona-ulasti.aspx>
- Yüce, A., & Muğan, C. Ş. (1996). Dünyada ve Türkiye’de 1990 – 1995 Arası Yapılan Muhasebe Doktora Tezlerinin Analizi ve Öneriler. İçinde *Türkiye XV. Muhasebe Eğitimi Sempozyumu*.
- Yücel, S., Öncü, M. A., & Kartal, O. (2015). Türkiye ’ de Muhasebe Ve Finansal Raporlama Standartları Konularında Yayınlanmış Akademik Çalışmalar (2007- 2014 Arası Literatür Taraması). *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (Ekim), 39–66.
- Zeff, S. A., & Dyckman, T. R. (2020). Accounting and Business Research: the first 50 years, 1970–2019. *Accounting and Business Research*, 50(4), 360–395.
- Zhong, S., Geng, Y., Liu, W., Gao, C., & Chen, W. (2016). A bibliometric review on natural resource accounting during 1995–2014. *Journal of Cleaner Production*, 139, 122–132. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.08.039>
- Zupic, I., & Čater, C. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational research methods*, 18(3), 429–472. <https://doi.org/10.1177/1094428114562629>
- Zyznarska-Dworczak, B. (2018). The development perspectives of sustainable management accounting in Central and Eastern European countries. *Sustainability*, 10(5), 1445. <https://doi.org/10.3390/su10051445>

COVID-19 PANDEMİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE’DE FAALİYET GÖSTEREN BANKALARININ BAŞARI SIRALAMASINDAKİ DEĞİŞİMİN FİNANSAL GÖSTERGELER ÜZERİNDEN TOPSİS YÖNTEMİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Makale Bilgileri

Makale Geliş Tarihi : 13.12.2021

Makale Kabul Tarihi : 05.05.2022

Makale Türü : Araştırma

DOI Numarası : 10.55322/mbakis.1035901

Dr. Gürol BALOĞLU*

Bibliyografik Bilgiler

Baloğlu, G., (2022). “Covid-19 pandemi döneminde Türkiye’de faaliyet gösteren bankalarının başarı sıralamasındaki değişimin finansal göstergeler üzerinden TOPSİS yöntemiyle değerlendirilmesi” *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi* (Yıl: 2022, Sayı : 67, Sayfa : 159-180) <https://doi.org/10.55322/mbakis.1035901>

ÖZ

Bu çalışmada, pandemi koşullarının gözlemlendiği ilk yılda Türkiye’de faaliyet gösteren bankaların başarı sıralamasında nasıl bir değişiklik izlendiği TOPSİS yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Bu yolla bankalar üzerinde pandemi etkilerinin anlaşılması amaçlanmıştır. Bu amaçla, çalışmada öncelikle TOPSİS yöntemine ilişkin bilgiler verilmiş, ardından bu yöntem kullanılarak Türk bankacılık sektörü üzerinde yürütülen çalışmalara ilişkin bir literatür taraması yapılmıştır. Literatür taramasında tespit edilen önemli noktalar da aynı başlık altında değerlendirilmiştir. Son kısımda Türkiye’de faaliyet gösteren 27 mevduat bankasının pandemi öncesi ve pandemi dönemi performansları risk-getiri bakış açısıyla analiz edilmiştir. Yürütülen çalışma sonunda, özellikle yabancı sermayeli bankaların risk-getiri yapılarının pandemiden diğer bankalara kıyasla daha olumsuz etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

* Süzer Grubu, Denetim Grubu Başkanı - SMMM, gurol@live.com, <https://orcid.org/0000-0003-1093-2664>.

Çalışmanın, BDDK'nın BASEL'e dayanarak çıkardığı düzenlemelerde yer alan risk tanımlarını ve bu kapsamda yapılan risk ölçümlerini TOPSİS modeline dahil etmesi açısından öncü bir çalışma olduğu düşünülmektedir. Ayrıca pandemi dönemini önceki dönem ile TOPSİS yöntemi üzerinden karşılaştırılan az sayıdaki çalışmadan biridir.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık, Covid-19 Pandemisi, Finansal Tablolar.

JEL Sınıflandırması: JEL-M40

THE EVALUATION OF THE CHANGE IN THE RANKING OF BANKS OPERATING IN TURKEY DURING THE PERIOD OF THE COVID-19 PANDEMIC BY THE TOPSIS METHOD ON FINANCIAL INDICATORS

ABSTRACT

In this study, the change in the ranking of banks, which are operating in Turkey, in the first year of the pandemic conditions is analyzed using the TOPSIS method. In this way, it is aimed to understand the effects of the pandemic on banks. For this purpose, first, some information on the TOPSIS method is presented, and then a literature review is performed on the studies carried out on the Turkish banking sector using this method. The important findings identified in the literature review are evaluated under a different sub-title. In the last part, the pre-pandemic and pandemic performances of 27 deposit banks operating in Turkey are analyzed from a risk-return perspective. At the end of the study, it is concluded that the risk-return structures of foreign banks are affected more negatively from the pandemic compared to other banks.

The study is considered to be a pioneering study in terms of including the risk definitions in the regulations issued by the BRSA based on BASEL and the risk measurements made in this context into the TOPSIS model. In addition, it is one of the rare studies that compares the pandemic period with the previous period through the TOPSIS method.

Keywords: Banking, Covid-19 Pandemic, Financial Statements.

JEL Classification: JEL-M40.

1. GİRİŞ

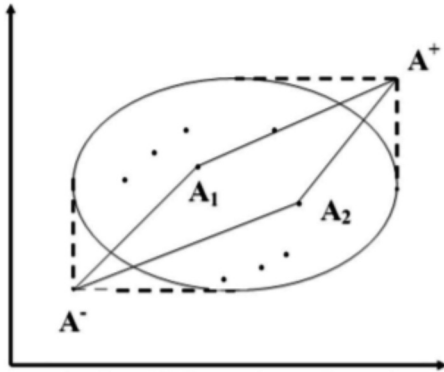
2019 yılının sonunda ortaya çıkan Covid-19 salgını tüm dünyayı etkilediği gibi ilk vakanın görüldüğü 11 Mart 2020 tarihinden itibaren Türkiye'yi de etkisi altına almıştır. Sonrasında hızla yayılan salgın ekonomik faaliyetin yavaşlaması, işgücünün sağlık problemi ile mücadele etmek durumunda kalması, işyeri kapamalarına bağlı olarak bireylerin alım güçlerinin düşmesi, emtia fiyatlarında artışların yaşanması gibi pek çok nedenle ülke ekonomilerine ve ekonomik aktörlerin geneline zarar vermiştir. Bankacılık sektörü de ülke ekonomi yönetimlerinin aldığı tüm önlemlere rağmen, ekonominin bütününde yaşanan bu gelişmelerden etkilenmiştir.

Bu çalışmanın amacı da, Türkiye’de faaliyet gösteren bankaların riskleri ölçüsünde kârlılık sıralamaları pandemi öncesi dönemi temsil eden 2019 yılı ve pandemi dönemini temsil eden 2020 yılı karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Bu amaçla çok ölçütlü karar verme yöntemlerinden biri olan TOPSİS yönteminden faydalanılmıştır. Böylece risk-getiri ikilisi bakışıyla bankalarda pandeminin etkileri üzerinden eş zamanlı bir karşılaştırmalı analiz yapılmıştır. Bu sayede değişen koşullardan en fazla etkilenen banka ve banka grupları araştırılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde analizde kullanılan TOPSİS isimli yönteme ilişkin bilgiler sunulacaktır. İkinci ana başlık literatür taramasına ayrılmıştır. Çalışmanın takip eden kısmında araştırma çalışmasının bulguları ve çalışmanın genel değerlendirmesinin sunulduğu sonuç bölümleri yer almaktadır.

2. TOPSİS YÖNTEMİ

Pek çok kaynakta, TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution – İdeal Çözüme Benzerliğe Dayalı Sıralama Tercihi Tekniği) yönteminin ilk olarak Hwang ve Yoon (1980) tarafından ortaya atıldığı ifade edilmektedir. Yöntem, üzerinde anlaşılan bir çözüm üzerinden en iyi alternatifin belirlenmesi temeline dayanmaktadır. Bu yaklaşımda pozitif ideal çözüm fayda kriterini maksimum, maliyet kriterini minimum yapan çözümken negatif ideal çözüm ise fayda kriterini minimum, maliyet kriterini maksimum yapan çözüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece üzerinde anlaşılan çözüm, pozitif ideal çözüme Öklid uzaklık olarak en kısa mesafedeki ya da negatif ideal çözüme Öklid uzaklık olarak en uzun mesafedeki çözümdür (Tzeng ve Huang, 2011, s.69). TOPSİS’in çalışma mantığına Şekil 1’de yer verilmiştir.

Şekil 1. TOPSİS Metodu

Kaynak: Balioti, Tzimopoulos ve Evangelides (2018)

Modelin uygulanmasında aşağıdaki adımlar izlenmektedir (Olson, 2004, s.722 ve Roszkowska, 2011, s.205):

1. Adım: m sayıda alternatif (A) için performansa ilişkin n sayıda kriter (C) belirlenir. Böylece $X^k=(x_{ij}^k)$ matrisi elde edilir.

$$\begin{array}{c|cccc} & C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ \hline A_1 & x_{11}^k & x_{12}^k & \dots & x_{1n}^k \\ A_2 & x_{21}^k & x_{22}^k & \dots & x_{2n}^k \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ A_m & x_{m1}^k & x_{m2}^k & \dots & x_{mn}^k \end{array} \quad (1)$$

Ardından ham data, standardize edilir. Standardizasyon, karar matrisindeki her değer, aynı kritere ait değerlerin karelerinin toplamının kareköküne bölünmesi ile gerçekleştirilir.

$$n_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m x_{ij}^2}} \quad (2)$$

2. Adım: Her bir kriter için önem derecelerine göre ağırlıklar (w) belirlenir. Normalize edilmiş matris bu ağırlıklarla oluşturulan vektörle çarpılır. Böylece $v_{ij}=w_j n_{ij}$ elde edilir. İlk adımda normalizasyon yapıldığından ölçek, önem belirlemede dikkate alınmaz.

3. Adım: İdeal alternatif (her kriterdeki en iyi performans, A^+) belirlenir.

4. Adım: En düşük alternatif (her kriterde ters yönlü ekstrem performans, A^-) belirlenir.

5. Adım: Her birine uzaklık ölçümleri saptanır.

$$d_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^+)^2} \quad (3)$$

$$d_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2}$$

6. Adım: Her bir alternatif için en düşük alternatife olan uzaklık her iki alternatife olan uzaklık toplamına bölünerek bir oran hesaplanır.

$$R_i = \frac{d_i^-}{d_i^- + d_i^+} \quad (4)$$

7. Adım: Hesaplanan oranlar arasında en yüksek rakamdan başlayarak sıralama yapılır.

Görüldüğü üzere TOPSİS yöntemi yukarıdaki adımları takip eden birtakım hesaplamaları gerektirmektedir. Bu hesaplamalar üzerinden Türkiye’de faaliyet gösteren bankalar üzerinden bir araştırma yürütülmeden önce bu konuda daha önce yapılmış benzer çalışmalara ilişkin literatür incelenmiş, sonuçlarına devam eden bölümde yer verilmiştir.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümde öncelikle literatür taraması sonucu elde edilen çalışmalara yer verilecek ardından çalışmalardan elde edilen sonuçlar ikinci bir alt başlıkta sıralanacaktır.

3.1. Literatür Taramasında Elde Edilen Çalışmalar

Çalışmalar aşağıda tarih sırasında yeni olandan başlayarak sunulmuş olmakla birlikte çalışma sonuçlarının analizi bir sonraki alt başlıkta toplanmıştır.

- Parmaksız ve Özdemir (2021), TOPSİS, COPRAS, MOORA, PROMETHEE yöntemlerini karşılaştırmıştır. Çalışmanın TOPSİS yöntemini kullandığı kısmında 19 bankanın 2019 verileri üzerinde 10 farklı kriter kullanmış ve tüm kriterlere eşit ağırlık uygulamıştır. Kullandığı kriterler Sermaye Yeterlilik Oranı, Özkaynak/Toplam Varlıklar, Aktif Rasyosu (Toplam Krediler/Toplam Mevduat), Likit Aktifler/Toplam Aktifler, Ortalama Aktif Karlılığı (ROA), Ortalama Özkaynak Karlılığı (ROE), Faiz Dışı Gelirler/Toplam Varlıklar, Diğer Faaliyet Giderleri/Toplam Varlıklar, Personel Giderleri/ Diğer Faaliyet Giderleri şeklindedir. Bunlardan son ikisi için kriter yönü minimumdur. Çalışma sonucunda uygulanan yöntemle ilişkili olarak sonuçların farklılık gösterdiği belirtilmektedir.
- Gazel, Altınırnak ve Karamaşa (2021), 2007-2017 yılları arasında 25 ticari bankanın verileri üzerinden CAMELS yaklaşımıyla (sermaye yeterliliği (C), varlık kalitesi (A), yönetim kalitesi (M), kazanç (E), likidite (L) ve piyasa riskine duyarlılık (S) kriterlerinin baş harflerinden oluşmaktadır) belirlenen 34 adet kriteri kullanarak analizini gerçekleştirmiştir. Çalışmada kriterlere ilişkin ağırlıklar Bulanık Shannon Entropisi olarak isimlendirilen yöntemle belirlenmiştir. Çalışma sonucunda Bulanık Shannon Entropisi Yönteminin finansal oranların ağırlıklandırmadaki başarısının tartışmalı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
- Gülsün ve Erdoğan (2021), 2013-2018 döneminde aktif büyüklük sıralamasındaki ilk 8 bankayı BAHS ve Bulanık TOPSİS yöntemleri ile analiz etmiştir. Bunu yaparken 3 kişiden oluşan bankacılıkta uzman bir grubun görüşlerine yer vermiştir. Kriterlerini sermaye yeterliliği kategorisinden 2, bilanço ve sermaye yapısı kategorisinden 2, likidite kategorisinden 3, karlılık kategorisinden 2, gelir-gider yapısı kategorisinden 4, aktif kalitesi kategorisinden 3 ve grup payı kategorisinden 3 adet olmak üzere toplamda 19 adet olarak belirlemiştir.
- Bozdoğan, Odabaş ve Shegiwal (2021), CAMELS yaklaşımıyla oluşturduğu 15 kriterle ve 5 bankanın 2014-2018 dönemi verileri ile yaptığı çalışmada kriterler için farklı ağırlıklar kullanmış olmasına karşın bunları ne şekilde belirlediğini açıkça belirtmemektedir. Çalışma sonunda TOPSİS ve ELECTRE yöntemleri ile benzer sonuçlara ulaşıldığı raporlanmıştır.

- Ova (2021), 2012-2019 yıllarını kapsayan 8 yıllık bir dönemde seçtiği 10 bankanın 2'si karlılık, 2'si likidite, 1'i sermaye, 3'ü gelir-gider yapısı ile alakalı 8 kriterini eşit ağırlıklı olacak şekilde kullanarak 2012-2016 yılları arasında kamu bankalarının olumlu bir tablo çizmesine karşılık 2017-2019 döneminde yabancı sermayeli bankaların ön plana çıktığı sonucuna ulaşmıştır.
- Yetiz (2021), 5 katılım bankasının 2016-2019 dönemini 2 karlılık, 3 aktif kalitesi, 2 likidite, 3 sermaye yeterliliği, 2 gelir/gider yapısı olmak üzere toplamda 12 oran üzerinden analiz etmiş, çalışmasında R yazılımını kullanarak MCDM paketi ve lineer TOPSİS yöntemini dikkate almıştır.
- Gül (2021), 2009-2019 yılları arasında 20 bankanın 10 finansal oranı üzerinden yürüttüğü çalışmasında kriterler için entropi ve gelişmiş entropi yöntemleriyle ağırlıklandırma yolunu seçmiştir. Çalışmada bu yöntemlerle ağırlıklandırmanın yıllar itibariyle kriterlerin önem derecelerini değiştirdiğinden bahsedilmektedir.
- Daver (2020), 12 bankanın CAMELS ile ilişkilendirdiği ve eşit şekilde ağırlıklandığı 12 oranını tek bir yıl için kullanmıştır.
- Özkan (2020), 2016-2018 yılları arasında 5 katılım bankası üzerinden yürüttüğü analizinde 8 finansal oran kullanmış bunlardan sermaye yeterliliğine ilişkin 1 oran, aktif kalitesine ilişkin 2 oran, likiditeye ilişkin 1 oran %10'ar; karlılığa ilişkin 2 oran ve gelir-gider yapısına ilişkin 2 oran ise %15'er ağırlıkla değerlendirilmiştir.
- Eren ve Çelik (2020), BİST 100 endeksinde yer alan 11 bankayı kapsamına dahil ettiği çalışmasında 2006-2019 döneminde her biri eşit ağırlıklı olmak üzere toplam 10 kriteri değerlendirmiştir. Bu kriterler Özkaynaklar/Toplam Varlıklar, Özkaynaklar/Yabancı Kaynaklar, Takipteki Krediler/Toplam Kredi ve Alacaklar, Toplam Krediler/Toplam Mevduat, Toplam Krediler/Toplam Varlıklar, Likit Varlıklar/Toplam Varlıklar, Likit Varlıklar/Kısa Vadeli Yükümlülükler, Likit Varlıklar/Toplam Mevduat, Net Kar Özsermaye ve Net Faiz Geliri/Toplam Aktifler'dir.
- Özkan ve Deliktaş (2020), eşit ağırlıklı olarak dikkate alınan 20 kriter üzerinden 10 ticari bankanın 2014-2018 yıllarını kapsayacak şekilde analiz çalışmasını yürütmüştür.
- Salur ve Cihan (2020), 3'ü katılım bankası olmak üzere toplam 21 bankanın 2010-2018 dönemi için hesaplanan 15 kriter üzerinden analizini gerçekleştirmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde bankalar katılım bankaları, özel bankalar ve devlet bankaları olarak üç kategoride sınıflandırılarak aynı oranlar üzerinden analize dahil edilmiştir. Çalışmada, kullanılan ağırlıklandırma tercihleri açıklanmaktadır. Çalışma sonucunda oluşan sıralama kamu bankaları, katılım bankaları ve özel bankalar şeklindedir.
- Kaygusuz, Ersoy ve Bozdoğan (2020), çalışmasında CAMELS olarak adlandırılan yöntemi dayanak alarak kriterlerini belirlemiştir. Buna göre sermaye yeterliliği, varlık kalitesi, yönetim kalitesi, kazanç, likidite ve piyasa riskine duyarlılık ana başlıkları altında sırasıyla 3, 4, 3, 3, 2 ve 2 adet olmak üzere toplam 17 adet oran kriter olarak belirlenmiştir. Analizde 10 banka için 2008-2017 yılları arasındaki 10 yıllık dönem dikkate alınmıştır. Kriterler için belirlenen ağırlıklar farklılaşmakla birlikte uzman görüşlerinden yararlanılmıştır.

- Tetik ve Şahin (2020), katılım bankaları özelinde yaptığı çalışmada 7 bankanın 2011-2019 arasındaki 9 yıllık periyodunu analize dahil etmiştir. Kullanılan rasyolar Özkaynak/Toplam Varlıklar, Ortalama Aktif Karlılığı (ROA), Ortalama Özkaynak Karlılığı (ROE), Takipteki Krediler/Toplam Krediler, Toplam Krediler/Toplam Aktifler, Net Kâr Payı Geliri/Toplam Aktifler, Vergi Öncesi Kâr/Pasif Toplamı olmak üzere 7 adettir. Ağırlıklandırmanın ne şekilde yapıldığına ilişkin bir ifadenin yer almadığı çalışmada bankaların her birinin belirlenen dönem içerisinde veri üretmediği, ayrıca 2019 yılı için yılsonu verilerine ulaşamayan bazı bankalarda analizde karlılık rasyoları kullanılmamasına karşın 9.ay verilerinin kullanıldığı görülmüştür.
- Sarı (2020), TOPSİS ve PROMETEE yöntemlerini karşılaştırdığı çalışmasında 11 bankanın 2015, 2016 ve 2017 verileri kullanılarak 13 kriter üzerinden analiz gerçekleştirilmiştir. Kullanılan kriterler Sermaye Yeterlilik Oranı, Özkaynak/Toplam Varlıklar, Likit Aktifler/Toplam Aktifler, Ortalama Aktif Karlılığı (ROA), Ortalama Özkaynak Karlılığı (ROE), Takipteki Krediler/Toplam Krediler, Toplam Krediler/Toplam Aktifler, (Özkaynaklar- Duran Aktifler)/Toplam Aktifler, Alınan Krediler/Toplam Aktifler, Finansal Varlıklar (net)/Toplam Aktifler, Likit Aktifler/Kısa Vadeli Yükümlülükler, Özel Karşılıklar Sonrası Net Faiz Geliri/Toplam Aktifler ve Özel Karşılıklar Sonrası Net Faiz Geliri/Toplam Faaliyet Gelirleri şeklindedir. Her bir kriter eşit şekilde ağırlıklandırılmıştır. Çalışma sonunda iki yöntemin birbiri ile uyumlu sonuçlar verdiği değerlendirilmiştir.
- Karakaya (2020), CAMELS yaklaşımıyla belirlediği 18 kriteri 3'ü akademisyen, 3'ü finansal analist, 3'ü denetim ve gözetim kurulu uzmanı, 4'ü katılım bankası uzmanı 13 kişinin görüşleriyle oluşturduğu katsayılarla oranlayarak 5 katılım bankası için yaptığı çalışmada kullanmıştır. Uzman görüşlerinin ağırlıklara çevriminde Bulanık Analitik Hiyerarşi Sürecinden yararlanılmıştır. Çalışma ile elde edilen sonuçların katılım bankalarının aktif büyüklük ve net kar artışı sıralaması ile paralel olduğu raporlanmıştır.
- Yağlı (2020), katılım bankaları ile ilgili bir diğer çalışmada, CAMELS yaklaşımından faydalanarak belirlediği 15 kriterden yola çıkarak 5 bankayı analizine dahil etmiştir. Her kriterin eşit ağırlıkla değerlendirildiği çalışmada 2016-2018 dönemi verileri kullanılmıştır.
- Yılmaz (2020), 22 mevduat bankası üzerinde yaptığı çalışmasında 10 kriter üzerinden 2018 yılı finansal verilerini kullanarak analizini gerçekleştirmiştir. Kriterler Özkaynaklar/Toplam Varlıklar, Donuk Alacaklar/Toplam Krediler, Toplam Krediler/Toplam Mevduat, Likit Varlıklar/Toplam Varlıklar, Likit Varlıklar/Kısa Vadeli Yükümlülükler, Ortalama Aktif Karlılığı (ROA), Ortalama Özkaynak Karlılığı (ROE), Net Dönem Kar-Zararı/Ödenmiş Sermaye, Brüt Faaliyet Karı/Toplam Varlıklar ve Kredi Karşılıkları/Toplam Varlıklar şeklinde belirlenmiş, her kriter için araştırmacı tarafından belirlenen oranlar kullanılmıştır.
- Apan (2020), kamu sermayeli 3 ticari bankanın 2015-2019 dönemini dahil ederek yürüttüğü çalışmasında TOPSİS ve Gri İlişkisel Analizi kullanmış, entropi yöntemiyle ulaştığı ağırlıkları nominal değerlerini dikkate aldığı 8 kritere uygulayarak analizine dahil etmiştir. Seçilen kriterler maksimum nitelikli Toplam Aktifler (Milyon TL), Toplam Krediler (Milyon TL), Toplam Mevduat (Milyon TL), Toplam Öz Kaynaklar (Milyon TL), Ödenmiş Sermaye (Milyon TL), Net Dönem Kar-Zararı (Milyon TL) ve negatif nitelikli Şube Sayısı (Adet) ile Çalışan Sayısı (Adet) şeklindedir. Oran ana-

lizinin dışında kalan bu çalışma sonucunda seçilen nominal kriterlerle ilişkili olarak kamu bankaları bilanço büyüklüklerine göre sıralanmıştır.

- Gülençer (2020), VIKOR ve TOPSİS yöntemlerini kullandığı çalışmasında CAMELS yaklaşımıyla belirlediği 23 kriteri 10 banka için 2013-2017 yıllarını kapsayan finansal rakamlardan yola çıkarak analize dahil etmiştir. Çalışmada kriterler bazında ağırlıklar değişiklik göstermekte olup bu konuda verilen referanslar takip edildiğinde bunların literatür taraması ile belirlendiği anlaşılmaktadır.
- Gözkonan ve Küçükbay (2019), 2008-2017 yıllarını kapsayan çalışmasında 3'ü katılım, 10'u genel bankası olmak üzere 13 bankanın 8 kriter üzerinden analizini gerçekleştirmiştir. Bu kriterler Sermaye Yeterlilik Oranı, Özkaynak/Toplam Varlıklar, Aktif Rasyosu (Toplam Krediler/Toplam Mevduat), Ortalama Aktif Karlılığı (ROA), Ortalama Özkaynak Karlılığı (ROE), Takipteki Krediler/Toplam Krediler, Likit Aktifler/Kısa Vadeli Yükümlülükler ve Özel Karşılıklar Sonrası Net Faiz Geliri/Toplam Aktifler'dir. Kriterler eşit ağırlıklı olarak değerlendirilmeye alınmıştır.
- Özkan (2019), 2013-2017 yıllarını kapsayan analizinde BİST'te yer alan 10 mevduat bankasını her biri eşit ağırlıklı olacak şekilde sermaye yeterliliği ile ilgili 1, aktif kalitesi ile ilgili 3, likidite ile ilgili 2, karlılık ile ilgili 2, gelir-gider yapısı ile ilgili 2 toplamda 10 kriter üzerinden değerlendirmiştir.
- Kahraman ve Gacar (2019), bankaların marka değeri ile finansal performanslarını karşılaştırdığı çalışmasında, 4 bankanın 2010-2017 yılları arasında Özkaynaklar/Toplam Varlıklar, Toplam Krediler/Toplam Varlıklar, Duran Varlıklar/Toplam Varlıklar, Likit Varlıklar/Toplam Varlıklar, Dönem Net Kar Zararı/Toplam Varlıklar (ROA), Dönem Net Kar Zararı/Özkaynaklar (ROE), Net Faiz Geliri/Toplam Varlıklar, Net Faiz Geliri/Toplam Faaliyet Gelirleri oranlarını ağırlıkları birbirinden farklı kriterler olarak analizine dahil etmiştir. Ağırlıkların ne şekilde belirlendiği ise açıklanmamıştır. Çalışmanın sonucunda, finansal oranlarla elde edilen sıralamanın bağımsız bir şirket tarafından bankalar için belirlenen marka değerlerinin sıralamasından farklılaştığı raporlanmıştır.
- Kendirli, Kendirli ve Aydın (2019), 13 bankanın kriz öncesi dönem olarak tanımlanan 2005-2008, kriz dönemi olarak tanımlanan 2008-2011 ve kriz sonrası dönem olarak tanımlanan 2012-2015 rakamları 6'sı sermaye yeterliliği, 7'si bilanço yapısı, 6'sı aktif kalitesi, 3'ü likidite, 3'ü karlılık ve 3'ü gelir-gider yapısı ile ilişkili toplam 28 oranının hesabında kullanılmıştır. Ağırlıklandırmaya ilişkin bilgi bulunmayan çalışmada kriz öncesinde öne çıkan ticari bankaların yerini kriz döneminde katılım bankalarına bıraktığı, kriz sonrasında ise yeniden kriz öncesi dönemdeki sıralamaya dönüldüğü değerlendirilmiştir.
- Vergili (2018), BİST'te işlem gören 12 adet bankanın CAMELS yaklaşımıyla belirlediği 15 seçilmiş oranı üzerinden 2009-2013 yıllarını kapsayacak şekilde gerçekleştirdiği çalışmasında kriterlere ilişkin ağırlıkları 5'i sektör çalışanı, 7'si akademisyen olmak üzere 12 kişinin subjektif görüşlerine dayandırmıştır.
- Alsu, Taşdemir ve Kallo (2018), 4'ü Suudi Arabistan'da, 5'i Birleşik Arap Emirlikleri'nde, 1'i Kuveyt'te, 3'ü Katar'da, 2'si Ürdün'de ve 3'ü Türkiye'de kurulu toplam 18 katılım bankasının 2009-2015 dönemine ilişkin verilerini kullanarak 3 likidite, 3 karlılık, 2 finansal yapı ve 2 verimlilik oranını kriter olarak dikkate alarak analiz gerçekleştirmiştir. Çalışma kapsamında bahsi geçen 10

kriter farklı oranlarda ağırlıklandırılmakla birlikte hesaplamada kullanılan ağırlıkların hangi kritere göre belirlendiği belirtilmemiştir.

- Dursun (2018), ticari bankaların 2013-2017 yılları aktif kalitesini değerlendirdiği çalışmasında 10 bankanın Toplam Krediler ve Alacaklar/Toplam Varlıklar, Takipteki Krediler/Toplam Kredi ve Alacaklar ve Finansal Varlıklar/Toplam Varlıklar oranlarından oluşan kriterlerini eşit ağırlıkla dikkate alarak analize dahil etmiştir.
- Dikici (2018), 26 bankanın 2012-2016 dönemi eşit olarak ağırlıklandırılan 16 kriter üzerinden analize dahil edilmiştir. Toplam Krediler/Toplam Aktifler rasyosunu negatif yönlü olarak değerlendiren bu çalışma sonunda TOPSİS ve VİKOR yöntemleriyle ulaşılan sonuçlar arasındaki farklılıklar raporlanmış, VİKOR yönteminin daha güvenilir bir yöntem olduğu ifade edilmiş ve katılım bankalarının mevduat bankalarının gerisinde kaldığı hususu değerlendirilmiştir.
- Yalçın ve Karaatlı (2018), 25 mevduat bankasının 2002-2015 dönemindeki nominal değerlerle ifade edilen 8 kriterini Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) ile ağırlıklandığı çalışmasında TOPSİS ve ELECTRE yöntemlerini kullanmıştır. TOPSİS ile elde edilen sonuçlar incelendiğinde, nominal değerlerin dikkate alındığı çalışmada banka bilanço büyüklüklerine paralel sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir.
- Ayaydın vd. (2018), 2011-2013 dönemini kapsayacak şekilde 29 mevduat bankasını Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) ve TOPSİS kullanarak analiz etmiştir. Kullanılan kriterler 4'ü sermaye yeterliliği, 4'ü bilanço yapısı, 4'ü aktif kalitesi, 4'ü likidite, 4'ü karlılık, 4'ü gelir-gider yapısı, 3'ü sektör payları, 3'ü grup payları, 4'ü şube rasyoları olmak üzere toplamda 34 adettir. Analitik Hiyerarşi Prosesi ile ağırlıklandırılan kriterlere ilişkin uzman görüşleri akademisyenlerden alınmıştır.
- Uludağ ve Ece (2018), kamu, özel sermayeli, yabancı sermayeli olarak 3 kategoride sınıflandırdığı 28 mevduat bankasını 2006-2016 finansal verilerinden yararlanarak analize dahil etmiştir. Analizde kullanılan kriter sayısı 49 olup bunlar sermaye yeterliliği kategorisinde 9, büyüklük kategorisinde 7, karlılık kategorisinde 12, aktif kalitesi kategorisinde 8, likidite kategorisinde 4, büyüme oranı kategorisinde 6, risk kategorisinde 3 adettir. Çalışmada 49 alt kriterin her biri eşit şekilde ağırlıklandırılmıştır.
- Yamaltdinova (2017), Kırgızistan'daki 15 bankanın 2010-2014 yıllarını kapsayan 5 yıllık dönemine ait verileri kullanarak sermaye yeterliliği kategorisinde 3, bilanço yapısı kategorisinde 5, likidite kategorisinde 3, karlılık kategorisinde 4, gelir-gider yapısı kategorisinde 8, şube odaklı veriler kategorisinde 4 olmak üzere toplamda 27 kriteri analize dahil etmiştir. Ağırlıklandırmada bankacılık alanındaki uzmanların görüşlerinden faydalandığı belirtilmiştir.
- Özkan (2017), Türkiye'de faaliyet gösteren 7 ticari bankanın 2007-2015 yılları arası dönemi için her biri eşit ağırlıklı olarak dikkate alınan aktif büyüme, aktif karlılık (ROA), özsermaye büyümesi, özsermaye karlılığı, özsermaye/toplam varlıklar, dönen varlıklar/toplam varlıklar, duran varlıklar/toplam varlıklar, toplam krediler/toplam varlıklar, faiz gelir büyümesi, net kar büyümesi kriterlerini analize dahil etmiştir.

- Esmer ve Bağcı (2016), inceleme kapsamındaki 4 katılım bankasının 2005-2014 dönemi için Aktif Karlılığı (ROA), Özkaynak Karlılığı (ROE), Özkaynaklar/Toplam Varlıklar, Net Kar Payı Geliri/Toplam Varlıklar, VÖK/Yükümlülükler Toplamı, Takipteki Krediler/Toplam Krediler, Toplam Krediler/Toplam Varlıklar kriterleri üzerinden analiz gerçekleştirmiştir. Çalışmada bu 7 oran eşit ağırlıkla dikkate alınmıştır.
- Kandemir ve Karataş (2016), TOPSİS, Gri İlişkisel Analiz ve VIKOR yöntemlerini kullandığı çalışmasında 12 mevduat bankasının 2004-2014 dönemine ait verilerinden hesaplanan 18 oranı kriter olarak dikkate almıştır. Kullanılan kriterler arasında nominal bir büyüklük ifadesi olan ve finansal tablolar dışında belirlenen Piyasa Değeri ve oransal bir ifade olmakla birlikte yine finansal tablolar dışında belirlenen Piyasa Değeri/Defter Değeri de vardır. Çalışmada kriterlerin ağırlıklandırılmasına ilişkin bir bilgi verilmemiştir.
- Taşabat, Cinemre ve Şen (2015), TOPSİS ile birlikte diğer çok kriterli karar verme yöntemlerini de (ELECTRE, VIKOR, PROMETHEE, ORESTE, MAPPAC, WSA) kullandıkları çalışmada 2013 yılında faaliyet göstermekte olan 21 bankadan elde edilen 16 oran üzerinden analiz yapmışlardır. Eşit ağırlıklandırmanın yanında, 10 finans uzmandan alınan görüşler puanlama ve Saaty's Yöntemi ile de işlenmiş ve hesaplamalara dahil edilmiştir. Sonuç olarak çok kriterli karar verme yöntemlerinden hangisinin kullanıldığının ve ağırlıkların analiz sonucunu etkilediği ve eşit ağırlıklandırmanın uygun bir yöntem olmadığı değerlendirilmelerinde bulunulmuştur.

3.2. Literatür Taramasından Elde Edilen Sonuçlar ve Değerlendirmeler

Literatür taraması ile elde edilen sonuçlar ve değerlendirmeler maddeler halinde aşağıda sıralanmıştır.

- TOPSİS yöntemi uygulanarak ulaşılabilecek sonuçlar araştırmacıların tercihleri nedeniyle birbirinden farklılaşabilmektedir. Araştırmaya dahil edilen bankalar, araştırmaya konu edilen dönem, modelde kullanılan kriterler, her bir kriterin yönü, modelde kullanılan kriterlerin ağırlıkları çalışma sonuçlarını tayin etmekle birlikte birçoğu araştırmacının inisiyatifinde belirlenmektedir.
- TOPSİS yöntemi ile varılan sonuçlar belirli bir grubun kendi içerisindeki sıralamasını ortaya koyduğundan literatür taramasından elde edilen çalışma sonuçları genel itibarıyla karşılaştırılabilir nitelik taşımamaktadır.
- Bununla birlikte, farklı çok kriterli karar verme yöntemlerini karşılaştırmak amacıyla kurgulanmış çalışmalar da mevcuttur.
- Banka sıralaması çalışmalarında özsermaye karlılığı (ROE) veya aktif karlılığı (ROA) başarı kriteri olarak ele alınmakla birlikte önceki bölümde de yer verildiği üzere diğer kriterler için farklı çalışmalarda farklı tercihlerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çalışmalar incelendiğinde kriter seçiminde CAMELS gibi bankalara ilişkin genel kabul görmüş yaklaşımların benimsenmesi yönünde ağırlıklı bir eğilim olduğu görülmektedir.
- Ağırlıklandırma konusundaki tercihler genellikle kriterlerin eşit şekilde ağırlıklandırılması veya ağırlıkların belirlenmesinde uzman görüşüne başvurulması şeklindedir. Eşit şekilde ağırlıklandırma araştırmacıların bir kısmı tarafından objektifliği sağlayan bir tercih olarak ifade edilse de az sayıda

çalışmada ise entropi yöntemleri ile objektifliğin ve ağırlıklarda farklılığın sağlandığı görülmektedir.

- Yukarıda yer verilen çalışmalarda elde edilen sonuçlar banka performans göstergesi olarak yorumlanmakla birlikte bazı oranlar finansal durum ifadesi olan bilanço kalemlerinden türetilmiştir.
- Bankacılık pratiğinde optimum seviyede olması beklenen (sermaye, nakit, vb.) bazı kriterlerin analizlerde maksimum veya minimum karakterli olarak tanımlandığı görülmektedir.
- Kriter tanımlarında nominal değerli kriterlerin tercih edildiği az sayıda çalışmaya rastlanılmıştır. Nominal değerlerin farklı ölçeklerdeki bankaların bir arada değerlendirilmesinde analizlerde güçlükler yol açabileceği değerlendirilmektedir.

4. COVID-19 PANDEMİSİNİN TÜRKİYE'DE FAALİYET GÖSTEREN BANKALARIN BAŞARI SIRALAMASI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN TOPSİS YÖNTEMİ İLE ARAŞTIRILMASI

4.1. Modelle ilgili tercihlerin oluşturulması ve araştırmanın kısıtları

TOPSİS yöntemi, akademik yazında oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu yöntem ile Türk Bankacılık Sektörü üzerinde yapılan çalışma sayısı da oldukça fazladır. Bununla birlikte, pandemi etkilerinin araştırılmasına yönelik bu yöntemle yürütülen çalışma sayısı halen sınırlıdır.

Önceki bölümlerde de açıklandığı üzere, modelde kriter seçimi oldukça önemlidir. Kriter seçiminin başarılı olabilmesi analizin amacının doğru şekilde saptanmasına bağlıdır. Modelin kurulumunda tercih edilen kriterler aşağıda sıralanmıştır.

Kriter seçimi. Pandeminin bankalar üzerindeki olası etkilerinin araştırılması amacıyla yapılan bu çalışmada birbirleri ile karşıt yönlü iki ana kriter dikkate alınmıştır: Kârlılık ve risklilik. Böylece pandeminin bankaların kârlılığı üzerine etkileri değerlendirilirken aynı zamanda risk seviyelerindeki değişimin de eş zamanlı olarak ele alınması amaçlanmıştır. Bu yolla, risk alma yönünde bir eğilim göstererek kârlılığı artıran bir banka ile risk alma istekliliğini sabit tutan bir bankanın kârlılığındaki artış da karşılaştırmalı olarak analize dahil edilmektedir. Literatürde yapılan incelemenin sonuçlarına göre, bu çalışma risk ile kâr kavramlarını birlikte ele alarak Türkiye'de faaliyet gösteren bankalar üzerinden TOPSİS yöntemini kullanan öncü bir çalışma olduğu düşünülmektedir.

Kârlılık kriterinin sermaye ile ilişki kurularak açıklandığı oran Net Kâr/Özkaynaklar (ROE) oranıdır. İlişkisel bağlantının kurulabilmesi risklilik tarafında ise BASEL'in sermaye yeterliliği ölçümünde kullanıldığı dört temel kategori analize dahil etmek için uygun bulunmuştur. Ana kategorilerin her birinin analize dahil edilmesiyle bankalar açısından ölçümlenebilir durumdaki tüm risk seviyeleri dikkate alınmıştır. Bu doğrultuda kredi riskine esas tutar/özkaynaklar, piyasa riskine esas tutar/özkaynaklar, operasyonel riske esas tutar/özkaynaklar ve karşı taraf riskine esas tutar/özkaynaklar oranlarının kullanılmıştır.

Çalışmaya doğrudan sermaye yeterlilik oranı yerine bu dört oranın ayrı ayrı dahil edilmesinin nedeni bunların her birinin pandemi koşullarında farklı önem derecelerine sahip olduklarının düşünülmesidir.

TOPSİS yönteminin öznel kısmını temsil eden bu adımda pandemi etkilerinin ağırlıklı olarak hangi risk kategorilerinde etkili olduğu değerlendirilmiştir.

Analizde hem kârlılık hem risklilik seviyelerini ölçeklendirmede kullanmak üzere özsermaye büyüklüğü tercih edilmiştir. Böylelikle hem bankaların özsermayelerine göre ne kadar kârlı olduğu hem özsermayelerine göre ne kadar risk altına girdikleri TOPSİS yöntemiyle bir arada değerlendirilebilecektir. Böylece TOPSİS yöntemi sermaye yeterlilik oranı ile karşılaştırıldığında bankaların kârlılığını da analize dahil etmesi; kârlılık oranları ile karşılaştırıldığında ise risklilik seviyesini de kullanması bakımından ilave faydalara sahiptir.

Kriterlerin yönünün belirlenmesi. Bu aşama risklilik kriterinin minimum yönlü, kârlılık kriterinin de maksimum yönlü dikkate alındığı belirtilmelidir. Burada ticari işletmelerin minimum riskle maksimum kazanç elde etme motivasyonları belirleyici olmuştur. Bununla birlikte, risklilik kriterinin minimum olarak dikkate alınması her analizde doğru sonuçlar vermeyebilir. Zira bir bankanın sermayesine kıyasla yeterince risk almamış olması, alternatif getirilerden mahrum kalmaya sebep olabileceğinden arzu edilen en iyi durumu tanımlamıyor olabilir. Risklilik konusu değerlendirilirken, optimum bir risk seviyesinin dikkate alınması daha doğru bir yaklaşım olabilir. Ancak riskin kârlılıkla bir arada değerlendirilmesi durumunda ortaya koyulan ilişki nedeniyle optimizasyon zorunlu olmayabilir.

Kriterlerin ağırlıklandırılması. Kredi riski, pandemi döneminde bankalar için en önemli risk kategorisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Pandemi koşullarının ekonominin genelinde sebep olduğu sistematik risk nedeniyle pek çok sektör etkilenmiş, bununla bağlantılı olarak da bankaların kredi riskliliğinde değişiklikler gözlenmiştir. Her ne kadar şirketlerin ekonomik hayata devam edebilmeleri için bu dönemde düzenleyiciler tarafından pek çok önlem alınmış olsa da kredi riskini önemli bir kriter olarak değerlendirmek doğru bir yaklaşım olacaktır. Diğer taraftan piyasa riskine esas tutarın da pandemi koşullarında faiz oranlarında ve varlık fiyatlarında meydana gelen volatilité ile birlikte artış eğilimine girmiş olabileceği değerlendirilerek ağırlık tercihinde ön plana çıkarılması yerinde olabilir. Operasyonel riske esas tutar, pandemi koşullarında, uzaktan çalışma uygulamaları ya da hastalık nedeniyle işgücünde meydana gelen değişiklikler gibi sebeplerle bir miktar etkilense de özellikle operasyonel riskin ölçümünde kullanılan Temel Gösterge Yönteminin risk bazlı bir yaklaşımı temsil etmekten uzak oluşu nedeniyle ağırlıklandırmada geri planda kalmasının daha uygun olacağı değerlendirilmiştir. Karşı taraf risklerinin görece sınırlı seviyede gerçekleşmesi nedeniyle bu risk sınıfının ağırlığı da sınırlı tutulmuştur. Böylece dört temel risk için yapılan ağırlıklandırma tercihi risk alt grubu içerisinde kredi riski için %30, piyasa riski için %30, operasyonel risk için %20 ve karşı taraf riski için %20 olmuştur. Pandemi öncesi dönem için ise, bu riskler eşit ağırlıklı olarak değerlendirilmiştir. İki dönemin karşılaştırması yapılırken ağırlıklandırma tercihlerinin dönemler arası değişime yansıtacağı tabiidir.

Dönemin belirlenmesi. Diğer bir soru hangi dönemin verilerinin kullanılacağıdır. Analizin amacı pandeminin bankaların üzerindeki etkilerinin belirlenmesi olduğundan karşılaştırma yapabilmek adına pandemi öncesi dönem ile pandemi dönemi eşit uzunlukta sürelerle dikkate alınacaktır. Böylece pandeminin başlangıcından itibaren dört çeyrek verisini kapsayacak şekilde bir tam yılı tamamlamak üzere 2020 yılı ikinci, üçüncü ve dördüncü çeyrekleri ile 2021 yılı ilk çeyreği pandemi dönemini temsil edecek şekilde seçilmiştir. Karşılaştırmada kullanılmak üzere pandemi öncesi dönem ise pandemi etkilerinin

ülkemizde görülmeye başlandığı dönemden geriye dört çeyrek olacak şekilde 2020 yılı ilk çeyreği ile 2019 yılı ikinci, üçüncü ve dördüncü çeyrekleri olarak dikkate alınmıştır. Bu amaçla 2020 yılı dönem kâr/zararından 2020 ilk çeyreği çıkarılmış ve 2021 yılı ilk çeyreği rakamı buna ilave edilmiştir. İlk dönem içinse 2019 yılı sonuçlarına 2020 ilk çeyreği dahil edilmiş ve 2019 yılı ilk çeyreği toplam rakamdan çıkarılmıştır. Bilanço kalemleri dikkate alınırken Nisan-Mart olarak ele alınan bu dönemlerde çıkan raporlardaki verilerin ortalamaları alınmıştır. Böylece hesaplamaaya dahil edilen özkaynaklar, kredi riski, piyasa riski, operasyonel risk ve karşı taraf riski rakamları revize edilmiş bu dönemlere denk gelen dönem sonu bakiyelerinin ortalamalarıdır. Devam eden pandemi sürecinde ilerleyen dönemde yapılacak çalışmalarda karşılaştırılan zaman aralığı bir yıldan uzun bir süre alınarak analize dahil edilebilir.

Verisi kullanılacak bankaların belirlenmesi. Son husus, analize dahil edilecek ve görece sıralamada kullanılacak bankaların tespit edilmesidir. Çalışmanın yapıldığı dönem itibariyle Türk Bankacılık Sisteminde üçü kamu sermayeli mevduat bankası, sekizi özel sermayeli mevduat bankası, ikisi TMSF'ye devredilen banka, on altısı Türkiye'de kurulmuş yabancı sermayeli banka, beşi Türkiye'de şube açan yabancı banka, üçü kamu sermayeli kalkınma ve yatırım bankası, yedisi özel sermayeli kalkınma ve yatırım bankası ve dördü yabancı banka olmak üzere toplamda 48 banka bulunmaktadır (Türkiye Bankalar Birliği). Çalışmanın amaçları açısından değerlendirildiğinde TMSF'ye devredilen bankalar ve Türkiye'de açtıkları şube üzerinden sınırlı kapsamda faaliyet gösteren bankalar analize uygun bulunmamıştır. Ayrıca mevduat bankaları ile yatırım ve kalkınma bankalarının çalışma şekillerindeki farklılık nedeniyle karşılaştırılabilirliklerinin düşük olabileceği değerlendirildiğinden yatırım ve kalkınma bankaları da analize dahil edilmemişlerdir. Yabancı bankalar olarak sınıflandırılan dört bankanın yatırım ve kalkınma bankası şeklinde faaliyet gösterdiği anlaşıldığından bunlar da analize dahil edilmemişlerdir. Böylece analiz kapsamına alınan banka sayısı 27'dir. Değerlendirmeye alınan veriler iki yıllık dönem için toplam 216 adet denetim raporundan temin edilmiştir.

4.2. Modelin uygulanması

Elde edilen veri nominal değerler üzerinden incelenerek dikkate alınan iki dönem arasındaki gelişmeler yorumlanmaya çalışılmıştır. Modele geçmeden hemen önce ortaya koyulan bu çaba pandeminin sektör üzerindeki etkilerini anlamaya yöneliktir. Modelde uygulanan yöntem başarı sıralamasını bankalar bazında ve kendi aralarında vermekte iken sektörün genel anlamda ne şekilde etkilendiğine dair bir bilgi sunmamaktadır. Bu sebeple her iki dönem için nominal değerler üzerinden hesaplanan risk ve getiri durumu Tablo 1'de yer aldığı şekilde ele alınmıştır.

Tablo 1. Pandeminin Bankacılık Sektörü Risk ve Getiri Seviyesine Etkisi

(bin TL)	Getiri	Kredi Riski	Piyasa Riski	Operasyonel Risk	Karşı Taraf Riski	Toplam Risk
Pandemi Öncesi	41.336.343	2.658.269.755	75.782.846	258.020.466	71.473.758	3.063.546.825
Pandemi Dönemi	46.590.951	3.059.701.336	127.551.786	300.946.278	86.677.902	3.574.877.301
Değişim	12,7%	15,1%	68,3%	16,6%	21,3%	16,7%

Tablodan görüleceği üzere, incelemeye konu bankalar özelinde, bankacılık sektörü pandeminin ilk bir yıllık döneminde önceki bir yıla kıyasla kârını %12,7 artırmış, buna karşın risk grupları bazında izlenen artışlar bu oranın üzerinde gerçekleşmiştir.

Modelin uygulanmasında belirlenen amaçlardan yola çıkılarak yapılan varsayımlar göz önüne alınarak incelemeye dahil olan iki dönem için aşağıdaki veriler kullanılmıştır. Tablo 2’de yer alan ortalama öz-kaynak kârlılığı, akış değerini ifade eden ve kâr-zarar tablosundan gelen kârlılık ile stok değerini ifade eden ve bilançodan gelen öz kaynak rakamını bir arada kullanabilmek amacıyla ilgili yılın ortalama öz-kaynağı belirlenerek hesaplanmaktadır. Tabloda yer bulan bu veri Türkiye Bankalar Birliğinin internet sitesinden temin edilmiştir. Riske maruz değer (RMD) rakamları da çeyrekler itibariyle ortalamalardan oluşmaktadır. Bunlarla ilişkilendirilen öz kaynaklar da dönem ortalama değerleridir. Tabloda yer alan rakamlar her bir bankanın ilgili dönem konsolide olmayan finansal tablo dip notlarından elde edilerek hesaplanmıştır.

Tablo 2. Analize Dahil Edilen Veriler

Banka Adı	Pandemi Öncesi: 2019 2.Ç. – 2020 1.Ç.					Pandemi Dönemi: 2020 2.Ç. – 2021 1.Ç.				
	Ortalama Öz kaynak Karlılığı	Kredi RMD / Öz kaynaklar	Piyasa RMD / Öz kaynaklar	Ops. RMD / Öz kaynaklar	Karşı Taraf RMD / Öz kyn	Ortalama Öz kaynak Karlılığı	Kredi RMD / Öz kaynaklar	Piyasa RMD / Öz kaynaklar	Ops. RMD / Öz kaynaklar	Karşı Taraf RMD / Öz kyn
Ziraat B.	0,1076	6,4155	0,3941	0,5621	0,0780	0,0790	5,7351	0,4830	0,4720	0,0865
Halk B.	0,0235	9,2037	0,2766	0,6059	0,1823	0,0027	8,3283	0,4143	0,4941	0,0960
Vakıflar B.	0,1225	8,6153	0,1230	0,6840	0,1970	0,0887	7,5057	0,1940	0,5552	0,2158
Akbank	0,1016	4,6579	0,1149	0,5464	0,3626	0,1152	4,2254	0,1975	0,5604	0,3078
Anadolubank	0,1483	5,2544	0,3665	0,6007	0,0275	0,1217	5,3435	0,3896	0,6255	0,0385
Fibabanka	0,1319	9,5471	0,3769	0,9638	0,3474	0,1347	9,3966	0,3877	1,0279	0,3026
Şekerbank	-0,2815	9,7086	0,0725	1,3143	0,0485	0,0263	9,4014	0,1118	1,1860	0,0271
Turkish B.	0,0046	3,8453	0,0190	0,6034	0,0096	0,0110	4,0222	0,0174	0,6376	0,0089
TEB	0,1174	7,6836	0,1749	0,8814	0,1410	0,0984	6,5617	0,2110	0,8597	0,1630
Türkiye İş B.	0,1081	6,0423	0,1074	0,5345	0,1438	0,1099	5,9065	0,1205	0,5269	0,1292
YKB	0,0852	6,6336	0,0828	0,6187	0,1431	0,1142	6,1382	0,0849	0,6258	0,1530
Alternatifbank	0,0331	11,110	0,1603	0,5028	0,2245	0,0057	11,111	0,0686	0,5274	0,2300
Arap Türk B.	0,1306	4,0724	0,0875	0,4405	0,0004	0,1045	3,4271	0,1343	0,4774	0,0003
Bank of China	0,1407	1,1885	0,0135	0,1591	0,0175	0,0751	1,2717	0,0211	0,3101	0,0047

Banka Adı	Pandemi Öncesi: 2019 2.Ç. – 2020 1.Ç.					Pandemi Dönemi: 2020 2.Ç. – 2021 1.Ç.				
	Ortalama Özkaynak Karlılığı	Kredi RMD / Özkaynaklar	Piyasa RMD / Özkaynaklar	Ops. RMD / Özkaynaklar	Karşı Taraf RMD / Özkaynaklar	Ortalama Özkaynak Karlılığı	Kredi RMD / Özkaynaklar	Piyasa RMD / Özkaynaklar	Ops. RMD / Özkaynaklar	Karşı Taraf RMD / Özkaynaklar
Burgan Bank	0,0602	7,9993	0,0868	0,5887	0,3020	-0,1188	8,3222	0,1883	0,6962	0,2596
Citibank	0,3109	3,1289	0,0926	0,6755	0,0184	0,2455	2,7820	0,0916	0,6754	0,0156
Denizbank	0,0816	6,6062	0,0637	0,6465	0,1445	0,0995	6,0832	0,1974	0,6676	0,1724
Deutsche Bank	0,1706	2,7196	0,0626	0,5921	0,0210	0,1233	2,0666	0,0161	0,6239	0,0045
HSBC Bank	0,1464	6,1226	0,3764	0,8911	0,5157	0,1549	6,9548	0,4772	0,8891	0,3002
ICBC Turkey	0,0870	11,292	0,1184	0,5879	0,0969	0,0343	12,308	0,4045	0,6627	0,0892
ING Bank	0,1569	4,6825	0,0256	0,7458	0,2466	0,0585	4,5183	0,0232	0,7929	0,2374
MUFG Bank	0,1500	4,8402	0,1937	0,4161	0,0332	0,1477	4,9672	0,1286	0,4885	0,0301
Odea Bank	0,0304	6,7223	0,3013	0,8269	0,4297	0,0429	6,6742	0,3222	0,7673	0,8434
QNB F.bank	0,1746	8,2058	0,2173	0,8229	0,3244	0,1315	7,6763	0,2285	0,8258	0,3368
Rabobank	0,2474	1,2930	0,0013	0,2712	0,0092	-0,0250	0,8739	0,0038	0,3056	0,0019
Turkland Bank	-1,0202	8,1499	0,1862	1,3214	0,0737	0,0398	4,5479	0,0588	0,5483	0,1793
Garanti Bankası	0,1152	5,6566	0,2021	0,7498	0,1033	0,1166	5,7023	0,2797	0,7744	0,1764
İlişki Yönü	Maks.	Min.	Min.	Min.	Min.	Maks.	Min.	Min.	Min.	Min.
Ağırlık	0,5000	0,1250	0,1250	0,1250	0,1250	0,5000	0,1500	0,1500	0,1000	0,1000

Tabloda yer alan verilerin bir matris oluşturduğu düşünüldüğünde TOPSİS yönteminin ilk adımında oluşturulan karar matrisini verecektir. Bu matristen yola çıkarak normalizasyon gerçekleştirilerek aşağıda Tablo 3'te sunulan iki matrise ulaşılır.

Tablo 3. Normalize Edilmiş Karar Matrisleri

Pandemi Öncesi					Pandemi Dönemi				
0,0855	0,1794	0,3835	0,1506	0,0711	0,1449	0,1676	0,3801	0,1335	0,0703
0,0187	0,2574	0,2692	0,1623	0,1663	0,0050	0,2434	0,3260	0,1398	0,0781
0,0973	0,2410	0,1197	0,1833	0,1798	0,1627	0,2193	0,1526	0,1570	0,1755
0,0807	0,1303	0,1118	0,1464	0,3308	0,2113	0,1235	0,1554	0,1585	0,2503
0,1178	0,1470	0,3566	0,1609	0,0251	0,2231	0,1562	0,3066	0,1769	0,0313
0,1048	0,2670	0,3667	0,2582	0,3170	0,2470	0,2746	0,3050	0,2907	0,2460
-0,2235	0,2715	0,0706	0,3521	0,0442	0,0483	0,2747	0,0880	0,3355	0,0220
0,0036	0,1075	0,0184	0,1616	0,0088	0,0202	0,1175	0,0137	0,1803	0,0073
0,0932	0,2149	0,1702	0,2361	0,1286	0,1805	0,1918	0,1660	0,2432	0,1325
0,0858	0,1690	0,1045	0,1432	0,1312	0,2015	0,1726	0,0949	0,1490	0,1050
0,0676	0,1855	0,0806	0,1658	0,1306	0,2095	0,1794	0,0668	0,1770	0,1244
0,0263	0,3108	0,1560	0,1347	0,2049	0,0105	0,3247	0,0539	0,1492	0,1871
0,1037	0,1139	0,0851	0,1180	0,0004	0,1916	0,1002	0,1057	0,1350	0,0002
0,1118	0,0332	0,0132	0,0426	0,0159	0,1377	0,0372	0,0166	0,0877	0,0038
0,0478	0,2237	0,0844	0,1577	0,2755	-0,2179	0,2432	0,1482	0,1969	0,2111
0,2469	0,0875	0,0901	0,1810	0,0168	0,4503	0,0813	0,0721	0,1910	0,0127
0,0648	0,1848	0,0620	0,1732	0,1318	0,1824	0,1778	0,1553	0,1888	0,1402
0,1355	0,0761	0,0609	0,1586	0,0192	0,2261	0,0604	0,0127	0,1765	0,0036
0,1162	0,1712	0,3663	0,2387	0,4705	0,2840	0,2032	0,3755	0,2515	0,2441
0,0691	0,3158	0,1152	0,1575	0,0884	0,0630	0,3597	0,3183	0,1875	0,0726
0,1246	0,1310	0,0249	0,1998	0,2250	0,1072	0,1320	0,0182	0,2243	0,1931
0,1191	0,1354	0,1885	0,1115	0,0303	0,2708	0,1452	0,1012	0,1382	0,0245
0,0241	0,1880	0,2932	0,2216	0,3920	0,0787	0,1950	0,2535	0,2170	0,6858
0,1386	0,2295	0,2114	0,2205	0,2960	0,2410	0,2243	0,1798	0,2336	0,2739
0,1965	0,0362	0,0012	0,0726	0,0084	-0,0459	0,0255	0,0030	0,0865	0,0016
-0,8102	0,2279	0,1812	0,3540	0,0673	0,0731	0,1329	0,0463	0,1551	0,1458
0,0915	0,1582	0,1967	0,2009	0,0942	0,2137	0,1666	0,2201	0,2191	0,1435

Normalize edilmiş matrisler elde edildikten sonra her bir yıl için kriter bazında belirlenen ağırlıklarla çarpılmıştır. Çarpım işleminden sonra her bir yıl için kriter bazında maksimum ve minimum değerler belirlenip kriterin yönü de dikkate alınarak pozitif ideal çözüm ve negatif ideal çözümler belirlenecektir. Yıllar bazında rakamlara Tablo 3'ten ulaşılabilir.

Tablo 4. Yıllar Bazında Pozitif ve Negatif İdeal Çözümler

Pandemi Öncesi	Pozitif	0,1234	0,0395	0,0479	0,0443	0,0588
Pandemi Öncesi	Negatif	-0,4051	0,0042	0,0002	0,0053	0,0000
Pandemi Dönemi	Pozitif	0,2251	0,0540	0,0570	0,0335	0,0686
Pandemi Dönemi	Negatif	-0,1090	0,0038	0,0005	0,0086	0,0000

Bu aşamadan sonra ideal çözümlere olan Öklid uzaklıklar belirlenmiştir. Ardından alternatifler bazında pozitif ve negatif ideal çözüme uzaklık bazında ideal çözüme yakınlık hesaplanmış ve çıkan sonuçlarla alternatifler arasında sıralamaya gidilmiştir. TOPSİS yönteminin uygulanmasıyla ulaşılan sonuçlara Tablo 5'te yer verilmiştir.

Tablo 5. TOPSİS Analizi Sonuçları

Banka Adı	Grup	Pandemi Öncesi	Sıra	Pandemi Dönemi	Sıra	Sıra Değişimi
Ziraat Bankası	Kamu	0,8233	16	0,5422	17	Olumsuz
Halk Bankası	Kamu	0,7697	24	0,3605	25	Olumsuz
Vakıflar Bankası	Kamu	0,8425	10	0,5743	15	Olumsuz
Akbank	Özel	0,8245	14	0,6425	9	Olumlu
Anadolubank	Özel	0,8525	9	0,6520	7	Olumlu
Fibabanka	Özel	0,8187	18	0,6610	6	Olumlu
Şekerbank	Özel	0,5557	26	0,4298	20	Olumlu
Turkish Bank	Özel	0,7715	23	0,4148	23	Sabit
TEB	Özel	0,8382	13	0,5996	14	Olumsuz
Türkiye İş Bankası	Özel	0,8406	12	0,6373	11	Olumlu
YKB	Özel	0,8238	15	0,6480	8	Olumlu
Alternatifbank	Yabancı	0,7776	22	0,3751	24	Olumsuz
Arap Türk Bankası	Yabancı	0,8629	7	0,6314	12	Olumsuz
Bank of China Turkey	Yabancı	0,8742	4	0,5678	16	Olumsuz
Burgan Bank	Yabancı	0,7980	21	0,1573	27	Olumsuz
Citibank	Yabancı	0,9609	1	0,9533	1	Sabit
Denizbank	Yabancı	0,8214	17	0,6048	13	Olumlu

Banka Adı	Grup	Pandemi Öncesi	Sıra	Pandemi Dönemi	Sıra	Sıra Değişimi
Deutsche Bank	Yabancı	0,8915	3	0,6838	4	Olumsuz
HSBC Bank	Yabancı	0,8176	20	0,7038	3	Olumlu
ICBC Turkey	Yabancı	0,8186	19	0,4283	21	Olumsuz
ING Bank	Yabancı	0,8688	6	0,5112	18	Olumsuz
MUFG Bank	Yabancı	0,8706	5	0,7364	2	Olumlu
Odea Bank	Yabancı	0,7622	25	0,4275	22	Olumlu
QNB Finansbank	Yabancı	0,8592	8	0,6703	5	Olumlu
Rabobank	Yabancı	0,9525	2	0,3535	26	Olumsuz
Turkland Bank	Yabancı	0,0976	27	0,4685	19	Olumlu
Garanti Bankası	Yabancı	0,8408	11	0,6420	10	Olumlu

Tablo 5'ten görülebileceği üzere, pandemi döneminde sektörde risk-getiri bakış açısıyla yapılacak bir değerlendirmede bankalar arasındaki sıralama bir önceki yıla göre oldukça değişmektedir. Tablonun son sütununda yer alan sıra değişimi pek çok banka için sıralamanın ciddi şekilde değiştiğini göstermektedir. Özsermaye kârlılığı, özsermayeye göre risklilik seviyesi ile birlikte değerlendirildiğinde, örneğin Rabobank'ın pandemi öncesinde diğer bankalara göre üst sıralardaki konumu pandeminin ilk bir yıllık döneminde değişmiş, banka görece üst sıralardaki yerini koruyamamıştır.

Her bir banka bazında pandemi dönemi performansı ayrı ayrı yorumlanabileceği gibi tablodan daha genel sonuçlara ulaşmak da mümkündür. Buna göre, kamu sermayeli bankaların pandemi koşullarıyla pandemi öncesinde sıralamadaki yerlerinden daha düşük bir konuma geriledikleri görülmektedir. Kamu bankalarında izlenen bu gerileme üç bankadan ikisinde birer sıra ile sınırlıyken bir bankada beş sıra gerileme yaşandığı görülmektedir.

Özel sermayeli mevduat bankaları için ise farklı bir durum söz konusudur. Bu gruptaki sekiz bankadan altısının pandemi yılında daha üst bir sıraya taşındığı, kalan iki bankadan birinin sıralamadaki yerinin değişmediği ve yalnızca bir banka için sıralamanın daha alt konumda gerçekleştiği görülmektedir. Sıralamada gerileme yaşayan tek banka ise yalnızca bir sıra düşüş yaşamıştır. Özellikle Fibabanka'da gözlenen yükseliş dikkat çekicidir. Pandemi öncesinde 18. sırada olan banka 6.'lığa kadar yükselmiştir.

Pandeminin olumsuz etkilerinin daha ziyade yabancı sermayeli banka grubunda görüldüğünü söylemek yanıltıcı olmayacaktır. Bu gruptaki bankalardan biri sıralamadaki yerini korurlarken sekiz adedi bankalar arasındaki sıralamada daha düşük bir basamağa gerilemek durumunda kalmıştır. Bu grupta yedi bankanın sıralamada daha iyi bir konuma geldiği görülmüş olup bunlardan HSBC Bank'ta görülen artış dikkat çekicidir. Rabobank, ING Bank, Bank of China Turkey'deki düşüşler dikkat çekicidir.

Sonuç olarak, Türk bankacılık sisteminde pandemi yılında risk-getiri bakış açısıyla bankaların sektördeki sıralamalarının değiştiği, banka grupları bakımından yabancı sermayeli bankalarda bu etkilerin daha dramatik olduğu anlaşılmıştır.

5. SONUÇ

Bankaların başarı sıralamalarını farklı şekillerdeki kriterlerle ele alan önceki çalışmaların yanında bu çalışmada risk-getiri bakış açısıyla kriterler arasında sermaye yeterlilik oranı hesaplamasında kullanılan ana risk kategorilerine yer verilmiştir. Çalışma sonucunda, pandemiden ilk yılda bir önceki bir yıllık döneme kıyasla yabancı sermayeli bankaların daha fazla etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç literatürde pandeminin bankacılık sektörü üzerindeki etkisini araştıran benzer bir çalışmaya rastlanılmadığından karşılaştırılabilir değildir. Bununla birlikte, bu çalışmada literatürdeki diğer çalışmalarda da yoğun olarak tercih edildiği gibi kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesinde subjektif yöntemlerden yararlanılmış ancak eşit ağırlıklandırma yerine araştırmacının inisiyatifinde bir ağırlıklandırmaya gidilmiştir. Hem kullandığı kriterler hem de pandemi ile ilişkili dönem tercihi ile çalışmanın özgün bir nitelikte olması amaçlanmıştır.

Her ne kadar bankacılık sektörünün genel olarak ne şekilde etkilendiğine ilişkin bilgi verme amacı taşımasa ve tespit edilen etkilerin kök nedenlerinin analizi maksadıyla yapılmasa da TOPSİS yöntemi banka gruplarını karşılaştırma ve bu karşılaştırmayı yaparken risklilik ve getiri kriterlerini bir arada değerlendirme açısından faydalı sonuçlar sunmaktadır. Yıllar itibarıyla, seçilen kriterler üzerinden banka performansında gözlenen değişikliklerin nedenlerini tamamen pandemi koşullarına bağlamak mümkün değilse de çalışma yöntemi zaman geçtikçe pandemi öncesi ve sonrası dönemi yıl bazında daha uzun bir zaman aralığı seçerek benzer analizlerin yapılmasını araştırmacılar açısından mümkün kılacaktır.

KAYNAKÇA

- Alsu, E., Taşdemir, A., Kallo, Z., (2018). Katılım Bankalarının Performanslarının Değerlendirilmesi: Topsis Yöntemi ile Uluslararası Karşılaştırma, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(1), 303-316, DOI:10.21547/jss.342372.
- Apan, M. (2020). Kamu Sermayeli Ticaret Bankalarının Finansal Performans Ölçümü: Entropi, TOPSIS ve GİA Yöntemleri ile Bir Uygulama. *Ekonomi, İşletme ve Yönetim Dergisi*, 4(2), 137-157.
- Ayaydın, H., Çam, A. V., Pala, F. ve Sarı, Ş. (2018). Türk Bankacılık Sektöründe Performans Değerlendirmesi: Ahs Ve Topsis Yöntemleri Uygulaması. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 7(13), 51-64.
- Balioti, V., Tzimopoulos, C. ve Evangelides, C. (2018). Multi-Criteria Decision Making Using TOPSIS Method Under Fuzzy Environment. Application in Spillway Selection. *Proceedings*, 2(637); doi:10.3390/proceedings2110637.
- Bozdoğan, T., Odabaş, A., Shegiwal, A. H. (2021). Analysis of Financial Performance of Foreign Banks Having Branches in Turkey by TOPSIS and ELECTRE Methods. *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 5(2), 1049-1067.
- Daver, G. (2020). TOPSIS Yöntemiyle Banka Performans Analizi: CAMELS Bileşenleri Temelinde Bir Önerme. *BAUNSOBED*, 23(43), 181-198.
- Dikici, Y. (2018). Katılım Bankaları İle Mevduat Bankalarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi İle Karşılaştırılması. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 117-125.
- Dursun, G. D., Bozkır, B. (2018). Türkiye’de Faaliyet Gösteren Ticari Bankaların Aktif Kalitesinin TOPSIS Yöntemi İle Ölçümü. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 243-258.
- Eren, S. A. ve Çelik, İ. E. (2020). Finansal Performansın Ölçülmesinde TOPSIS Yönteminin Kullanımı: Türk Bankacılık Sektörü Uygulaması. *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 171-180.
- Esmer, Y. ve Bağcı, H. (2016). Katılım Bankalarında Finansal Performans Analizi: Türkiye Örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 17-30.
- Gazel, Y. H., Altınırnak, S., Karamaşa, Ç. (2021). Türkiye’de Faaliyet Gösteren Ticari Bankaların Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerine Göre Performanslarının Sıralanması. *Sosyoekonomi*, 29(48), 161-180.
- Gül, Y. (2021). Entropiye Dayalı TOPSIS Yöntemi ile Bankaların Performans Değerlendirmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIV(1), 1-26.
- Gülençer, S. (2020). Türkiye’deki Mevduat Bankalarının Topsis Ve Vikor Yöntemleriyle Analizi. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1(1), 1-22.
- Gülsün, B. ve Ergoğmuş, K. N. (2021). Bankacılık Sektöründe Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi ve Bulanık TOPSIS Yöntemleri ile Finansal Performans Değerlendirmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 25(1), 1-15.
- Gözkonan, Ü. H. ve Küçükbay, F. (2019). Katılım Bankaları İle Geleneksel Bankaların ÇKKY Yöntemleri İle Performans Değerlendirilmesi: TOPSIS Ve Gri İlişkisel Analiz Yöntemleri İle Karşılaştırmalı Analiz. *2019(25)*, 71-94.
- Kahraman, A. ve Gacar, A. (2019). Türkiye’deki En Değerli Bankaların Marka Performansları ve Finansal Performanslarının Karşılaştırılması, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 19-34.
- Kandemir, T. ve Karataş, H. (2016). Ticari Bankaların Finansal Performanslarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile İncelenmesi: Borsa İstanbul’da İşlem Gören Bankalar Üzerine Bir Uygulama (2004-2014). *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(7), 1766-1776.
- Karakaya, A. (2020). Bulanık Karar Verme Yaklaşımıyla Katılım Bankaları Finansal Performansı. *UIİİD-IJEAS*, 2020 (Prof. Dr. Talha USTASÜLEYMAN Özel Sayısı), 99-122.

- Kaygusuz, Ö., Ersoy, Ö., Bozdoğan, D. (2020). CAMELS Değerlendirme Sistemiyle Bankaların Finansal Performanslarının TOPSİS Yöntemiyle Analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 67-95.
- Kendirli, H., Kendirli, S. ve Aydın, S. (2019). Küresel Kriz Çerçevesinde Katılım Bankalarının ve Ticari Bankaların Mali Performanslarının TOPSİS Yöntemiyle Analizi. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(1), 137-154.
- Olson, D. L. (2004). Comparison of Weights in Topsis Models. *Mathematical and Computer Modelling*, 40(2004), 721-727.
- Ova, A. (2021). Analyzing Financial Performance of Turkish Deposit Banks Using Topsis Method. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (45), 1-13.
- Özkan, G. (2017). Türkiye’de Halka Açık Özel Sermayeli Ve Kamu Sermayeli Ticaret Bankaları’nın Performansları’nın TOPSİS (TOPSIS) Yöntemi İle Analizi. *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 1(1), 47-59.
- Özkan, G. ve Deliktaş, E. (2020). Banka Performanslarının TOPSİS Yöntemiyle Analizi. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 31-40.
- Özkan, T. (2019). BİST’te İşlem Gören Mevduat Bankalarının TOPSİS Yöntemiyle Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 815-835.
- Özkan, T. (2020). Türk Bankacılık Sektöründe Finansal Performans Ölçmede TOPSIS Yönteminin Kullanımı: Katılım Bankaları Üzerine Bir Uygulama. *Maliye ve Finans Yazıları*, 2020(113), 47-64.
- Parmaksız, S. ve Özdemir, O. (2021). Çok Kriterli Karar Verme Tekniklerinin Bankacılık Oran Analizinde Kullanılması Üzerine Bir Araştırma. *Bankacılık ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 65-93.
- Roszkowska, E. (2011). Multi-Criteria Decision Making Models By Applying The Topsis Method To Crisp and Interval Data. Trzaskalik T., Wachowicz T. (ed.). *Multiple Criteria Decision Making ‘10-11*, Katowice.
- Sarı, T. (2020). Banka Performans Ölçümünde Topsis Ve Promethee Yöntemlerinin Karşılaştırılması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(1), 103-122, DOI: 10.16951/atauniiibd.480238.
- Salur, M. N. ve Cihan, Y. (2020). Comparison of Financial Performances of Banks by Multi Criteria Decision Making Methods: The Case of Turkey. *The Eurasia Proceedings of Educational & Social Sciences (EPESS)*, (19), 41-49.
- Taşabat, S., Cinemre, N. ve Şen, S. (2015). Farklı Ağırlıklandırma Tekniklerinin Denendiği Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Türkiye’deki Mevduat Bankalarının Mali Performanslarının Değerlendirilmesi. *Social Sciences Research Journal*, 4(2), 96-110.
- Tetik, N. ve Şahin, A. (2020). Katılım Bankalarının Finansal Performans Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(2), 293-314, DOI: 10.16951/atauniiibd.439927.
- Türkiye Bankalar Birliği. İstatistiki Raporlar. 31 Temmuz 2021 tarihinde <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59> adresinden alınmıştır.
- Tzeng, G.H. ve Huang J.J. (2011). *Multiple Attribute Decision Making: Methods and Applications*. New York: CRP Press.
- Uludağ, A. S. ve Ece, O. (2018). Türkiye’de Faaliyet Gösteren Mevduat Bankalarının Finansal Performanslarının TOPSİS Yöntemi Kullanılarak Değerlendirilmesi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 55 (637), 49-80.
- Vergili, G. (2018). BİST’te İşlem Gören Bankaların TOPSİS Yöntemiyle Performanslarının Değerlendirilmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 95-112.

Yağlı, İ. (2020). Multi-Criteria Financial Performance Analysis of Turkish Participation Banks. *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 4(3), 861-873.

Yalçınır, D. ve Karaatlı, M. (2018). Mevduat Bankası Seçimi Sürecinde Topsis Ve Electre Yöntemlerinin Kullanılması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 401-423.

Yamaltdinova, A. (2017). Kırgızistan Bankalarının Finansal Performanslarının TOPSİS Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *International Review of Economics and Management*. 5(2), 68-87.

Yetiz, F. (2021). TOPSİS Yöntemi ile Türk Katılım Bankalarının Performans Analizi ve Bankacılıkta Risk Yönetim Politikalarının Önemi. *Uygulamalı Ekonomi ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 121-138.

Yılmaz, N. (2020). Türkiye'deki Özel Bankaların TOPSİS Yöntemiyle Performans Analizi. *Social Sciences Research Journal*, 9(2), 1-13.

FINANSAL HİLELERİN TESPİT EDİLMESİNDE KULLANILAN VERİ MADENCİLİĞİ YÖNTEMLERİ VE BORSA İSTANBUL'DA BİR UYGULAMA¹

Makale Bilgileri

Makale Geliş Tarihi : 04.02.2022
Makale Kabul Tarihi : 07.04.2022
Makale Türü : Araştırma
DOI Numarası : 10.55322/mbakis.1068503

Dr. Öğr. Üyesi. İsa KILIÇ*
Dr. Öğr. Üyesi Servet ÖNAL**

Bibliyografik Bilgiler

Kılıç, İ., & Önal, S., (2022). “Finansal hilelerin tespit edilmesinde kullanılan veri madenciliği yöntemleri ve Borsa İstanbul’da bir uygulama” *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi* (Yıl: 2022, Sayı : 67, Sayfa : 181-208) <https://doi.org/10.55322/mbakis.1068503>

ÖZ

Bağımsız denetimden geçmiş, makul bir düzeyde güvence almış işletmeler ile ilgili yaşanan finansal skandallar, bu işletmelerin yayınlamış olduğu finansal raporların doğruluğunun ve güvenilirliğinin tartışılmasında etkili olmuştur. Finansal raporların tartışılması da bilgi kullanıcılarının alacağı kararlarda tereddüt yaşamalarına sebep olmuştur. Bu araştırmanın temel amacı da bilgi kullanıcılarının tereddütlerini gidermek ve finansal tablolarda oluşması muhtemel finansal hile riskini belirli bir güvence düzeyinde tahmin edebilmek amacıyla bir model geliştirmektir. Belirlenen amaç doğrultusunda araştırmada 2012-2019 yılları arasında Borsa İstanbul’da faaliyet gösteren 144 işletmenin bağımsız denetim raporları ile finansal tablolarından elde edilen veriler kullanılmıştır. 48’i Yakın İzleme Pazar’ı, 96’sı da Yıldız Pazar ve Ana Pazar gruplarında bulunan işletmelerin finansal tablolarından elde edilen ve alan yazında da finansal hilelerinin tespitinde kabul gören oranlar, veri madenciliği uygulamalarından olan yapay sinir ağı yöntemi kullanılarak analiz edilmek suretiyle bir yapay sinir ağı modeli geliştiril-

¹ Bu makale, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi SBE’de Dr. Öğr. Üyesi Servet ÖNAL danışmanlığında İsa KILIÇ tarafından yazılan doktora tezinden uyarlanmıştır.

* İskenderun Teknik Üniversitesi, İskenderun MYO, Muhasebe ve Vergi, isa.kilic@iste.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7406-2245>

** Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme, servetonal@osmaniye.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5452-6938>

miştir. Geliştirilen model, finansal tablolardaki hile riskini %88,89 oranında doğru tahmin ederek başarılı bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Araştırma sonuçları, geliştirilen modelin, işletmelerin finansal hile riski taşıyıp taşımadığına ilişkin olarak finansal bilgi kullanıcılarının kararlarında fayda sağlayacağı yönünde değerlendirilmiştir. Modelin parametrelerinin kullanımının, bilgi kullanıcılarının yatırım yapacağı işletmeler hakkında finansal hile riski taşıyıp taşımadığı ile ilgili güçlü bir güvence vereceği ve bilgi kullanıcılarına faydalı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Tablo, Finansal Hile Riski, Finansal Hile Riskinin Tespiti, Yapay Sinir Ağları

Jel Kodu: M41, M42

DATA MINING METHODS USED TO DETERMINE FINANCIAL FRAUDS AND AN APPLICATION IN BORSA ISTANBUL

ABSTRACT

Financial scandals experienced in world and in our country regarding businesses that have been independent audited and received reasonable level of assurance have been effective in discussing accuracy and reliability financial reports issued these companies. Discussion of data included in financial table caused hesitation table users in their decisions. In study, a model has been developed in order to eliminate hesitation table users and to predict financial table fraud that has occurred or may occur in financial table certain level of assurance. As data in our research; independent audit reports of 144 businesses operating in Borsa Istanbul between 2012-2019 and data obtained from financial tables are used. Datas obtained from financial table of enterprises, 48 of which are in close watch market and 96 which are in star market, main market groups and datas used detection of financial table fraud in literature are analyzed using method of artificial neural networks, one of data mining applications, and subsequently artificial neural network model was developed. Developed model has revealed successful result by correctly estimating the fraud risk in financial table at rate of 88,89 %. Results of research have been evaluated developed model will be beneficial in decisions of information users regarding whether companies carry risk financial report fraud or not. It has been concluded that by using the parameters of model, it will give strong assurance about whether there is risk of financial reporting fraud about enterprises that information users will invest and will be beneficial to information users.

Keywords: Financial Statement, Risk of Financial Fraudging, Detection of Financial Fraudging, Artificial Neural Networks

Jel Code: M41, M42

1. GİRİŞ

Sertifikalı Hile Araştırmacıları Birliği (Association of Certified Fraud Examiners /ACFE)'nin 2020 yılı Nisan ayında hile ve suistimalleri önlemek amacıyla yayınlamış olduğu raporuna göre, 125 ülkede yaşanan 2504 hileli vakanın toplam 3,6 milyon dolardan fazla gelir kaybına neden olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca işletmelerin tümünün; her yıl ortalama gelirlerinin %5'ini hileli işlemlerden dolayı kaybettiklerini raporlamıştır. ACFE işletmelerde yapılan hileli işlemlerin çalışanlar ve yöneticiler tarafından farklı şekillerde yapıldığını, çalışanların daha çok varlıkların kötüye kullanılması yolu ile yöneticilerin ise finansal raporlama yolu ile hileli işlemlerde bulunduğunu ifade etmiştir.

Çalışanların; varlıkların kötüye kullanılması şeklinde başvurduğu hileli işlemlerin, hileli finansal raporlamaya görece daha fazla rastlanılsa da işletmeler için kayıpları daha düşüktür. Ancak yöneticiler tarafından yapılan ve çoğu zaman hileli finansal raporlama şeklinde karşımıza çıkan hileli işlemler, işletmeler için daha büyük kayıplara sebep olmuştur.

Alanyazın incelendiğinde; kökeni 18. yy'a kadar uzanan hileli finansal raporlama skandalları ile ilgili çalışmalar, 2000'li yılların başından bu yana birçok skandalın yaşanması ile hız kazanmıştır. Bu skandallardan ABD'de Enron, İtalya'da Parmalat, Çin'de Sino Forest, Türkiye'de İmar Bankası en çok bilinenleridir. Anılan bu işletmelerin tümünün bir bağımsız denetimden geçmiş olması ise bilgi kullanıcıları tarafından bağımsız denetim kapsamının ve mevzuatının yeniden tartışılmasına sebep olmuştur. Daha sonra yaşanan skandalların da etkisiyle hem dünyada hem de ülkemizde hileli finansal raporlamaların önüne geçmek ve bağımsız denetimin kalitesini artırıp bilgi kullanıcılarına şeffaf bilgiyi sunabilmek için birçok yasal/idari düzenlemeler yapılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'inde 2002 yılında çıkarılan Sarbanes Oxley yasası (Sarbanes Oxley Act/SOA), uluslararası denetim standartları, ülkemizde çıkarılan Türk Ticaret Kanunu bu düzenlemelere örnek olarak verilebilir.

Yapılan yeni düzenlemelerle, geleneksel denetim yöntemlerine yenileri eklenerek bağımsız denetimin çerçevesi genişletilmiş ve 6102 sayılı TTK ile kriterlere uyan işletmeler zorunlu denetime tabi tutulmuştur. Ancak anılan skandallar; geleneksel denetim yöntemlerinin hileli finansal raporlamaları tespit etmekte yetersiz kalma durumu, yeni önlemler alınması gerektiği kanaatini oluşturmuştur. Ayrıca hile yapıldıktan sonra tespit edilse dahi; muhtemel zararların telafisi için çok geç kalınmış olabilmektedir. Bu nedenle gerçekleşmeden önce hileli işlemin önüne geçilmesinin önemi ortaya çıkmıştır.

Finansal tablo hilelerinin tespit edilmesi ile ilgili alanyazın incelendiğinde veri madenciliği yöntemlerinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Veri madenciliği yöntemlerini kullanan araştırmacıların çoğu; finansal tablo hilelerinin tespit edilmesinde Kara ve Özcan, 2020; Jan, 2018; Omar ve Johari, 2017; Chen, 2016; Uğurlu, 2011; Ata ve Seyrek, 2009; Kaminski, 2004) yapay sinir ağlarının, veri madenciliğinin diğer yöntemlerine nazaran daha başarılı sonuçlar elde ettiğini ifade etmişlerdir. Bu araştırmacıların finansal tablo hilelerinin yapay sinir ağları ile tespit edilmesinde; işletmelerin finansal tablolarından elde edilen oranları, bağımsız değişken olarak kullandıkları görülmüştür. Ancak kullanılan oranlar içerisinde; finansal tablo hilelerinin tespit edilmesinde kullanılan bir standardın olmadığı, önceki modellerden ve araştırmalardan esinlenerek bazı araştırmalarda likidite, bazısında finansal yapı, bazısında da kârlılık oranlarının ağırlıklı olarak kullanıldığı görülmüştür. Yapılan bu araştırmada; veri madenciliği yöntemlerinden olan yapay sinir ağları yöntemi ve bağımsız değişken olarak da alanyazında kabul görmüş olan

likidite, faaliyet, kârlılık, finansal yapı oranları kullanılmıştır. Böylece ileride gerçekleşme ihtimali olan hileli finansal raporlamaların önceden tespit edilebilmesine yönelik bir model geliştirilmiştir.

2. FİNANSAL HİLE

ACFE (2020)'nin raporunda hile kavramı “*bir kişinin mal varlığını artırmak için mesleğini kullanarak çalışmakta olduğu işyerinin varlıklarını ve kaynaklarını bilerek kötüye kullanması ve bunları suiistimal etmesi*” şeklinde ifade edilmiştir. KGK'nin yayınlamış olduğu BDS 240'ta hile kavramı “*Yönetim, üst yönetimden sorumlu olanlar, çalışanlar veya üçüncü taraflardan bir veya birden fazla kişinin, haksız veya yasalara aykırı bir menfaat elde etmek amacıyla yaptığı aldatma içeren kasıtlı eylemleridir*” şeklinde tanımlanmaktadır.

Bu tanımlar birbirine tamamen benzemekte ve dikkatimizi çekecek hususun işletmelere karşı hile yapabilecek tarafların işletme çalışanları ve yöneticiler/üst yönetim şeklinde ayrı ayrı belirtilmiş olmalarıdır. Burada aslında kastedilen durum, çalışanların yapabileceği hileler ile üst yöneticilerin yapacağı hilelerin birbirinden farklı olmasıdır. Bir diğer dikkat çeken husus ise hile yapan tarafların bu eylemini bilerek isteyerek karşı tarafa zarar vermek için yapmasıdır. Alanyazında finansal anlamda yapılan hilelerin finansal hile türleri olarak değerlendirilmekte olup *yolsuzluk, varlıkların yanlış kullanımı ve finansal tablo hileleri* olarak kabul edilmektedir.

Yolsuzluk suçu, konuları itibari ile mal ve hizmet sunanlar ile örtülü anlaşma yapabilecek yetkisi olan çalışanların karışabileceği bir suçtur. Yolsuzluk yapan çalışan, bir sözleşmenin yapılması teklifini sunabilir, satıcıları onaylayabilir, ödemeleri yapmaya yetkili olabilir, fatura vb. düzenleyebilir (Coenen, 2008, s. 91). Varlıkların kötüye kullanımı, onların çalınması veya amacının dışında usulsüz bir şekilde kullanımınıdır. Varlıkların usulsüz kullanımı, varlıkların işletmedeki bir veya birkaç çalışana amaç dışı aktarılmasıdır. Varlıkların kötüye kullanımı, genellikle işletme çalışanlarının veya işletme içinden başkalarının varlıkları çalması şeklinde gerçekleşir. Bu tür yolsuzluklar finansal tablo tutarlarına oranla küçük ve önemsizdir (Güredin, 2014, s. 134). Hileli finansal raporlamalar, işletmelerin finansal durumunun ve faaliyet sonuçlarının kasıtlı bir şekilde yanlış sunulması veya finansal tablolardaki miktarların kasıtlı bir gaye güdülerek başta kredi verenler ve yatırımcılar ile finansal bilgi kullanıcılarının aldatılması ve yanlış yönlendirilmesidir (Zabihollah, 2005, s. 279). Finansal tablo hilesine neden olabilecek üç yöntem bulunmaktadır. Bu yöntemler; muhasebe sistemi ile oynamak, muhasebe ve muhasebe sistemi dışındaki yollara başvurmak şeklindedir (Ata, Uğurlu ve Altun, 2009, s. 216). Hileli finansal raporlamada fırsatlar, diğer hile türlerinde olduğu gibi daha çok zamanla ortaya çıkar. Genel olarak bu olanaklar, şirket içindeki kontrol işlevi yeterli olmadığında ortaya çıkabilir. Şirket içindeki kontrol işlevlerinin, hilenin belirlenmesini garanti etmez, kontrol işlevinin etkili yanıt vermesi de gerekmektedir (Çıtak, 2009, s. 19). Bu hile eylemlerini yapabilmek için işletmeye ait önemli finansal bilgilere sahip olabilme ve onların yapıldığı muhasebe kayıtlarına erişebilme imkânı gereklidir. Gerekli olan bu imkânlar da şirketin üst düzey yöneticilerinde bulunmaktadır. Yapılan her bir hile eyleminin işletmelere bir maliyeti vardır. Tespit edilen ve raporlanan hileli işlemlerin maliyeti hesaplanabilirken tespit edilemeyen hileli işlemlerin maliyeti sonsuza kadar ekonomik bir kayıp olarak kalmaktadır.

Birçok hile eylemi ortaya çıkartılmadığından veya çıkartılsa da rapor edilemediğinden zararlarını tespit etmek mümkün olmamaktadır. Ayrıca oluşan parasal zararın dışında, verimlilik, iş kaybı, işsizlik, yasal

işlemler, moral bozukluğu vb. zararlarda göz önünde bulundurulmalıdır (Bozkurt, 2016, s. 5). ACFE'nin yapmış olduğu araştırmalara göre; her yıl, işletmeler gelirlerinin yaklaşık %5'ini hileli işlemlerden dolayı kaybetmektedir. ACFE'nin 2020 yılı raporuna göre 125 ülkeden bildirilen 2504 vakanın oluşturduğu bildirilen kayıp 3.600.000 dolardır. Daha önce ifade edildiği gibi hile, 3 farklı şekilde yapılmaktaydı. Varlıkların kötüye kullanımında çalışanlar tarafından yapılan hilelerin sayıca daha fazla olmasına rağmen, oluşturduğu maliyet bakımından tüm hile vakalarının sadece %10'nun da görülen hileli finansal raporlamanın maliyeti yaklaşık 1.000.000 dolardır (www.acfe.com, 03/07/2020).

Muhasebe iş ve işlemlerinde herhangi bir hileli işlemin olup olmadığını tespit edebilmek için bu iş ve işlemlerin belirtilerine bakılır. Bakılan iş ve işlemlerdeki belirtiler de çoğu zaman alanyazında hile riski, hile belirtisi, hile işaretleri veya kırmızı bayraklar olarak kabul edilir. Kırmızı bayrak, doğada olağandışı veya normal aktiviteden farklı olan bir dizi durumu olup bir şeyin hayatın olağan akışının dışında olduğunu ve daha dikkatli incelenmesi gerekebileceğinin bir işaretidir (DiNapoli, 2019, s. 3). İşletmelerde olağan bir şekilde yapılan denetimler, doğası gereği tarihi finansal veriler üzerinden yapıldığı için varsa hileli iş ve işlemlerin ortaya çıkarılıp tespit edilmesi ise çoğu zaman geniş bir vakte yayılmaktadır. Bu durum da hilenin işletmelere olan maliyetini giderek artırmaktadır. Bunun gibi sebepler, işletmeleri ve denetçileri karşılaşılabilecekleri hile riski tehditlerine karşı önlem alabilmek için yeni arayışlara itmiştir. Hilenin daha erken tespit edilebilmesi, sorumlulara daha hızlı ulaşılabilmesi ve telafisi güç veya imkânsız boyutlara ulaşmadan gerekli müdahalelerin yapılabilmesi için (Önal ve Kılıç, 2019, s. 551) hile belirtilerini proaktif yöntemlerle tespit edip daha fazla maliyete sebebiyet vermeden önlenmesi gerekmektedir.

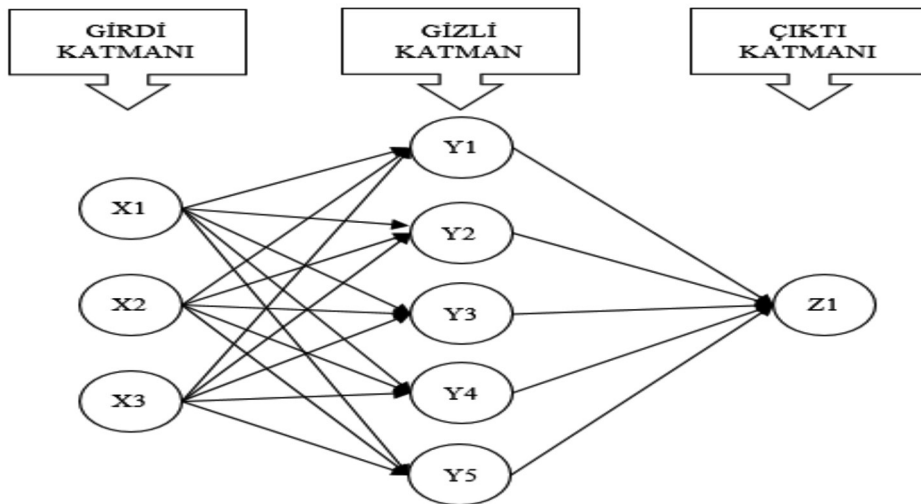
3. VERİ MADENCİLİĞİ YÖNTEMLERİ

Veri madenciliği; toplanan verilerden anlamlı bilgiler çıkarmak, veri içerisinde gizli olan birtakım örüntüleri ve eğilimleri tespit etmek ve çeşitli değişkenler arasında ilişkiler bulmak ve böylece karar vermeye yardımcı olmak amacıyla uygulanan bir yaklaşımdır. Veri madenciliğinde; istatistik, yapay zekâ, makine öğrenmesi gibi farklı alanlarda geliştirilmiş birçok teknik ve yöntem kullanılmaktadır. Ancak veri madenciliği yalnızca bir takım araç ve tekniklerden ibaret olmayıp; veri toplama, veri temizleme, model oluşturma, model testi ve uygulama gibi birçok aşamaları içeren bir süreci ifade etmektedir (Seyrek ve Ata, 2010, s. 71). Veri madenciliği kendi başına bir çözüm değil; çözüme ulaşmak için verilecek karar sürecini destekleyen, problemi çözmek için gerekli bilgileri sağlamaya yarayan bir araçtır. Veri madenciliği; iş yapma aşamasında oluşan veriler arasındaki şablonları ve ilişkileri bulması konusunda yardım etmektedir (Baykal, 2006, s. 96). Veri madenciliğinin amacı; yoğun veriler içinden geleneksel yöntemlerle bulunamayacak, fark yaratacak bilgileri bulmanın yanı sıra özellikle günümüzün rekabetçi koşullarına uygun olarak rakiplere ve emsallere karşı fark yaratmaktır. Bu işlem, bir madencinin taş ve kaya parçaları arasından değerli bir madeni çıkartması ve işlemesi faaliyeti gibidir (Özkan ve Boran, 2014, s. 60). Veri madenciliği yöntemlerinin sınıflama ve regresyon modellerinde kullanılan başlıca teknikler; Yapay Sinir Ağları (Artificial Neural Networks), Genetik Algoritmalar (Genetic Algorithms), K-En Yakın Komşu (K-Nearest Neighbour), Naive-Bayes sınıflayıcısı, Lojistik Regresyon ve Karar Ağaçları (Decision Trees)'dir (Çalış, Kayapınar ve Çetinyokuş, 2014, s. 5). Görüldüğü gibi veri madenciliğinin genel anlamda birçok uygulama alanı olmasıyla birlikte muhasebe alan yazınında, daha çok finansal tablo verileri üzerinde kullanıldığı görülmektedir. Alanyazında çok sayıda finansal tablo

hilelerinin tespitinde kullanılacak veri madenciliği sınıflandırma yöntemleri mevcuttur. Bu yöntemlerin en sıklıkla kullanılanları; yapay sinir ağları, bayesian inanç ağları ve karar ağacı yöntemleridir (Terzi, 2012a, s. 173). Araştırmanın kapsamı gereği burada yapay sinir ağlarına değinilmiştir.

3. 1. Yapay Sinir Ağları

İnsan sinir sisteminden esinlenerek oluşturulan yapay sinir ağları, birbiri ile bağlantılı yapay nöronlardan meydana gelmektedir. Biyolojik nöronlara benzer bir şekilde çalışan yapay nöronlar, girdi şeklinde elde ettikleri verileri değerlendirir ve bunları çıktı nöronuna gönderir (Bilgiç ve Mert, 2020, s. 5). YSA'nın finans alanındaki en yaygın kullanımı, bir erken uyarı sistemi olarak tahmin (öngörü) çalışmalarıdır. Sermaye piyasalarında günlük fiyat hareketleri dinamik ve dalgalı bir yapıya sahiptir. Bu nedenle yapay sinir ağları gibi bilgisayar temelli öğrenme algoritmaları, finansal piyasaların yönünü tahmin etmede oldukça uygun yöntemlerdir. Ayrıca finansal başarısızlık tahmini, iflas tahmini, finansal krizlerin öngörülmesi ve diğer finansal tahmin ve öngörüler için yaygın bir uygulama imkânına sahip olan yapay sinir ağlarının en önemli özelliği; geçmiş verilerden yararlanarak bu veriler arasındaki ilişkileri öğrenebilme ve gerektiğinde eksik verilerle çalışabilme yeteneğidir. Bu nedenle, yapay sinir ağları finans alanında başarıyla uygulanmaktadır (Salur, 2015, s. 68-69). Yapay sinir ağları, güçlü bir istatistiksel modelleme yöntemidir. Bu yöntem vasıtasıyla veri setindeki işlemler arasındaki ilişkiler tespit edilmekte ve bu işlemler sınıflandırmaya, değerlendirmeye, tahmin ve kontrol işlemlerine tabi tutulmaktadır. Bu özelliklerinden dolayı yapay sinir ağları, hile tespitinde ve risk değerlemelerinde kullanım alanı bulmaktadır (Terzi ve Kıymetli Şen, 2015, s. 483). Yapay sinir ağlarında oluşan bir yapıda; girdi katmanı, çıktı katmanı ve gizli katman olmak üzere üç katman bulunmakta olup aşağıdaki gibi bir şekil oluşmaktadır.

Şekil 1. Basit Bir Yapay Sinir Ağı Modeli

Kaynak: Akkaya, G. C., Demireli, E., Yakut, Ü. H., (2009). İşletmelerde Finansal Başarısızlık Tahminlemesi: Yapay Sinir Ağları Modeli ile İMKB Üzerine Bir Uygulama, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(2) s.187-216

YSA'nın genel ağ yapısı, bu şekilde oluşmaktadır. Bu ağ yapısının görüntüsü bizlere 3 girdili ve tek çıktılı bir ağ yapısı modelini göstermekte olup böyle olacağına dair bir kural kaide bulunmamaktadır. Her ağın yapısı ve sinir hücreleri değişken olabilir. Kullanılan ağın yapısı ve modeline göre ağların girdi, gizli veya çıktı katmanlarının sayısı oluşabilir

3. 2. Yapay Sinir Ağlarının Bilgi İşleme Süreci

Yapay sinir ağlarının bilgi işleme faaliyeti 5 aşamadan oluşmaktadır (Kapucıgil, 2005, s. 11)

- 1. Aşama:** Ağa verilen bilgi, girdi katmanında toplanarak ağ tarafından 0 ve 1 değerlerine dönüştürülür. Bu dönüştürme işleminde her girdi, sadece bir özellekle eşleşir. Bu süreç tamamına “normalizasyon” denilmektedir. Modelde yer alan veriler ne kadar tutarlı ve sağlıklı olursa elde edilen sonuçlar da o kadar başarılı olmaktadır. Girdiler, numerik veya kategorik verilerden oluşabilir.
- 2. Aşama:** Normalizasyon işleminden sonra, ağ tarafından her girdi ile yapay sinir hücresinin arasında kurulacak bağlantının ağırlıkları tespit edilir.
- 3. Aşama:** Girdiler, ağırlıklandırma işleminde hesaplanan katsayılarla birlikte toplama fonksiyonunda işlem görerek yapay sinir hücrelerinin net girdi değerleri hesaplanır.
- 4. Aşama:** Çıktı değerleri için önceden ağa tanımlanan kısıtlar dâhilinde, aktivasyon işlemiyle hücreye gelen net girdilerin net çıktı değerleri hesaplanır
- 5. Aşama:** Girdilerin karşılığında oluşturulan çıktı değerleri dış dünyaya verilir. Çıktı değerleri, nümerik değerler olabileceği gibi “0,1” değerlerini de alabilir.

Veri setinde yer alan veriler tesadüfi olarak eğitim, geçerlilik ve test seti olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır. Eğitim seti, ağın eğitimine yönelik olarak verilerin ağırlıklarına uygun olan öğrenme için kullanılmaktadır. Geçerlilik seti, bir sınıflandırıcının ağırlıklarına uygun olarak kullanılır. Örneğin, YSA'daki gizli katman sayısını seçmek için geçerlilik seti kullanılır. Test seti ise, eğitimin uygulanmasının performansını ölçmede kullanılır. Veri setinin %80'ini eğitim seti, %10'unu geçerlilik seti, %10'unu da test seti oluşturmaktadır (Küçükkocaoğlu vd., 2007, s. 12).

Bu aşamalar takip edilerek yapılan ağın eğitimi, veri girişi ve uygulama sonucunda modeller eğer geçerli kabul edilirse uygulanır ve uygulama sonunda model için bir öngörme başarısı yani başarı tahmin oranı belirlenir. Modele girilen verilerin güvenilirlik kalitesi, çıktının kalitesini ve buna paralel olarak da modelin başarılı bir tahmin yapmasını sağlayacaktır.

4. ARAŞTIRMA

4.1. Araştırmanın Yöntemi

Finansal tablo hile riskinin tespit edilmesi amacıyla yapılan bu çalışmada; 2012 ve 2019 yılları arasında BİST'te işlem gören ve Yakın İzleme Pazarı'na alınmış olan işletmelerin verileri ile Yıldız ve Ana Pazar gruplarında yer alan işletmelerin verileri kullanılmıştır. Analizde, “MATLAB” adlı analiz programından yararlanılarak YSA modelleri geliştirilmiştir. YSA'da sıklıkla kullanılan dört transfer fonksiyonu ile ayrı ayrı modeller oluşturulmuş olup bu modellerde oluşan başarı tahmin modelleri incelenmiştir.

4.2. Araştırmada Kullanılan Örneklem Seçimi

6102 sayılı TTK ile işletmelere ait verilerin KAP'ta yayımlanma zorunluluğu getirilmeden önce, ülkemizde faaliyet gösteren işletmelerin finansal verilerine ulaşmak veya bu verileri kullanarak belirli tahminler oluşturup bunları yayımlamak neredeyse imkânsız gibiydi. Aslında bu paylaşılmayan veya kısıtlı paylaşılan verilerden birçok bilgi kullanıcıları olumsuz olarak etkilenmekteydi. Ancak 14/02/2011 tarihinde yayımlanan 6102 sayılı TTK, belirli yetkinliklere sahip olan işletmelerin her yıl bağımsız denetimden geçmiş olan finansal tablolarının ve denetim raporunun hem TMS/TFRS'e göre belirli bir standartta oluşturulmasını hem de kendilerine ait internet sitelerinde ve borsada işlem gören işletmelere ait verilerin KAP üzerinden yayımlanması zorunluluğunu getirmiştir. Bu araştırmada kullanılan veriler, BİST'de faaliyet gösteren işletmelere ait olup KAP ve ilgili işletmelerin kendi siteleri üzerinden elde edilmiştir.

BİST; 1985 yılında İMKB adıyla kurulmuş olan sermaye piyasasında ulusal veya yabancı birçok işletmeye, bankalara, aracı kurum veya kuruluşlara takas hizmeti veren bir kuruluştur. 05/04/2013 tarihinde adını Borsa İstanbul (BİST) olarak değiştirmiştir. BİST içerisinde Yıldız Pazar, Ana Pazar, Alt Pazar ve Yakın İzleme Pazarı¹ gibi birçok pazar bulunmaktadır. Gözaltı Pazarı; belirli koşulların ortaya çıkması halinde şirketlerin izleme ve inceleme kapsamına alınması durumlarında ki sürekli gözetim, denetim ve izleme ortamında yatırımcıların devamlı ve zamanında bilgilendirilmesini sağlayacak önlemlerle birlikte paylarının Borsa İstanbul bünyesinde işlem görebileceği bir pazardır (www.kap.gov.tr, 23/10/2020).

Aşağıdaki koşulların ortaya çıkması halinde şirketlerin *Gözaltı Pazarı (Yakın İzleme Pazarı)*'nda işlem görülmesine karar verilmektedir (Akdoğan, Gülhan ve Aktaş, 2015, 248-249);

- ✓ Şirketin borsaya göndermekle yükümlü olduğu bilgi ve belgeleri göndermemesi; gecikmeli, yanlış veya eksik göndermesi,
- ✓ Şirket faaliyetleri ile ilgili olağandışı durumların ortaya çıkması,
- ✓ Yatırımcılar ve kamu yararı gereği şirketlerin işlem gördüğü pazarlardan çıkarılması sonucu inceleme ve izleme kapsamına alınması,
- ✓ Yukarıdaki gruplarda yer alan hisse senetlerinin piyasa değeri, şirketin vergi öncesi kârı ve öz sermayesi asgari tutarların aynı grup içerisinde belirlenen koşulların tamamının sağlanamaması,
- ✓ Şirketin borçlarını ödemekte güçlük çekmesi ve finansman sıkıntısı içinde olması,
- ✓ Şirketin, faaliyetlerini 3 aydan daha uzun süre durdurmuş olması,
- ✓ Borsaya ödemekle yükümlü olunan ücretlerin ödenmemesi,
- ✓ Şirketin faaliyetlerini sürdürebilmesi için gerekli izin, lisans ve yetki belgelerinin iptal edilmesi,
- ✓ Şirket sermayesinin 2/3'ünün yitirilmiş olması.

1 Yakın İzleme Pazarı, 05/11/2015 tarihine kadar gözaltı pazarı olarak adlandırılmaktaydı. Araştırma içerisinde bu tarihten önce yapılmış olan alıntılarda gözaltı pazarı ifadesi geçebilmektedir. Söz konusu pazarın ismi araştırmanın ilerleyen ölümlerinde de Yakın İzleme Pazarı olarak anılacaktır.

Anılan tüm bu gerekçelerle araştırmada Yakın İzleme Pazarı'nda bulunan işletmeler *finansal tablo hile riski taşıyan grup* olarak varsayılmıştır.

Bu pazarda bulunan işletmelere birinci seans süresi dâhilinde (17 Ekim 2017 itibariyle 09:15–17:40 saatleri olarak güncellendi) işlem yapabilme, açığa satış yapamama, brüt takas imkânı verme gibi işlem kısıtlamaları getirilmektedir. Yıldız Pazar ve Ana Pazar gruplarında yer alan işletmelerin herhangi bir kısıtlamaları olmayıp iki seans süresi içerisinde işlem yapma, açığa satış, kredili işlem imkânı ve brüt takas imkânı verilmesi gibi özellikleri bulunmaktadır.

Görüldüğü gibi BİST'in mevzuat ve yönergelerine uygun hareket eden işletmeler Yıldız Pazar veya Ana Pazar'da yer almakta; mevzuat ve yönerge kurallarına uygun faaliyet göstermeyen işletmeler de Yakın İzleme Pazarı'na alınmaktadır. Finansal tablo hile riskinin araştırıldığı bu araştırmada Yakın İzleme Pazarı'na alınan işletmelere ait veriler *finansal tablo hile riski taşıyan grup* kabul edilmiş; Yıldız Pazar ve Ana Pazar gruplarında yer alan işletmelerin verileri de *finansal tablo hile riski taşımayan grup* olarak kabul edilmiş olup bu iki grup birbiri ile karşılaştırılmıştır.

2012 ve 2019 yılları arasında Yakın İzleme Pazarı'na alınmış olan 93 adet işletmenin verisine ulaşılmıştır. Yakın İzleme Pazarı'na alınan bu işletmelerden finans kuruluşları, sigorta şirketleri, holdingleri, yatırım şirketleri ve konsolide finansal tabloları olan işletmeler analizden çıkarılarak; 48 adet işletme, *hile riskli* olarak analize dâhil edilmiştir. Yakın İzleme Pazarı'na alınan ve ifade edilen hususlardan kaynaklı analize dâhil edilen işletmelerin sayısının az olması araştırmada bir sektör ayrımı yapılmasına engel olmuştur. Ancak analize dâhil edilen verilerin kalitesini artırmak, sektör farklarını en aza indirmek ve enflasyon etkilerini gidermek gibi amaçlarla Yakın İzleme Pazarı'na alınmış olan bir işletmenin; Yakın İzleme Pazarı'na alındığı sektörde, alındığı dönemde yer alan işletmeler tespit edilerek Yıldız Pazar ve Ana Pazar gruplarından da hile risksiz işletmeler bu kriterler doğrultusunda belirlenmiştir. Yakın İzleme Pazarı'na alınmış olan işletmelerin bu pazara alındığı yıldaki sayılarının 2 (iki) katı kadar işletme, ilgili sektör ve yıllardan seçilmiş olup toplam 96 adet işletme verisi de *hile risksiz* olarak analize dâhil edilmiştir. Böylece Yakın İzleme Pazarı'ndan *finansal tablo hile riski taşıyan* 48 işletme, Yıldız ve Ana Pazar gruplarından da *finansal tablo hile riski taşımayan* 96 işletme olmak üzere toplam 144 işletme analize dâhil edilmiştir. Analize dâhil edilen işletmelerin ilgili yıllara ve pazarlara göre dağılımı tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Analize Dâhil Edilen İşletmelerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Yakın İzleme Pazarı	Yıldız/Ana Pazar	Toplam
2012	4	8	12
2013	8	16	24
2014	13	26	39
2015	4	8	12
2016	1	2	3
2017	2	4	6
2018	12	24	36
2019	4	8	12
Toplam	48	96	144

Analize dâhil edilen bu işletmelerin uygulamada kullanılan verileri; Yakın İzleme Pazarı'na alındıkları yıllara ait olan finansal tablolarından ve ilgili yıllara ait olan bağımsız denetim raporlarından elde edilmiştir. Analize dâhil edilen işletmelerden;

- ✓ Yakın İzleme Pazarı'na alınmış olan 48 işletmeden; 3'ü olumlu, 26'sı şartlı, 3'ü olumsuz ve 16'sı da görüş bildirmekten kaçınma şeklinde denetim görüşleri aldığı,
- ✓ Yıldız ve Ana Pazar gruplarında yer alan 96 işletmenin; 5'inin şartlı, 91'inin de olumlu denetim görüşü aldığı gözlenmiştir.

Yakın İzleme Pazarı'nda yer alan işletmelerin, %95'in üzerinde yer alan bir oranla ilgili bağımsız denetçi tarafından da *olumlu*'nun dışında bir bağımsız denetim görüşü aldığı; Yıldız ve Ana Pazar gruplarında yer alan işletmelerin ise yaklaşık %96 gibi bir oranla ilgili bağımsız denetçi tarafından da *olumlu* bağımsız denetim görüşü aldığı ve bu durum da örneklemin doğru seçildiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Analize dâhil edilen 48'i *finansal tablo hile riski taşıyan* ve 96'sı da *finansal tablo hile riski taşımayan* şeklinde kabul edilen toplam 144 işletmeye ait verinin; 100'ü eğitim seti, 22'si test seti ve 22'si de doğrulama seti için kullanılmıştır. Analizde kullanılan bu işletmelerin finansal tablo hile riski taşıyan ve taşımayan ayrımının yapılabilmesi için söz konusu işletmelerden hile riski taşıyan işletmeler "0", hile riski taşımayan işletmeler ise "1" ile kodlanmıştır.

4.3. Araştırmanın Değişkenleri

Alanyazında hile riskinin tespit edildiği ve araştırıldığı çalışmaların tamamında işletmelerin finansal tablolarından elde edilen finansal oranlarının kullanıldığı görülmektedir. Araştırmada kullanılan bağımsız değişkenler de söz konusu işletmelerin finansal tablolarından elde edilmiş olup likidite oranları, faaliyet oranları, finansal yapı oranları ve kârlılık oranları olmak üzere dört başlık altında seçilen toplam 37 oran belirlenmiştir. Araştırmada bağımsız değişken olarak kabul edilmiş olan bu oranlar; işletmelerin analiz edilip değerlendirilmesinde sıkça kullanılan, alanyazında da kabul görmüş olan oranlardır. Böylece araştırmaya dâhil edilen 144 işletmeden, her bir işletme için 37 adet veri elde edilerek toplam 5328 işletme verisi araştırmada kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan bağımsız değişkenlere ait 5328 adet verinin Yakın İzleme Pazarı'nda yer alan işletmelere ait olan 1776'sı, Yıldız ve Ana Pazar gruplarında yer alan işletmelere ait olan 3552'si yer almaktadır.

4.4. Araştırmada Kullanılan Modellerin Geliştirilmesi

YSA'da herhangi bir modeli oluşturup geliştirebilecek, kabul görmüş bir adımlar silsilesi bulunmamaktadır. Araştırmacılar; ellerindeki bağımsız değişkenlerden hareketle girdi katmanı, çıktı katmanı, nöron sayısı gibi hususları rastgele belirleyerek yüzlerce test yapmakta ve bunların içerisinde eğitim seti, test seti ve doğrulama seti sonuçlarını karşılaştırarak en iyi başarı tahmin oranını veren modeli belirlemeye çalışmaktadır. Araştırmada bu şekilde bir yol belirlenmiş olup birçok deneme yapılmıştır.

En başarılı tahmin modelinin belirlenebilmesi için öncelikle araştırmada kullanılan veriler, 1'den başlanarak 0'a kadar normalizasyon işlemine tabi tutulmuştur. Normalizasyon; verilerin veri bütünlüğünü bozacak şekilde, farklı ölçek ya da kod ile kaydedildiği durumlarda başvurulan bir yöntemdir (Tunç ve Ülger, 2016, s. 105). Normalizasyon; veri madenciliği ve makine öğrenmeleri için sağlıklı yorum yapmak, sıralama yapmak, kendi içlerinde değerleyebilmek için önemli bir adımdır. Veriler üzerinde normalizasyon işlemi yapıldıktan sonra en uygun model ve mimarinin belirlenmesi için sırasıyla aşağıdaki adımlar atılmıştır;

- Yapılan ön eğitimlerde ara nöron sayısı 1'den 50'ye kadar artırılarak nöron sayısının ağ eğitimine etkisi incelenmiştir. 4 farklı ağ mimarisi için en fazla 40. ara nöronun sonra eğitimin durdurma kriteri olan MSE değerinin sürekli olarak arttığı gözlemlenmiştir. Bu sebeple tüm eğitimler 50 ara nöron sayısına kadar test edilmiştir.
- YSA'da sık kullanılan transfer fonksiyonlarından olan tangent-sigmoid ve purelin kombinasyonlarından oluşan 4 farklı model için (tangent-sigmoid purelin, purelin tangent-sigmoid, purelin-purelin ve tangent-sigmoid tangent-sigmoid) yukarıdaki maddede belirtilen çevrim (1'den 50 ara nörona kadar) çalıştırılarak YSA modelleri eğitilmiştir,
- Nihai transfer fonksiyonu belirlenirken test verilerinin eğitimi sırasında ağ başarısı dikkate alınarak girdi katmanındaki ve çıktı katmanındaki transfer fonksiyonu seçilmiştir.
- Eğitim sonucunda, her bir ara nöron sayısı için hesaplanan ortalama karesel hata değerleri dikkate alınarak en uygun ara nöron sayısı belirlenmiştir,
- Eğitim sırasında ileri beslemeli, geri yayımlı ağ mimarisi kullanılmıştır,

- Eğitim fonksiyonu olarak alanyazında kabul görmüş olan Levenberg Marquardt eğitim algoritması kullanılmıştır,
- Adaptasyon fonksiyonu olarak “Gradient Descent with Momentum” öğrenme fonksiyonu kullanılmıştır. Ağın durdurma kriteri olarak Ortalama Karesele Hata (MSE) seçilmiştir.
- Oluşturulan bir ağ modeli içerisinde girdi katmanı içerisinde bulunan bağımsız değişkenler sabit kalarak, gizli katmanda oluşan ara nöron sayıları değiştirilerek bunlar içerisinde en başarılı tahmin oranına sahip olan model aranmıştır. Bir süre sonra ara nöron sayıları değiştirilerek geliştirilen modellerin kendilerini tekrar etmeye başladığı yerlerde bırakılarak, denenen modeller içerisinde en yüksek başarı tahmin oranına sahip modeller seçilerek kullanılmıştır.

Anılan adımlar doğrultusunda transfer fonksiyonlarından olan tangent-sigmoid ve purelin kombinasyonlarından oluşan 4 farklı model içerisinde en uygun mimariye sahip olan ağların parametreleri aşağıdaki gibidir;

Giriş: Tangent-Sigmoid Çıkış: Purelin Kombinasyonu (37-37-1)

Modelde geliştirilen yapay sinir ağının giriş ve çıkış fonksiyonlarında, sırasıyla tangent-sigmoid ve purelin kombinasyonları kullanılmıştır. Bu kombinasyonda 37 bağımsız değişken (girdi katmanı), 37 gizli katman ve 1 bağımlı değişken (çıkış katmanı) kullanılmıştır.

Geliştirilen yapay sinir ağının eğitiminde, araştırmamızda kullanılan işletmelerin finansal tablolarından elde edilen 37 bağımsız değişken (girdi katmanı) ve bir bağımlı değişken (çıkış katmanı) tanımlanmıştır. Belirlenen her bir değişken için 100 farklı işletmeye ait 37 adet veri kullanılarak ağ eğitilmiştir. Giriş katmanında kullanılan her parametre normalize edilerek rastgele seçilen ağırlıklarla çarpma işlemi yapılmış ve ara katmandaki toplama işlemine bias eklenerek tangent-sigmoid transfer fonksiyonuna işlenmiştir. Çıkış katmanındaki nörona geçen değişken; ilgili ağırlıkla çarpılıp çıkış katmanı biası da eklenerek purelin transfer fonksiyonundan geçirilmiştir. Ağ çıkışındaki değer de normalize edilerek gerçek değerle karşılaştırılıp yeni ağırlıklar belirlenmiştir. Bu işlem adımları tüm veri seti için tekrarlanarak ilk epoch adımı gerçekleştirilmiştir. İşlem sonucunda; ortalama karesel hata değeri minimum ortalama karesel hata değerinden büyükse ikinci epoch’a geçilir, aksi durum için (minimum ortalama karesel hatanın işlem sonunda bulunan ortalama karesel hatadan büyük olması) ağın eğitimi tamamlanmıştır. Eğitim algoritması olarak Levenberg-Marquardt, ağ yapısı olarak ileri beslemeli geri yayımlı ağ mimarisi kullanılmıştır.

Giriş: Purelin Çıkış: Tangent-Sigmoid Kombinasyonu (37-23-1)

Modelde geliştirilen yapay sinir ağının giriş ve çıkış fonksiyonlarında, sırasıyla purelin ve tangent-sigmoid kombinasyonları kullanılmıştır. Bu kombinasyonda 37 bağımsız değişken (girdi katmanı), 23 gizli katman ve 1 bağımlı değişken (çıkış katmanı) kullanılmıştır.

Geliştirilen yapay sinir ağının eğitiminde, araştırmamızda kullanılan işletmelerin finansal tablolarından elde edilen 37 bağımsız değişken (girdi katmanı) ve bir bağımlı değişken (çıkış katmanı) tanımlanmıştır. Belirlenen her bir değişken için 100 farklı işletmeye ait 37 adet veri kullanılarak ağ eğitilmiştir. *Giriş:*

Tangent-Sigmoid Çıkış: Purelin Kombinasyonu (37-37-1) modelinde uygulanan adımlar aynıyla burada kullanılmıştır.

***Giriş: Purelin Çıkış: Purelin* Kombinasyonu (37-28-1)**

Modelde geliştirilen yapay sinir ağının giriş ve çıkış fonksiyonlarında, sırasıyla purelin ve purelin kombinasyonları kullanılmıştır. Bu kombinasyonda 37 bağımsız değişken (girdi katmanı), 28 gizli katman ve 1 bağımlı değişken (çıkış katmanı) kullanılmıştır.

Geliştirilen yapay sinir ağının eğitiminde, araştırmamızda kullanılan işletmelerin finansal tablolarından elde edilen 37 bağımsız değişken (girdi katmanı) ve bir bağımlı değişken (çıkış katmanı) tanımlanmıştır. Belirlenen her bir değişken için 100 farklı işletmeye ait 37 adet veri kullanılarak ağ eğitilmiştir. *Giriş: Tangent-Sigmoid Çıkış: Purelin* Kombinasyonu (37-37-1) modelinde uygulanan adımlar aynıyla burada kullanılmıştır.

***Giriş: Tangent-Sigmoid Çıkış: Tangent-Sigmoid* Kombinasyonu (37-24-1)**

Modelde geliştirilen yapay sinir ağının giriş ve çıkış fonksiyonlarında, sırasıyla tangent-sigmoid ve tangent-sigmoid kombinasyonları kullanılmıştır. Bu kombinasyonda 37 bağımsız değişken (girdi katmanı), 24 gizli katman ve 1 bağımlı değişken (çıkış katmanı) kullanılmıştır.

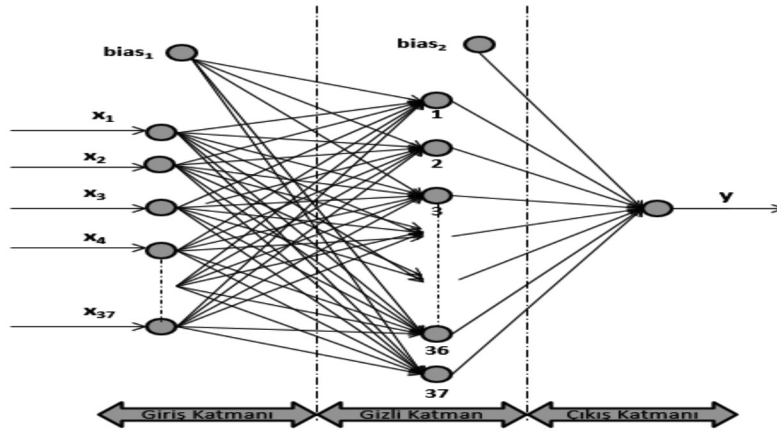
Geliştirilen yapay sinir ağının eğitiminde, araştırmamızda kullanılan işletmelerin finansal tablolarından elde edilen 37 bağımsız değişken (girdi katmanı) ve bir bağımlı değişken (çıkış katmanı) tanımlanmıştır. Belirlenen her bir değişken için 100 farklı işletmeye ait 37 adet veri kullanılarak ağ eğitilmiştir. *Giriş: Tangent-Sigmoid Çıkış: Purelin* Kombinasyonu (37-37-1) modelinde uygulanan adımlar aynıyla burada kullanılmıştır.

4.5. Araştırmanın Bulguları ve Değerlendirme

YSA'da kullanılan transfer fonksiyonların oluşan modellere ait fonksiyonlardan elde edilen analiz sonuçları modeller bazında aşağıda gösterilmiştir.

***Giriş: Tangent-Sigmoid Çıkış: Purelin* Kombinasyonu (37-37-1)**

Bu kombinasyonda 37 bağımsız değişken (girdi katmanı), 37 gizli katman ve 1 bağımlı değişken (çıkış katmanı) kullanılarak elde edilen ağın mimarisi, geliştirilen modelden beklenen ve gözlemlenen sonuçlar ile bu sonuçların işletmeler bazında gösterimi aşağıdaki gibidir.

Şekil 2. Tangent-sigmoid Purelin Kombinasyonu (37-37-1) Oluşan Ağ Mimarisi

Çok katmanlı ileri beslemeli ve geri yayılım algoritmasına sahip ağın mimarisinde 1 girdi katmanı, 1 gizli katman ve 1 de çıktı katmanı yer almaktadır. Girdi katmanında 37 adet bağımsız girdi (X_1, X_2, \dots, X_{37}), gizli katmanlarda ise sırasıyla 1, 2, ..., 37 çıktı katmanında ise 1 nöron bulunmaktadır. Girdi katmanındaki nöronlarda transfer fonksiyonu olarak tangent-sigmoid, çıktı katmanında ise purelin fonksiyonları kullanılmıştır.

Tablo 2. Tangent-Sigmoid Purelin Kombinasyonu (37-37-1) Model Sonucu

Gözlemlenen	Beklenen	1 Hile Riski Olmayan (96)	0 Hile Riski Olan (48)	Başarılı Sınıflandırma Oranı (%)
	1 Hile Riski Olmayan (110)		93	17
0 Hile Riski Olan (34)		3	31	91,17
Genel Başarılı Sınıflandırma Oranı: 124/144				86,111

Tablo 2’de verilen bilgiler, *giriş:tangent-sigmoid çıkış:purelin* transfer fonksiyonu kullanılarak elde edilen verilerdir. Tablo 2 incelendiğinde model, 110 hile riski olmayan finansal tablolardan 93 (%84,54)’ünü, 34 hile riski olan finansal tablolardan da 31 (%91,7)’ini başarılı bir şekilde tahmin etmiştir. Tangent-Sigmoid Purelin kombinasyonunda Tip I hata oranı %8,3 Tip II hata oranı da %15,46 olarak gerçekleşmiştir. Genel anlamda tüm finansal tablolar açısından değerlendirildiğinde de bu modelin %86,111 düzeyinde başarılı tahmin yaptığı görülmüştür.

Tablo 3. Tangent-Sigmoid Purelin Kombnasyonu (37-37-1) İşletme Bazında Gösterimi

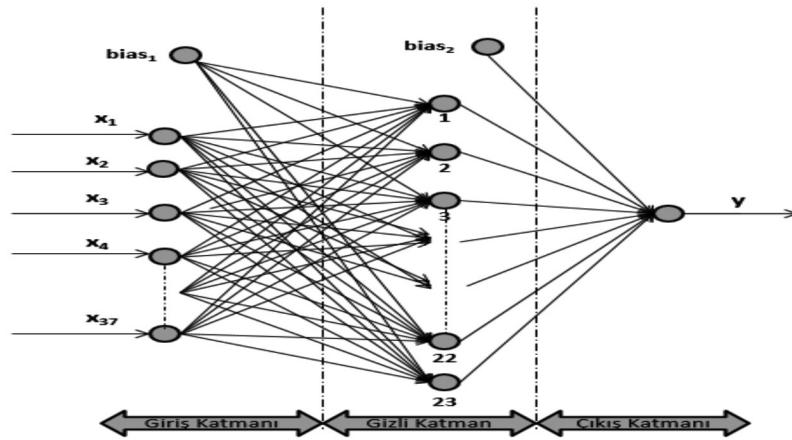
Sıra No:	BİST Kodu	Beklenen	Model Çıktısı	Gözlem
1.	FVORI	0	0,782089	1
2.	SNKRN	0	0,70724	1
3.	GEDIZ	0	0,741991	1
4.	SERVE	0	0,575988	1
5.	SELGD	0	0,60364	1
6.	LATEK	0	0,502025	1
7.	DARDL	0	0,870082	1
8.	EPLAS	0	0,519768	1
9.	ISDMR	0	0,781496	1
10.	AKPAZ	0	0,623669	1
11.	FRIGO	0	0,786607	1
12.	BMELK	0	0,698143	1
13.	CASA	0	0,54791	1
14.	ROYAL	0	0,6004	1
15.	ALMAD	0	0,518367	1
16.	OYLUM	0	0,588038	1
17.	BRKO	0	0,670849	1
18.	YYAPI	1	0,400843	0
19.	OLMIP	1	0,428736	0
20.	IZFAS	1	0,483744	0

Tangent-Sigmoid Purelin (37-37-1) modeli sonucunda ağın tahmin ettiği ve beklenen ile gözlemlenen sonuçları kıyaslandığında, denetim raporlarından da yararlanılarak aşağıdaki değerlendirmelere ulaşılmaktadır;

- ✓ Hile riski olup da ilgili ağ tarafından beklenen sonucu vermeyen 17 işletmenin finansal tablolarının 3'ünün olumlu, 11'inin ilgili yıldaki bağımsız denetim sonucunda şartlı görüş aldığı,
- ✓ Hile riski taşımayıp da ilgili ağ tarafından beklenen sonucu vermeyen 3 işletmenin finansal tablolarının 2'sinin, ilgili yıldaki bağımsız denetim sonucunda şartlı görüş aldığı görülmektedir.

Giriş: Purelin Çıkış: Tangent-Sigmoid Kombinasyonu (37-23-1)

Bu kombinasyonda 37 bağımsız değişken (girdi katmanı), 37 gizli katman ve 1 bağımlı değişken (çıkı katmanı) kullanılarak elde edilen ağın mimarisi, geliştirilen modelden beklenen ve gözlemlenen sonuçlar ile bu sonuçların işletmeler bazında gösterimi aşağıdaki gibidir.

Şekil 3. Purelin Tangent-sigmoid Kombinasyonu (37-23-1) Oluşan Ağ Mimarisi

Çok katmanlı ileri beslemeli ve geri yayılım algoritmasına sahip ağın mimarisinde 1 girdi katmanı, 1 gizli katman ve 1 de çıktı katmanı yer almaktadır. Girdi katmanında 37 adet bağımsız girdi (X1, X2.... X37), gizli katmanlarında ise sırasıyla 1, 2, 23 nöron, çıktı katmanında ise 1 nöron bulunmaktadır. Girdi katmanındaki nöronlarda transfer fonksiyonu olarak purelin, çıktı katmanında ise tangent-sigmoid fonksiyonları kullanılmıştır.

Tablo 4. Purelin Tangent-Sigmoid Kombinasyonu (37-23-1) Model Sonucu

Gözlemlenen	Beklenen		Başarılı Sınıflandırma Oranı (%)
	1 Hile Riski Olmayan (96)	0 Hile Riski Olan (48)	
1 Hile Riski Olmayan (99)	87	12	87,87
Hile Riski Olan (45)	9	36	80,00
Genel Başarılı Sınıflandırma Oranı: 123/144			85,416

Tablo 4’de verilen bilgiler, *giriş:purelin çıkış:tangent-sigmoid*, transfer fonksiyonu kullanılarak elde edilen verilerdir. Tablo 4 incelendiğinde model, 99 hile riski olmayan finansal tablolardan 87 (%87,87)’sini, 45 hile riski olan finansal tablolardan da 36 (%80,00)’sını başarılı bir şekilde tahmin etmiştir. Purelin Tangent-Sigmoid kombinasyonunda Tip I hata oranı %20 Tip II hata oranı da %12,13 olarak gerçekleşmiştir. Genel anlamda tüm finansal tablolar açısından değerlendirildiğinde de bu modelin %85,416 düzeyinde başarılı tahmin yaptığı görülmüştür.

Tablo 5. Purelin Tangent-Sigmoid Kombinasyonu (37-23-1) İşletme Bazında Gösterimi

Sıra No:	BİST Kodu	Beklenen	Model Çıktısı	Gözlem
1.	SNKRN	0	0,664904	1
2.	GEDIZ	0	0,568327	1
3.	SELGD	0	0,907253	1
4.	LATEK	0	0,75264	1
5.	EPLAS	0	0,629366	1
6.	ISDMR	0	0,723394	1
7.	FRIGO	0	0,861912	1

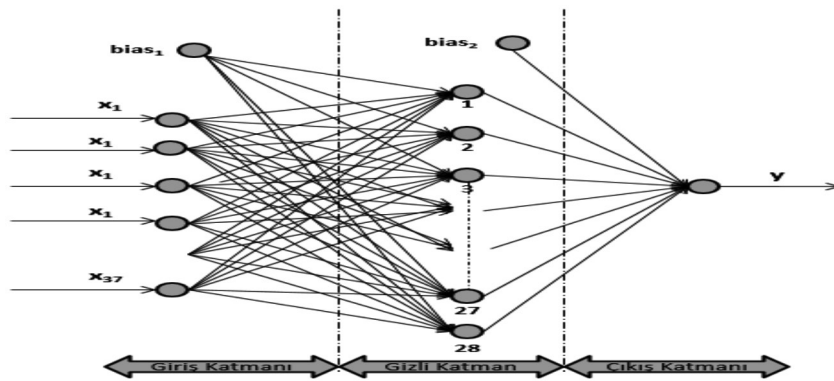
8.	MENSA	0	0,640862	1
9.	ALMAD	0	0,937177	1
10.	BRKO	0	0,685103	1
11.	SELGD	0	0,758859	1
12.	AYCES	0	0,612973	1
13.	UZERB	1	0,487366	0
14.	VANGD	1	0,430857	0
15.	ANELE	1	0,445655	0
16.	LOGO	1	0,06561	0
17.	YYAPI	1	0,09909	0
18.	OLMIP	1	0,071212	0
19.	IZFAS	1	0,381376	0
20.	BANVT	1	0,13802	0
21.	MERKO	1	0,494822	0

Purelin Tangent-Sigmoid (37-23-1) modeli sonucunda ağın tahmin ettiği ve beklenen ile gözlemlenen sonuçları kıyaslandığında, denetim raporlarından da yararlanılarak aşağıdaki değerlendirmelere ulaşılmaktadır;

- ✓ Hile riski olup da ilgili ağ tarafından beklenen sonucu vermeyen 12 işletmenin finansal tablolarının 2'sinin olumlu, 5'inin ilgili yıldaki bağımsız denetim sonucunda şartlı görüş aldığı,
- ✓ Hile riski taşımayıp da ilgili ağ tarafından beklenen sonucu vermeyen 9 işletmenin finansal tablolarının 2'sinin, ilgili yıldaki bağımsız denetim sonucunda şartlı görüş aldığı görülmektedir.

Giriş: Purelin Çıkış: Purelin Kombinasyonu (37-28-1)

Bu kombinasyonda 37 bağımsız değişken (girdi katmanı), 37 gizli katman ve 1 bağımlı değişken (çıkış katmanı) kullanılarak elde edilen ağın mimarisi, geliştirilen modelden beklenen ve gözlemlenen sonuçlar ile bu sonuçların işletmeler bazında gösterimi aşağıdaki gibidir.

Şekil 4. Purelin Purelin Kombinasyonu (37-28-1) Oluşan Ağ Mimarisi

Çok katmanlı ileri beslemeli ve geri yayılım algoritmasına sahip ağın mimarisi 1 girdi katmanı, 1 gizli katman ve 1 de çıktı katmanı yer almaktadır. Girdi katmanında 37 adet bağımsız girdi (X_1, X_2, \dots, X_{37}), gizli katmanlarında ise sırasıyla 1, 2, 28 nöron, çıktı katmanında ise 1 nöron bulunmaktadır. Girdi katmanındaki nöronlarda transfer fonksiyonu olarak purelin, çıktı katmanında purelin fonksiyonları kullanılmıştır.

Tablo 6. Purelin Purelin Kombinasyonu (37-28-1) Model Sonucu

Gözlemlenen	Beklenen	1 Hile Riski Olmayan (96)	0 Hile Riski Olan (48)	Başarılı Sınıflandırma Oranı (%)
	1 Hile Riski Olmayan (103)		85	18
0 Hile Riski Olan (41)		11	30	73,1
Genel Başarılı Sınıflandırma Oranı: 115/144				79,861

Tablo 6’da verilen bilgiler, *giriş:purelin*, *çıkış:purelin* transfer fonksiyonu kullanılarak elde edilen verilerdir. Tablo 6 incelendiğinde modelin 103 hile riski olmayan finansal tablolardan 85 (%82,5)’ini, 41 hile riski olan finansal tablolardan da 30 (%73,10)’unu başarılı bir şekilde tahmin ettiği görülmektedir.

Purelin Purelin kombinasyonunda Tip I hata oranı %26,9 Tip II hata oranı da 17,50 olarak gerçekleşmiştir. Genel anlamda tüm finansal tablolar açısından değerlendirildiğinde de bu modelin %79,86 düzeyinde başarılı tahmin yaptığı ve uygulanan 4 model arasında en düşük başarı tahmin oranına sahip olduğu görülmüştür.

Tablo 7. Purelin Purelin Kombinasyonu (37-28-1) İşletme Bazında Gösterimi

Sıra No:	BİST Kodu	Beklenen	Model Çıktısı	Gözlem
1.	FVORI	0	0,538348	1
2.	SNKRN	0	0,553979	1
3.	GEDIZ	0	0,682574	1
4.	METAL	0	-0,0234	1
5.	FENIS	0	-1,13278	1
6.	SELGD	0	0,644995	1
7.	LATEK	0	0,587425	1
8.	DARDL	0	0,922299	1
9.	BRDN	0	-0,9756	1
10.	EPLAS	0	0,500145	1
11.	ISDMR	0	0,626672	1
12.	FRIGO	0	0,700521	1
13.	CASA	0	0,503571	1
14.	ROYAL	0	0,502894	1
15.	SELGD	0	0,549924	1
16.	AYCES	0	0,59614	1
17.	DGATE	1	0,163708	0
18.	IZTAR	1	0,690219	0
19.	FLAP	1	0,363099	0
20.	GENTS	1	0,828886	0
21.	ORGE	1	0,366455	0
22.	VANGD	1	0,32832	0

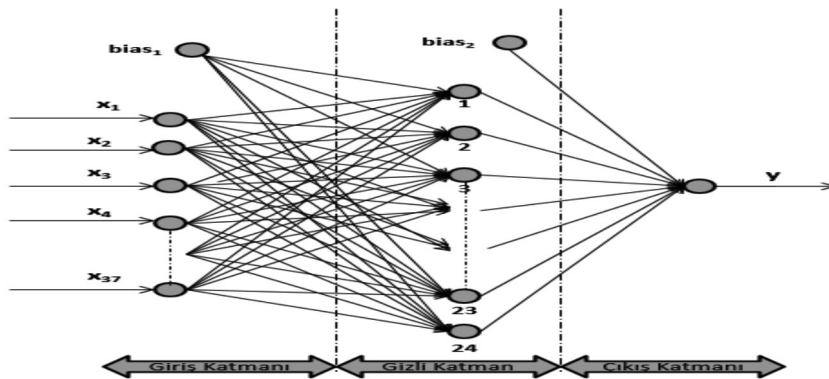
23.	ANELE	1	0,355325	0
24.	TKURU	1	0,437072	0
25.	YYAPI	1	0,202281	0
26.	UTPYA	1	0,480334	0
27.	OLMIP	1	0,24147	0
28.	IZFAS	1	0,22125	0
29.	MERKO	1	0,414892	0

Purelin Purelin (37-28-1) modeli sonucunda ağın tahmin ettiği ve beklenen ile gözlemlenen sonuçları kıyaslandığında, denetim raporlarından da yararlanılarak aşağıdaki değerlendirmelere ulaşılmaktadır;

- ✓ Hile riski olup da ilgili model tarafından beklenen sonucu vermeyen 18 işletmenin finansal tablolarının 3'ünün olumlu, 5'inin ilgili yıldaki bağımsız denetim sonucunda şartlı görüş aldığı,
- ✓ Hile riski taşımayıp da ilgili model tarafından beklenen sonucu vermeyen 11 işletmenin finansal tablolarının 4'ünün, ilgili yıldaki bağımsız denetim sonucunda şartlı görüş aldığı görülmektedir.

Giriş: Tangent-Sigmoid Çıkış: Tangent-Sigmoid Kombinasyonu (37-24-1)

Bu kombinasyonda 37 bağımsız değişken (girdi katmanı), 37 gizli katman ve 1 bağımlı değişken (çıkış katmanı) kullanılarak elde edilen ağın mimarisi, geliştirilen modelden beklenen ve gözlemlenen sonuçlar ile bu sonuçların işletmeler bazında gösterimi aşağıdaki gibidir.

Şekil 5. Tangent-Sigmoid Tangent-Sigmoid Kombinasyonu (37-24-1) Oluşan Ağ Mimarisi

Çok katmanlı ileri beslemeli ve geri yayılım algoritmasına sahip ağıın mimarisi 1 girdi katmanı, 1 gizli katman ve 1 de çıktı katmanı yer almaktadır. Girdi katmanında 37 adet bağımsız girdi (X_1, X_2, \dots, X_{37}), gizli katmanlarında ise sırasıyla 1, 2, 24 nöron, çıktı katmanında ise 1 nöron bulunmaktadır. Girdi katmanındaki nöronlarda transfer fonksiyonu olarak tangent-sigmoid, çıktı katmanında tangent-sigmoid fonksiyonları kullanılmıştır.

Tablo 8. Tangent-Sigmoid Tangent-Sigmoid Kombinasyonu (37-24-1) Model Sonucu

Beklenen Gözlenen	1 Hile Riski Olmayan (96)	0 Hile Riski Olan (48)	Başarılı Sınıflandırma Oranı (%)
1 Hile Riski Olmayan (108)	94	14	87,0
0 Hile Riski Olan (36)	2	34	94,4
Genel Başarılı Sınıflandırma Oranı: 128/144			88,889

Tablo 8’de verilen bilgiler, *giriş:tangent-sigmoid çıkış: tangent-sigmoid* transfer fonksiyonu kullanılarak elde edilen verilerdir. Tablo 8 incelendiğinde 108 hile riski olmayan finansal tablolardan 94 (%87,00)’ünü, 36 hile riski olan finansal tablolardan da 34’(%94,40)’ünü başarılı bir şekilde tahmin etmiştir. Tangent-Sigmoid Tangent-Sigmoid kombinasyonunda Tip I hata oranı %5,6 Tip II hata oranı da %13 olarak gerçekleşmiştir. Genel anlamda tüm finansal tablolar açısından değerlendirildiğinde de bu modelin %88,889 düzeyinde başarılı tahmin yaptığı ve uygulanan 4 model arasında en yüksek başarı tahmin oranına sahip olduğu görülmüştür.

Tablo 9. Tangent-Sigmoid Tangent-Sigmoid Kombinasyonu (37-24-1) İşletme Bazında Gösterimi

Sıra No:	BİST Kodu	Beklenen	Model Çıktısı	Gözlem
1.	FVORI	0	0,106851	1
2.	SNKRN	0	0,771798	1
3.	GEDIZ	0	0,806593	1
4.	SELGD	0	0,693206	1
5.	ISDMR	0	0,867891	1
6.	ESEMS	0	0,625372	1
7.	FRIGO	0	0,885859	1
8.	BMELK	0	0,548247	1
9.	CASA	0	0,819619	1
10.	ROYAL	0	0,722212	1
11.	PRTAS	0	0,001217	1
12.	TARAF	0	0,416624	1
13.	BRKO	0	0,6883	1
14.	AYCES	0	0,472964	1
15.	IHGZT	1	0,837747	0
16.	MERKO	1	0,830082	0

Tangent-Sigmoid Tangent-Sigmoid (37-24-1) modeli sonucunda ağın tahmin ettiği ve beklenen ile gözlemlenen sonuçları kıyaslandığında denetim raporlarından da yararlanılarak aşağıdaki değerlendirmelere ulaşılmaktadır;

- ✓ Hile riski olup da ilgili model tarafından beklenen sonucu vermeyen 14 işletmenin finansal tablolarının 2'sinin olumlu, 4'ünün ilgili yıldaki bağımsız denetim sonucunda şartlı görüş aldığı,

- ✓ Hile riski taşımayıp da ilgili model tarafından beklenen sonucu vermeyen 2 işletmenin finansal tablolarının 2'sinin de ilgili yıldaki bağımsız denetim sonucunda olumlu görüş aldığı görülmektedir.

Uygulanan dört modelin içerisinde, hile riski taşıyan bir işletme olarak kabul edilmiş olmasına rağmen bazı sebeplerden ötürü bir mahkeme safhası başlamış olan işletmeler; finansal verileri açısından değil de işletmenin ilişki içerisinde olduğu durumlardan ötürü Yakın İzleme Pazarı'na alınmıştır. Bu işletme/ işletmelerin hile riskli olmasına ve görüş bildirmekten kaçınma gibi ağır denetim görüşleri almasına rağmen, geliştirilen modelin sadece finansal verileri ile değerlendirildiği için hile riski olarak tanınmadığı düşünülmektedir.

Verilen bu dört modelin genel başarı tahmin durumlarını göz önünde bulundurarak YSA'da 37 adet girdi, 24 adet gizli ve 1 adet de çıktı katmanından oluşan (37-24-1) bir mimariye sahip ağız tangent-sigmoid transfer fonksiyonu kullanılarak, yeni bir finansal tablo bilgilerinin girilmesiyle %88,89 genel başarı tahmini ile doğru tahmin edeceği düşünülmektedir.

5. SONUÇ

İşletmelerin hazırlayıp yayınlamış olduğu finansal tablolar ve denetim raporları, işletmelerin kamuya ilan ettikleri finansal anlamda tek resmi bilgi ve belgeleridir. Finansal bilgi kullanıcıları, bu tablolarda ve raporlarda yer alan bilgilerden hareket ederek ilgili işletmeler hakkında değerlendirmelerde bulunup yatırım yapıp yapmamaya karar vermektedir. Ancak son çeyrek asırdan bu yana sıklıkla yaşanan birçok olumsuz gelişme; bu tablolarda, raporlarda yer alan bilgilerin ve görüşlerin tartışılmasına sebep olmuştur. Bunun gibi sebeplerle ister bireysel ortak veya yatırımcıya isterse de devlete, topluma karşı ağır maliyetleri olan finansal tablo hilelerinin tespit edilmesi ve mümkünse önceden tahmin edilmesine imkân tanıyan bir hile tespit modeline ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Oluşan bu ihtiyacı karşılayabilmek geliştirilen veri madenciliği yöntemlerinden YSA tekniği kullanılan araştırmada; bağımsız değişken olarak da likidite oranları, faaliyet oranları, finansal yapı oranları ve kârlılık oranlarından seçilen 37 bağımsız değişken girdi olarak kabul edilmiş ve amaçlanan model geliştirilmiştir. Araştırmamızda, YSA'da sıklıkla kullanılan tangent-sigmoid ve purelin transfer fonksiyonlarının kombinasyonları ile 4 farklı model geliştirilmiştir. Geliştirilen modeller *giriş:tangent-sigmoid çıkış:purelin* modelinde %86,11; *giriş:purelin çıkış:tangent-sigmoid* modelinde %85,42 ; *giriş:purelin çıkış:purelin* modelinde %79,86 ; *giriş:tangent-sigmoid çıkış:tangent-sigmoid* modelinde de en yüksek başarı tahmin oranı olan %88,89 oranında genel başarı tahmini elde edilmiş olup araştırmada da kabul gören model olmuştur. Bu model, finansal tablo hilelerinin tahmini ve tespiti noktasında başarılı bir performans göstererek anlamlı, yorumlanabilir sonuçlar vermiştir. Oluşturulan YSA modeli; araştırmaya dahil edilen 144 hile riski taşıyan/taşımayan işletmelerden 128'inin finansal tablolarında hile riski taşıyıp taşımadığını, %88,89 oranında doğru tahmin etmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bu başarı tahmin sonucu, daha önceden yapılmış olan çalışmalarda da (Küçükkoçaoğlu vd. 2007'de %86,17, Uğurlu 2011'de %90, Jan 2018'de %90,83) elde edilmiş sonuçlarla benzerlik göstermektedir.

Araştırmamızda, kabul edilen modelin sonuçlarında bazı işletmelerin geliştirilen model tarafından tanınmamasıyla bu işletmelerin finansal verileri, denetim raporları, denetim görüşleri ve Yakın İzleme Pazarı'na alınma gerekçeleri birlikte değerlendirildiğinde bazı işletmelerin kendi aralarında ortak noktaları olduğu görülmüştür. Ortak olan noktalardan bazıları şu şekildedir;

- ✓ Araştırmamızda, hile riskli kabul edilerek geliştirilen model tarafından hile riskli kabul edilmeyen işletmelerden üçünün; ilgili yılda yapılan denetim sonucunda görüş bildirmekten kaçınma görüşü aldıkları, ikisinin de Yakın İzleme Pazarı'na finansal verilerinden hareketle değil de ilişkili oldukları taraflardan kaynaklı hukuki süreçleri neticesinde oluşan belirsizliklerden bu pazara alınmaları sebebiyle geliştirilen model tarafından tanınmadıkları düşünülmektedir.
- ✓ Araştırmamızda, hile riskli kabul edilerek geliştirilen model tarafından hile riskli kabul edilmeyen işletmelerden ikisinin; ilgili yılda yapılan denetim sonucunda olumlu görüş aldıkları, Yakın İzleme Pazarı'na da finansal verilerinden hareketle değil de kamunun zamanında aydınlatılması hususundaki bazı yükümlülüklerini yerine getirmediikleri için geliştirilen model tarafından tanınmadıkları düşünülmektedir.

Yapılan araştırmanın sonuçları toplu olarak incelendiğinde; finansal tablo hilelerinin neticeleri itibariyle, tüm tarafların (sermayedarlar, devlet, yöneticiler, çalışanlar, bağımsız denetçiler, kamu denetçileri halk vb.) belirli düzeyde mağdur oldukları aşikârdır. Hile denetiminin bağımsız denetimden ayrı bir hizmet sunumu olduğu bilincinin oluşturularak böyle bir işlemin mevcut bağımsız denetim/denetçilerden beklenilmemesi hile denetiminde dinamik bir müfredat modeli oluşturularak ayrı bir uzmanlık alanının oluşturulması da finansal tablo hilelerinin tespitine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, N., Gülhan, O. & Aktaş, M., (2015). Halka Açık Şirketlerde Bağımsız Denetçi Görüşleri Borsa İstanbul Gözaltı Pazarı Örneği, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 17(2), 245-260
- Akkaya, G. C., Demireli, E. & Yakut, Ü. S., (2009). İşletmelerde Finansal Başarısızlık Tahminlemesi: Yapay Sinir Ağları Modeli ile İMKB Üzerine Bir Uygulama, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 187-216.
- Ata, H. A., Uğurlu, M. & Altun, M. Ö., (2009). Finansal Tablo Hilelerinin Önlenmesinde Denetçi Algılamaları, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 215-230.
- Ata, H. A. & Seyrek, İ. H., (2009). The Use of Data Mining Techniques in Detecting Fraudulent Financial Statements: An Application on Manufacturing Firms, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14(2), 157-170.
- Baykal, A., (2006). Veri Madenciliği Uygulama Alanları, *Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* (7), 95-107
- Bilgiç, H. H. & Mert, İ., (2020). Comparison of Different Techniques for Estimation of Incoming Longwave Radiation. *International Journal of Environmental Science and Technology*, (18), 601-618
- Bozkurt, N., (2016). *İşletmelerin Kara Deliği Hile*, (3. Baskı), İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Chen, S., (2016). Detection of Fraudulent Financial Statements Using The Hybrid Data Mining Approach. *Springer Plus*, 5(89), 1-16.
- Coenen, T., (2008). *Essentials of Corporate Fraud*, (2rd. Ed), New Jersey Wiley Publishing.
- Çalış, A., Kayapınar, S. & Çetinyokuş, T., (2014). Veri Madenciliğinde Karar Ağacı Algoritmaları İle Bilgisayar ve İnternet Güvenliği Üzerine Bir Uygulama. *Endüstri Mühendisliği Dergisi*, 25 (3), 2-19
- Çıtak, N., (2009). *Hileli Finansal Raporlamada Yaratıcı Muhasebe*, İstanbul: Türkmen Kitapevi.
- DiNapoli, T. P., (2019). Red Flags for Fraud, State of New York Office of The State Comptroller. https://www.osc.state.ny.us/files/localgovernment/publications/pdf/red_flags_fraud.pdf
- Güredin, E. (2014). *Denetim ve Güvence Hizmetleri*. (14. Baskı), Türkmen Kitapevi: İstanbul.
- Jan, C. (2018) An Effective Financial Statements Fraud Detection Model for The Sustainable Development of Financial Markets: Evidence from Taiwan, *MPDI Sustainability Journal*, 10(513), 1-14
- Kara, S. & Özcan, P., (2020). Muhasebe Manipülasyonlarında Yapay Sinir Ağlarının Önemi ve Bir Uygulama, *Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi*, (60), 155-176.
- Kaminski, K., Wetzell, T. S. & Guan, L., (2004). Can Financial Ratios Detect Fraudulent Financial Reporting?, *Managerial Auditing Journal*. 19(1), 15-28.
- Kapucugil, A. (2005). Halka Arzlarda İlk Gün Fiyat Performanslarının Tahmininde Yapay Sinir Ağlarının Kullanımı, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Küçükkocaoğlu, G., Keskin Benli, Y. & Küçüksözen, C. (2007). Finansal Bilgi Manipülasyonunun Tespitinde Yapay Sinir Ağı Modelinin Kullanımı, *İmkb Dergisi*, 9(36), 1-30.
- Omar, N. & Johari, A. Z., (2017). Predicting Fraudulent Financial Reporting Using Artificial Neural Network, *Journal of Financial Crime*, 24(2), 362-387.
- Önal, S. & Kılıç, İ., (2019) Hile Denetiminde Kırmızı Bayraklar Yöntemi, *Çukurova II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı*, 548-552
- Özkan, M. & Boran, L. (2014). Veri Madenciliğinin Finansal Kararlarda Kullanımı, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 59-82.

Salur, M. N., (2015). İşletmelerde Finansal Başarısızlık Tahmini ve Yapay Sinir Ağları Modelinin Kullanımı: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Seyrek, İ. H. & Ata, H. A., (2010), Veri Zarflama Analizi ve Veri Madenciliği ile Mevduat Bankalarında Etkinlik Ölçümü, *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 4(2), 67-84.

Terzi, S., (2012a). *Hileli Finansal Raporlama: Ölleme ve Tespit*, İstanbul: Beta Yayıncılık.

Terzi, S. & Kıymetli Şen, İ., (2015). Adli Muhasebede Hilelerin Tespitinde Yapay Sinir Ağı Modelinin Kullanımı, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (14), 477-490

Tunç, A. Ülger, İ. (2016). Veri Madenciliği Uygulamalarında Özellik Seçimi İçin Finansal Değerlere Binning ve Five Number Summary Metotları İle Normalizasyon İşleminin Uygulanması, *18. Akademik Bilişim Konferansı, Bildiriler Kitabı*, s.47-58. (<https://ab.org.tr/ab16/bildiri/105.pdf>.)

Uğurlu, M., (2011). Finansal Tablolardaki Hile Riskinin Belirlenmesi: Yapay Sinir Ağı Modeliyle Bir Bankada Uygulama, Doktora Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.

Zabihollah, R., (2005). Causes, Consequences, and Deterrence of, Financial Statement Fraud, *Critical Perspective on Accounting*, 16(3), 268-283

KGK, *Bağımsız Denetim Standardı 200*, (2018). Erişim: 22/05/2020, [https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/BDS/BDS%20200\(1\).pdf](https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/BDS/BDS%20200(1).pdf)

Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ (Seri: X, No: 22), (2011). Erişim: 18/06/2020, <https://spk.gov.tr/Sayfa/Dosya/590>

ACFE Hile ve Suistimalleri Ölleme Raporu, (2020). Erişim:16/07/2020, <https://www.acfe.com/report-to-the-nations/2020/>

COVID-19 SÜRECİNDE MESLEK MENSUPLARININ YAŞADIĞI ZORLUKLAR: NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Makale Bilgileri

Makale Geliş Tarihi : 07.03.2022
Makale Kabul Tarihi : 18.07.2022
Makale Türü : Araştırma
DOI Numarası : 2022-07-18 15:37:43

Dr. Öğr. Üyesi Mehtap KARAKOÇ*
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet COŞKUN**

Bibliyografik Bilgiler

Karakoç, M., & Coşkun, A. (2022). "Covid-19 sürecinde meslek mensuplarının yaşadığı zorluklar: nitel bir araştırma" *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi* (Yıl: 2022, Sayı : 67, Sayfa : 209-226)
<https://doi.org/2022-07-18 15:37:43>

ÖZ

Türkiye’de Covid-19 süreciyle birlikte işletmeler için başlayan zorlu süreç devlet tarafından bazı destekler sağlanarak aşılmaya çalışılmıştır. Sağlanan desteklerin mükellefler tarafından anlaşılması, uygulanması ve takibi konusunda en önemli görev ise meslek mensuplarına düşmüştür. Bu çalışmada Covid-19 sürecinde meslek mensuplarının yaşadıkları sıkıntıların çalışma hayatlarına, sosyal yaşamlarına ve aile ilişkilerine etkilerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında Uşak ilinde bağımsız olarak kendi mali müşavirlik bürolarında faaliyette bulunan iki kadın, dört erkek olmak üzere altı Serbest Muhasebeci Mali Müşavir (SMMM) ile yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Çalışma sonucunda meslek mensuplarının bu süreçte iş yüklerinde önemli bir artış meydana geldiği, mevzuat karmaşası nedeniyle yaşadıkları belirsizlikler, sağlık konusundaki endişeleri ve gelir kaybından kaynaklanan büyük stres yaşadıkları ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Muhasebe Meslek Mensupları, Covid-19, Nitel Araştırma

JEL Sınıflandırması: M40, M41

* Uşak Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü,
ORCID NO: 0000-0003-0349-4571, mehtap.karakoc@usak.edu.tr.

** Uşak Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Finans ve Bankacılık Bölümü,
ORCID NO: 0000-0002-3223-8676, ahmet.coskun@usak.edu.tr.

**CHALLENGES FACED BY PROFESSIONALS IN THE COVID-19 PROCESS:
A QUALITATIVE RESEARCH****ABSTRACT**

The difficult period that started for businesses with the Covid-19 process in Turkey has been tried to overcome by providing some support by the state. The most important task regarding the understanding, implementation and follow-up of the supports provided to taxpayers belongs to the members of the profession. In this study, it is aimed to reveal the effects of the problems experienced by the members of the profession during the Covid-19 process on their working life, social life and family relations. Within the scope of the study, semi-structured in-depth interviews were conducted with six Certified Public Accountants (CPA), two women and four men, who work independently in their own financial advisory offices in Uşak. As a result of the study, in this process it was revealed that there was a significant increase in the workload of the members of the profession, also they experience great stress due to the uncertainties because of the confusion of legislation, their concerns about health and the loss of income.

Keywords: Accounting, Accounting Professionals, Covid-19, Qualitative Research

JEL Classification: M40, M41

1. GİRİŞ

2019 yılı sonunda Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkan koronavirüsün (Covid-19) tüm dünyaya yayılmasının ardından Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Mart 2020 tarihinde pandemi ilan edilmiştir. Pandemi sürecinde, işletmelerin yaşayacağı potansiyel mağduriyetleri en aza indirmek amacıyla Türkiye'de de bir takım tedbirler alınmıştır. Bu bağlamda devlet tarafından belirli şartları sağlayan vergi mükelleflerine bazı destekler sunulmuştur. Bu destekleri finansman ve kredi desteği, vergi ve sigorta primi ile ilgili destekler, kısa çalışma ödeneği ve telafi çalışması ve kira sözleşmelerine ilişkin düzenlemeler olarak sıralayabiliriz. Finansman ve kredi desteği pandemi nedeniyle nakit akışlarında sıkıntı yaşayan işletmelere nakdi destek ve kredi desteğinin yanı sıra kredi taksit ödemelerinde ertelemeleri de kapsamaktadır. Yine vergi ödeme yükümlülüklerinde sorun yaşayan işletmeler için de bu süreçte vergi beyan ve ödeme süreleriyle sigorta prim ödemelerinde ötelemeler yapılmıştır. İşyeri kira olan işletmeler için kira sözleşmelerin feshedilmemesi ve tahliye işlemlerinin yapılmaması hususunda bazı düzenlemeler yapılmıştır. Hem çalışanların hem de işverenlerin herhangi bir mağduriyete maruz kalmamaları için işsizlik sigorta fonundan kısa çalışma ödeneği tahsisi yapılmıştır. Öte yandan pandemi sürecinde çalışanların haklarını koruyabilmek ve istihdamın sürekliliğini sağlamak için 20 Nisan 2020 tarihinden 1 Temmuz 2021 tarihine kadar işten çıkarma yasağı uygulaması gerçekleştirilmiştir. Tüm bu destekler ile ilgili işlemlerin takibi ve uygulanması ise meslek mensupları tarafından gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmanın amacı Covid-19 sürecinde meslek mensuplarının yaşadıkları sıkıntıları ortaya koymaktır. Bu bağlamda bu çalışma pandeminin meslek mensuplarının çalışma hayatı, sosyal yaşamları ve aile ilişkileri üzerine etkilerini incelemeyi hedeflemektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Yapılan literatür taraması sonucunda Türkiye'nin farklı bölgelerinde ve illerinde meslek mensuplarının yaşadıkları sorunları araştıran bir çok nicel çalışmaya rastlanmış olmasına rağmen, bu konuda yapılan nitel çalışmaların sayısının azlığı dikkat çekmektedir. Özellikle Covid-19 sürecinde meslek mensuplarının yaşadığı zorluklar üzerine yapılan bir çalışmaya literatürde rastlanmamıştır. Türkçe literatürde son on yılda meslek mensuplarının yaşadığı sorunların ortaya koyulduğu çalışmalardan bazıları şöyledir;

Kalaycı ve Tekşen (2012) Isparta ilinde faaliyet gösteren meslek mensuplarının yaşadıkları sorunları tespit etmeye yönelik yaptıkları çalışmalarında muhasebecilerin karşılaştıkları sorunları, meslek mensuplarının mükelleflerden, meslek odalarından ve TÜRMOB'tan isteklerini ortaya koymuşlardır. Karşılaştıkları sorunların en başında ise en az vergi ödeten muhasebecinin en iyi muhasebeci olarak görülmesinin geldiğini ifade etmişlerdir.

Tuğay ve Tekşen (2014) çalışmalarında Burdur ilinde faaliyet gösteren meslek mensuplarının yaşadıkları sorunları ve beklentilerini ortaya koymuşlardır. Çalışma sonucunda meslek mensuplarının kanunlarda yapılan sık değişiklikler, iş yükünün fazlalığı ve ücret tarifelerinin altında tutulan defterler konularında sıkıntı yaşamaya devam ettikleri ortaya konulmuştur.

Aydemir'in (2015) Türkiye'de faaliyet gösteren meslek mensupları üzerine uyguladığı çalışması sonucunda, meslek mensuplarının yaşadıkları sorunların başında iş yüklerinin ağır olması, mükelleflerin düzensiz ücret ödemeleri ve kazançlarının düşük olmasının geldiği ortaya çıkmıştır.

Deran, Erduru ve Keleş (2016) çalışmalarında Ordu ilinde faaliyet gösteren meslek mensuplarının güncel sorunları ile birlikte beklentilerini araştırmışlardır. Çalışma sonucunda meslek mensuplarının mevcut sorunlarının çözümü konusunda meslek odalarından beklenti içinde oldukları ve haksız rekabetin önlenmesi için çalışmalar yapılmasını istedikleri ortaya çıkmıştır.

Gündüz ve Özen (2016) Uşak ilinde faaliyet gösteren meslek mensuplarının sorunlarını araştırdıkları çalışmaları sonucunda meslek mensuplarının iş yüklerinin fazla olduğu, dolayısıyla özel hayatlarına zaman ayıramadıkları ortaya çıkmıştır.

Deran ve Beller (2017) çalışmalarında Niğde SMMMO'ya bağlı faaliyetlerini sürdüren meslek mensuplarının hem mesleki anlamda hem de mükellefleriyle yaşadıkları sorunları araştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda meslek mensupları, mevzuatın sıklıkla değişmesi, mükelleflerin mesleklerine yeteri önemi göstermemeleri, mükelleflerin kanun dışı davranışlarda bulunmalarını istemeleri ve ücretlerinin tahsilatı konularında sorun yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Yürekli ve Özdemir (2017) çalışmalarında Denizli ilinde faaliyette bulunan meslek mensuplarının sorunlarını bazı temalar altında toplamış ve içerik analizi yapmışlardır. Çalışma sonucunda vergi oranlarında yapılacak düzenlemeler yoluyla mükelleflerin usulsüz beyanlarının azalabileceği ve hizmet içi eğitimlerle mevcut uygulama hatalarının önüne geçilebileceği belirtilmiştir.

Gönen ve Solak'ın (2017) İzmir ilinde faaliyetlerini sürdüren meslek mensuplarının e-dönüşüm sürecinde karşılaştıkları sorunları araştırdıkları çalışmaları sonucunda mükelleflerin, meslek mensuplarına ek maliyet getiren e-dönüşüm masraflarından kaçındıkları ortaya çıkmıştır. Ayrıca muhasebe paket programlarının e-dönüşüm için yeterli teknik altyapıya sahip olmadığını belirtmişlerdir.

Katkat Özçelik (2018) çalışmasında Artvin ve Rize'de faaliyet gösteren meslek mensuplarının mesleki sorunlarını araştırmıştır. Çalışma sonucunda meslek mensuplarının sorunlarını, müşterileriyle ilgili sorunları, kamu kurumlarıyla ilgili sorunları, personelleri ile ilgili sorunları ve iş yoğunluğuyla ilgili sorunları olarak ele almışlardır. Meslek mensuplarının sorunlarının başında tahsilat, belgelerin zamanında getirilmemesi ve az vergi ödetilmesi talebi olduğu ortaya çıkmıştır.

Elçin, Gerekan ve Usta (2018) çalışmalarında meslek mensuplarının e-muhasebe uygulamaları konusunda yaşadıkları sorunları araştırmışlardır. Çalışma sonucunda e-dönüşüm sürecinde meslek mensuplarının sorunlarının iş yükü sorunu, sistemdeki eksiklikler ve altyapı ve eleman eksikliği olduğu tespit edilmiştir.

Kızıl, Aslan ve Kızay (2018)'in Kocaeli ilinde faaliyet gösteren meslek mensuplarının sorunlarını araştırdıkları çalışmaları sonucunda, meslek mensuplarının sorunlarının başında sayılarının gereğinden fazla olması ve ücretlerinin düşük olmasının geldiği tespit edilmiştir.

Karasioğlu ve Garip (2019) çalışmalarında Karaman ilinde faaliyet gösteren meslek mensuplarının özellikle e-dönüşüm sürecinde yaşadıkları sorunları araştırmışlardır. Çalışma sonucunda bu süreçte yaşanan en büyük sorunun kalifiye eleman eksikliği olduğu ortaya çıkmıştır.

Çelik ve Şendurur (2020) çalışmalarında Artvin ve Muş illerinde faaliyette bulunan meslek mensuplarının sorunları üzerine araştırma yapmışlardır. Çalışma sonucunda meslek mensuplarının düşük ücretle hizmet vermelerinin haksız rekabeti doğurduğu, iş yüklerinin fazla olduğu ve hizmet bedellerinde tahsilat sorunu yaşadıkları tespit edilmiştir.

Kardeş Selimoğlu vd. (2021) çalışmalarında Covid-19 sürecinde ortaya çıkan stres faktörlerini nitel araştırma yardımıyla araştırmışlardır. Çalışma sonucunda strese neden olan kaynakların artan iş yoğunluğu ve iş yükü, mevzuat değişikliğiyle gelen mesleki belirsizlikler, evrak teması ve bulaş riski gibi faktörler olduğunu ortaya koymuşlardır.

Türkçe literatür incelendiğinde yapılan çalışmaların tespit ettiği sorunların birbirine çok benzer olduğu ve yıllar içinde sorunların devam ettiği görülmektedir.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada veri toplama yöntemi olarak yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. TÜRMÖB verilerine göre Türkiye'de 34.589 kadın, 74.521 erkek SMMM görev yaparken, 399 kadın, 4484 erkek YMM faaliyet göstermektedir. Çalışmanın sahasını oluşturan Uşak'ta ise aktif olarak kendi bürosunda faaliyette bulunan 201 meslek mensubunun 35'i kadın, 166'sı erkektir. Çalışma kapsamında Uşak'ta bağımsız olarak çalışan, yaklaşık yirmi yıldır Uşak'ta mali müşavirlik yapan, yerelde tanınan, kendi mali müşavirlik bürosu olan iki kadın, dört erkek olmak üzere altı SMMM ile görüşme yapılmıştır. Görüşmecilerle ilgili detaylar Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Görüşülen SMMM'lere İlişkin Bilgiler

Kodlanan İsimler	Yaş	Medeni Durumu
Hasan	45	Evli-1 çocuk
Ali	44	Evli- 2 çocuk
Ahmet	45	Evli- 2 çocuk
Ayşe	48	Bekar- 2 çocuk
Mehmet	45	Evli- 2 çocuk
Fatma	40	Bekar- 2 çocuk

Görüşmelerin tamamı görüşülenlerin bürolarında yapılmıştır. Görüşülen kişilerin kimlikleri gizlenerek, bu kişilere çalışma içinde farklı isimlerle yer verilmiştir. Araştırmamıza ait etik kurul onay belgesi (08.04.2021 tarih ve 2021-68 sayılı) alınmıştır. Görüşmeler 12-30 Nisan 2021 tarihleri arasında yapılmıştır. Her görüşme yaklaşık yarım saat sürmüş olup, her bir görüşmeciden aydınlatılmış onam formu alınmıştır. Görüşülen meslek mensuplarından dört erkek meslek mensubu evli, kadın meslek mensupları ise bekadır.

Çalışmanın bu bölümünde görüşmeler deşifre edilerek, Covid-19 sürecinde meslek mensuplarının yaşadığı zorluklar bakımından mülakat çıktıları dört ana tema altında analiz edilmiştir. Bunlar;

- ◆ Sağlık konusunda yaşadığı zorluklar
- ◆ Maddi zorluklar
- ◆ Mesleki zorluklar
- ◆ Yasal zorluklar

2.1. Covid-19 Sürecinde Meslek Mensuplarının Sağlık Konusunda Yaşadığı Zorluklar

Covid-19 sürecinde muhasebe meslek mensupları İçişleri Bakanlığının yayınladığı genelgelerde sokağa çıkma muafiyeti olan meslek gruplarından bir tanesi idi. Bu süreçte evden çalışan birçok meslek grubu olmasına rağmen, muhasebe meslek mensupları sokağa çıkma yasağına tabi olmama durumları nedeniyle bürolarından faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu sebeple mülakatımızda, görüşülen meslek mensuplarından Covid-19 sürecinde sağlık konusunda yaşadıkları sorunları ifade etmeleri istenmiştir. Meslek mensuplarından sadece bir tanesinin bu süreçte Covid-19'a yakalandığı, diğerlerinin bu hastalıktan halen korundukları ortaya çıkmıştır. Covid-19'a yakalanan Ayşe ise bu süreci şu sözlerle açıklamaktadır:

“Ben Kasım ayında iş yükümüzün en yoğun olduğu dönemde Covid-19 geçirdim. Ama hasta olsak da yatmaya fırsat bulmadık. Evde bilgisayardan bağlandım, dosyalar sürekli geldiği için evden çalıştım. Biz zamanla yarıştığımız için işlerin yetişmesi gerekiyor ve çalışmak zorundayız. Bu meslekte her şeyin

bir dönemi ve zamanı var. Cenazemiz de olsa, hasta da olsak çalışmak zorundayız... Çok tedbirli davranmama rağmen yakalandım. Çalışanlarımızı maske ve mesafe konusunda sürekli uyarıyordum. Ofise kimseyi almamaya gayret ediyorduk fakat o dönemde kısa çalışma ödenekleri için çok fazla mükellef geldi.” (Ayşe)

Mülakatlarda görüşmeciler genel olarak Covid-19’tan korunmak amacıyla bazı tedbirler aldıklarını belirtmişlerdir. Bu tedbirler kimi zaman evden çalışma olurken, kimi zaman da dezenfeksiyon işlemleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle muhasebe bürolarındaki evrakların yoğunluğu dikkate alındığında, meslek mensuplarının tedbir alması kaçınılmaz olmaktadır.

“...Çünkü bizim işimiz evraklarla ve bu evraklar birçok kişinin elinden geçerek bize ulaşıyor. Evrak sayısı çok fazla olduğu için de dezenfekte etme olasılığımız düşüyor. Biz büroda evrakları birkaç gün açmayarak tedbir aldık. Büromuzu bir süreliğine kapattık, evden çalıştık.” (Mehmet)

“Covid-19 başladığında ben bütün personelime 2-3 ay izin verdim. Büroya gelmeden evden çalıştılar. Personelimin hiçbirini bu dönemde çalıştırmadım. Ama ben maalesef hep büroya geldim, gelmediğim hiçbir gün olmadı. Normal sürecimizden daha yoğun olarak pandemi sürecinde geç saatlere kadar çalıştık. Çünkü asıl o dönemde biz çalışmasaydık kaos olacaktı. Çünkü o dönemde bütün yük bizim üzerimizdeydi. Mesela mükellefler kredi çekmek istiyorlar, kredileri biz yönlendiriyoruz. Kısa çalışma ödenekleri, nakdi destek ücretleri gibi birçok işlemlerle ilgilendik. Zaten normalde de bir gidişat var, yani bir işleyiş var. Hem onları yaptık, hem bu işlemleri. Yani ben bu süreçte daha çok çalıştım.” (Fatma)

Muhasebe mesleğinde evrak alışverişinin yoğun olması sebebiyle bulaş riskini en aza indirmek amacıyla meslek mensupları evrakların bekletilmesi yoluyla önlem aldıklarını belirtmişlerdir. Özellikle sağlık sektöründe eczane gibi hem riski yüksek, hem de evrak yoğunluğu fazla olan mükellefleri bulunduğunu belirten Hasan süreci şu şekilde açıklamaktadır:

“Salgının ilk başlarında tedirgindik. Çünkü haberlerde virüsün kağıt üzerinde yaşayabileceği ve bulaşabileceğinden bahsediliyordu. En büyük risk faturaydı. Mükelleflerimin arasında 15 tane eczane var, oradan gelen faturalara aylık olarak bakarsak 10.000 adedi buluyor. O sebepten dolayı gelen faturaları hemen açmayıp, bir hafta bekletiyorduk. Daha sonra uzmanlar daha net açıklamalar yapınca, hava ve temas yolunun daha riskli olduğunu söyleyince biraz daha rahatladık.” (Hasan)

Diğer yandan meslek mensupları bu süreçte sadece kendileri ve ailelerinin sağlıklarından öte bürodaki çalışanlarının sağlıkları konusunda da tedirgin olduklarını ifade etmektedirler.

“Bu konuda tedirginlik yaşadım. Özellikle bizim basit gördüğümüz fakat dikkatli çalışmamızı gerektiren SGK mevzuatı, işçi giriş-çıkış bildirelerinin yapılması noktasında görevli personelimizin covid olması durumunda büroda ciddi sıkıntılar çıkacağını düşünüyorum.” (Ahmet)

Bunlara karşılık Mehmet, sağlık konusunda yaşadığı tedirginlikleri farklı bir boyutta ele almaktadır. Mehmet meslek mensuplarına tanınan sokağa çıkma muafiyeti konusunda görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:

“Biz o riskin içine mecburen girdik. Yani kısıtlamalarda bize verilen istisna mecburen verildi. Çünkü “siz bu işi yetiştireceksiniz” denildi. Bu işin sonucu da beyanname verilirse tahsilat yapıldığı için vergi toplama geliyor. Bence buradaki gözettileri nokta da oydu. Yani bize işleri yetiştirelim diye böyle bir istisna verildi. İş yetiştirmemiz açısından iyiydi fakat bizim de dışarı çıkmamız gerekiyordu.” (Mehmet)

Ayrıca meslek mensupları pandemi stresinin bir diğer boyutunu da sağlık konusunda yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Süreli işlerin yoğun olduğu bir meslek grubu olması nedeniyle, özellikle hasta olma riski ve dolayısıyla karantina altına alınma gibi olası riskler, meslek mensuplarının endişeli bir dönem geçirmelerine neden olmuştur.

“Stres düzeyimiz ekstra işlerden dolayı arttı. Ama meslek mensupları olarak en büyük stresimiz hasta olma riski ve karantinaya girme süreciydi. Çünkü pandeminin ilk sürecinde büroda herhangi bir çalışan Covid-19 olduğu zaman, tüm büro kapatılıyordu. İlk etapta da ertelemeler de olmadığı için bu çok yoğun bir tepkiye neden oldu. Ertelemeler olduğunda bir rahatlık oldu fakat o da çözüm değil. Çünkü erteleme de olsa bizim işimizde 15 gün büro kapatmak, çok zor telafi edilecek bir durum. Sonrasında vergiler için ertelemeler gelse de, SGK bildirimleri için erteleme gelmedi ve SGK konusunun gecikme yaptırımları çok ağır. Yani karantinanın sebep olacağı iş aksaklığı strese yol açtı.” (Hasan)

“Zaten stresli bir meslek. Pandemi bizi ‘‘acaba ailemize hastalık götürür müyüz? Kendimize ya da personelimize bir şey olur mu?’’ noktasında bizi endişeye sevketti. Yani hastalığın ekstra stresi oldu üzerimizde. Bir taraftan da süreli işlerin olması, insanların bu desteklerle bir şekilde ayakta kalabileceklerine inanması ve sizden bunu hızlı bir şekilde istemesi bizim stresimizi diğer günlere oranla arttırdı.” (Mehmet)

“Kesinlikle şu süreçte stres düzeyimiz daha yüksek. Az önce de söylediğim gibi hem sağlığımız konusunda endişeliydik, hem de gelir kaybı endişemiz vardı. Şu an 35 defterim var, 5 tanesi daha kapansaydı o zaman ciddi sıkıntılar yaşayacaktık. Bu süreçte kapanmasa da çok olumsuz etkilenen firmalarımız var. Yeni başlayanlar ve ciddi bir sermaye birikimi olmayanlar için bu süreç çok daha fazla zor geçmiştir.” (Ahmet)

Görüşme yapılan meslek mensupları pandemi sürecinde bazı tedbirler almış olmalarına rağmen hem iş yetiştirme stresini hem de hastalık bulaşma risklerini üst düzeyde yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Tema- sının ve evrak alışverişinin yoğun olduğu meslekte hem kendilerini hem de çalışan personellerini korumak için büyük çaba sarf ettiklerini belirtmişlerdir.

2.2. Covid-19 Sürecinde Meslek Mensuplarının Maddi Boyutta Yaşadığı Zorluklar

Mülakatlarda görüşülen meslek mensupları Covid-19 sürecinde maddi boyutta yaşadığı zorlukları mükelleflerinin faaliyette buldukları sektörlerle ilişkilendirmektedirler. Covid-19 sürecinden en fazla etkilenen sektör olan hizmet sektöründe mükellefleri bulunan meslek mensupları, bu süreçten daha fazla etkilendiklerini ifade etmişlerdir.

“10-15’e yakın işçisi olan, bir yıllık cirosu 2 milyonu geçen bir tekstil firması pandemi sürecinden önce çalışırken, pandemi girdiğinden beri hala kapalı. Hala toparlayıp, açamadı. Onun dışında cafeteryalar,

lokantalar, restaurantlar... Bunların dışında bu sektörle bağlı çalışan firmalarım da çok etkilendi. Onlar da; temizlik sektörleri, tedarikçiler... Okullar kapandığı için, servisçiler gibi firmalarımız bu süreçte çok etkilendi. Yani onlar para kazanırsa biz kazanıyoruz. Onlar sıkıntı yaşayınca biz de yaşıyoruz.”(Fatma)

Fatma'nın dediği gibi müşteri yoğunluğu olarak hizmet sektöründe faaliyet gösteren mükelleflere sahip meslek mensupları bu süreçten daha fazla etkilenmiştir. Mehmet de bu konuyla ilgili Fatma ile benzer şeyler söylemiştir:

“Hizmet sektöründe yer alan mükelleflerimiz var. Bazı işletmeler tamamen kapatıldı, bu işletmelere uzun süreli bir destek verilmedi. Verilen destekler de yeterli gelmedi. Eğer ki sürece de kredili girmişse ve bu süreci de krediyle atlanmaları bekleniyorsa tam toparladık derken ikinci dalgayla onu da aşamadılar.” (Mehmet)

Diğer yandan Covid-19 sürecinden etkilenen sektörlerde mükellefleri bulunmayan meslek mensupları ise maddi anlamda çok fazla etkilenmediklerini vurgulamışlardır.

“Çok ağır etkilendik diyemeyiz. Tabi bu şuna da bağlı; bizim hizmet verdiğimiz sektörler de önemli. Cafe-Restaurant tarzı mükelleflerimiz yoktu. O anlamda çok etkilenmedik ama tabi ki bu sektörde mükellefi olan meslektaşlarımız var. Onların etkilendiğini düşünüyorum ve duyuyorum.” (Ali)

“Çünkü pandemiden en çok etkilenen sektör hizmet sektörü oldu. Benim mükelleflerimin sadece iki tanesi gıda sektöründe, sadece onlar etkilendi. O sebepten dolayı benim müşteri portföyüm arasında etkilenen çok az.” (Hasan)

Mülakatlarda görüşmeciler Covid-19 sürecinde maddi boyutta gelir kaybı yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu süreçte meslek mensupları en çok tahsilat sorunu yaşadıklarını belirtmişlerdir. Özellikle bu süreçte faaliyetlerini durdurmak zorunda kalan mükellefler nedeniyle yaşanan tahsilat sorununu Ayşe ve Ahmet şu şekilde açıklamışlardır:

“Gelir kaybımızı yüzdelik olarak değerlendirecek olursam %40-50 diyebilirim. Bizim mükelleflerimiz hizmet ve üretim sektörü olarak neredeyse yarı yarıya. Bu noktada gıda sektörü daha fazla etkilendi. Mükelleflerimizin %10-15'i faaliyetlerini durdurdu. Sadece sanayi yapısına sahip mükelleflerimiz çalıştı o sebepten gelir kaybı yaşadık.” (Ayşe)

“İşlerini kapatan mükelleflerimiz oldu. Bu da bize gelir kaybı olarak yansdı. Fakat en önemlisi; işletmeler fiilen işlerine son vermeseler dahi kapalıyken gelirleri olmadığı için, tahsilat sorunu çok fazla yaşadık. Hala yaşıyoruz.” (Ahmet)

Ali ise pandeminin bahane olarak kullanılmasıyla faaliyetlerini durdurmamayan mükelleflerle de tahsilat sorunu yaşadığını şu cümlelerle ifade ediyor:

“Ama tahsilat yapmakta zorlandığımız mükelleflerimiz oldu. İşini bırakmamış, halen faaliyeti süren ancak tahsilatını yapamadığı gerekçesiyle bize ödemesini yapmayan esnaflarımız var. Biz bu süreçte o mükelleflerin işlemlerini yapmaya hala devam ediyoruz. Bu aslında eskiden beri yaşadığımız bir sıkıntıydı ama bu süreçte biraz daha çoğaldı.” (Ali)

Öte yandan meslek mensupları Covid-19 sürecinde yaşadıkları tahsilat sorunu nedeniyle de kendi büro personellerine dahi maaş ödemede zorluk yaşadıklarını dile getirmişlerdir. Fatma bu konuyu şu şekilde değerlendirmiştir:

“Ben diğer meslektaşlarımın da öyle olduğunu düşünüyorum ama kendi adıma konuşacak olursam; bu süreçte neredeyse sadece personellerin maaşı için uğraştık. Kendimi, kredi kartlarımı, normal giderlerimi, evimin giderini düşünmeden sadece maaşları toparlamayı düşündüm. SGK’yı ödeyeyim, maaşları ödeyelim tamam dedim. Bunu hallettikten sonra gerisi zaten düşünülüyor. Neredeyse biz hep böyle çalıştık.” (Fatma)

Diğer yandan herhangi bir gelir kaybı yaşamamasına rağmen pandemiye fırsata çeviren mükellefler de olduğu görülmüştür. Ayşe bu konuyu şu şekilde açıklamıştır:

“Bu süreçte yaşadığımız en büyük problem; mükelleflerin çalışmadıklarını öne sürerek defter tutma ücretlerinde değişiklik talep etmeleri oldu. Biz bu süreçte mükelleflerimiz için pandemi öncesine göre daha fazla çalışmamıza rağmen, dediğim gibi ücretlerde indirim istediler. Zaten bu süreçte borçlu mükellef sayımız %60 oranında.” (Ayşe)

Ayşe’nin dediği gibi, meslek mensupları bu süreçte daha fazla çalışmalarına rağmen mükelleflerinden ücret konusunda indirim talebi almışlardır. Mehmet de benzer şeyleri şu şekilde dile getirmiştir:

“İnsanlar bu süreçte sıkıntıya düştü. Mükelleflerin ‘bu ay benim işim olmadı, ben bu ay işlem yapmadım’ diyerek ücret ödemek istemediğini duyduk. Ama yanlış. Çünkü mükellefin faturası olmasa bile beyanı var. İşçisi çalışmasa bile, kısa çalışma ödeneğinden yararlanmış olsa bile bir bildirgesi var. Yani sonuçta bu işlerin yapılması gerekiyor burada. Evrak sayısı önemli değil. Tek fatura olsa dahi o beyanname veriliyor. Dolayısıyla bu insanlardan biz meslek mensupları olarak işlerinin yükseldiği dönemlerde ekstra bir ücret talep etmedik. Yani bu noktada bu tarz zorluklar yaşandı.” (Mehmet)

Görüşme yapılan meslek mensupları bu süreçte ekonomik sıkıntı yaşayan mükelleflerinden bazılarının defter tutma ücretlerini ödemek istemediklerini de dile getirmektedirler. Mükelleflerin tüm işlemlerinin devam etmiş olmasına rağmen ücret ödeme konusunda isteksiz davranmaları, meslek mensuplarının maddi boyutta yaşadığı sorunları yansıtması açısından mülakatın önemli bulguları arasındadır.

2.3. Meslek Mensuplarının Covid-19 Sürecinde Yaşadığı Mesleki Zorluklar

Covid-19 sürecinde meslek mensuplarının yaşadığı mesleki zorlukların başında mevcut iş yüklerinde meydana gelen artış ve dolayısıyla stres düzeylerinin yüksekliğidir. Mülakatlarımıza katılan meslek mensuplarının her biri bu süreçte iş yüklerinde hissedilir seviyede artış meydana geldiğini ifade etmişlerdir.

“Bizim bu süreçte daha çok işimiz arttı. Dışardan bakıldığında devletin beyannameleri uzatması avantaj olarak görüldü, ama böyle bir şey yok. Yani 80 defterin varsa bunların hepsinin beyannamesi uzamıyor. İçinde mutlaka beyannamesi uzamayan mükelleflerimiz var. Devlet bu noktada şöyle bir handicap yarattı; Mart KDV beyannamesini Temmuz’a uzatıyorum dedi. Ama biz Nisan’da Mart’ın beyannamesini veriyoruz. Mayıs’ta da Mart’ın geçici vergi beyannamesini veriyoruz. Mayıs’ta bu geçici vergi beyanna-

mesini uzatmadığı için ben zaten Mart'ın tüm belgelerini işlemek zorundayım. Yani bu noktada devletin bir yardımı ya da desteği olmuyor. Onun için biz daha çok çalışmak zorunda kaldık ve çalıştık.” (Fatma)

Fatma Covid-19 sürecinde devletin yaptığı ertelemelerin iş yüklerinde bir azalmaya sebep olmadığı aksine birbirine bağlı işler nedeniyle iş yüklerinde artışa neden olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde Hasan da bu süreçte kısa çalışma ödeneği ve nakdi ücret destekleri nedeniyle iş yüklerinde artış meydana geldiğini belirtmektedir. Hem bu yeni duruma kurum personelinin hazır olmaması hem de bazı belirsiz durumlar nedeniyle olası cezalardan kaçınmak için ekstra çaba sarf ettiklerini belirtmektedir.

“Pandeminin bize kesinlikle ekstra bir iş yükü getirdiğini söyleyebilirim. Onun sebebi de kısa çalışma ödeneği ve nakdi ücret desteklerinden dolayı. Çünkü her ne kadar gıda derinden etkilendi desek de, az olarak etkilenen mükelleflerimiz de oldu. Yaklaşık sekiz mükellefimle kısa çalışma ödeneği çıkardı. Aslında kısa çalışma ödeneği 15 yıldır var olan bir şey fakat kimse uygulamadığı için bilinen bir şey değildi. En başta İŞKUR'un açıklama yetersizliğinden dolayı birtakım belirsizlikler yaşadık. Bizim işimizde şöyle bir şey var; bir işi ilk etapta öğrenmek için sonrasında da uygulamak için zaman harcıyorsunuz. Kısa çalışma ödeneğinde de öyle oldu. Bir de SGK, personel konuları bizim mesleğimizde hassastır ve cezaları çok ağırdır. Meslek mensupları olarak da bu sebeplerden dolayı yanlış yapmak istenmeyen bir konu oldu. Bunlardan ötürü o süreç çok yoğundu. Kurumlar da hazır değildi, kurum personelinin de bu konuyla ilgili pek bir bilgisi yoktu. Mayıs-Haziran'a doğru uygulama biraz daha oturdu.” (Hasan)

“Normal süreçte zaten bir iş yoğunluğumuz var. Bu süreçte belki evraksal yoğunluğumuz azaldı, yani kişinin kesmiş olduğu ve almış olduğu fatura sayısı düştü. Ama bunun yanında kredi talebi arttı, kısa çalışma ödenekleri her ay güncellendi, giren oldu, çıkan oldu, mükelleflerimizin personellerinden covid olup rapor alan oldu, bu raporlar girildi. Yani bunun gibi sebeplerden covidin getirdiği birçok yeni prosedür oldu. Bizim mesleğimizde işlemler de süreli olduğu için hepsini bir şekilde zamanında yetiştirme-ye çalıştık. Müşterilerimizi mağdur etmemeye özen gösterdik.” (Mehmet)

Meslek mensuplarının iş yükleri ve süreli işleri nedeniyle hali hazırda stresli bir meslek grubu olduğunu söylemek zor değildir. Görüşmelerimizde mülakatımıza katılan meslek mensupları Covid-19 sürecinde stres düzeylerinde yaşadıkları değişiklikleri açıklamışlardır. Meslek mensuplarımız bu sürecin stres düzeylerini oldukça olumsuz etkilediğini ifade etmişlerdir. Ayşe bu konuyu şu şekilde açıklamıştır:

“Yarı yarıya daha fazla stresli bir süreç. Zaten sürekli yapılan yeniliklerden ve zamanla olan yarışımızdan kaynaklanan stresli bir mesleğimiz var. Bu dönemde daha da arttı. Çünkü her an bir şey değişiyor, değişikliklere ayak uydurmak zorundayız ve insanlara anlatmamız gerekiyor. O sebepten ötürü stres düzeyim %50 daha da arttı.” (Ayşe)

Fatma da meslek mensubu olarak kendi streslerine mükelleflerin stresinin eklendiğini şu şekilde açıklamıştır:

“Zaten bir mali müşavir olarak sürekli stresle yaşıyoruz. Belki de 24 saatin tamamı stresli geçiyor. Çünkü mükellefin saat kavramı yoktur. Gece demez, gündüz demez kafasına bir şey takıldığında sürekli seni arar. Stres o anlamda bizim hayatımız da zaten sürekli var. Ama bu sürece girdiğimizde stres daha çok arttı. İnsanlarda da farklı bir stres oluştu. Mükelleflerin de stresi farklı bir boyuta geldi. İşin içinden her

çıkamayan sürekli bizi aradı. Öyle olunca stres iki katı oluyor. Mükellefin işi bozuluyor, parası olmuyor, tahsilat yapıyoruz derken stresimiz daha da arttı.” (Fatma)

Ayşe ve Fatma Covid-19 ile birlikte iş yüklerinin artması sebebiyle stres düzeylerinin de arttığını belirtmişlerdir. Literatür incelendiğinde Kardeş Selimoğlu vd. (2021)’nin meslek mensuplarının Covid-19 sürecindeki stres kaynaklarını nitel bir çalışmayla ortaya koydukları çalışmalarında da Ayşe ve Fatma’nın ifadelerine benzer bir durumun yaşandığını tespit edilmiştir.

Bu süreçte devlet dairelerinde uygulanan kısmi çalışmanın, meslek mensupları üzerinde yarattığı stresi Ali şu şekilde açıklamaktadır:

“Stres düzeyimiz eskiden %50-60’lardaysa, şimdi %80’lerde falandır. Arttı yani. İnsanlarla konuşurken çekinerek konuşuyoruz, çekinerek görüşüyoruz. Esnaf işlerin bir an önce hallolmasını istiyor ama karşımızdaki resmi kurumlar gerek tedbirler gereği, gerek mesafe gereği tam zamanlı çalışmıyorlar. İşler çok uzayabiliyor, zamanında geri dönüşler alamıyoruz. O anlamda sıkıntı yaşıyoruz. İş yükü de haliyle artmış durumda. Yani stres düzeyimin artmasına sebep olarak sağlık ve artan iş yükünü gerekçe gösterebilirim.” (Ali)

Mülakatlarımıza katılan meslek mensuplarının Covid-19 pandemisi sürecinde hem kendi stresleriyle, hem mükelleflerinin stresleriyle, hem de iş yetiştirme stresleriyle karşı karşıya kaldıkları ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu süreçte meslek mensuplarının devlet–mükellef-meslek mensubundan oluşan üçlü saç ayağının tüm taraflarına ait stresi üzerine aldıkları mülakatımızın en önemli çıktıları arasındadır.

Mülakatımıza katılan meslek mensupları Covid-19 sürecinde artan iş yükü nedeniyle evden çalışma yapmak zorunda kaldıkları için ev yaşamlarının da bu süreçte olumsuz etkilendiğini belirtmişlerdir.

“Biz zaten 08:30-09:00 gibi mesaiye başladığımızda 17:00’a kadar yoğun bir tempoyla geçiyor. Ofisten çıktıktan sonra da çok başarılı olamıyoruz kafamız işte kalıyor ama eskiden ofisten çıktığımızda en azından evde dinlenebiliyorduk. Ama şimdi zaten gün içinde tam personel çalışmıyoruz ve mevcut yükümüzden daha fazla bir yük üzerimize binince bir gündüz yeterli gelmiyor. Birazını da akşama bırakmak durumunda kalıyoruz. Akşam haliyle evden çalışıyoruz. Çocuklarımızla, eşimizle, ailemizle olan bağlantılarımızı etkiliyor. Sosyallik anlamında biraz geriledik... Ama öyle bir süreçti ki bizden her şey istendi. Bunların yetişebilmesi için de akşamları da evden ofisimizdeki bilgisayarımıza yazılım vasıtasıyla bağlanarak çalıştık.” (Ali)

“Zaten bizim mesleğimiz yoğun ve emek gerektiren bir meslek. Biz bu süreçte Covid-19’la da ekstra ilgilendik. Mümkün olduğunca işi eve taşımamaya çalıştık ama büromuzu açmadığımızda işi evde yapmak zorunda kaldık. O yoğunluk da bizim evde çocuklarımıza zaman ayıramamamıza sebep oldu.” (Mehmet)

Mehmet bu süreçte evdeki iş yoğunluklarının da arttığını ve bu durumun da evdeki yaşamlarını olumsuz etkilediğini ifade etmiştir. Literatür incelendiğinde de Çelik ve Şendurur (2020) ve Gündüz ve Özen (2014)’in meslek mensuplarının yaşadığı sorunlar üzerine Covid-19 öncesi yaptıkları çalışmalarında Mehmet ve Ali’nin ifadelerine benzer bir durum olduğunu görmekteyiz. Bu çalışmaların sonucunda meslek mensupları iş yoğunlukları nedeniyle ailelerine ve özel hayatlarına zaman ayıramadıklarını ifade

etmişlerdir. Covid-19 sürecinde çalışmamızda ifade ettiğimiz artan iş yükü nedeniyle bu durumun Covid-19 öncesi sürece göre daha olumsuz etkilendiğini söylemek mümkündür.

Bütün bunların yanında Covid-19 sürecinde kadınların ek bazı iş yüklerinin ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Erkek meslek mensuplarına nazaran kadın meslek mensuplarının “anne”, “kadın” ve “anne-öğretmen” rolleri nedeniyle bu süreçte daha çok etkilendiklerinin ortaya çıkması mülakatımızın önemli çıktılarındandır.

“Benim iki çocuğum var ve yalnız başıma onları okutmaya çalışıyorum. O konuda çok büyük sıkıntı yaşadım. Online eğitim problem oldu, ikisi aynı anda giriş sağlayamadı. Bu süreçte onlara yetişmek için çok çabaladım. Bu süreçte dışarıdan da yemek yiyemedik. Çalışıyorum ama bir yandan da evin işlerini halletmeye çalışıyorum. Ve bir anne olarak çocuklarımın psikolojisini ve motivasyonunu yüksek tutmak için hep iyi olmak zorundaydım. O yüzden çok büyük zorluklar yaşadık.” (Ayşe)

Öte yandan Covid-19 nedeniyle hasta olan Ayşe de karantinada olduğu süreçte evden çalışmadan istediği verimi elde edemediğini ve bu durumda “kadın” ve “anne” rollerinin etkili olduğunu şu cümlelerle ifade etmektedir:

“Ben sadece hasta olduğum dönem evden çalıştım. Evden çalışmanın çok verimli olduğunu düşünmüyorum. Çünkü evden çalışıldığı zaman verilere ulaşma hızı bürodakine göre kıyasla daha yavaş oluyor ve konsantrasyonda güçlük yaşanıyor. Ayrıca biz kadın olduğumuz için evde olduğumuzda ev işleri ve çocuklarla ilgilenmek zorundayız. O sebepten evde iş verimli olmuyor. Büroda çalışmak çok daha verimli. Meslek mensupları olarak sokağa çıkma muafiyeti benim için olumlu bir durum oldu.” (Ayşe)

“Ev hayatımız çok etkilendi. Ben 40 yaşındayım, yalnız yaşıyorum ve iki tane çocuğum var. Hem büroda beş tane personelim var. Evin giderleri, büronun giderleri, süregelen kendi ihtiyaçlarım var. Bu süreçte biz tahsilat yapamadık. Hiçbir şekilde nakit anlamında döngü dönmedi. Hem büroda zorlandık, hem evde. Bir de geç saatlere kadar çalıştığım için bir anne olarak sıkıntı yaşadım... Eve çok geç saatlerde gidiyoruz, ilgilenemiyoruz. Zaten artık Covid-19 döneminde çok sosyal bir hayatımız kalmadığı gibi evimizde de çocuklarımızla ilgilenemiyoruz. Gittiğimde zaten uyumuş oluyorlar, geç saate kadar çalışmak zorunda kalıyoruz. Ben genel olarak gece 00:00, 01:00 gibi eve gittim. Kızım üniversite, öğlum ortaokulda okuyor. Online eğitimleri vardı ikisinin de. Ama çok beraber olamadık” (Fatma)

Mülakatımıza katılan meslek mensuplarının da ifade ettiği üzere, pandemi sürecinde yeni uygulamaların ortaya çıkması ve bunların uygulanmasında yaşanan aksaklıklar nedeniyle süreye dayalı işlerin yetişmemesi riskleri, mevcut mesleki zorluklarına yenilerinin eklenmesine sebep olmuştur. Meslek mensupları bu süreçte kurumların kendi çalışanlarının sağlığını korumak amacıyla kısıtlı sayıda personel çalıştırma kararının da süreci olumsuz etkilediğini ifade etmişlerdir.

2.4. Meslek Mensuplarının Covid-19 Sürecinde Yaşadığı Yasal Zorluklar

Mülakatlarda görüşmeciler genel olarak Covid-19 sürecinde yaşadıkları sıkıntıların büyük çoğunluğunun mevzuat ile ilgili karmaşadan kaynaklandığını vurgulamışlardır. Meslek mensupları Covid-19 öncesi dönemde de değişikliklerin yaşandığını ancak özellikle bu süreçte mevzuata dair farklı yorumlar ortaya çıkması nedeniyle belirsizlik yaşandığını belirtmektedirler.

“Mevzuatta zaten çok sık değişiklikler yapılıyor. Bu süreçte daha sık değişiklikler yapıldı. Ertelemeler, muafiyetler, durdurular ve tekrar başlatmalar yapıldı. Her gece farklı bir mevzuat, farklı bir tebliğ, farklı bir uygulama çıktı. Biz de bu noktada buna ayak uydurmaya çalıştık. Mevzuat olarak pandemi süreci normal sürece göre çok hareketli bir süreçti.” (Mehmet)

“Mevzuat konusunda tabii ki sıkıntı yaşadık. Çoğu bilgiler bizim için sıcak oldu. Sabah bir kalkıyoruz bir şeyler yayınlanıyor, ertesi sabah yine farklı bir şeyler yayınlanıyor. Yani mevzuatı takip etmekte çok sıkıntı yaşadık. Ama tabii ki takip etmek zorundayız o bizim işimiz. Hocalar diyor ya; ‘ben dünyaya gelsem yine hoca olurum, mali müşavir olmam, hiç mevzuat değişmiyor’ diye, o hesap oldu. Bizde hep böyle, mevzuat sürekli değişir.” (Fatma)

Fatma bu süreçte sık değişen mevzuatın meslek mensupları açısından sıkıntı yarattığını açıklamıştır. Bu durum görüşmelerde rastlanan bir durumdur. Kardeş Selimoğlu vd. (2021), Çelik ve Şendurur (2020), Deran vd. (2016) ve Tuğay ve Tekşen (2014) meslek mensuplarının yaşadığı sorunlar üzerine yaptıkları çalışmalarında da Mehmet ve Fatma'nın anlatısına benzer bir durum olduğunu görmekteyiz. Bu çalışmaların sonucunda meslek mensupları kanunlar ve yasal mevzuatta sürekli değişiklik yapılması nedeniyle zorlandıklarını ve buna bağlı olarak da iş yüklerinin arttığını ifade etmişlerdir. Özellikle Covid-19 sürecinde her bilginin sıcak olması nedeniyle meslek mensuplarının değişen mevzuatın takibi, anlaşılması ve uygulanması konusunda zorlandıklarını belirtmişlerdir.

Öte yandan özellikle mevzuat konusunda pandemi sürecinde ortaya çıkan mücbir sebep hali bazı karışıklıklara neden olmuştur. Mücbir sebep tarafların belirli bir süreye bağlı olarak yerine getirmesi gereken ödev, yükümlülük veya borçlarını yerine getirmede iradesini geçici olarak ortadan kaldıran ve dıştan gelen fiili bir durum olarak tanımlanmaktadır (Yerlikaya, 2012). Mücbir sebep kapsamına giren işletmeler ve sektörler hususunda yaşanan belirsizlikler de meslek mensuplarının mesleki anlamda zorluk yaşamasına neden olmuştur.

“Mevzuata ulaşma konusunda hiçbir sıkıntı yoktu lakin uygulama ve yorumlama zordu. Daha önemlisi bu bir mücbir sebep haliydi ve ülke olarak biz mücbir sebebe çok alışkın değiliz, daha önce yaşadığımız bir durum değil. Pandemi sürecinden ötürü de çok fazla mevzuat geldi, zamanında sadece kitaplarda kalan süreçleri yaşadık. Dolayısıyla uygulamak çok daha zor oldu.” (Ahmet)

“Mesela mücbir sebebe giren ve girmeyen sebeplerin anlaşılmasında bir fikir karmaşası yaşandı diyebilirim. Bu sebeplere hangi sektörler girmiyor, hangi sektörler giriyor onun belirsizliğini yaşadık.” (Hasan)

Diğer yandan görüşülen meslek mensupları hızla değişen mevzuat hakkında mükelleflerine bilgi aktarımının da kendilerine yeni bir iş yükü doğurduğunu belirtmişlerdir.

“Çok büyük sıkıntılar yaşadık. Aniden bir gecede kanun çıkıyor ve bizim ona tamamen hakim olmamız isteniyor. Bunu da mükelleflerimize aktarmamız gerekiyor. Bu konuda çok fazla sıkıntı yaşadık. Birçok işyerinde personel hastalığa yakalandı. Raporlar geldi bir yandan o raporları girmeye çalışıldı, bir yandan kısa çalışma ödenekleri çıkartıldı. Ayrıca bazı firmalarımızda bizim kısa çalışma ödeneği ile ilgili istatistiksel bir rapor hazırlamamız istendi. Bu bizi çok zorladı.” (Ayşe)

“Ödemeler her ne kadar bizim işimizi kapsayan bir konu olmasa da, işverenler kendileri ödese de ödemelerin ertelenmesi konusunda da sıkıntı yaşadık. Çünkü biz mali müşavirler olarak mükellefe hatırlatma görevi üstleniriz. Mesela SGK ödemelerinde bir gün sonrasında ödendiğinde teşvik indirimleri var, onlar iptal oluyor. Bu sebepten ötürü işletme açısından büyük zararlar oluyor. Bu süreçte kimi mükellefimiz zamanında ödedi, kimisi ödemedi. Onların takibini de biz yaptık. O da bize bir iş yükü getirdi. Ertelemelerden dolayı da ödemelerde karışıklık yaşandı.” (Hasan)

Hasan'ın anlatımına benzer bulgular Bişgin vd. (2020) çalışmalarında da yer almaktadır. Bu çalışmada meslek mensupları kanunda tanımlanmamasına rağmen kendilerinden beklenen görevler nedeniyle zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Hasan da ödemeler konusunun meslek mensuplarının görevi olmadığını, ancak mükelleflerin bu konuda kendilerinden beklentide olmaları sebebiyle Covid-19 sürecinde iş yüklerini arttıran bir unsur olduğunu açıklamıştır.

Görüşme yapılan meslek mensupları mevzuatta yaşanan bu karmaşanın kendilerine yüklediği iş yükünün yanında, kamu kurumlarında çalışan personellerin de aynı sıkıntıları yaşadıklarını vurgulamışlardır.

“Mevzuat bu işin en sıkıntılı yönlerinden biri. Yeni iş yükleri geldi. Şöyle anlatabilirim: Net olmamakla beraber pandeminin başladığı süreçten bugüne kadar belki 40-50 bin sayfaya yakın mevzuat çıkmıştır. Bu SGK, İŞ-KUR İl Müdürlüğü veya Genel Müdürlüğü, Bakanlıklar nezdinde çok değişiklikler yapıldı. Bunların olması normal, şöyle ki normal; olabildiğince güncel konulara temas etmek için her gün mevzuat kendini yenilemek durumunda kalıyor. Ama bizler bunu okuyacak kesim kısmındayız. Yani biz 5-10 bin sayfalık bir mevzuat değişikliğiyle muhatapken, bir anda 30-40 bin sayfaya yakın bir mevzuat değişikliği geldi. Tabi onu okumak, yorumlamak ve uygulamaya geçirmek çok zor. O anlamda çok sıkıntı yaşadık. Yani kurumlarda çalışan arkadaşlarımız bile bu konuya daha vakif değilken, bizden vakif olmamız istendi. Çok büyük sorun yaşadık.” (Ali)

“Sadece meslek mensupları olarak kaynaklanan bir sıkıntı değildi, bunu uygulayan kamu kurumlarında da ciddi sıkıntılar oluştu. Kamu kurumlarında çalışan personellerde çok fazla bilmedikleri işlemlerle karşılaştılar. Bu sancılar hala sürüyor. Özellikle mevzuatla ilgili görüş alabileceğimiz imkanlar çok sınırlı. Örneğin; bugün hala uygulamada Vergi Dairesi ile ilgili bir problem yaşayıp bunu bir üst merciye sormak istediğimizde bunun geri dönüşü iki yılı bulabiliyor. Dönüş yapıldığında da net bir cevaptan ziyade daha yüzeysel bir bilgiyle karşılaşıyoruz. Bu sebeplerden ötürü mevzuat karışıklığı hala devam ediyor.” (Ahmet)

Gerek mevzuattan kaynaklanan belirsizlikler, gerek sürekli güncellenen mevzuat hakkında mükelleflerini aydınlatmaya çalışmaları, gerekse kamu kurumlarında görev yapan personellerin bile bu konularda meslek mensuplarına destek olamamaları gibi durumlar Covid-19 sürecinde meslek mensuplarını en çok zorlayan konuların başında gelmektedir.

Mülakatlarda görüşmeciler Covid-19 sürecinde yaşadığı zorlukları elektronik uygulamalar bağlamında da değerlendirmiştir. Buna göre meslek mensupları bu süreçte elektronik uygulamaların kendilerine bekledikleri kadar kolaylık sağlamadığını ifade etmişlerdir.

“Dışarıdan bakıldığında E-Muhasebe uygulamaları olduğu için evden her şey yapılabilir gibi gözüküyor ama öyle bir şey yok. Evrakları mecburen alıyorsun, evrakları işliyorsun, evrakları görmek, konuşmak,

gerekli mutabakatları yapmak lazım. Dışarıdan bakıldığında her şey otomatik oluyor gibi gözüküyor ama bu süreci bir mali müşavirle yaşamak lazım. Öyle bir şey yok. Keşke öyle olsa da biz hiç sıkıntı yaşamazsak. Hala evraklarla çalıştığımız firmalarımız var. E-fatura olmayan, E-defter olmayan firmalarımız var. E-fatura olan firmalarımız da var ama onlara da mecburen gidiyorsun, yerinde kontrol ediyorsun, süreçleri takip ediyorsun. Yani yine de iş bize düşüyor.” (Fatma)

“Lakin ben bu elektronik uygulamaların bize bir kolaylık sağladığını düşünmüyorum. Gelir İdaresi'nin istediği her bilgiyi anlık görüntüleyebilmesinden ötürü bunun faydası en çok onlara oldu diye düşünüyorum. Fakat ben uygulayıcı olarak şu ana kadar bir artısını görmedim.” (Ahmet)

E-uygulamalar konusunda mükelleflerin veya hizmet verilen işletmelerde görev yapan personellerin de zorlandığı bu sebeple meslek mensuplarının bu noktada da devreye girmek durumunda kaldıklarını Ayşe şu sözlerle ifade etmiştir:

“Genel anlamda değerlendirecek olursak; ülkedeki meslek mensuplarının mükellef portföyü çoğunlukla internete hakim insanlar değil. Ve bu noktada yapılan bu elektronik girişimlerde de yine mükellefe bazı şeyleri biz öğretmek zorunda kaldık. Yani bu bizim işimizi çok da kolaylaştırmadı. Pandemi sürecinden önce bu elektronik uygulamalar bu kadar hızlı gelişmemişti, pandemi süreciyle daha hızlı adapte olmak zorunda kaldık. Bu hızdan ötürü biz de bocaladık. Mükellefin 5.000 TL üzeri kesmesi zorunlu olan faturanın detaylandırılması ve öğretilmesi yine bizim sorumluluğumuza girdi.” (Ayşe)

Karasioğlu ve Garip (2019), Elçin vd. (2018) ve Gönen ve Solak (2017)'nin e-muhasebe uygulamaları konusunda meslek mensuplarının yaşadıkları sorunları ele aldıkları çalışmalarında da Ayşe'nin anlattısına benzer bir durum olduğunu görmek mümkündür. Her iki çalışma sonucunda da meslek mensuplarının e-uygulamalar konusunda en fazla kalifiye eleman eksikliği konusunda sorun yaşadıkları ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla görüşme yapılan meslek mensuplarının, elektronik uygulamaların Covid-19 sürecinde mesleki uygulamalarını kolaylaştırmadığı, aksine sisteme uyum sağlamakta zorlanan mükellefleri nedeniyle artı iş yükü getirdiğine ilişkin görüşleri mülakatın önemli bulgularındandır.

Mülakatımıza katılan meslek mensupları Covid-19 sürecinde devlet tarafından sağlanan yardımlardan yararlanma durumları hakkında da bilgiler vermişlerdir. Buna göre meslek mensupları mükelleflerinin büyük çoğunluğunun bu yardım ve hibelerden yararlandığını ve bu başvuruların da çoğunlukla kendileri aracılığıyla yapıldığını ifade etmişlerdir.

“Çoğu mükellefim yararlandı. Çünkü firmalarını kapatanlar oldu, üretimi durdurdular. Öyle olunca çoğuna kısa çalışma ödeneğine başvurduk. Kısa çalışma ödeneği hak edemeyenler için nakdi ücret desteğine başvurduk. Mükelleflerimizi hepsinden faydalandırdık. Ama şöyle ki ciro desteği ve kira desteği yani gelir desteği adı altında devlet destek verdi.” (Fatma)

“Hibe desteğinden yararlanan mükelleflerim oldu. Bazıları bizim aracılığımızla yararlandı, bazıları kendileri başvurdu. Ama dediğim gibi kısa çalışma ödenekleri ve nakdi ücret desteklerinin süreci tamamen bizim sorumluluğumuzdaydı. Hibe başvurusunun süreci E-Devlet aracılığıyla olduğu için daha kolaydı, o sebepten bazı mükelleflerimiz kendileri başvurular.” (Hasan)

“Biz büro olarak büroda olmadığımız günler için kısa çalışma ödeneğinden bir süre yararlandık. Açıldığında tekrar çıktık ve girdik. Çünkü bu süreçten biz de oldukça etkilendik. Mükelleflerimiz de kısa çalışma ödeneğinden faydalandı. Onun haricinde nakdi ücret desteği vardı, kısa çalışma ödeneğinden faydalanamayanları nakdi ücretten faydalandırdık. Açılan krediler vardı, o kredilerin bilanço ve mali tablolarının hazırlanmasıyla bankalara gerekli verileri ulaştırdık. Yani çıkan desteklerle alakalı tüm işlemleri mükellef adına biz kendi büromuzda gerçekleştirdik.” (Mehmet)

“Biz büro olarak faydalanmadık. Ama mükelleflerimizden tabii ki faydalananlar oldu. Ücretsiz izin desteği, kısa çalışma ödeneği, gelir kaybı desteği, kira desteği gibi desteklerden faydalanan mükelleflerimiz oldu.” (Ali)

Mülakatımıza katılan meslek mensupları pandemi sürecinde hayatlarına giren yasal düzenlemelerde pandemi öncesine nazaran aşırı bir yoğunluk meydana geldiğini ifade etmişlerdir. Bu süreçte meslek mensupları değişen mevzuatın takibi, anlaşılması, mükelleflere aktarılması gibi nedenlerle yeni bir iş yüküyle karşı karşıya kalmışlardır.

3. SONUÇ

Tüm dünyayı etkisi altına alan koronavirüs salgını nedeniyle 11 Mart 2020’de pandemi ilan edilmesiyle işletmeler için yeni ve zorlu bir dönem başlamıştır. Bu zorlu süreçte işverenlere ve çalışanlara destek olmak amacıyla devlet tarafından bazı destekler sağlanmıştır. Türkiye’de de finansman ve kredi desteği, vergi ve sigorta primi ile ilgili destekler, kısa çalışma ödeneği ve telafi çalışması ve kira sözleşmelerine ilişkin düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu düzenlemelerin anlaşılması, uygulanması ve takibi konusunda en büyük iş meslek mensuplarına düşmüştür.

Son on yıllık literatür incelendiğinde Türkiye’nin farklı bölge ve illerinde meslek mensuplarının yaşadıkları sorunlar üzerine bir çok nicel çalışma yapıldığı görülmüştür. Bununla birlikte yapılan nicel çalışmaların yanında nitel çalışmaların azlığı da dikkat çekicidir. Çalışmalar sonucunda meslek mensuplarının tespit edilen sorunlarının ortak olduğu ve yıllar içinde de devam ettiği ortaya çıkmıştır. Covid-19 süreciyle birlikte meslek mensuplarının henüz çözüme kavuşturulamamış sorunlarına yenileri eklenmiştir. Bu çalışmada Covid-19 sürecinde meslek mensuplarının yaşadıkları sıkıntıların çalışma hayatlarına, sosyal yaşamlarına ve aile ilişkilerine etkilerinin gözler önüne serilmesi amaçlanmıştır.

Mülakat sonucu elde edilen verilere göre meslek mensuplarının bu süreçte yaşadığı mesleki zorluklar değerlendirildiğinde şu sonuçlar ortaya çıkmıştır;

- ◆ İş yüklerinde meydana gelen artışlar
- ◆ Gelir kaybı nedeniyle yaşadıkları stres
- ◆ Sağlık konusunda yaşadıkları endişe
- ◆ Mevzuat karmaşasının neden olduğu belirsizlik
- ◆ Elektronik uygulamaların beraberinde getirdiği zorluklar

Mülakatlarımıza katılan meslek mensuplarının pandemi sürecinde hem kendi stresleriyle, hem mükelleflerinin stresleriyle, hem de iş yetiştirme stresleriyle karşı karşıya kaldıkları ve bu süreçte meslek mensuplarının devlet-mükellef-meslek mensubundan oluşan üçlü saç ayağının tüm taraflarına ait stresi üzerine aldıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Pandemi sürecinde açıklanan destek paketleriyle mevzuat alanında yoğun değişiklikler yapılmış olması, beraberinde getirdiği aksaklıklar ve kamu kurumlarında görev yapan personellerin de bu alanda meslek mensuplarına yeterli desteği sağlayamamaları, meslek mensuplarının zorlandığı konuların başında gelmektedir. Ayrıca elektronik uygulamaların mesleki faaliyetlerde beklenen kolaylığı sağlamadığı, aksine sisteme uyum sağlamakta zorlanan mükellefleri nedeniyle artı iş yükü getirdiğine ilişkin görüşleri de bu mülakatın önemli bulgularındandır.

Mülakatımıza katılan kadın meslek mensuplarının diğer meslektaşlarına göre “anne”, “kadın” ve “anne-öğretmen” rolleri nedeniyle Covid-19 sürecinden daha çok etkilendikleri ve evden çalışma sürecinde de bu rolleri sebebiyle verimli çalışamadıkları çalışmamızın önemli çıktılarındandır.

Bu çalışma ile birlikte Covid-19 sürecinde devletin gelir toplamasında meslek mensuplarının faktörü ve mükelleflere verdikleri destek açısından mesleğin stratejik önemi bir kez daha gözler önüne serilmiştir.

KAYNAKÇA

- Bişgin, A., Ünlüer, S. ve Üyümez, M. E. (2020). Muhasebe meslek mensupları ile mükelleflerin beklentileri ve sorunları: Nitel bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15 (2), 625-648.
- Çelik, Y. ve Şendurur, U. (2020). Muhasebe meslek mensuplarının karşılaştığı sorunlar ve beklentileri: Muş ve Ağrı illeri örneği. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 13 (1), 25-50.
- Deran, A. ve Beller, B. (2017). Muhasebe meslek mensuplarının karşılaştıkları sorunlar ve bağlı buldukları meslek odasından beklentileri üzerine bir araştırma. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 16 (50) , 37-56.
- Deran, A., Erduru, İ. ve Keleş, D. (2016). Muhasebe meslek mensuplarının mesleki sorunları ve meslek odalarından beklentilerinin demografik özellikler ve faaliyet gösterilen ekonomik çevre açısından değerlendirilmesi: Ordu örneği. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16 (32), 84-109.
- Elçin, R., Gerekan B. ve Usta M. (2018). E-Fatura, E-Defter ve E-Arşiv uygulamalarına geçiş sürecinde yaşanan sorunlar: Serbest muhasebeci mali müşavirler üzerine bir araştırma. *Mali Çözüm Dergisi*, Mart 2018, 13-42.
- Garip, O. ve Karasioğlu, F. (2019). E-Muhasebe uygulamaları kapsamında güncel sorunlar ve çözüm önerileri: Karaman'da bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22 (2), 433-446.
- Gündüz, M. ve Özen, E. (2016). Muhasebe meslek mensuplarının sorunları ve mesleki memnuniyetlerinin analizi: Uşak ili örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 70, 67-90.
- Kalaycı, Ş. ve Tekşen, Ö. (2006). Muhasebecilik mesleğinde karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri: Isparta il merkezi uygulaması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 31, 90-101.
- Karasioğlu, F. ve Garip, O. (2019). E-Muhasebe uygulamaları kapsamında güncel sorunlar ve çözüm önerileri: Karaman'da bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22 (2), 433-446.
- Katkat Özçelik, M. (2018). Serbest muhasebeci mali müşavirlerin sorunları ve bu sorunların cinsiyet boyutu: Artvin ve Rize örnekleri. *Karadeniz Araştırmaları*, 15 (58) , 99-125.
- Kızıl, C., Aslan, T. ve Kızılay, Ö. (2018). Muhasebe meslek mensuplarının sorunları ve ilgili çözüm önerileri: Kocaeli örneği. *İda Academia Muhasebe ve Maliye Dergisi*, 2 (1), 23-37.
- Kardeş Selimoğlu, S. , Cengiz, A. A. , Özdemir, A. ve Yalı, B. (2021). Covid-19 ile birlikte muhasebe mesleğindeki stresin yeni halleri. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 21 (63), 1-18.
- Tuğay, O. ve Tekşen, D. (2014). Muhasebe meslek mensuplarının sorunları: Burdur ilinde bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (1), 223-232.
- Yerlikaya G. K. (2012). Türk vergi hukukunda mücbir sebep halinin dava ve temyiz süresini durdurup durmayacağı dorunu. *Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 43-56.
- Yürekli, E., ve Özdemir, S. (2017). Muhasebe Yetkinliği Özelinde Meslek Mensupları İle Mükellefler Arasında Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri: Denizli İli Örneği. *Social Sciences Studies Journal*, 3 (6), 1008-1019.

FİRMA PERFORMANSI VE SAHİPLİK YAPISI İLİŞKİSİ: BORSA İSTANBUL ÖRNEĞİ

Makale Bilgileri

Makale Geliş Tarihi : 27.02.2022

Makale Kabul Tarihi : 07.04.2022

Makale Türü : Araştırma

DOI Numarası : 10.55322/mdbakis.1080046

Dr. Öğr. Üyesi Bilge CANBALOĞLU*

Bibliyografik Bilgiler

Canbaloğlu, B. (2022). “Firma performansı ve sahiplik yapısı ilişkisi: Borsa İstanbul örneği” *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi* (Yıl: 2022, Sayı : 67, Sayfa : 227-240) <https://doi.org/10.55322/mdbakis.1080046>

ÖZ

Bu çalışma Borsa İstanbul’da işlem gören 255 finansal olmayan şirketin sahiplik yapısındaki farklı türlerdeki yatırımcı oranlarının, varlık getirisi olarak ölçülen firma performanslarının üzerindeki etkilerini 2009-2018 yılları için incelemektedir. Halka açık olan bu şirketlerdeki sahiplik yapısı; sahiplik yoğunluğunu gösteren blok yatırımcı ve sahiplik yapısındaki kurumsal, yerli ve yabancı yatırımcıların oranları şeklinde ölçülmüştür. Ayrıca yerli ve yabancı yatırımcı türleri de bireysel ve kurumsal yatırımcı olarak ikiye ayrılarak da sahiplik yapısının etkisi daha detaylı incelenmiştir. Çalışmanın ampirik bulguları kurumsal yatırımcı oranı arttıkça şirket performansının da arttığını ortaya koymuştur. Ancak bu etki yerli kurumsal yatırımcı üzerinden değil, yabancı kurumsal yatırımcı üzerinden gerçekleşmektedir. Ayrıca yabancı bireysel yatırımcı oranındaki artış firma performansını olumlu ve anlamlı bir şekilde etkilerken, yerli bireysel yatırımcı oranındaki artışın şirket performansını olumsuz yönde etkilediği bulunmuştur. Diğer taraftan, firma sahiplik yapısındaki yoğunluğun blok yatırımcı tarafından ölçüldüğü modellerde ise blok yatırımcı oranındaki artışın firma performansını anlamlı bir şekilde etkilemediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal yönetim, sahiplik yapısı, firma performansı.

Jel Sınıflandırılması: G34, G32, L25

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, Ankara, Türkiye
eposta: bbakin@ybu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6352-0079>

FIRM PERFORMANCE AND OWNERSHIP STRUCTURE RELATIONSHIP: THE CASE OF BORSA ISTANBUL**ABSTRACT**

This study investigates the impacts of different ownership structure types in 255 non-financial firms listed in Borsa Istanbul on their firm performance measured by return on asset (ROA) over the years from 2009 to 2018. The ownership structures of these traded firms are categorized as block, institutional, domestic and foreign investors. Furthermore, the domestic and foreign investor types are also divided as individual and institutional investors in order to examine ownership impacts in more details. The empirical findings suggest that the institutional ownership improves the financial performance in these firms, yet this positive impact results from the foreign institutional ownership not from the domestic institutional investors. The foreign individual investors also have positive significant effect on the performance, whereas an increase in the proportion of domestic individual investors impair the financial performance. On the other hand, there exists no significant relationship between block ownership representing the ownership concentration and the firm performance.

Keywords: Corporate governance, ownership structure, firm performance.

Jel Classification Codes: G34, G32, L25

1. GİRİŞ

Kurumsal yönetim (corporate governance) bir şirketin tüm paydaşlarının çıkarlarını gözetmek ve korumak adına şirketin genel olarak iyi bir şekilde yönetilmesi için tüm süreçler ve yapılarla ilgilienmektedir (Ehikioya, 2009). Aslında Jensen ve Meckling (1976) tarafından ortaya konan *vekalet teorisinden* (agency theory) kaynaklanan problemleri çözebilme ihtiyacı ile ortaya çıkan kurumsal yönetim mekanizması şirketlerin sahiplik yapısı (ownership structure) ile yakından ilgilienmiştir. Bu bağlamda yerli ve bireysel yatırımcıya alternatif olarak küreselleşme ile beraber kurumsal ve yabancı yatırımcı oranlarının hisse senedi piyasalarındaki artışı, akademik yazında farklı türdeki sahiplik yapıları ile şirket değeri ve performansı arasındaki ilişkinin incelenmesine neden olmuştur.

İlk olarak sermaye ortaklık yoğunluğunun, firma performansı üzerindeki etkisi değerlendirilecek olursa öncelikle sermaye yapısında yoğunluk tanımını açıklığa kavuşturmak gereklidir. Belirli yatırımcıların diğer yatırımcılara oranla daha fazla miktarda hisse senedi ellerinde tutarak firma kontrolünde ve yönetiminde daha fazla paya sahip olmaları, sahiplik yapısında yoğunlaşma (concentration) kavramını ortaya çıkarmaktadır (Doğan ve Topal, 2015). Bir şirketin içindeki daha büyük paya sahip olan yatırımcılar, şirket yönetimini iyi bir şekilde denetlemeye daha istekli olurlar ve bu durum, hissedarlar ile yöneticiler arasında çıkar çatışmasına yol açan asil-vekil problemini azaltabilmektedir (Önder, 2003). Sahiplik ya-

pısında hisselerin büyük çoğunluğunu ellerinde tutan yatırımcıların, hissedarların ve diğer yatırımcıların en iyi çıkarını gözetmek adına yönetim üzerinde baskı kurarak iyi denetim bir mekanizması geliştirmesi aynı zamanda firmanın finansal performansını da geliştirmektedir (Ehikioya, 2009). Diğer taraftan, Jensen ve Meckling (1976)'e göre büyük miktarda hisseleri elinde tutan hissedarların kendi çıkarlarına öncelik vermesi durumu şirket içindeki asil-vekil problemini arttıracak için, yüksek yoğunluktaki sahiplik oranı her zaman şirket içinde olumlu etkilere de neden olmayabilmektedir (Mandacı ve Gümüş, 2010).

İkinci olarak, sahiplik yapısı içinde kurumsal yatırımcı oranının şirket performansları üzerindeki etkileri akademik yazında farklı açılardan değerlendirilmiştir. “Aktif Gözetim” yaklaşımına göre kurumsal yatırımcılar sahip oldukları üstün yönetim becerileri, profesyonel bilgi birikimi ve önemli kaynaklar sayesinde, bilgi asimetrisini ve asil-vekil sorununu azaltan ve firma değerini artıran aktivitelerde bulunmaları yatırım yaptıkları firmaları daha iyi gözetip denetleyerek yönetmelerine imkan tanımaktadır (Lin ve Fu, 2017). Ayrıca kurumsal yatırımcılar, hissedarların en iyi çıkarını gözetmek adına yöneticilerin üzerindeki baskıyı arttırmak için sahiplik haklarını kullanmaya istekli olmuşlardır (Cornett vd., 2007). Her iki durum da kurumsal sahiplik yapısının firma performanslarını geliştirdiğini işaret etmektedir. Ancak “pasif gözetim” yaklaşımına göre ise, bazı kurumsal ancak kısa vadeli yatırımcıların şirketlerin performansını geliştirecek denetimi yapmak yerine, ellerindeki bilgiye dayanarak spekülasyon yollarla kısa vadeli kazanç elde etmek için hisse alım satım yapmaları da olasıdır (David ve Kochhar, 1996). Bu durumlarda ise kurumsal sahiplik ile performans arasında hiç ilişki olmaması veya daha zayıf ilişki bulunması kaçınılmaz olmuştur.

Son olarak, yabancı yatırımcı ve yerli yatırımcı türünün yerli şirketlerin finansal performansı üzerindeki etkileri de akademik yazında önemli yer tutmaktadır. Hatta yerli ve yabancı yatırımcıyı da kurumsal olarak ayrıştırarak detaylı bir şekilde inceleyen çalışmalar da mevcuttur. Yabancı yatırımcıların yerli şirketlerde hissedar olmasının firma performansı üzerindeki etkileri birkaç şekilde gerçekleşmektedir (Douma, George ve Kabir, 2006). Eğer yabancı yatırımcının ortaklık yapısında yoğunluğu fazlaysa bu durumda yabancı yatırımcıların yerli şirketi etkin bir şekilde gözetip denetlemesi için yeterince motivasyonu oluşmaktadır. Dahası yabancı yatırımcının sermaye dışında beraberinde getirdiği iş ile ilgili tecrübeler, üstün teknik bilgi, örgütsel ve finansal kaynaklar mevcut yönetimin vizyonuna katkıda bulunarak şirketin performansının gelişmesine olanak tanımaktadır. Son olarak yabancı finansal kurumsal yatırımcıların şirket performansının kötüleştiği zamanlarda hisse senetlerini elden çıkarma olasılığı, mevcut yönetimin daha iyi performans göstermesini sağlamaktadır. Bunun dışında, yabancı yatırımcıların varlığının, yerli yönetimin olası standart altı (suboptimal) kararlarını ve davranışlarını sınırlaması da yabancı ortaklık yapısının yerli şirket performansı üzerindeki olumlu etkisine katkıda bulunmaktadır (Nakano ve Nguyen, 2013). Diğer taraftan, yerli yatırımcıların ortaklıktaki oranının firma performansı üzerindeki olumlu veya olumsuz olabilmektedir. Yabancı yatırımcılar, yerli yatırımcılara kıyasla daha fazla bilgi asimetrisi ve farklı kültürlerden kaynaklanabilecek risklere maruz kalırlar ve bu durum yerli yatırımcıları yabancı yatırımcılara kıyasla firmadaki işleyiş ve yönetim hakkında bilgi açısından daha avantajlı bir konuma getirir (Phung ve Le, 2013). Buna ek olarak yerli kurumsal şirket yatırımcılarının, yabancı finansal kurumsal yatırımcılara göre daha etkin bir şekilde firma gözetimi yapması için gerekli beceri ve motivasyonlarının olması bu tip yatırımcıların firma performansı üzerindeki etkisini arttırmaktadır (Douma, George ve Kabir, 2006). Diğer taraftan yerli yatırımcıların, yabancı yatırımcılara göre diğer hissedarların toplantılarına iştirak edebilmeleri ve oylamalarında etkide bulunmaları daha olasıdır.

Ayrıca şirket yönetimini kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeleri de söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle yerli kurumsal yatırımcıların firma gözetimini etkin bir şekilde yapmak yerine kendi çıkarları adına şirket kaynaklarını sömürmeleri durumu bu yatırımcıların sahiplik yapısının firma performansı üzerindeki etkisinin olumsuz olduğunu ortaya koymaktadır (Nashier ve Gupta, 2016).

Bu çalışmanın amacı Borsa İstanbul'da 2009-2018 yılları arasında işlem gören 255 finansal olmayan şirketin muhasebe esasına dayalı performans ölçütü olan varlık getirisi (return on asset-ROA) değişkeni üzerindeki farklı sahiplik yapılarının etkilerini araştırmaktır. Son yıllarda özellikle Türkiye'deki halka açık şirketlerdeki yabancı yatırımcı varlığının artması (Doğan, 2016) ve kurumsal yatırımcıdan ise özellikle yabancı kurumsal yatırımcı payının bu şirketlerde artan önemi (Algüner, 2012) bu çalışmanın motivasyonuna katkıda bulunmuştur. Bunun yanı sıra blok, yerli ve bireysel yatırımcıların etkileri de göz önünde bulundurularak, halka açık şirketlerdeki tüm yatırımcı tiplerinin şirket performansı nasıl etkilediği araştırılmak istenmiştir. Bu bağlamda, bu çalışma halka açık şirketlerdeki tüm yatırımcı türlerini kapsadığı için (blok, kurumsal, yerli ve yabancı hatta yerli ve yabancı yatırımcılar bireysel ve kurumsal olarak da ayrıştırılmıştır) sahiplik yapısı ve firma performansı yazınına Türkiye örneğinde güncel ve kapsamlı ampirik bulgular sağlayarak katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Türkiye'deki şirketler için şirket performansı ve sahiplik yapısı arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmada Bölüm 2'de bu zaman kadar yapılmış olan çalışmalardan derlenen literatür taraması verilmiştir. Bölüm 3'de veri seti tanımlırken, Bölüm 4'de kullanılan yöntem ve ampirik sonuçlar tartışılmıştır. Bölüm 5 ise çalışmanın sonuç kısmını oluşturmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Akademik yazında farklı yatırımcı türlerinin firma performansını nasıl etkilediğine dair birçok ampirik bulgu ortaya konmuştur. Firma ortaklık yapısındaki yoğunluğun şirket performansını nasıl etkilediğini inceleyen çalışmalarla başlanacak olursa, sahiplik yapısındaki yoğunluk ile firma performansı arasındaki ilişkinin türü farklı yönlerde olduğu görülmektedir. Demsetz ve Lehn (1985) 511 Amerikalı şirketi incelediklerinde hisse yapısındaki yoğunluk ile şirket performansı arasında ilişki olmadığını savunmuşlardır. Ehiyoka (2009) ise Nijerya Borsası'nda işlem gören 107 şirketi 1998-2002 zaman dilimi için örneklem olarak belirledikleri çalışmada ortaklık yapısı ile varlık getirisi ve fiyat kazanç rasyosu arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulmuştur. Benzer şekilde, Nguyen, Locke ve Reddy (2014) Singapur'daki 257 şirketi genelleştirilmiş momentler metodu ile incelemiş ve bu çalışmanın sonuçlarında blok yatırımcı sahipliğindeki artışın şirket içindeki vekil maliyetini azaltarak şirket performansını arttırdığını göstermişlerdir. Gunasekarage, Hess ve Hu (2007) Çin'deki 1034 firmayı 2000-2004 yılları için inceleyerek sahiplik yoğunluğu ile Tobin's Q oranı ile pozitif anlamlı bir ilişki bulurken, piyasa defter değeri arasında negatif ilişki bulmuşlardır. Diğer taraftan, Abdullah vd. (2019) ise Pakistan'da faaliyet gösteren 36 şirket için yapmış olduğu çalışmada ortaklık yapısında yoğunluğun artması durumunda varlık getirisinin anlamlı bir şekilde azaldığı sonucuna ulaşmıştır. Türkiye'deki şirketlere gelince Önder (2003) 1992-1997 yılları arasında Türkiye'de faaliyet gösteren 257 şirketin sahiplik oranı ile firma performansını incelediği çalışmada, sahiplik yoğunluğunu ile şirket performansı arasında anlamlı bir ilişki bulmamıştır. Mandacı ve Gümüş (2010) ise İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören 203 şirketi 2005 mali yılı için araştırmış ve çalışmanın sonucunda ortaklık yapısında yoğunluğun art-

masının şirket performansını pozitif yönde arttırdığını göstermişlerdir. Doğan ve Topal (2015) Borsa İstanbul'da işlem gören imalat sektöründeki 136 firmayı 2002-2012 yılları için incelemişlerdir. Çalışmanın sonuçları en büyük paya sahip olan yatırımcının hisse oranının, varlık getiri oranı ve Tobin's Q değişkeni ile ölçülen firma performansının pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediğini ortaya koyarken, ikinci en büyük paya sahip olma oranı ile firma performansı arasında anlamlı bir ilişki bulamamışlardır. Çiftçi vd. (2019) ise 2010-2013 zaman dilimi için incelediği Borsa İstanbul'da işlem gören 234 şirket için blok yatırımcı oranındaki artışın varlık getirisi ve Tobin's Q değişkeni anlamlı ve olumlu yönde arttırdığını öne sürmüşlerdir. Diğer taraftan, Topaloğlu, Coşkun ve Özkan (2016) ise Borsa İstanbul'daki BIST30 endeksinde yer alan 18 firmayı 2009-2015 periyodunda inceleyerek, varlık getirisinin performans ölçütü olarak seçtiği ana modelde en büyük ortağın sermaye oranı ile varlık getirisi arasında negatif ve anlamlı bir ilişki bulmuştur.

Sahiplik yapısındaki kurumsal yatırımcının firma performansı üstündeki etkileri ele alınacak olursa, Cornett vd. (2007) Amerika'da S&P500 endeksinde yer alan şirketleri 1993- 2000 yılları için incelemiş, bu örneklem için kurumsal sahiplik oranı ve kurumsal yatırımcı sayısı arttıkça şirketlerin operasyon performanslarını arttırdığını göstermişlerdir. Buna ek olarak, şirketlerle iş ilişkisi olan kurumsal yatırımcılarla şirket performansı arasındaki ilişkinin daha güçlü olduğu da ortaya koymuşlardır. Lin ve Fu (2017) 2004 – 2014 yılları arasında Çin'deki Şangay Borsa'sında işlem gören şirketler üzerinden yaptıkları bir çalışmalarında kurumsal sahipliğin firma performansı üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi olduğunu göstermişlerdir. Ancak bu kurumsal sahiplik altında baskı yapmaya daha eğilimli olan, yabancı ve büyük paylara sahip olan yatırımcıların firma performansı üzerinde diğer kurumsal yatırımcılara kıyasla daha büyük etkiye sahip olduğu da kanıtlanmıştır. Sakawa ve Watanabel (2020) Japonya'da TOPIX500 endeksinde bulunan şirketleri 2010-2016 dönemi için inceleyerek kurumsal yatırımcıların etkin gözetim mekanizmalarının firma performansını geliştirdiğini ortaya koymuşlardır. Kömeçoğlu ve Vuran (2018), Türkiye'de kurumsal yönetim ve firma karlılığı arasındaki ilişkiyi incelerken, 2012-2106 yılları arasında seçilen 72 firma için kurumsal sahiplik oranındaki artışın firma değerini arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Şirketlerin sahiplik yapısında yabancı ve yerli yatırımcı türü ile firma performansı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların da önemli bir yeri vardır. Douma, George ve Kabir (2006) Hindistan Borsası'nda işlem göre 1005 şirketi 1999-2000 zaman dilimi için incelemiş, yabancı yatırımcıların firmanın finansal başarısı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır. Buna ek olarak yabancı sahiplik yapısı altında özellikle kurumsal şirket yatırımcıların pozitif katkısının vurgusunu yapmışlardır. Ayrıca yerli kurumsal şirket yatırımcı varlığının firma performansını olumlu yönde etkilediğini öne sürerken, yerli finansal kurumsal yatırımcı ile firma performansı arasında negatif bir ilişki bulmuşlardır. Nashier and Gupta (2016) Hindistan Borsa'sında listelenen 1392 finansal olmayan şirketi 2007-2014 dönemi için araştırmışlardır. Bu çalışmanın sonucunda hem yerli hem de yabancı kurumsal yatırımcıların şirket yönetimini ve kararlarını etkin bir şekilde denetleyerek firma performansına pozitif yönde etkileri olduğu ortaya konmuştur. Diğer taraftan, Thanatawee (2014) Tayland Borsası'nda işlem göre 323 finansal olmayan şirketi incelemiş ve yerli kurumsal yatırımcıların daha iyi bir gözetim mekanizması sayesinde firma finansal durumunu pozitif yönde etkilediği ancak yabancı kurumsal yatırımcının gözetim konusunda aktif olmadığı için firma performansı üzerinde olumlu bir etkisi olmadığını bulmuştur. Phung ve Le (2016) Vietnam hisse senedi piyasasında işlem gören şirketleri 2008-2011 yılları için ince-

lemiştir. Yabancı yatırımcıların bilgi asimetrisine yerli yabancıya kıyasla daha fazla maruz kaldıkları için, bu yatırımcı grubunun şirketi etkin bir şekilde gözetememeleri sebebiyle yabancı ortaklık payı ile şirket performansı arasında negatif yönde bir ilişki tespit etmişlerdir. Aydın, Sayim ve Yalama (2007) Borsa İstanbul'da işlem gören 42 firmayı 2003-2004 yılları için incelediklerinde, yabancı sahiplik yapısı ile varlık getirisi değişkeni arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulmuştur. Borsa İstanbul'da işlem gören 205 finansal olmayan şirket için 2005 – 2007 yılları arasında yapılan çalışmada ise Gurbuz ve Aybars (2010), belirli bir seviyeye kadar olan yabancı sahiplik oranındaki artışın firma performansını olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuşlardır. Diğer taraftan Akman, Mugan ve Akisik (2011) Borsa İstanbul'da 2005-2009 döneminde listelenen şirketlerindeki yabancı ortaklık yapısının şirket performansları (hem muhasebe verisi hem de piyasa verisi kullanıldığı ölçümlerde) üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu araştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda piyasa verisi kullanılarak ölçülen firma performansı ile yabancı ortaklık yapısı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunurken, muhasebe verisinin kullanıldığı firma performansı ölçütü ile yabancı ortaklık yapısı arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

3. VERİ SETİ

Borsa İstanbul'da işlem gören tüm finansal olmayan şirketlerin muhasebe verisi üzerinden ölçülen firma performansının farklı yatırımcı türleri tarafından nasıl etkilendiğini araştırmak için oluşturulan çalışmanın örneklemini, zaman dilimi 2008 Küresel Kriz sonrası dönemi gözeterek 2009- 2018 yıllarını kapsayarak 255 firmayı içermektedir.¹ Finansal şirketler ve bankalar farklı mevzuat ve finansal tablo düzenlemelerine tabi oldukları için çalışmanın veri setine dahil edilmemiştir (Mandacı ve Gümüş, 2010; Nguyen, Locke ve Reddy, 2014). Firma bazlı değişkenler, şirketlerin web sitelerinden ve Finnet 2000+ veri tabanından yararlanılarak elde edilmiştir. Şirketlerin sahiplik yapısını temsil eden değişkenlerin tamamı (blok, kurumsal, yerli ve yabancı yatırımcı sahiplik oranları) ise Merkezi Kayıt Kuruluşu'ndan (Central Securities Depository of Turkey) temin edilen verilerden hesaplanmıştır.

Çalışmada bağımlı değişken olan şirket performansı, varlık getiri oranı (return on assets – ROA) olarak ölçülmüştür. Aslında bu değişken şirketin tüm yıl boyunca faaliyetlerinden elde ettiği net gelirin toplam varlıkları oranlanarak hesaplandığı için şirketin muhasebe esaslı finansal performans ölçütü olarak da değerlendirilip birçok çalışmada kullanılmıştır (Doğan ve Topal, 2015; Topaloğlu, Coşkun ve Özkan, 2016; Çiftçi vd., 2019).

Bağımsız değişken olarak kullanılan farklı sahiplik yapısını temsil eden değişkenler ise detaylı bir şekilde Tablo 1'de verilmiştir. Bir şirketin hisselerinin yüzde 5'inden daha fazla hisseye sahip olan hissedarlara blok yatırımcı denmektedir (Chang, Chen ve Zolotoy, 2017; Chauhan, Kumar ve Pathak, 2017) ve bu çalışmada bu değişken BLOK olarak tanımlanmıştır. Kurumsal yatırımcı sahiplik oranı (institutional ownership) ise KUR değişkeni ile ifade edilmiştir. Şirket sahiplik yapısında, yabancı sahiplik (foreign ownership) oranı ise YBN değişkeni ile temsil edilirken, yerli yatırımcıların sahiplik oranı (domestic ownership) ise YRL değişkeni ile gösterilmiştir. Diğer taraftan çalışmada hem yabancı hem de yerli yatırımcıların sahiplik oranları, yerli (individual) ve kurumsal (institutional) olarak da ikiye ayrılmıştır. Yerli bireysel ve yerli kurumsal yatırımcıların ortaklık oranı sırasıyla YRBRY ve YRKUR değişkenleri

1 Verisi olmayan şirketler veya eksik bilgi içeren şirketlere ait o yıllar çalışmanın veri setine dahil edilmemiştir. Ayrıca, Covid19 pandemi döneminin yaratabileceği yapısal kırılmalardan ötürü çalışma sonuçlarının daha stabil bir dönemde incelenmesi adına Covid19 pandemi dönemi öncesi göz önüne alınmıştır.

ile ifade edilirken, yabancı bireysel ve kurumsal yatırımcıların sahiplik oranlarını belirten değişkenler YBBRY ve YBKUR olarak tanımlanmıştır.

Tablo 1 Veri seti değişkenlerinin tanımları

ROA	Net gelirin toplam varlıklara oranı
BLOK	Bir şirketin hisselerinin yüzde 5 ve üzeri olan yatırımcılarının hisselerinin toplamının şirketin dolaşımdaki toplam hisse senedi miktarına oranı
KUR	Kurumsal yatırımcıların sahip olduğu toplam hisse senedinin şirketin dolaşımdaki toplam hisse senedi miktarına oranı
YRL	Yerli yatırımcıların (bireysel ve kurumsal) sahip olduğu toplam hisse senedinin şirketin dolaşımdaki toplam hisse senedi miktarına oranı
YBN	Yabancı yatırımcıların (bireysel ve kurumsal) sahip olduğu toplam hisse senedinin şirketin dolaşımdaki toplam hisse senedi miktarına oranı
YRBRY	Yerli bireysel yatırımcıların sahip olduğu toplam hisse senedinin şirketin dolaşımdaki toplam hisse senedi miktarına oranı
YRKUR	Yerli kurumsal yatırımcıların sahip olduğu toplam hisse senedinin şirketin dolaşımdaki toplam hisse senedi miktarına oranı
YBBRY	Yabancı bireysel yatırımcıların sahip olduğu toplam hisse senedinin şirketin dolaşımdaki toplam hisse senedi miktarına oranı
YBKUR	Yabancı kurumsal yatırımcıların sahip olduğu toplam hisse senedinin şirketin dolaşımdaki toplam hisse senedi miktarına oranı
FB	Toplam varlıkların doğal logaritması
KO	Toplam yükümlülüklerin toplam varlıklara oranı
YAS	Cari yıl – şirketin faaliyete başladığı yıl

Çalışmada şirket performansı ve çeşitli sahiplik yapıları arasındaki ilişkiyi incelerken şirketlerin birey etkilerini gözeterik bu durumdan kaynaklı içsellik (endogeneity) sorununu gidermek adına, şirketler açısından çeşitli kontrol değişkenleri de modellere eklenmiştir. Öncelikli olarak FB olarak ifade edilen ve şirketlerin büyüklüğünü gösteren toplam varlıklar şirketin finansal performansını belirleyen en önemli değişkenlerden biri olarak görülmektedir. Büyük firmaların ölçek ekonomisinden daha iyi faydalanmaları ve kaynaklara erişimlerinin daha az maliyetli oluşu, şirket büyüklüğü ile performans arasında pozitif bir ilişki olduğuna işaret etmektedir (Mura, 2007; Çiftçi vd., 2019). Diğer taraftan, borç miktarı

fazla olan şirketin iflas riski artmaktadır ve bu durum şirketin yeni yatırımları için kaynak bulmasını zorlaştırmaktadır (Mura, 2007). Böyle bir durumda şirketin borçlanma durumunu gösteren kaldıraç oranı, KO değişkeni ile firma performansı arasında negatif bir ilişki beklenebilmektedir. Firma yaşı, YAS, değişkeni ile şirket performansı arasındaki ilişki ise hem pozitif hem de negatif olabilmektedir. Şirketin yaşının artması ile paralel olarak daha deneyimli bir şekilde performans göstermesi şirketin karlılığını olumlu yönde etkilemektedir (Gurbuz ve Aybars, 2010). Diğer yandan, genç firmaların değişen çevre koşullarına daha iyi adapte olarak daha üstün performans gösterebilmektedirler (Barron, West and Hannan, 1990). Bu da firma yaşı ile performans arasındaki ilişkinin negatif yönde olabileceğine işaret edebilmektedir.

4. YÖNTEM VE AMPİRİK BULGULAR

Sahiplik yapılarının Borsa İstanbul'da işlem gören finansal olmayan şirketlerin firma performanslarını nasıl etkilediğini incelemek adına, her farklı sahiplik yapısı için kurulan modeller Denklem 1-8'de verilmiştir. Havuzlanmış en küçük kareler (pooled least square) yönteminin kullanılmasıyla elde edilen ampirik bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

$$ROA_{t,i} = \alpha_0 + \alpha_1 BLOK_{t,i} + \beta_1 FB_{t,i} + \beta_2 KO_{t,i} + \beta_3 YAS_{t,i} + \varepsilon_{t,i} \quad (1)$$

$$ROA_{t,i} = \alpha_0 + \alpha_1 KUR_{t,i} + \beta_1 FB_{t,i} + \beta_2 KO_{t,i} + \beta_3 YAS_{t,i} + \varepsilon_{t,i} \quad (2)$$

$$ROA_{t,i} = \alpha_0 + \alpha_1 YRL_{t,i} + \beta_1 FB_{t,i} + \beta_2 KO_{t,i} + \beta_3 YAS_{t,i} + \varepsilon_{t,i} \quad (3)$$

$$ROA_{t,i} = \alpha_0 + \alpha_1 YBN_{t,i} + \beta_1 FB_{t,i} + \beta_2 KO_{t,i} + \beta_3 YAS_{t,i} + \varepsilon_{t,i} \quad (4)$$

$$ROA_{t,i} = \alpha_0 + \alpha_1 YRBRY_{t,i} + \beta_1 FB_{t,i} + \beta_2 KO_{t,i} + \beta_3 YAS_{t,i} + \varepsilon_{t,i} \quad (5)$$

$$ROA_{t,i} = \alpha_0 + \alpha_1 YRKUR_{t,i} + \beta_1 FB_{t,i} + \beta_2 KO_{t,i} + \beta_3 YAS_{t,i} + \varepsilon_{t,i} \quad (6)$$

$$ROA_{t,i} = \alpha_0 + \alpha_1 YBBRY_{t,i} + \beta_1 FB_{t,i} + \beta_2 KO_{t,i} + \beta_3 YAS_{t,i} + \varepsilon_{t,i} \quad (7)$$

$$ROA_{t,i} = \alpha_0 + \alpha_1 YBKUR_{t,i} + \beta_1 FB_{t,i} + \beta_2 KO_{t,i} + \beta_3 YAS_{t,i} + \varepsilon_{t,i} \quad (8)$$

Tablo 2 Regresyon Sonuçları

	ROA	ROA	ROA	ROA	ROA	ROA	ROA	ROA
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
BLOK	-0.0050 (0.0151)							
KUR		0.0293** (0.0141)						
YRL			-0.05** (0.0152)					
YBN				0.0511*** (0.0152)				
YRBRY					-0.03** (0.0137)			
YRKUR						-0.0114 (0.0160)		
YBBRY							0.271*** (0.0852)	
YBKUR								0.048*** (0.0155)
FB	3.66*** (0.538)	2.935*** (0.624)	2.47*** (0.619)	2.474*** (0.619)	2.91*** (0.612)	3.68*** (0.533)	3.695*** (0.542)	2.523*** (0.626)
KO	-0.1*** (0.0170)	-0.186*** (0.0169)	-0.1*** (0.0167)	-0.182*** (0.0167)	-0.1*** (0.0169)	-0.1*** (0.0171)	-0.18*** (0.0170)	-0.18*** (0.0167)
YAS	-0.0013 (0.0259)	-0.00141 (0.0245)	0.00274 (0.0242)	0.00273 (0.0242)	-0.0016 (0.0244)	-0.0021 (0.0251)	0.000475 (0.0250)	0.00171 (0.0243)
SABİT	-18*** (4.493)	-13.1*** (4.911)	-4.405 (5.844)	-9.530* (4.957)	-10.01* (5.560)	-18*** (4.342)	-18.7*** (4.414)	-9.808* (5.017)
R²	0.235	0.240	0.247	0.247	0.240	0.235	0.238	0.246

Not: Firma bazında kümelenmeye (clustering) karşı dayanıklı (robust) standart hatalar parantez içinde verilmiştir. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1.

Firma performansının varlık getirisi (ROA) üzerinden ölçüldüğü tüm modellerde, farklı yatırımcı gruplarının performans üzerindeki etkileri de farklılık göstermektedir. Öncelikli olarak firma karlılığı üzerindeki blok yatırımcı etkisinin ölçüldüğü Model 1’de, blok yatırımcının Borsa İstanbul’da işlem gören şirketler üzerinde etkisi her ne kadar negatif yönde olsa da bu etki istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Bu durum seçilen zaman dilimi için Borsa İstanbul’da işlem gören şirketlerde sahiplik yapısındaki yoğunluğun şirket performansını anlamlı bir şekilde etkilemediğine işaret etmektedir. Topaloğlu,

Coşkun ve Özkan (2016) 2009-2015 yılları için inceledikleri BIST30 endeksinde yer alan şirketler için sahiplik yoğunluğu ile firma performansı arasında negatif ancak anlamlı bir ilişki bulmuşlardır. Diğer taraftan kurumsal yatırımcı etkisinin gözlemlenmek istediği Model 2’de, kurumsal yatırımcının sahiplik yapısı içinde oranı arttıkça firma performansının da arttığı tespit edilmiştir. Bu durum kurumsal yatırımcıların aktif gözetim ve denetim yapmaları sayesinde şirket içinde daha az asil-vekil problemi oluşmasına ve şirketin daha profesyonelce yönetilmesi hususunda avantajlar sağlayarak şirketin daha üstün performans göstermesini işaret etmektedir. Bu bulgu Kömeçoğlu ve Vuran (2018)’in çalışmasındaki kurumsal yatırımcı ve firma performansı ilişkisi için elde edilen sonuç ile tutarlı bulunmuştur. Şirketteki ortaklık yapısındaki yatırımcıların uyruklarına göre yerli ve yabancı olarak bir sınıflandırma yapıldığında, Model 3’de yerli yatırımcı oranının artmasının firma performansını anlamlı bir şekilde azalttığı, Model 4’de ise yabancı yatırımcı oranının anlamlı bir şekilde arttırdığı gözlemlenmiştir. Benzer şekilde Aydın, Sayim ve Yalama (2007) Türkiye’deki şirketlerdeki yabancı yatırımcı oranı ile performans arasında pozitif bir ilişki bulmuşlardır.

Yapılan analizleri daha detaylandırmak adına, yerli ve yabancı yatırımcıların içerisinde kurumsal ve bireysel ayrımı yapılarak bu yatırımcıların sahiplik yapısındaki oranının şirket performansını nasıl etkilediği de incelenmiştir. Model 5’de görüldüğü üzere yerli bireysel yatırımcının etkisi, varlık getirisi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatiftir. Bu da kurumsal yatırımcı kimliğinden uzak yerli yatırımcı çoğunluğunun şirket performansını olumsuz etkilediğine işaret etmektedir. Ancak Model 6’da yerli kurumsal yatırımcının etkisine bakıldığında ise yerli kurumsal yatırımcının da şirket performansını olumsuz bir şekilde etkilediği görülmektedir. Ancak bu sonuç istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Aslında genel olarak kurumsal yatırımcının şirket performansını pozitif yönde etkilediği kanal yerli kurumsal yatırımcı üzerinden gerçekleşmemektedir. Bu nedenle yabancı bireysel ve kurumsal yatırımcı profilinin şirket performansını nasıl etkilediğini gözlemek için Model 7 ve Model 8 kurulmuştur. Model 7’de görüldüğü üzere yabancı yatırımcı profili bireysel de olsa, bu yatırımcı oranının ortaklık yapısındaki payı arttıkça olsa şirket performansında iyileşme önemli bir şekilde gerçekleşmektedir. Benzer şekilde, yabancı kurumsal yatırımcı varlığı ile şirket performansı arasında ilişki de yine pozitif ve anlamlı bulunmuştur. Douma, George ve Kabir (2006) ve Nashier ve Gupta (2016) de çalışmalarında yabancı kurumsal yatırımcı varlığının şirket performansını olumlu yönde etkilediğini desteklemişlerdir. Bu da yabancı yatırımcıların bireysel ve kurumsal ayrımı olmaksızın gerek yerli yönetimi gözetleyip denetleyerek gerekse üstün bilgi, beceri ve finansal kaynaklar sağlayarak yatırım yaptıkları şirketlerin daha iyi bir finansal performans göstermelerine katkı sağladığını işaret etmektedir.

Kontrol değişkenlerine gelince firma büyüklüğü ile şirket performansı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu da Türkiye’de firma büyüklüğü arttıkça finansal performansın iyileştiğinin göstergesi olarak yorumlanmaktadır. Bu sonuç Çiftçi vd. (2019) bulmuş olduğu varlık getirisi ile firma büyüklüğü arasındaki pozitif ve anlamlı ilişki ile tutarlı bulunmuştur. Diğer taraftan kaldıraç oranı ile ROA arasında negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Firma borçlanma oranı arttıkça performansın azaldığı gözlemlenmektedir. Gurbuz ve Aybars (2010) da borçlanma oranındaki artışın firma finansal performansını olumsuz yönde etkilediğini desteklemişlerdir. Firma yaşı ile performans arasında ise anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

5. SONUÇ

Bu çalışma 2009-2018 yılları arasında Borsa İstanbul'da işlem gören şirketlerin muhasebe esaslı finansal performans ölçütü olan varlık getirisi (ROA) üzerindeki çeşitli yatırımcı türlerinin nasıl etkilediğini incelemektedir. Bu bağlamda blok, kurumsal, yerli ve yabancı yatırımcıların sahiplik yapısındaki payları ele alınmıştır. Ancak çalışmayı daha da detaylandırmak adına yerli ve yabancı yatırımcılar da kendi içlerinde bireysel ve kurumsal olarak ayrılmıştır. Çalışmanın sunduğu ampirik bulgulara göre sahiplik yapısında yoğunluğun şirket performansı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmazken, kurumsal yatırımcı varlığının etkisi ise pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Ancak bu kurumsal yatırımcı etkisi yerli kurumsal yatırımcı üzerinden değil, yabancı kurumsal yatırımcıların etkin denetleme ve daha iyi kaynaklar sunarak şirket faaliyetlerinin geliştirilmesi üzerinden oluşabilmektedir. Bunun yanı sıra yabancı bireysel yatırımcı oranındaki artışın da şirket performansını olumlu yönde etkilediği gözlemlenmiştir. Çalışmada diğer dikkat çeken bir sonuç ise yerli yatırımcı varlığındaki artışın şirket performansını önemli ölçüde düşürdüğü bulgusudur. Özellikle yerli bireysel yatırımcıların kendi en iyi çıkarları doğrultusunda, etkin kurumsal yönetim ve denetimden uzak tutumu bu sonuca neden olarak gösterilebilir.

Sonuç olarak gelişmekte olan ülke ekonomisi içerisinde yer alan bu şirketlerin daha iyi performans göstermelerinde yabancı yatırımcının rolünün önemli olduğu gözlemlenmiştir. Yabancı yatırımcıların sağladığı teknik, organizasyonel ve finansal birikimlerden faydalanmak için daha fazla yabancı yatırımcı çekmek için otoriteler tarafından teşvik sağlanması önem teşkil edebilir. Diğer bir önemli bir husus ise yerli yatırımcının firma performansı geliştirmek için hem bireysel hem de kurumsal bağlamda daha etkin, profesyonel bir denetim ve gözetim mekanizması ile şirketi denetlemesi, kendi çıkarlarındansa şirketin daha iyi bir şekilde performans gösterebilmesi için çabalaması gerektiği göz önünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abdullah M. I., Sarfraz, M., Qun, W. and Chaudhary, M. (2019). Ownership concentration impact on firm financial performance. *LogForum 15 (1)*, 107-118.
- Akman, N.H., Mugan, C.S. and Akisik, O., 2011. "Ownership structure effect on firm performance: evidence from an emerging market", working paper presented at the 8th International Accounting Conference Corporate Governance and Control, 20-22 October 2011, Izmir University of Economics Conference Hall, Izmir, Turkey.
- Algüner, A. (2012). Institutional Investors in Turkey. Ed. Çetin, T. ve Oğuz, F. *Regulation and Competition In The Turkish Banking and Financial Markets* içinde, Chapter 11, 225 -246. New York: Nova Science Publishers, Inc.
- Aydin, N., Sayim, M. and Yalama, A. (2007). Foreign Ownership and Firm Performance: Evidence from Turkey. *International Research Journal of Finance and Economics, 11*, 103-111.
- Barron, D.N. and West, E. (1990). A Time to Grow and a Time to Die: Growth and Mortality of Credit Unions in New York City, 1914-1990. *American Journal of Sociology, 100 (2)*, 381-421.
- Chang, X., Chen, Y., and Zolotoy, L. (2017). Stock liquidity and stock price crash risk. *Journal of Financial and Quantitative Analysis, 52(4)*.
- Chauhan, Y., Kumar, S., and Pathak, R. (2017). Stock liquidity and stock prices crash-risk: Evidence from India. *North American Journal of Economics and Finance, 41*, 70-81.
- Cornett, M. M., Marcus, A.J., Saunders, A. and Tehranian, H. (2007). The impact of institutional ownership on corporate operating performance. *Journal of Banking & Finance, 31*, 1771-1794.
- Çiftçi, I., Tatoğlu, E., Wood, G., Demirbağ, M. and Zaim, S. (2019). Corporate governance and firm performance in emerging markets: Evidence from Turkey. *International Business Review, 28*, 90-103.
- David P. And Kochhar, R. (1996). Barriers to Effective Corporate Governance by Institutional Investors Implications for Theory and Practice. *European Management Journal, 14(5)*, 457- 466.
- Demsetz, H. and Lehn, K. (1985). The Structure of Corporate Ownership: Causes and Consequences. *Journal of Political Economy, 93(6)*, 1155-1177.
- Doğan, M. (2016). Yönetici ve Yabancı Sahipliğinin Sermaye Yapısı Üzerindeki Etkileri: BIST'te İşlem Gören İmalat Sanayi Firmaları Üzerine Bir Araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi, 14(28)*, 49-69.
- Doğan, M. and Topal, Y. (2015). Sahiplik yapısının firma performansı üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20(4)*, 165-177.
- Douma, S., George, R. and Kabir, R. (2006). Foreign and domestic ownership, business groups, and firm performance: Evidence from a large emerging market. *Strategic Management Journal, 27*, 637-657.
- Ehikioya, B. I. (2009). Corporate governance structure and firm performance in developing economies: Evidence from Nigeria. *Corporate Governance: The International Journal of Business in Society, 9(3)*, 231-243.
- Gunasekarage, A., Hess, K. and Hu, A. (2007). The influence of the degree of state ownership and the ownership concentration on the performance of listed Chinese companies. *Research in International Business and Finance, 21*, 379-395.
- Gurbuz, A.O. and Aybars, A (2010). The Impact of Foreign Ownership on Firm Performance, Evidence from an Emerging Market: Turkey. *American Journal of Economics and Business Administration, 2 (4)*, 350-359.
- Jensen, M., and Meckling, W. (1976). Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs, and ownership structure. *Journal of Financial Economics, 3(4)*, 305-360.
- Kömeçoğlu, E. and Vuran, B. (2018). Kurumsal Yönetim İle Firma Karlılığı Arasındaki İlişki: Borsa İstanbul' Da Bir Uygulama. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3(4)*, 704-713.

- Lin, Y. R and Fu, X. M. (2017). Does institutional ownership influence firm performance? Evidence from China. *International Review of Economics and Finance*, 49, 17–57.
- Mandacı, P.E. and Gümüş, G.K. (2010). Ownership Concentration, Managerial Ownership and Firm Performance: Evidence from Turkey. *South East European Journal of Economics and Business*, 5(1), 57-66.
- Mura, R. (2007). Firm Performance: Do Non-Executive Directors Have Minds of Their Own? Evidence from UK Panel Data. *Financial Management, Autumn 2007*, 81 – 112.
- Nakano, M. and Nguyen, P. (2013) Foreign ownership and firm performance: evidence from Japan’s electronics industry, *Applied Financial Economics*, 23(1), 41-50.
- Nashier, T. and Gupta, A. (2016). The Effect of Institutional Ownership on Firm Performance. *The IUP Journal of Corporate Governance*, 15(3), 36-56.
- Nguyen, T., Locke, S., and Reddy, K. (2014). A dynamic estimation of governance structures and financial performance for Singaporean companies. *Economic Modelling*, 40, 1–11.
- Önder, Z. (2003). Ownership concentration and firm performance: Evidence from Turkish firms. *METU Studies in Development*, 30 (December), 181-203.
- Phung, D. N and Le, T.P.V. (2013). Foreign Ownership, Capital Structure and Firm Performance: Empirical Evidence from Vietnamese Listed Firms. *IUP Journal of Corporate Governance*, 12(2), 40-58.
- Sakawa, H. and Watanabel, N. (2020). Institutional Ownership and Firm Performance under Stakeholder-Oriented Corporate Governance. *Sustainability*, 12, 1021.
- Thanatawee, Y. (2014). Institutional Ownership and Firm Value in Thailand. *Asian Journal of Business and Accounting* 7(2), 1-22.
- Topaloğlu, E.E., Coşkun, N. and Özkan, C. (2016). Sahiplik Yapısı ile Finansal Performans Arasındaki İlişkinin Borsa İstanbul 30 Endeksi’ndeki Şirketlerde Test Edilmesi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 53 (620), 87-109.

DENETÇİ RAPORLARINDA KİLİT DENETİM KONULARININ BİLDİRİLMESİ: BORSA İSTANBUL (BİST) İNŞAAT ENDEKSİ İŞLETMELERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Makale Bilgileri

Makale Geliş Tarihi : 25.12.2021

Makale Kabul Tarihi : 19.04.2022

Makale Türü : Araştırma

DOI Numarası : 10.55322/mbakiss.1045449

Dr. Öğr. Üyesi Dursun KELEŞ*

Bibliyografik Bilgiler

Keleş, D. (2022). “Denetçi raporlarında kilit denetim konularının bildirilmesi: Borsa İstanbul (BİST) inşaat endeksi işletmeleri üzerine bir araştırma” *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi* (Yıl: 2022, Sayı : 67, Sayfa : 241-252) <https://doi.org/10.55322/mbakiss.1045449>

ÖZ

Kilit denetim konuları (KDK), bağımsız denetim sürecinde denetçilerin üzerinde odaklanacağı konular arasında en fazla önem arz eden konuları ifade etmektedir. KDK, 09.03.2017 tarih ve 30002 Sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “BDS 701: Kilit Denetim Konularının Bağımsız Denetçi Raporunda Bildirilmesi (BDS 701)” isimli standartta düzenlenmiştir. Bu düzenlemeyle, gerek hisseleri borsada işlem gören işletmelerin gerekse diğer bağımsız denetime tabi işletmelerin denetimleri sırasında bağımsız denetçi raporlarında KDK’lara yer verilmesi zorunluluğu getirilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, BDS 701’in KDK’ların raporlanmasına yönelik getirdiği ilke ve esasların açıklanarak, BİST İnşaat Endeksi’ndeki işletmelerin bağımsız denetçi raporlarında bildirilen KDK’ların içerik analizinin yapılmasıdır. Bu amaçla, çalışmaya konu işletmelere ilişkin 2020 ve 2021 yıllarına ait bağımsız denetçi raporlarında bildirilen KDK’lar incelenmiş ve BİST İnşaat Endeksi’nde yer alan

* Iğdır Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Gümrük İşletme Bölümü, dursun.keles@igdir.edu.tr,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9075-476X>

işletmelere yönelik en fazla üzerinde durulan KDK'ların; yatırım amaçlı gayrimenkuller, hasılat ve finansal borçlar ile ilişkili hususlar olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: BDS 701, Denetçi Raporu, Kilit Denetim Konuları

Jel Sınıflandırması: M40, M41, M42

REPORTING KEY AUDIT ISSUES IN AUDITOR'S REPORTS: A RESEARCH ON BORSA ISTANBUL (BIST) CONSTRUCTION INDEX ENTERPRISES

ABSTRACT

Key audit issues (KAI) represent the most important issues among the issues that auditors will focus on in the independent audit process. KAI are regulated in the standard titled "IAS 701: Disclosure of Key Audit Issues in the Independent Auditor's Report (ISA 701)" published in the Official Gazette dated 09.03.2017 and numbered 30002. With this regulation, it is obligatory to include KAI in the reports of independent auditors during the audits of both companies whose shares are traded on the stock exchange and other companies subject to independent audit.

The purpose of this study is to make a content analysis of the KAI reported in the independent auditor reports of the enterprises in the BIST Construction Index, by explaining the principles and principles brought by ISA 701 for the reporting of KAI. For this purpose, the KAI reported in the independent auditors' reports for the years 2020 and 2021 of the enterprises that are the subject of the study were examined and it has been determined that the most emphasized KAI for enterprises in the BIST Construction Index are investment properties, revenues, trade receivables and financial liabilities.

Keywords: ISA 701, New Auditor's Report, Key Audit Issues

Jel Classification: M40, M41, M42

1. GİRİŞ

Denetim, işletmelerin hazırlamış oldukları finansal tabloların muhasebe ve denetim standartları, yasal düzenlemeler, işletme esas sözleşmesi ile işletme içi yönergelere uygun olup olmadığı ve işletmenin gerçek durumunu şeffaf ve güvenilir şekilde yansıtır yansıtmadığının araştırılması amacıyla yapılan faaliyetlerdir. Bu denetim faaliyetlerinin bağımsız uzmanlar tarafından gerçekleştirilmesi, denetim yapılan işletmelerin hazırlamış oldukları finansal tablolara olan güvenin artmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Bu kapsamda hazırlanan bağımsız denetçi raporları, denetim yapılan işletme ile finansal bilgi kullanıcıları arasında bir iletişim vazifesi görmektedir. Denetçi raporları, genellikle yapılan denetim çalışmalarının sonucu hakkında görüş yazıları aracılığıyla bilgiler sunmaktadır. 2017 yılında yürürlüğe konulan BDS 701'in zorunlu hale getirilmesiyle birlikte bağımsız denetim sırasında

denetçilerin üzerinde odaklandığı konular arasında en fazla önem taşıyan KDK'ları kapsayan denetim süreci hakkında da daha ayrıntılı ve şeffaf bilgiler sunulmaya başlanmıştır.

BDS 701, denetçi raporlarının daha şeffaf, daha güvenilir ve finansal bilgi kullanıcılarının denetlenen işletme ile ilgili daha fazla bilgi edinmesine katkıda bulunan önemli düzenlemeler içermektedir. Bu noktada, yapılan düzenleme çerçevesinde KDK'ların bildirilmesinin denetçi raporlarının iletişim değerinin artmasına da önemli katkılar sağladığını ifade etmek mümkündür.

Çalışmada, öncelikle BDS 701'in KDK'ların bildirilmesine yönelik getirdiği ilke ve esaslar açıklanmış, sonrasında BİST İnşaat Endeksi'nde yer alan işletmelerin bağımsız denetçi raporlarında bildirilen KDK'lara ilişkin içerik analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Denetçi raporlarında KDK'ların bildirilmesini konu alan gerek ulusal ve gerekse uluslararası düzeydeki çalışmalardan bazılarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

Atay ve Polat Çeltikci (2021) çalışmalarında; Borsa İstanbul (BİST)-100 şirketlerine yönelik KDK bildirimlerini içerik analizi yöntemiyle incelemişlerdir. Çalışmada, BİST-100'deki alt sektörler bakımından; holdingler ve yatırım şirketlerinin 34 farklı kilit konu ve toplam 91 KDK bildirimleriyle ilk sırada yer aldığı, bunu 18 kilit konuyla kimya ilaç petrol, 18 kilit konuyla metal eşya makine ve 17 kilit konuyla ulaştırma sektörlerinin takip ettiği, bankacılık sektöründe ise 7 farklı kilit konu olmak üzere toplam 66 KDK bildirildiği belirlenmiştir.

Özcan ve Günlük (2021) çalışmalarında; BİST İmalat Sektörü'nün alt sektörü olan Gıda, İçecek ve Tütün sektöründeki işletmelere ait bağımsız denetçi raporlarında bildirilen KDK'lar değerlendirilmiştir. Çalışmada, sektörde faaliyet gösteren işletmelere ilişkin hasılat, maddi duran varlıklar, stoklar, ticari alacaklar, yatırım amaçlı gayrimenkuller, sınırsız ömre sahip maddi olmayan duran varlıklar değer düşüklüğü ve şerefiye olmak üzere toplam 202 adet KDK belirlendiği tespit edilmiştir.

Aktaş ve Acar (2020) çalışmalarında; KDK'ların belirlenmesi sürecinde önemlilik düzeylerinin farklılaşp farklılaşmadığının tespiti amacıyla BİST 100 endeksindeki işletmelerin 2017 ve 2018 yıllarına ilişkin bağımsız denetçi raporları incelenmiş ve önemlilik eşik değerleri, kullanılan hesaplama yöntemleri açısından anlamlı olarak farklılık gösterirken, yıl bazında önemlilik seviyelerinde anlamlı olarak bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir.

Can ve Çil Koçyiğit (2020) çalışmalarında; BDS 701 standardının ortaya çıkarabileceği sonuçlara yönelik denetçi beklentilerini tespit etmek amacıyla Sayıştay Başkanlığı denetçileri üzerine anket araştırması yapılmıştır. Çalışma sonucunda, standarttaki yeni düzenlemenin uygulamasının olumlu sonuçlar doğurmasının beklenildiği tespit edilmiştir. Ayrıca, ankette BDS 701'e yönelik Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu (International Federation of Accountants-IFAC)'nun hedefleriyle aynı doğrultuda görüş bildiren önermelere katılım düzeyinin % 81,4 olarak gerçekleştiği, standart hakkında endişe ve çekince ifade eden önermelere katılım düzeyinin ise % 32,9 olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Teraman ve Çelik (2019) çalışmalarında; BDS 701 çerçevesinde yeni raporlama standartlarındaki KDK'ların tespit edilmesi ve bu çerçevede açıklanacak uygun bilgilerin raporlanmasına kadar olan sü-

reçte mesleki muhakeme sürecinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Yapılan çalışmada, yeni ve gözden geçirilen düzenlemelerin denetçiler açısından fazla bir yüke neden olmayacağı ve denetimin güvenilirliğine katkı sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Pratoomsuwan ve Yolrabil (2018) çalışmalarında; Tayland SET Borsası'nda hisse senetleri işlem gören 640 adet işletmenin bağımsız denetim raporu incelenmiştir. Çalışmada, denetçi raporlarında toplam 1230 adet KDK belirlendiği, aynı sektörde faaliyet göstermelerine rağmen işletmeler için bildirilen KDK'ların farklılaştığı ve önem sıralamasına göre hasılat, stok, ticari alacaklar ve maddi duran varlıkların KDK'lar arasında yer aldığı tespit edilmiştir.

Uzay ve Köylü (2018) çalışmalarında; denetçilerin yürütmüş oldukları denetimler sırasında en fazla dikkat etmiş oldukları KDK'ların hangileri olduğunu saptamak amacıyla BİST İmalat Sektörü işletmeleri üzerine analiz gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz sonuçlarına göre en çok raporlanan KDK'ların; ticari alacaklar, maddi duran varlıklar, hasılat ve stoklar olduğu belirlenmiştir.

Sarısoy (2018) çalışmasında; Bağımsız denetim raporunda yapılan yeni düzenlemelere ve KDK'lara ilişkin denetçi raporu kullanıcılarının görüşleri incelenmiştir. Anket araştırması yapılan çalışmada, KDK'lara yönelik bağımsız denetim çıkar grupları (*bağımsız denetçiler, aracı kurum yöneticileri, halka açık işletme yöneticileri ve bankaların denetim raporunu kullanan birimlerde çalışan görevliler*) arasında önemli beklenti farklılıklarının bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Li (2017) çalışmasında; KDK'ların denetçi raporuna eklenmesine ilişkin maliyet ve faydalar incelenmiştir. Çin'deki işletmeler üzerine yapılan çalışmada, KDK'ları denetçi raporunda yer alan ve yer almayan işletmeler ele alınmış ve Çin'li denetçiler tarafından bildirilen ek bilgilerin diğer ülkeler tarafından bildirilen KDK'lardan içerik ve şekil bakımından çok sınırlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada, KDK'ların bildirilmesinin önemli faydalar sağlayacağı yönündeki görüşün çalışmadan elde edilen ampirik sonuçlarla desteklenmediği belirtilmiştir.

Biçer ve Erol (2017) çalışmalarında; 701 Nolu Uluslararası Denetim Standardı kapsamında yer alan KDK'ların belirlenmesi ve uygun bilgilerin raporlanmasına kadarki süreçte mesleki muhakeme sürecinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmada, denetçi raporunda yer alan KDK'lar bölümünde fazla sayıda bulguya yer verilmesinin denetçinin sunmuş olduğu bulguların etkinliğini azaltabileceği ve denetçilerin kendi sübjektif değerlendirmeleri ile açıklamış oldukları kilit denetim bulgularının finansal bilgi kullanıcılarını yönlendirecek olması nedeniyle denetçi raporundaki diğer bilgilerin gözden kaçırılmasına yol açabileceği tespitinde bulunulmuştur.

Brasel, Doxey, Grenier ve Reffett (2016) çalışmalarında; KDK'ların denetçi raporuna dahil edilmesinin denetçilerin yükümlülükleri üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Çalışmada, KDK'ların denetçi raporuna dahil edilmesinin denetçilerin yükümlülüklerini azalttığı ve denetçi sorumluluğunda bulunan kararlar üzerindeki etkilerinin değişiklik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

3. KİLİT DENETİM KONULARI

KDK'lar; denetçilerin mesleki yargısına göre cari faaliyet dönemine ilişkin finansal tabloların denetimi sırasında en fazla önem taşıyan konuları ifade etmektedir. KDK'ların, işletme üst yönetiminden sorumlu

olan kişilere bildirilen konular arasından belirlenmesi gerektiği hüküm altına alınmıştır (BDS 701, md. 8; Uzay, 2018: 49).

3.1. Kilit Denetim Konularının Amaçları

KDK'ların bildirilmesine yönelik amaçları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (BDS 701, md. 2-3).

- Yapılan denetime yönelik yüksek düzeyde şeffaflık sağlamak suretiyle denetçi raporlarının iletişim değerini artırmak,
- Denetçinin mesleki yargısına göre, cari faaliyet dönemine ilişkin finansal tabloların denetiminde en fazla önem taşıyan konuların anlaşılmasında hedef finansal bilgi kullanıcılarına ekstra bilgiler sağlamak,
- Hedef finansal bilgi kullanıcılarının denetlenen işletmeyi ve bu işletmeye ait finansal tablolardaki önemli yönetim yargısı içeren alanları kavramalarına katkıda bulunmak,
- Hedef finansal bilgi kullanıcılarının denetlenen finansal tablolar ya da yapılan denetime ilişkin birtakım hususlar hakkında işletmenin gerek yönetim ve gerekse üst yönetiminden sorumlu olan kişilerle daha ileri seviyede bir ilişki yürütmelerine zemin hazırlamaktır.

3.2. Kilit Denetim Konularının Belirlenmesi ve Bildirilmesi

Denetçi, yapılan denetim çalışmaları sırasında üst yönetimden sorumlu olanlara bildirilen konular arasından azami ölçüde dikkat etmesini gerektiren konuları tespit etmelidir. Denetçinin, bu tespiti yaparken aşağıdaki hususları dikkate alması gerekmektedir (BDS 701, md. 9).

- “BDS 315: İşletme ve Çevresini Tanımak Suretiyle Önemli Yanlılık Risklerinin Belirlenmesi ve Değerlendirilmesi” isimli bağımsız denetim standardı gereğince “önemli yanlılık” riskinin daha fazla olduğu değerlendirilen ya da önemli ölçüde riskli olarak görülen alanlar,
- Yüksek düzeyde tahmin belirsizliği içeren muhasebe tahminleri dahil olmak üzere, denetlenen işletme yönetiminin önemli muhakemelerini kapsayan finansal tablo alanlarına yönelik önemli denetçi muhakemeleri,
- Faaliyet dönemi içerisinde ortaya çıkan önemli olay ya da işlemlerin yapılan denetim çalışmalarına etkileri.

Denetçinin, yapılan denetim çalışmaları sırasında bütün KDK'ları “Kilit Denetim Konuları” başlığı içerisinde denetçi raporunun uygun bir yerinde açıklaması gerekmektedir. Bu kapsamda, denetçi raporunun bu bölümünde aşağıdaki açıklamalar yapılmalıdır (BDS 701, md. 11).

- Denetçilerin mesleki yargısına göre cari faaliyet dönemine ilişkin finansal tabloların denetimi sürecinde KDK'ların en fazla önem taşıyan konular olduğu,
- Bir bütün halinde finansal tabloların denetimi kapsamında ve finansal tablolara yönelik denetçi görüşünün belirlenmesinde KDK'ların ele alındığı ve denetçinin KDK'lara ilişkin ayrı bir görüş bildirmediği.

3.3. En Fazla Önem Taşıyan Kilit Denetim Konuları

Denetlenen işletmenin üst yönetiminden sorumlu olan kişilere bildirilen konular arasından herhangi bir konunun KDK olup olmadığının tespitinde dikkate alınması gereken ölçütler aşağıdaki gibidir (BDS 701, md. A29).

- Hedef finansal bilgi kullanıcılarının bütün olarak finansal tabloları anlaması açısından konunun önemi,
- Konunun dayanağını teşkil eden muhasebe politikalarının niteliği ya da sektörde faaliyet gösteren diğer işletmelerle karşılaştırıldığında denetlenen işletme yönetiminin seçtiği muhasebe politikalarının subjektifliği ya da karmaşıklığı,
- Bulunması halinde konuyla ilgili hile ve hatadan kaynaklanan düzeltilmiş ya da biriktirilen düzeltilmemiş usulsüzlüklerin nitelik ya da nicelik açısından önemliliği,
- Konunun ele alınışına ilişkin denetime yönelik prosedürlerin uygulanması ya da bunlara ilişkin sonuçların değerlendirilmesi için gerekli uzmanlık bilgi ve becerilerinin kapsamı ile konuyla ilişkili denetim ekibi dışında yer alan kişiler ile gerçekleştirilen görüşmelerin niteliği,
- Denetime yönelik prosedürlerin uygulanmasında, denetime ilişkin sonuçların değerlendirilmesinde ve denetçi görüşüne dayanak oluşturan güvenilir denetim kanıtlarının elde edilmesine yönelik ortaya çıkan güçlüklerin ağırlığı ve niteliği,
- Konuya ilişkin tespit edilen kontrol eksikliğinin ciddiyet ve önemi,
- Konunun birden fazla ayrı ancak ilişkili denetim değerlendirmelerini kapsayıp kapsamaması (Örneğin, uzun vadeli sözleşmeler; hasılat işlemlerinin muhasebeleştirilmesi, diğer koşula bağlı yükümlülük ve varlıklar ya da hukuki davalar açısından denetçinin azami ölçüde dikkatini çekebilir ve benzer şekilde diğer muhasebe tahminlerini etkileyebilir).

4. BDS 701 KAPSAMINDA BİST İNŞAAT ENDEKSİ İŞLETMELERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Çalışmanın bu bölümünde, araştırmaya konu BİST İnşaat Endeksi'nde yer alan işletmelere ilişkin 2020 ve 2021 yıllarına ait bağımsız denetçi raporlarında bildirilen KDK'lara yönelik bulgulara yer verilmiştir.

4.1. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Çalışmanın amacı, BDS 701'in denetçi raporlarında bildirilmesini zorunlu hale getirdiği KDK'ların BİST İnşaat Endeksi özelinde analiz edilmesidir. Çalışmanın kapsamını ise Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) internet sitesinde yayımlanan "Endeksler" başlıklı grupta yer alan "BİST İNŞAAT (XINSA)" endeksindeki 12 adet işletme ile bu işletmelere ait 2020 ve 2021 yıllarına ilişkin bağımsız denetim raporları oluşturmaktadır.

4.2. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmanın amacı ve kapsamı çerçevesinde, KAP internet sitesinden temin edilen BİST İnşaat Endeksi'nde yer alan işletmelere ait 2020 ve 2021 yıllarına ilişkin bağımsız denetim raporları kilit denetime konu olan hususlar açısından içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir.

4.3. Çalışmanın Bulguları

Çalışmanın bu bölümünde, BİST İnşaat Endeksi'nde yer alan işletmelere ait 2020 ve 2021 yıllarında gerçekleştirilen bağımsız denetim faaliyetleri sonucunda düzenlenen denetçi raporlarında özellikle hangi konuların KDK olarak bildirildiği ve bildirim sayılarına yönelik karşılaştırmalı bulgulara yer verilmiştir.

BİST İnşaat Endeksi'ndeki işletmeler ve bu işletmelere ait bağımsız denetçi raporlarında bildirilen KDK'ların sayısına ilişkin veriler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: BİST İnşaat Endeksi İşletmeleri ve Bildirilen Kilit Denetim Konusu Sayısı

İŞLETME ADI	SEKTÖR KİMLİĞİ	BİLDİRİLEN KİLİT DENETİM KONUSU SAYISI	
		2020 YILI	2021 YILI
Anel Elektrik Proje Taahhüt ve Ticaret A.Ş. ve Bağlı Ortaklıkları	ANELE	2	2
Birleşim Mühendislik Isıtma Soğutma Havalandırma Sanayi Ticaret A.Ş. ve Bağlı Ortaklıkları	BRLSM	2	2
Dap Gayrimenkul Geliştirme A.Ş.	DAPGM	-	2
Edip Gayrimenkul Yatırım Sanayi ve Ticaret A.Ş.	EDIP	-	2
Enka İnşaat ve Sanayi A.Ş. ve Bağlı Ortaklıkları	ENKAI	3	2
Girişim Elektrik Sanayi Taahhüt ve Ticaret A.Ş. ve Bağlı Ortaklığı	GESAN	2	2
Kuyumcukent Gayrimenkul Yatırımları A.Ş. ve Bağlı Ortaklıkları	KUYAS	3	3
Orge Enerji Elektrik Taahhüt A.Ş. ve Bağlı Ortaklığı	ORGE	1	2
San-EI Mühendislik Elektrik Taahhüt San. Tic. A.Ş. ve Bağlı Ortaklıkları	SANEL	2	1
Türker Proje Gayrimenkul ve Yatırım Geliştirme A.Ş.	TURGG	1	1
Yayla Enerji Üretim Turizm ve İnşaat Tic. A.Ş.	YAYLA	3	3
Yeşil Yapı Endüstrisi A.Ş.	YYAPI	-	-
TOPLAM		19	21

Tablo 1’den görüldüğü üzere, BİST İnşaat Endeksi’nde 12 adet işletme yer almaktadır. Bu işletmelerin incelenen bağımsız denetim raporlarına göre; 2020 yılı için 19 adet, 2021 yılı için 21 adet KDK bildirildiği tespit edilmiştir. Tabloya göre, bağımsız denetim raporlarında en fazla KDK bildirimi yapılan işletmelerin; Kuyumcukent Gayrimenkul Yatırımları A.Ş. ve Bağlı Ortaklıkları, Yayla Enerji Üretim Tur. ve İnş. Tic. A.Ş. ile Enka İnş. ve San. A.Ş. ve Bağlı Ortaklıkları olduğu tespit edilmiştir. Bağımsız denetim raporlarında en az KDK bildirimi yapılan işletmelerin; Türker Proje Gayrimenkul ve Yatırım Geliştirme A.Ş. ile Edip Gayrimenkul Yatırım San. ve Tic. A.Ş. ile Dap Gayrimenkul Geliştirme A.Ş. olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Edip Gayrimenkul Yatırım San. ve Tic. A.Ş. ile Dap Gayrimenkul Geliştirme A.Ş.’ye yönelik 2020 yılında, Yeşil Yapı Endüstrisi A.Ş.’ye yönelik ise gerek 2020 yılı gerekse 2021 yılında herhangi bir KDK bildirimi yapılmadığı tespit edilmiştir.

BİST İnşaat Endeksi’ndeki işletmelere ait bağımsız denetçi raporlarında bildirilen KDK’ların dağılımına ilişkin veriler ise Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Bildirilen Kilit Denetim Konularının Dağılımı

BİLDİRİLEN KİLİT DENETİM KONULARI	BİLDİRİLEN KİLİT DENETİM KONULARININ SAYISI VE YÜZDELİK DAĞILIMI			
	2020 YILI	YÜZDE %	2021 YILI	YÜZDE %
Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller/Yatırım Amaçlı Gayrimenkullerin Gerçeğe Uygun Değerinin Belirlenmesi-Değerlemesi	3	15,78	6	28,58
İnşaat Sözleşmelerine İlişkin Hasılatın Muhasebeleştirilmesi	3	15,78	2	9,52
Hasılatın Muhasebeleştirilmesi	3	15,78	3	14,29
Ticari Alacaklar/Ticari Alacaklarda Değer Düşüklüğü	2	10,52	1	4,76
Finansal Borçlar	2	10,52	3	14,29
İlişkili Taraf Bakiye ve İşlemlerinin Değerlendirilmesi	1	5,27	1	4,76
Maddi Duran Varlıkların Değerlemesi/Maddi Duran Varlıklar Değer Düşüklüğü	1	5,27	1	4,76
Stoklar/Stok Değerleme Yöntemleri/Stok Değer Düşüklüğü	1	5,27	2	9,52
Maddi/Maddi Olmayan Duran Varlıklar ile Yatırım Amaçlı Gayrimenkullere İlişkin Aktifleştirme Uygulamaları	1	5,27	1	4,76
İnşaat Sözleşmelerinin Muhasebeleştirilmesi	1	5,27	1	4,76
Ertelenen Verginin Geri Kazanılabilirliği	1	5,27	-	-
TOPLAM	19	100	21	100

Tablo 2'ye göre, BİST İnşaat Endeksi'ndeki işletmelerin bağımsız denetim raporlarında yer alan KDK'lar içerikleri bakımından incelendiğinde; en fazla "Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller/Yatırım Amaçlı Gayrimenkullerin Gerçeğe Uygun Değerinin Belirlenmesi-Değerlemesi" konusunda, en az "Ertelenen Verginin Geri Kazanılabirliği" konusunda bildirim yapıldığı tespit edilmiştir.

Buna göre, BİST İnşaat Endeksi'nde yer alan işletmelerin bağımsız denetçi raporlarında ilk üç sırada bildirilen KDK'ların; yatırım amaçlı gayrimenkuller, hasılat ve finansal borçlar ile ilişkili konular olduğunu ve inşaat sektörünün yapısı gereği bu konuların bağımsız denetim sürecinde denetçilerin üzerinde odaklandığı konular arasında en fazla önem taşıyan konuların başında geldiğini ifade etmek mümkündür.

5. SONUÇ

Bağımsız denetim faaliyetleri sırasında denetçilerin üzerinde odaklanacağı konular arasında en fazla önem taşıyanlar KDK'ları oluşturmaktadır. Bu konular, 09.03.2017 tarih ve 30002 Sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan "BDS 701: Kilit Denetim Konularının Bağımsız Denetçi Raporunda Bildirilmesi" isimli standartta düzenlenmiştir. Bu düzenleme ile gerek hisseleri borsada işlem gören işletmelerin gerekse diğer bağımsız denetime tabi işletmelerin denetimleri sırasında bağımsız denetçi raporlarında KDK'ların bildirilmesi zorunlu hale getirilmiştir.

KDK'ların bildirilmesinin en önemli amacının, yapılan denetim faaliyetlerine yönelik daha fazla şeffaflık sağlamak suretiyle denetçi raporlarının iletişim değerini artırmak olduğu ifade edilebilir. KDK'ların, yapılan denetim faaliyetleri sırasında denetlenen işletmenin üst yönetiminden sorumlu olanlara bildirilen konular arasından denetçi tarafından azami ölçüde dikkat etmesini gerektiren konular esas alınarak tespit edilmelidir. Gerçekleştirilen denetim faaliyetleri sırasında ise, denetçinin KDK'ları "Kilit Denetim Konuları" başlığı içerisinde denetçi raporunun uygun bir yerinde bildirerek açıklaması zorunludur.

Bu çalışmada, BİST İnşaat Endeksi'nde yer alan işletmelere ait 2020 ve 2021 yıllarında gerçekleştirilen bağımsız denetim faaliyetleri sonucunda düzenlenen denetçi raporlarında hangi konuların KDK olarak bildirildiği ve bildirilen KDK sayılarına yönelik karşılaştırmalı bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) internet sitesinde yayımlanan "BİST İNŞAAT (XINSA)" endeksindeki 12 adet işletme ile bu işletmelere ait 2020 ve 2022 yıllarına ilişkin bağımsız denetim raporları bildiri yapılan KDK'lar açısından içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda, Dap Gayrimenkul Geliştirme A.Ş. ve Edip Gayrimenkul Yatırım Sanayi ve Ticaret A.Ş.'ye ait 2020 yılına ilişkin bağımsız denetçi raporlarında herhangi bir KDK bildiri yapılmazken, 2021 yılına ilişkin bağımsız denetçi raporlarında 2'şer adet KDK bildiri yapıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, Enka İnşaat ve Sanayi A.Ş. ve Bağlı Ortaklıkları'na ait 2020 yılına ilişkin bağımsız denetçi raporunda 3 adet KDK bildiri yapılırken, 2021 yılına ilişkin bağımsız denetçi raporunda 2 adet KDK bildiri yapıldığı tespit edilmiştir. Benzer şekilde, San-El Mühendislik Elektrik Taahhüt San. Tic. A.Ş. ve Bağlı Ortaklıkları'na ait 2020 yılına ilişkin bağımsız denetçi raporunda 2 adet KDK bildiri yapılırken, 2021 yılına ilişkin bağımsız denetçi raporunda 1 adet KDK bildiri yapıldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, Orge Enerji Elektrik Taahhüt A.Ş. ve Bağlı Ortaklığı'na ait 2020 yılına ilişkin bağımsız denetçi raporunda 1 adet KDK bildiri yapılırken, 2021 yılına ilişkin bağımsız denetçi raporunda 2 adet KDK bildiri yapıldığı tespit edilmiştir. Bağımsız denetçi raporlarında en fazla bildirilen KDK'ların ise;

yatırım amaçlı gayrimenkuller, hasılat ve finansal borçlar ile ilişkili konular olduğu gözlemlenmiştir. İnşaat sektörünün kendine özgü yapısı ve özellikli durumu nedeniyle en fazla bu KDK'ların bildirilmesi beklenen bir durumdur. Ayrıca, bu KDK'lar içerisinde yer alan yatırım amaçlı gayrimenkullerin gerçeğe uygun değerlerinin belirlenmesinin/değerlemesinin inşaat sektörünün temel faaliyet konusu kapsamında kaldığından denetim faaliyetleri süresince KDK olarak bildirilmesi beklenen bir gelişmedir. Bununla birlikte, Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu tarafından yapılan güncelleme çalışmaları neticesinde "TMS 18: Hasılat" ve "TMS 11: İnşaat Sözleşmeleri" isimli standartların yürürlükten kaldırılarak yerine "TFRS 15: Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat" standardının yürürlüğe konulmasıyla birlikte, özellikle ilk geçiş uygulamalarında (*yıllara yaygın inşaat ve onarım faaliyetlerine ilişkin hasılatın ne şekilde tespit edilerek raporlanacağı gibi*) yine ilgili KDK'ların denetçiler tarafından önemli görülerek, inşaat sektöründeki işletmelere ait bağımsız denetçi raporlarında KDK olarak bildirilmelerinin beklenen bir gelişme olduğunu ifade etmek mümkündür.

BİST İnşaat endeksi özelinde yapılan bu çalışmanın, literatüre katkı sağlayacağı ve gelecekteki araştırmacılara yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte, BİST'te yer alan farklı endeks ve sektörlerde yapılacak başkaca çalışmalar ile denetçi raporlarında bildirilen KDK'ların sektörler arasında benzerlik veya farklılık gösterip göstermediğine yönelik tespitler yapılarak literatüre farklı bir katkı sağlanabileceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aktaş, R. ve Acar, M. (2020). Bağımsız Denetimde Önemlilik Perspektifinden Kilit Denetim Konuları: BİST 100 Uygulaması. *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 38 (2): 185-214.
- Atay, M. S. ve Polat Çeltikçi N. (2021). Kilit Denetim Konuları (KDK) Bildirimlerinin İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi: Borsa İstanbul (BİST-100) Şirketleri Üzerine Bir Araştırma. *Mali Çözüm Dergisi*, (164): 113-142.
- BDS 701: Kilit Denetim Konularının Bağımsız Denetçi Raporunda Bildirilmesi Standardı.
- Biçer, A. A. ve Erol, S. (2017). UD 701 Kapsamında Denetimde Tespit Edilen Bulguların Finansal Bilgi Kullanıcılarına Sunulması. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12 (47): 71-84.
- Brasel, K., Doxey, M., Grenier, J. ve Reffett, A. (2016). Risk Disclosure Preceding Negative Outcomes: The Effects of Reporting Critical Audit Matters on Judgements of Auditor Liability. *Current Issues In Auditing*, 10 (2): 1-10.
- Can, M. ve Çil Koçyiğit, S. (2020). BDS 701 Kilit Denetim Konularının Bağımsız Denetçi Raporunda Bildirilmesi Standardı Uygulaması Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 13 (3): 739-771.
- Li, H. (2017). The Benefit Of Adding Key Audit Matters To The Auditing Report. *Advances in Economics, Business and Management Research*, (49): 21-24.
- Özcan, M. ve Günlük, M. (2021). Borsa İstanbul İmalat Sektöründeki Kilit Denetim Konularının Belirlenmesi: Gıda, İçecek ve Tütün Alt Sektöründe Bir İnceleme. *Denetim ve Güvence Hizmetleri Dergisi*, 1 (1): 22-35.
- Pratoomsuwan, T. ve Yolrabil, O. (2018). The Key Audit Matter (Kam) Practices: The Review of First Year Experience in Thailand. *NIDA Business Journal*, (23): 63-91.
- Sarısoy, Ö. (2018). *Kilit Denetim Konularına Bağımsız Denetim Raporunda Yer Verilmesi ve Beklenti Farkları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Teraman, Ö. ve Çelik, B. (2018). Kilit Denetim Konularının Bağımsız Denetim Raporuna Yansıması: Bağımsız Denetçileri Etkilemesi Üzerine Bir Araştırma. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 23 (1): 49-61.
- Uzay, Ş. ve Köylü, Ç. (2018). Kilit Denetim Konuları: Borsa İstanbul Üzerine Bir Araştırma. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, (52): 47-70.

YENİ KORONAVİRÜS, COVID-19 VE BAĞIMSIZ DENETİME ETKİLERİ

Makale Bilgileri

Makale Geliş Tarihi : 14.12.2021
Makale Kabul Tarihi : 25.05.2022
Makale Türü : Derleme
DOI Numarası : 10.55322/mbakis.1036760

Dr. Öğr. Üyesi Osman Nuri ŞAHİN*

Bibliyografik Bilgiler

Şahin, O.N., (2022). “Yeni koronavirüs, covid-19 ve bağımsız denetime etkileri” *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi* (Yıl: 2022, Sayı : 67, Sayfa : 253-266) <https://doi.org/10.55322/mbakis.1036760>

ÖZ

2019 yılı sonuna gelindiğinde dünya Çin’de ortaya çıkan yeni bir tür koronavirüs ve ilerleyen zamanlarda bu virüsün yol açtığı pandemi halini alacak Covid-19 hastalığı ile karşı karşıya kalmıştır. Ülkeler başta sağlık alanında olmak üzere ekonomik, finansal, sosyal açılardan bu salgın ile mücadeleye girişmiştir. Pandeminin olumsuz etkileri kapsamında bağımsız denetimin de asli görevi olan işletmelerin finansal bilgilerine yönelik makul güvence sağlanması konusu önem kazanmış ve irdelenmesi gerekmektedir. Finansal hayattaki önemi sebebiyle bu durumun ciddi bir şekilde ele alınarak çözümler üretilmesi hayati öneme sahiptir. Bu çalışmada bu kapsamda Covid-19’un bağımsız denetime ve finansal raporlara muhtemel etkileri belirlenerek ele alınmış ve çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Koronavirüs, Covid-19, SARS-Cov-2, Bağımsız Denetim, Denetim

JEL Kodlar: I10, M42, G01

* Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, İİSBF, İşletme Bölümü, osmannurisahin@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-6586-7073>

NEW CORONAVIRUS, COVID-19 AND ITS EFFECTS ON INDEPENDENT AUDIT**ABSTRACT**

By the end of 2019, the world was faced with a new type of coronavirus that emerged in China and the Covid-19 disease, which will become a pandemic caused by this virus in the future. Countries have started to fight this epidemic in economic, financial and social aspects, especially in the field of health. Within the scope of the negative effects of the pandemic, the issue of providing reasonable assurance on the financial information of the enterprises, which is also the main task of the independent audit, gained importance and needed to be examined. Due to its importance in financial life, it is vital to take this situation seriously and produce solutions. In this study, the possible effects of Covid-19 on the independent audit and financial reports were determined and discussed and solution suggestions were presented.

Keywords: Coronavirus, Covid-19, SARS-Cov-2, Independent Audit, Audit

JEL Code: I10, M42, G01

1. GİRİŞ

İnsanlık, tarih boyunca çeşitli salgınlarla karşı karşıya kalmış ve bu salgınlar dünyayı tıbbi, ekonomik, finansal, sosyal vb. birçok açıdan ciddi bir şekilde etkilemiştir. Salgın sonrası hayatın normale dönmesi ise ciddi zaman almıştır. Çağımızda her ne kadar teknolojik ve tıbbi gelişmeler bir hayli ilerlemiş olsa da insanlığı tehdit eden ve hangi çağda olursa olsun insanlığı çaresiz bırakabilecek hastalıklar da ortaya çıkmaya devam etmektedir. Bunlardan biri de 2019 Aralık ayında Çin’de ortaya çıkmıştır. Dünya yeni bir virüs ve bu virüsün yol açtığı salgınla karşı karşıya gelmiştir. Koronavirüs ailesinden bir virüsün yol açtığı salgının hızla yayılması, tüm dünyanın boğuşmakta olduğu endişe verici bir sağlık krizi ortaya çıkarmıştır. Bu kriz de zincirleme olarak tüm dünyayı etki alan ticari, finansal, ekonomik, sosyal, psikolojik krizler silsilesine neden olmuştur.

Koronavirüs salgını devam ettiği ekonomik ortamda, işletmelerin ve yatırımcıların kararlarına yön verebilecekleri güvenilir ve geniş kapsamlı finansal bilgilere ve tahminlere ulaşmak mümkün olamamaktadır. Salgının yayılma hızının daha önce yaşanan küresel boyuttaki diğer salgınlardan çok daha hızlı olması sebebiyle hem ülke yönetimleri hem de iş sahipleri kısa sürede harekete geçmek ve uzun vadede sonuçlarının ne olacağının tam olarak bilinemediği kısa vadeli kararlar almak durumunda kalmaktadır.

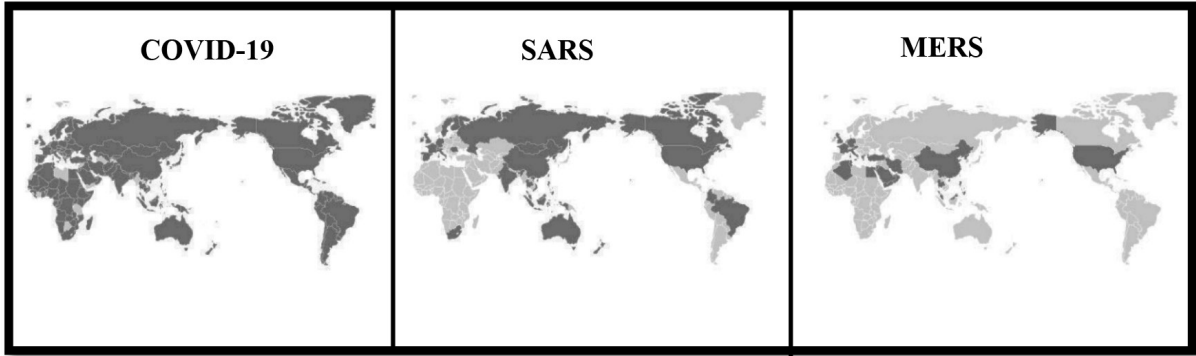
Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, salgının finansal piyasalarda yaygın ekonomik belirsizlik ve oynaklığa yol açmakta olduğu söylenebilmektedir. Ekonomiyi desteklemek için uygulanmakta olan maliye ve para politikaları bazı önlemler olmasına rağmen, zaten bir süredir beklenen küresel düzeyde tüm dünya ülkelerini içerisine alacak bir küresel resesyona bu salgın ile daha hızlı girileceği

ve resesyon etkilerinin daha yıkıcı bir hale getireceği düşüncesi ağır basmaya başlamıştır. Bu ekonomik durgunluğun nasıl bir finansal krizi beraberinde getireceği tam olarak belirlenemezken, tüm işletmeler bu koşullardan nasıl etkilendiklerini, gelecekte ne şekilde etkilenmeye devam edecekleri ve bunların finansal raporları üzerinde yaratacağı etkileri değerlendirmelidir. Finansal raporlardaki etkilerin bağımsız denetimi nasıl etkileyeceği ise üzerinde düşünülmesi gereken bir diğer önemli konudur. Dünyayı etki altına alan 2000'lerdeki denetim krizleri sonrası hükümetler birçok önlem almaya çalışmış ve finansal raporlara yönelik düzenlemeler yapmış ve daha güvenilir ve şeffaf finansal raporların oluşturulmasına yönelik çalışmıştır. Her ne kadar halen istenilen düzeyde olmasa da koronavirüs salgını sebebiyle devletlerin ve işletmelerin aldıkları çeşitli kararlar finansal bilgileri etkilemiş ve olası hata/hileleri beraberinde getirmiştir. Diğer taraftan denetim firmalarının da salgın sebebiyle işleyişleri ciddi bir şekilde etkilenmiştir. Bu etkiyi minimuma indirme adına çeşitli adımlar atılsa da bağımsız denetimin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesine yönelik tehditler ve sorunlar söz konusudur. Görüldüğü gibi hem işletmeler tarafında hem de denetim firmaları tarafında salgının negatif etkisi sebebiyle finansal raporlardaki bilgilerin güvenilirliğine yönelik soru işaretleri gittikçe artmaktadır. Bu ise gerekli adımlar atılmazsa zaten salgın öncesi varolan ve salgınla birlikte iyice kötüleşen kriz beklentisini de dikkate alırsak ekonomik ve finansal açıdan ciddi bir çöküşe doğru adım adım gidildiğinin göstergesidir.

Bu çalışmanın amacı yeni koronavirüs salgını çerçevesinde kısaca SARS-Cov-2 ve Covid-19'dan bahsedilerek dünyadaki mevcut durumun ortaya konulması, daha sonrasında ise Covid-19'un bağımsız denetime etkisinin ele alınarak irdelenmesi ve sorunlara yönelik çözüm önerilerinin sunulmasıdır.

2. KORONAVİRÜS VE COVID-19

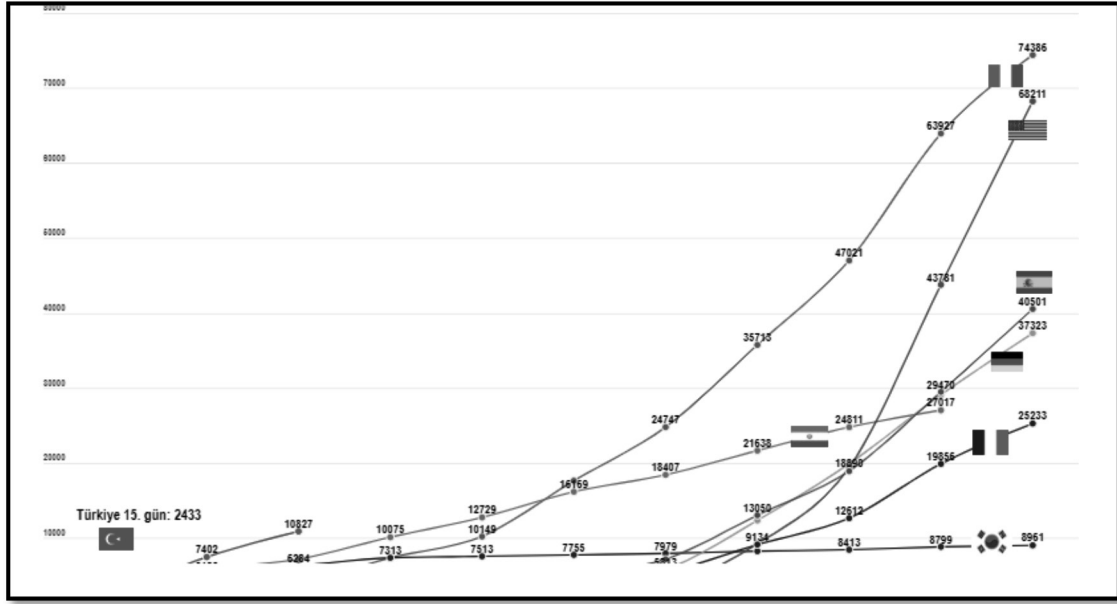
Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve Covid-19 adı verilen hastalığa sebep olan virüsün ilk teşhisi Aralık ayında konulmuştur. Covid-19, insanlarda "Şiddetli Akut Solunum Yolu Sendromu Koronavirüsü 2 (SARS-CoV-2)" olarak adlandırılan bu yeni virüsün sebep olduğu hızlı bulaş hızına sahip bir solunum yolu hastalığıdır. Dünya Sağlık Örgütü tarafından ismi, görünümünden dolayı Latince taç anlamına gelen "corona" kelimesi, "virüs" kelimesi ve İngilizce hastalık anlamına gelen "disease" kelimesinden türetilen Covid-19, 2003'te benzer bir salgına sebep olan SARS koronavirüsünün yeni bir türü olarak tanımlanmıştır. Koronavirüsler 1960'ların başlarında keşfedilmiştir (Kahn, J. S. ve McIntosh, K., 2005:223). Koronavirüs, kuşlarda ve memelilerde hastalıklara sebep olan, insanlarda genellikle ciddi etki oluşturmayan bir virüs çeşidi olmakla birlikte; alt familyasında, aralarında MERS-CoV, SARS-CoV ve Covid-19 gibi salgınlara sebep olan çeşitlerini de barındırmaktadır. Bu nadir görülen koronavirüs çeşitleri, ölüme sonuçlanan solunum yolu enfeksiyonlarına sebep olabilmektedir. Koronavirüs familyasına ait bu virüs türlerinden SARS-CoV 2003'te, MERS-CoV 2012'de, SARS-CoV-2 ise 2019'da halk sağlığını tehdit eden, ciddi solunum yolu enfeksiyonlara sebebiyet veren salgınlara sebep olmuştur. Şekil 1'de Covid-19'un yayılım gösterdiği alanın genişliği görülmektedir.

Şekil 1. Koronavirüslerin Dünya Üzerinde Yayılım Haritaları

Kaynak: Peeri vd., 2020:7)

Dünya Sağlık Örgütü 11 Mart 2020 tarihinde yeni tip koronavirüs kaynaklı Covid-19'un sebep olduğu salgını pandemi olarak ilan etmiştir. Pandemi, dünyanın çeşitli bölgelerinde eş zamanlı olarak yayılan ve çok fazla insanı tehdit eden bulaşıcı hastalıklar verilen isim olarak tanımlanmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre bir hastalığın pandemi olarak ilan edilebilmesi için, yeni bir virüs kaynaklı gelişmesi, insanları çok kolayca etkileyebilmesi ve insansan insana yaygın bir şekilde bulaşabilmesi gerekmektedir. Dünyanın daha önce karşılaşmış olduğu SARS, MERS gibi koronavirüsün diğer çeşitlerinin ortaya çıkarmış olduğu salgınlar sonrası yaşanan ölüm oranları, Covid-19 ile karşılaştırıldığında daha yüksek olmasına rağmen, içlerinden yalnızca Covid-19'un pandemi olarak ilan edilmesinin sebebi virüsün kontrol edilemez bulaş hızı olduğu açıklanmıştır. Ortaya çıkan yeni tip koronavirüsün insana bulaştıktan sonra, hastalık belirtisinin ortaya çıkması 14 günü bulabilmektedir. Bu dönem içerisinde kişiler, belirti göstermeksizin virüsü temas ettikleri kişilere bulaştırabilmekte, bu da hastalığa yakalananların sayısının katlanarak artmasına sebep olabilmektedir. Covid-19 tanılarına ait görüşler günden güne değişmekte ve salgına ait gerçek vaka sayısının açıklanabilmesinin yıllar sürebileceği tahmin edilmektedir. Ülkelerin ilk vaka teşhisi koyulduktan 15 gün sonra ortaya çıkan vaka sayılarının gösterildiği Şekil 2 salgının bulaş hızının ne kadar yüksek olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır

Şekil 2. Ülkelerin İlk Vaka Görülmesinden 15. Gün sonrası Covid-19 Vaka Sayıları

Kaynak: Dünya Sağlık Örgütü, 2020

Daha önceki yıllarda ortaya çıkmış olan SARS, MERS, Ebola, Zika gibi yayılmacı virüslerin ortaya çıkarmış olduğu olumsuz ekonomik etkiler ile mücadele eden şirketlerin kriz yönetimi yapabilmek için geçirmiş olduğu sürelerle bakıldığında ayların, sonrasında toparlanma sürecinde ise yılların ölçüt olarak kullanıldığı görülmektedir. Covid-19'un yayılma hızına ve etki alanına bakıldığında ise yaratmış olduğu etkilerin boyutlarını şimdiden tahmin etmek güç olsa da geçmiş örnekler göz önüne alındığında daha uzun vadeli etkilerinin olacağı rahatlıkla söylenebilir. Bu nedenle, 2019 Aralık ayının sonunda bilinmeyen bir virüs olarak bildirilen SARS-CoV-2, devam eden 2020 yılının başından bu yana yaşanan gelişmeler ile küresel ekonomi boyutunda büyük belirsizliğe neden olmuştur. Belirsizliğe dair ilk etkiler önceleri seyahat, turizm ve eğitim sektörlerinde hissedilirken, etki artık çok daha geniş sektörlerle yayılmıştır ve hızla yayılmaya devam etmektedir. Bu belirsizlik, kuruluşların daha önce karşılaşmamış olabilecekleri riskler yaratmaktadır.

İşletmelerin sürdürülebilirliğini tehdit etmekte olan bu belirsizliğin ve beklenmekte olan küresel durgunluğun finansal raporlama üzerinde etkilerinin ortaya çıkması söz konusudur. Ortaya çıkmakta olan finansal olaylar ve ekonomik koşullar, şirketlerin daha önce karşılaşmamış olabileceği bir belirsizlik ortamını var etmekte ve yüksek risk seviyesi oluşturmaktadır. Bu risk seviyesi, finansal tablo hazırlayıcıları için önemli finansal raporlama sonuçları doğurabilir. Tüm finansal rapor hazırlayıcıları ile denetimi yürüten yetkililer, Covid-19'un ara dönem ve yıllık finansal raporlar üzerinde yaratmış olduğu bu büyük küresel riskten kaynaklanan etkilerini dikkate almak durumundadırlar. Covid-19 sebebi ile daha önce karşılaşılmamış şekilde hızla değişen ekonomik koşulların finansal raporlama yanlışlıklarına yol açma

potansiyeli oldukça yüksektir. Bu nedenle 2020 yılı sonunda oluşabilecek potansiyel raporlama etkilerini göz önünde bulundurmak ve bu gelişmelerin şirketlerin finansal raporlarını nasıl etkileyeceği ile ilgili aksiyon almak konusu finansal rapor hazırlayıcılarının ve gerekli ölçüde mesleki şüphecilik içinde bağımsız denetçilerin odaklanması gereken bir konudur.

3. COVID-19 VE BAĞIMSIZ DENETİME ETKİLERİ

Ekonomide yaşanmakta olan olumsuz koşullar ve bunların işletmeler üzerindeki etkileri düşünüldüğünde, dikkat edilmesi gereken en önemli başlık şeffaflık olarak belirlenebilir. Belirsizliğin yüksek olduğu zamanlarda, güveni yeniden kazanabilmek için güvenilir bilgilere duyulan ihtiyaç artmaktadır ve bunun şirketler bazındaki kısmi finansal raporlama yoluyla sağlanmaktadır. Salgının finansal raporlama üzerinde de etki oluşturacağı bir gerçektir; bu duruma şeffaflık ve güvenilir bilgi açısından bakıldığında, finansal tabloların hazırlayıcıları, denetçiler ve denetim komiteleri önemli ve zor bir rol üstlenmektedirler. Ortaya çıkmış olan tüm bu belirsizlik koşullarının içerisinde birçok şirket ve denetim firması da finansal tablo hazırlama ve hazırlanan finansal raporların denetlemede güçlüklerle karşılaşmaktadır. Karşılaşılan bu güç durumların denetim firmalarının şirketleri denetleme şeklini etkileyeceği öngörülmektedir. Seyahat etmeye, kalabalık toplantılar yapmaya, uzun süre toplu şekilde bir arada çalışmaya getirilen kısıtlamalar, siber riskler gibi nedenlerle yeterli ve uygun bir denetim faaliyeti gerçekleştirilemeyebilir. Bu nedenle denetim şirketleri için, yüksek kaliteli denetim yapılmasına zarar gelmemesi ve gerekli denetim standartlarına tam olarak uyulmasına devam edilebilmesi için alternatif denetim prosedürleri geliştirme ihtiyacının ortaya çıktığı söylenebilmektedir. Salgının olumsuz ekonomik koşullar yaratabileceği öngörülmeye başlandığı günlerden bu yana dünya genelinde tüm büyük denetim firmaları düzenli olarak bilgilendirme yazıları yayımlamakta ve çalışanlarını değiştirmekte olan denetim düzenine adapte etmeye çalışmaktadır.

Covid-19 salgınının yayılma hızı göz önüne alındığında, denetim sürecine ilişkin sorulabilecek soruların listesi gelişen ekonomik ve fiziksel koşullar doğrultusunda uzatılabilir. Yaşanılan belirsizliğin ne zamana kadar süreceğine dair güvenilir bir tahmin bulunmamasından, bu sorulardan bazılarının cevapları içinde bulunulan koşullar dolayısıyla verilemeyebilir ve de soruların çeşitliliği salgın ortamı içerisinde artabilir. Bu çalışmanın devamında Covid-19 pandemisinin bağımsız denetime etkileri çerçevesinde potansiyel sorunlara ya da soru işaretlerine yönelik bazı durumlar başlıklar halinde irdelenmiş ve çözümler sunulmuştur.

3.1. Yeni Sözleşmeler

Pandeminin süresine ilişkin net bir tarih söz konusu değildir. Aşı çalışmaları ve alınan tedbirlere rağmen birçok ülke ikinci hatta üçüncü tepe noktalarına ilerlemektedir. Hastalığı geçirmiş olanların dahi tekrar hastalığa yakalanmaları da düşünüldüğünde sürecin daha da uzayacağı söylenebilir. Bu kapsamda mevcut devam eden sözleşmelerin yanısıra yapılacak yeni sözleşmelerin de pandemi süreci içerisinde kalacağı görülmektedir. Pandeminin ve etkilerinin devam etmesi dolayısıyla yapılacak sözleşmelerin de pandemi ve etkilerine göre şekillendirilmesi faydalı olacaktır. Örneğin denetim faaliyetlerinin hangilerinin, ne şekilde uzaktan gerçekleştirileceği, denetçi ve müşteri işletmenin bu açıdan sorumlulukları ve görevleri gibi detaylar karşılıklı olarak netleştirilmelidir.

3.2. Denetim Riskleri

Covid-19'un yaratmış olduğu etkilerin sürecinde bağımsız denetimin faaliyetlerinin devam etmesi piyasaların sağlıklı bir şekilde işlemesi açısından önemlilik arz etmektedir. Ekonomik belirsizliğin ve salgına yönelik alınan tedbirlerin var olduğu ve gelecekte de var olmasının beklendiği koşullar altında bağımsız denetim sürecinde aksaklıklar görülmesi ve bağımsız denetçinin birçok güçlüklerle karşılaşabilmesi, buna bağlı olarak da denetim riskinin artması söz konusudur. Birçok denetim şirketi için, işletmelerin işleyişlerini durdurmaları, personel sağlığı konusunda duyulan endişeler ve getirilen seyahat kısıtlamalarının, yıl içerisinde müşterilerini sahada denetleyebilmek adına ziyarette bulunmalarını güçleştirmektedir. Denetim şirketleri bunun için bulut tabanlı sunucular ile veri paylaşımı, ekip içindeki denetçiler ve denetlenmekte olan işletmelerin yetkilileri ile yapılan çevrimiçi görüşmelerin geliştirilmesi adına adımlar atmaktadır. Denetim faaliyetinin uzaktan gerçekleştirilmeye çalışılmasının ortaya çıkabilecek siber riskler yanı sıra sağlıklı bir denetimin gerçekleştirilememesine neden olabilecektir. Bu gelişen durumlarda, birçok sorunun ortaya çıkabilme olasılığı göz ardı edilmemelidir. Denetim ekipleri, denetim standartları açısından uygun ve yeterli denetim kanıtına ulaşamazlar ise görüş değişikliğine gitmek durumunda kalabilirler. Muhasebe kayıtları açısından, elde bulunan varlıklar değer düşüklüğüne uğrayabilir, stoklarda düzeltmelere gidilmesi gerekebilir. Denetçilerin denetledikleri işletmenin ekonomik hayatını sürdürebilmesine yönelik bir şüphenin olup olmadığı yönünde doğru karar vermesini etkileyecek makroekonomik koşulların risklerini değerlendirmesi gerekebilir. Sonuç olarak Covid-19'un ortaya çıkmasına takiben sona eren raporlama dönemlerinde görülebilecek potansiyel ölçümsel hataların çerçevesi hayli geniş değerlendirilebilmektedir. BDS 315 kapsamında denetçi, ortaya çıkabileceğini düşündüğü önemli yanlışlık risklerine karşı yapılacak işleri tasarlamalı ve uygulamalıdır. Covid-19 salgını nedeni ile yeni risk tehditlerinin ortaya çıkabilmesi olası olduğundan denetçinin, daha önce yapılan risk değerlendirmelerini revize etmesi gerekebilir. Mevcut durum, salgının hızlı ilerleyişi sebebiyle sürekli olarak değişim gösterdiğinden, önemli yanlışlık risklerinin düzenli olarak gözden geçirilmesi gerekliliği ortaya çıkabilir. Denetçinin olası riskleri yeniden değerlendirmesinden sonra, Covid-19 etkisine bağlı olarak belirlediği yeni risklere karşı verilen yanıtlar doğrultusunda, daha önceden planlanan kontrollere ilişkin değişiklikler ortaya çıkabilir. Ortaya çıkan bu değişiklikler BDS 330 kapsamında değerlendirilerek, yeni belirlenen önemli yanlışlık risklerine karşı uygulamak üzere yeterli ve uygun denetim kanıtı elde edebilmek için daha önce planlanandan farklı testler ve prosedürler uygulamaya koymak durumunda kalabilir. Uygun ve yeterli denetim kanıtı elde etmek çevresel koşullardan etkilenebildiği için (örneğin; erişim sorunu, ulaşım kısıtı, stok kontrol problemi, fiziki envanter sayımında bulunamama vs.) denetçi, finansal tabloların sunuma ilişkin değerlendirme yaparak, yeterli açıklamaların yapılmış olduğu, yeterli ve uygun denetim kanıtı elde edilip edilemediği konusu üzerinde bir sonuca varmalıdır.

3.3. Önemlilik Seviyesi

Finansal raporlara ilişkin makul güvence elde etmek denetimin asli amaçlarından biridir. Denetçinin finansal raporlara ilişkin makul güvence elde etmeye yönelik en önemli araçlarından biri de önemlilik seviyesidir. Önemlilik seviyesi finansal bilgi kullanıcılarının kararlarını etkilemeyecek maksimum yanlışlık miktarıdır (Adana, B. A. ve Özbirecikli, M., 2020:2082). Denetçi BDS 320 çerçevesinde pandemi sebebiyle önemlilik seviyesini de yeniden ele almalı ve etkilenmesi muhtemel hesaplar açısından bu seviyeyi tekrar değerlendirmelidir.

3.4. Denetim Kanıtları

Covid-19 salgınının ilerlemesiyle getirilen seyahat kısıtlamaları, çalışanların sağlığına ilişkin duyulan endişeler doğrultusunda çoğu şirketin vermiş olduğu evden çalışma kararı ve bununla birlikte gelişen işletmelerin merkezlerinin, şubelerinin ve diğer faaliyetlerine devam eden iş yerlerinin kapatılması gibi verilen kararlar, denetçinin ihtiyacı olan denetim kanıtlarına ulaşmasında sorunlar doğurabilmektedir. Denetçinin yeterli ve güvenli denetim kanıtı elde edememesi, raporlamayı ciddi şekillerde etkileyebilmektedir. Bu doğrultuda bağımsız denetçilerin yıllık denetim planlarını gözden geçirmeleri, belirlenmiş riskler doğrultusunda yeniden yapılandırılmaları gerekmektedir.

Pandemi ile birlikte akla gelen ilk sorulardan biri denetçinin denetim işi esnasında salgın sebebiyle fiziksel stok sayımlarına katılmasının mümkün olup olmadığıdır. Denetim firması veya denetlenen işletme zorunlu ya da gönüllü karantina uyguluyorsa diğer bir ifade ile gerekli bilginin elde edilebilmesi için ofise erişim imkânı bulunmuyorsa denetçiye gereken bilgilerin tam ve güvenilir bir şekilde sağlanıp sağlanamayacağı konusu büyük önem arz etmektedir. Covid-19 salgınının yayılmasını önlemek amacıyla getirilen seyahat kısıtlamaları ve sosyal izolasyon mesafesi denetçinin fiziksel stok sayımına katılmasını engelleyebilir. Denetim raporunun hazırlanabilmesi ve denetçi görüşünün oluşturulabilmesi için denetçinin işletme ile ilgili istediği bilgilere tam olarak ulaşabiliyor olması gerekmektedir. Bu gibi bir durumda denetçi alternatif yöntemler arayabilir. Mevcut koşullar altında salgın sebebiyle denetçinin değerlendirmelerini yapması için gerekli olan bilgi ve dokümanlara ulaşımın mümkün olmamasından dolayı söz konusu bilgi ve dokümanların sağlanması teknolojik alt yapılar kullanılarak yapılabilir. Her ne kadar fiili bir stok kontrolü kadar sağlıklı olmasa da stok sayımı kamera ile uzaktan gerçekleştirilebilir; ancak bunu yaparken deponun müşteriye ait olduğundan, sayım yapıldığı sırada depoya giriş çıkışın durmuş olduğundan ve deponun her bölümünün gösterilmiş olduğundan emin olması gerekmektedir. Burada özellikle halka açık şirketlerin verilerini koruma konusunda yasal kısıtlamaları göz önünde bulundurması ve olası güvenlik risklerinin iyi değerlendirilmiş olması gerekmektedir.

Salgın sürecinde işletmelerde finansal ya da tıbbi koşullar sebebiyle işten çıkarmalar, personel değişimleri ya da yetki düzenlemeleri gibi değişiklikler olabilmektedir. Bunun ise denetim sürecine yansımaları olacaktır. Denetçinin denetim sürecinde ihtiyacı olan bilgi ve kanıtları elde etmesi adına işletme yetkilileri ile yapmış olduğu yüz yüze görüşmeler, söz konusu bilgi ve denetim kanıtlarının toplanması ve değerlendirilmesinde önemli bir unsurdur. Pandemi sebebiyle yüz yüze görüşmeler kısmen ya da tamamen mümkün olmayabilecektir. Bu ise mevcut denetimin nasıl etkileneceği ve denetimin devamı adına ne tür alternatif yöntemler izlenebileceği sorularını gündeme getirecektir. Denetçi yapacağı görüşmeleri yalnızca telefon ya da görüntülü konuşma platformları üzerinden sağlamaya yoluna gidebilir. Fakat bu durumda söz konusu görüşmelerin doğru, güvenilir ve ispata konu olabilecek bir şekilde belgelendirilebilmesi konusunda risk oluşturup oluşturmadığı değerlendirilmelidir. Ayrıca görüşmeler belgelendirilirken, işletmede işten çıkarılmaların olması halinde değişen yetkilendirme durumu göz önünde bulundurulmalıdır.

Günümüz işletmeleri ticari ve finansal olarak sınırların olmadığı küresel dünyada değişik ülkelerde şube ya da ortaklarla çalışabilmektedirler. Pandemi kapsamında birçok ülke sınırlarını diğer ülke vatandaşlarına kısmi ya da tam olarak kapatmıştır. İşletmelerin yurtdışında iştirakleri ya da şubelerinin bulunması

durumunda denetçi, bulunduğu ülke ve o ülkedeki önlem uygulamaları dolayısıyla verilere ulaşamayabilir ve doğal olarak denetim kanıtı elde edemeyebilir. Söz konusu ülkelerdeki bağlantılardan gerekli bilgi ve doküman yine internet üzerinden elde edilmeye çalışılmalıdır. Fakat yine burada da fiili bilgi ve kanıt elde edilmesi kadar sağlıklı bir süreç yürütülemeyebilecektir. Yeterli ve uygun denetim kanıtı elde edilemediği durumda denetçinin oluşabilecek riskleri doğru değerlendirmesi gerekmektedir.

Denetlenen işletmenin borç ve alacak hesaplarında var olan bakiyelere ait mutabakat sağlanmaya çalışılırken talep edilen dokümanlar karşı taraftaki şirketin işleyişini durdurmuş olmasından dolayı elde edilemeyebilecektir. Denetçi bakiyeler ile ilgili yeterli denetim kanıtı elde edemeyebileceğini ve bununla ilgili alternatif denetim prosedürleri oluşturması gerekebileceğini göz önünde bulundurmalıdır. Salgın sebebiyle neredeyse bankaların tamamında şube kapatma, mesai saatlerinin azaltılması, personel azaltılması gibi önlemler alınmıştır. Bu durumda denetime yönelik bankadan talep edilecek dokümanların elde edilmesi gecikebilecek ya da belki mümkün olamayabilecektir. Değişen çalışma koşulları dolayısıyla denetçi bankalardan talep ettiği dokümanları fiziksel olarak elde edemeyebilecektir. İnternet üzerinden elde edilebilecek olan dokümanların güvenilirliği ile ilgili risklerin ortadan kalmış olduğuna emin olmak gerekmektedir.

3.5. Denetim Zaman Çizelgesi

Salgın denetimin zaman çizelgesini de etkilemiştir. Bu durum, pandemi kapsamında alınan tedbirler, sokağa çıkma yasakları ya da denetim sürecinde rol alan bireylerin hastalanması ya da temas sebebiyle karantinaya alınması gibi nedenlerle ortaya çıkan sorunlardan kaynaklanabilir. Covid-19 pandemisi sebebiyle devam etmekte olan ekonomik ve fiziksel kısıtlamalar doğrultusunda denetim çizelgesinin planlanan dışına çıkması çok muhtemeldir. Bu koşullar altında nitelikli bir denetim görüşünün sağlanabilmesi için denetim raporunun onaylanma tarihi gecikebilir. Bu gecikmenin de finansal piyasalar ve hukuk bazında işletmelere yönelik olumsuz yansımaları olabilecektir. Diğer taraftan denetimin finansal raporların yayımı için belirlenen zaman çizelgesi içerisinde yapılamayacağı anlamına da gelebilmektedir. Bunun önlenmesi adına ne yapılabileceği üzerine düşünülmelidir. Böylesi bir durumda denetimin tamamlanma durumuna ilişkin endişelerin olduğu kanıtlanabildiği takdirde denetim rapor tarihinde uzatma talebinde bulunulmalıdır ve düzenleyicilerin bu duruma yönelik zaman çizelgesini esnetmek adına düzenlemeler yapması faydalı olacaktır.

3.6. İşletmenin Sürekliliği

İşletmenin sürekliliği esası uyarınca finansal tablolar, işletmenin sınırsız bir ömre sahip olduğu ve öngörülebilir gelecekte faaliyetlerini sürdüreceği varsayımıyla hazırlanmaktadır. BDS 570 kapsamında yönetimin işletmeyi tasfiye etme veya ticari faaliyetleri sona erdirmeye niyeti ya da mecburiyeti bulunmadığı sürece, genel amaçlı finansal tabloların hazırlanması işletmenin sürekliliği esasına dayanmaktadır. Covid-19 salgını sebebiyle yaşanmakta olan önemli düzeydeki ekonomik belirsizliğin, önümüzdeki aylarda da devam etmesi beklenmektedir. Belirsizlik koşulları içerisinde, geleceğe yönelik anlamlı bir finansal plan oluşturmak mümkün olamamaktadır. Böyle bir ortamda, şirketlerin oluşabilecek risklerini zor da olsa değerlendirmesi ve günlük işleyişin devam etmesini etkileyebilecek önemli bir durumun söz konusu olup olmadığını belirlemesi gerekmektedir. İşletmenin iş ve işlemlerini sürdürebilmesine dair bir endişenin varlığından söz edebilmek için, finansal tabloların tarihinden sonra süregelen olayların

dikkate alınması gerekmektedir. Yılısonu tarihinden bağımsız olarak, işletmenin devam etmesine dair karar verecek yönetimin, finansal tabloların onaylandığı tarihe kadar ortaya çıkan ve etkisi bilinen tüm faktörleri dikkate alması gerekmektedir. Covid-19 salgınından büyük ölçüde etkilenen şirketler için sürekliliğe dair endişelerin dikkate alınacak boyutlarda olduğunun tanımlanması için mevcut bilgiler ışığında, işletmenin süregelen işleyişinin devam edebilmesine yönelik bir şüphe uyandıran önemli bir belirsizlik olup olmadığının değerlendirilmesi gerekmektedir. Mevcut koşullar doğrultusunda, denetçinin işletmenin sürekliliği konusunda endişe duyması durumunda, denetim raporu imzalanana kadar denetimin kapsamının genişleyebileceği, denetim kanıtı ihtiyacının artabileceği öngörülmektedir. Süreklilikle ilgili gerekiyorsa denetim raporunda açıklamalar yapılmalıdır. Bunlarla ilgili değerlendirmeler yapılırken denetçiye BDS 570 yol göstermektedir.

3.7. Bilanço Tarihinden Sonraki Olaylar

BDS 560 kapsamında denetçi, finansal tabloların tarihi ile denetçi raporu tarihi arasında gerçekleşen ve finansal tablolarda düzeltme veya açıklama yapılmasını gerektiren olayların, finansal tablolara uygun şekilde yansıtılıp yansıtılmadığı konusunda yeterli ve uygun denetim kanıtı elde etmeli ve denetçi raporu tarihinden sonra haberdar olduğu olaylara ilişkin, raporunu değiştirmesine sebep olabilecek durumlara uygun şekilde karşılık vermelidir. Covid-19 salgını sürecinde değiştirilebilecek raporlama tarihleri sonucu, finansal tabloların tarihi ile denetçi raporunun tarihi arasında ortaya çıkan süreler içerisinde meydana gelebilecek olaylar artış gösterebilir ve bunların birlikte bu olaylara ilişkin risklerin de artabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bilanço tarihinden sonra Covid-19 salgını ile ilgili önemli olayların ortaya çıkıp çıkmadığı değerlendirilmeli, var ise bunların finansal raporlama çerçevesinde uygun olarak finansal tablolarda ele alınıp alınmadığı ya da ele alınması gerekliliği konusu açıklanmalıdır. Burada denetçi, salgının yayılım hızı dolayısıyla ortaya çıkan belirsizlik içerisinde kesin bir sonuç elde edemiyorsa, mesleki şüpheciliğini ve mesleki yargısını kullanarak muhakemede bulunması gerekmektedir.

3.8. Denetimde Kilit Konular

Covid-19 salgınının hızla değişime sebep olduğu belirsiz ortam içerisinde artan risklerin değerlendirilmesi, bu değerlendirme sonucunda saptanan önemli konular doğrultusunda denetim sürecinde revizeler yapılması ile denetimin kilit konusu da değişiklik gösterebilir. Denetçi muhakeme yeteneğini kullanarak Covid-19 salgının etkisini kilit denetim konusu olarak belirleyebilir. BDS 701 bu konuda yol gösterici olmaktadır. Denetçi, denetimin kilit konusuna ilişkin tüm yönlerin yeterli ve uygun bir şekilde ele alınıp alınmadığına dair detaylı incelemelerde bulunmalıdır; örneğin, finansal tablolara ilişkin daha fazla kanıt ihtiyacının doğup doğmadığı, muhasebe tahminlerindeki hesaplamaları (değer düşüklükleri, karşılıklar, değerlemeler vb.) etkileyecek yeni bir gelişmenin olup olmadığı, yasa ve yönetmelik değişikliklerinin etkisi vb. göz önünde bulundurulmalıdır.

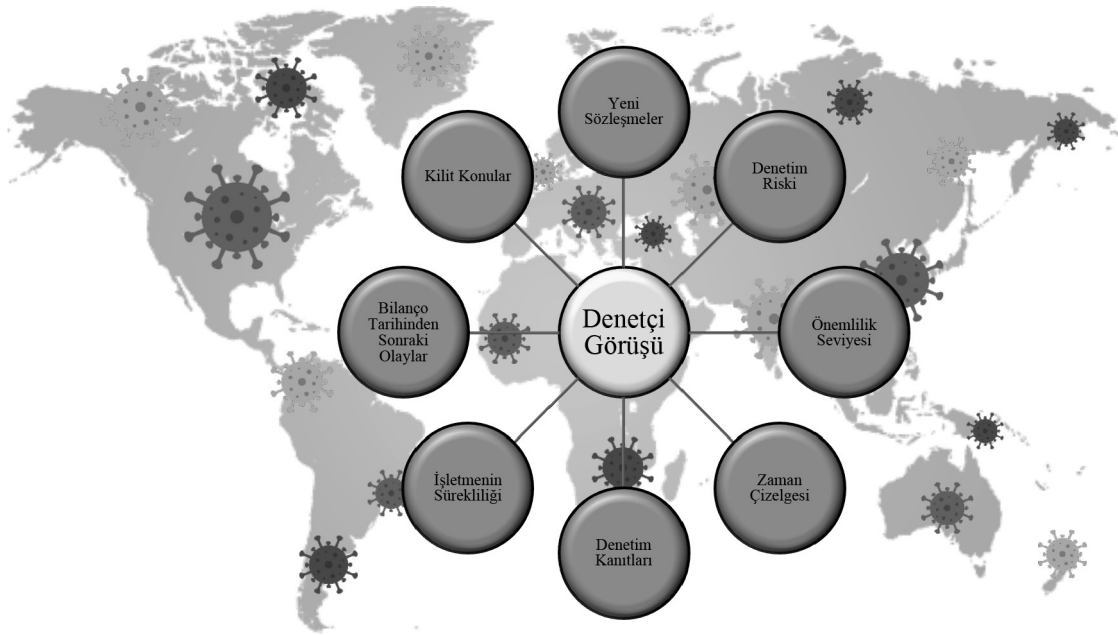
3.9. Denetçi Görüşü

Denetçi pandemiyle ilişkili yukarıda bahsedilen konular çerçevesinde finansal raporlara ilişkin makul güvence sağlama konusunda tam tatmin olmadıysa mesleki şüpheciliği ve mesleki yargısı çerçevesinde olumlu görüş yerine şartlı olumlu görüş vermeyi tercih edebilir. BDS 700 kapsamında denetçi, pande-

minin finansal tablolarda önemli ve yaygın etkilerinin olduğu düşüncesindeyse, ihtiyacı olan yeterli ve uygun denetim kanıtını elde edemediyse ve işletmenin sürekliliği ile ilgili önemli belirsizlik varsa olumlu görüş dışında bir görüş beyanında bulunabilir. Bu durumda denetçi raporunda olumsuz görüş verebilir ya da görüş vermekten kaçınabilir.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Denetim raporunun hazırlanabilmesi için, denetçi denetim standartları çerçevesinde yeterli ve uygun denetim kanıtı elde etmeye çalışmaktadır. Covid-19 salgını ile birlikte seyahat ve hareket kısıtlamaları, mesai saati düzenlemeleri, personel çıkışları, zorunlu/zoraki ücretsiz izinler, personelin Covid-19 olması, yasalarla ya da işletme kararıyla faaliyetlerin durdurulması, işletmenin bir süre kapatılması, ihracat-ithalat kısıtlamaları, şehirlere giriş-çıkış yasakları, sokağa çıkma yasakları, maske takma zorunluluğu, sosyal mesafe kuralları gibi birçok düzenleme denetçinin tam ve sağlıklı bir denetim gerçekleştirmesine olanak tanımamaktadır.

Şekil 3. Covid-19 Kapsamında Etkilenmesi Muhtemel Bağımsız Denetim Konuları

Şekil 3’de özet bir şekilde verilen bu çalışma kapsamında pandemi sebebiyle dikkat edilmesi gereken hususlar ve çözüm önerileri başlıklar halinde şöyle sıralanabilir;

- *Yeni Sözleşmeler:* Pandemi ve etkilerinin uzun süreceği göz önünde bulundurularak yeni sözleşmelerin bu çerçevede dizayn edilmesi gerekmektedir.

- *Denetim Riski:* Pandemi kısıtlamaları ve pandeminin olumsuz etkileri sebebiyle denetim riskleri sağlıklı bir denetim faaliyetinin gerçekleşmesi için gerekli faaliyetlerin (fiziki kontroller, yüz yüze görüşmeler vb.) gerçekleştirilmesinin zora girmesi sebebiyle detaylı bir şekilde ele alınarak belirlenmelidir.
- *Önemlilik Seviyesi:* Önemlilik seviyesi pandeminin denetim faaliyetlerine olumsuz etkileri ve bu kapsamda belirlenen denetim riskleri çerçevesinde değerlendirilmelidir.
- *Denetim Kanıtları:* Pandemiye ilişkin kısıtlamalar ve pandeminin olumsuz etkileri ile fiziki sayımlar, personel ile yüz yüze görüşmeler, belge ve doküman temin edilmesi, mutabakatların alınması gibi faaliyetlerin tam anlamıyla yerine getirilmesinin mümkün olmaması sebebiyle yeterli, güvenilir ve uygun denetim kanıtı elde edilmesi zorlaşmaktadır. Bu çerçevede mümkün olduğunca teknolojiyen faydalanılmalı ve mesleki şüphe ve yargı konusunda azami ölçüde dikkat edilerek elde edilen kanıtların yeterliliği ve uygunluğuna karar verilmelidir.
- *Zaman Çizelgesi:* Pandemi sebebiyle devam etmekte olan ekonomik ve fiziksel kısıtlamalar doğrultusunda denetim çizelgesinin planlananın dışına çıkması durumunda nitelikli bir denetim görüşünün sağlanabilmesi için denetim raporunun onaylanma tarihi gecikmelerin finansal piyasalar ve hukuki olumsuz yansımalarının önlenmesi adına önlemler alınmalı, gerekirse denetim rapor tarihinde uzatma talebinde bulunulmalıdır. Bu tür bir sorunu önlemek adına düzenleyicilerin de zaman çizelgesini esnetmek adına düzenlemeler yapması faydalı olacaktır.
- *İşletmenin Sürekliliği:* Pandemiden etkilenen şirketler için sürekliliğe dair endişeler açısından şüphe uyandıran önemli bir belirsizlik olup olmadığı değerlendirilmelidir ve denetçi işletmenin sürekliliği konusunda endişe duyuyorsa, denetim raporu imzalanana kadar denetimin kapsamının genişleyebileceği, denetim kanıtı ihtiyacının artabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Sürekliliğe ilişkin gerekli açıklamalar denetim raporuna aktarılmalıdır.
- *Bilanço Tarihindен Sonraki Olaylar:* Bilanço tarihinden sonra pandemiyle ilişkili önemli olayların ortaya çıkıp çıkmadığı değerlendirilmeli, var ise bunların finansal raporlama çerçevesinde uygun olarak finansal tablolarda ele alınıp alınmadığı ya da ele alınması gerekliliği konusu açıklanmalıdır.
- *Kilit Konular:* Pandemi ile birlikte artan riskler ve diğer etkenlerin değerlendirilmesi sonucu denetimin kilit konusu da değişiklik gösterebilir. Denetçi muhakeme yeteneğini kullanarak Covid-19 pandemisi etkisini kilit denetim konusu olarak belirleyebilir. Denetçi, denetimin kilit konusuna ilişkin daha fazla kanıt ihtiyacı, tahminleri etkileyecek gelişmeler gibi tüm yönlerin yeterli ve uygun bir şekilde ele alınıp alınmadığına dair detaylı incelemelerde bulunmalıdır.
- *Denetçi Görüşü:* Denetçi finansal raporlara ilişkin makul güvence sağlama konusunda tam tatmin olmadıysa olumlu görüş yerine şartlı olumlu görüş vermeyi tercih edebilir. Denetçi pandeminin finansal tabloları ciddi bir şekilde etkilediğini düşünüyorsa, ihtiyacı olan yeterli ve uygun denetim kanıtını elde edemediyse ve işletmenin sürekliliği ile ilgili önemli belirsizlik varsa olumlu görüş yerine denetçi raporunda olumsuz görüş verebilir ya da görüş vermektен kaçınabilir.

Covid-19 pandemisi ile değişen koşullar sonucunda bağımsız denetçinin, önceden tanımlamış olduğu ya da yeni başlayacağı denetim işi sürecinde değişimleri göz önünde bulundurarak finansal raporlara ilişkin makul güvencenin sağlanması ile ilgili her türlü önlemi alması, denetim sürecini baştan sona tekrar gözden geçirerek yeniden dizayn etmesi, denetim riski, önemlilik seviyesi vb. belirlerken mevcut koşulları dikkate alması, yeterli ve uygun denetim kanıtlarının elde edilmesine yönelik alternatif prosedürler geliştirmesi, denetçi raporunu ve denetçi görüşünü oluştururken mesleki şüpheciliğini ve mesleki yargısını normal zamanlara göre daha özenle kullanması gerekmektedir.

Pandemi ile birlikte denetimin farklı bir boyutu olan geleneksel denetim yöntemleri ve bunlara alternatif yöntemler konusu ani ve çok hızlı bir şekilde önem kazanmıştır. Giderek gelişmekte olan teknoloji sayesinde denetimlerin uzaktan yapılması nispeten yeni bir uygulama olsa da, içinde bulunulan belirsiz fiziksel çalışma ortamı içerisinde hızla gelişim gösterebilmektedir. Bulut bilişim platformları, güvenli portallar ve diğer yüksek teknoloji stratejileri, denetim ekiplerinin herhangi bir yerden müşterilerle veri paylaşmasına ve almasına olanak tanıyan standart iş mekanizmaları haline gelebilmekte; neredeyse tamamen uzaktan denetimleri kolaylaştırmak adına olanak sağlamaktadır. Bu ortaya çıkan yeni çalışma koşulları, bağımsız denetçilerin denetledikleri müşterileri ile uzaktan erişim yoluyla görüşmelerini zorunlu kılmaktadır. Bu durum da “uzaktan denetim” olarak adlandırabileceğimiz yeni bir denetim kavramının ortaya çıkması demektir. Bir e-denetim olarak da değerlendirilebilen uzaktan denetim, sahada yapılan denetim ile olabildiğince benzerdir; ancak uzaktan denetimde denetim ölçütlerine uygunluğun derecesini belirlemek için denetim kanıtlarını uzaktan elde etmek ve nesnel olarak değerlendirmek için elektronik araçlar kullanılmaktadır. Tüm ortaya çıkan ve çıkmakta olan fiziksel, ekonomik, finansal koşullar göz önüne alındığında bağımsız denetimin teknoloji tabanlı uzaktan erişim ile sağlanabileceği bir yere evirildiği ve evirilmeye devam etmesinin gerektiği görülmektedir. Uzaktan denetim (remote audit) devrine geçilmesinin dezavantajları olabileceği gibi birçok açıdan faydalı olabileceği söylenebilir. Buna çevre muhasebesi kapsamında düşünüldüğünde denetçilerin sık seyahat etmesinin gerekmemesi sebebiyle karbon ayak izinin azaltılabilmesi örnek verilebilir. Denetim ekibinin teknolojik altyapıları sayesinde denetim çalışmalarını istenilen saatte herhangi bir kısıtlama olmadan denetim işini sürdürebilme de faydaları arasında sayılabilir. Denetlenen işletme ile online olarak görüşebilmektedir. Diğer taraftan bu gibi koşullar sebebiyle yeni teknolojiler kapsamında denetimin daha detaylı bir şekilde ele alınması ve çözümler üretilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda blok zinciri gibi teknolojilerin denetim alanında kullanılmasının irdelenmesi önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Adana, B. A. & Özbirecikli, M. (2020), “Bağımsız Denetim Sürecinin Covid-19 Salgınının Etkileri Açısından Değerlendirilmesi”, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12 (2), 2080-2093.
- Dünya Sağlık Örgütü, (2020), WHO Coronavirus Disease (COVID-19) Dashboard, <https://covid19.who.int/>.
- BDS 330 (2013), Bağımsız Denetçinin Değerlendirilmiş Risklere Karşılık Yapacağı İşler, (2013, 24 Kasım), Resmi Gazete (Sayı: 28861).
- BDS 560 (2017), Bilanço Tarihinden Sonraki Olaylar Standardı. (2017, 13 Aralık). Resmi Gazete (Sayı: 30269).
- BDS 570 (2017), İşletmenin Sürekliliği Standardı. (2017, 24 Mart). Resmi Gazete (Sayı: 30017 (M)).
- BDS 700 (2014), Finansal Tablolara İlişkin Görüş Oluşturma ve Raporlama, (2014, 18 Mart), Resmi Gazete (Sayı: 2894).
- Kahn, J. S. & McIntosh, K. (2005), “History and Recent Advances in Coronavirus Discovery”, *The Pediatric Infectious Disease Journal*, November, 24(11), p.S223-S227, doi: 10.1097/01.inf.0000188166.17324.60
- Peeri, N. C., Shrestha, N., Rahman, M. S., Zaki, R., Tan, Z., Bibi, S., Baghbanzadeh, M., Aghamohammadi, N., Zhang, W. & Haque, U. (2020), “The SARS, MERS and novel coronavirus (COVID-19) epidemics, the newest and biggest global health threats: what lessons have we learned?”, *International Journal of Epidemiology*, 2020, 1–10.

İÇ KONTROL SİSTEMİ VE BELEDİYELERDE UYGULAMASI HAKKINDA KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME

Makale Bilgileri

Makale Geliş Tarihi : 09.02.2022
Makale Kabul Tarihi : 11.04.2022
Makale Türü : Araştırma
DOI Numarası : 10.55322/mdbakis.1070962

Evren ÇAKIRSOY*
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan BARAL**

Bibliyografik Bilgiler

Çakırsoy, E., & Baral, G., (2022). “İç kontrol sistemi ve belediyelerde uygulaması hakkında kavramsal bir değerlendirme” *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi* (Yıl: 2022, Sayı : 67, Sayfa : 267-278)
<https://doi.org/10.55322/mdbakis.1070962>

ÖZ

Kurumlar belirli amaçlarla kurulmakta ve hedeflerini gerçekleştirecekleri faaliyetleri sürdürürken sürekli risk ve belirsizliklerle karşılaşmaktadırlar. Kurumların sürdürülebilir başarıyı yakalayabilmesinin ön koşullarından biri de iç kontrol sisteminin etkinliği ile bu sistemin iyi yönetilip etkinliğinin sürdürülmesi ile birlikte olmaktadır. Belediyelerde iç kontrol sistemi kurulması T.C. İçişleri Bakanlığı tarafından zorunluluk haline getirilmiş olsa da bunu tamamlayarak olgunlaştırmak oldukça zor bir süreçtir. Belediyelerin kendileri için önemli olan iyi alt yapıya sahip bir iç kontrol sisteminin kurulması, kurumda bulunan iç denetim sisteminin performansını arttıracak bu da kurumun denetlenmesini daha basit bir hale getirecektir. Belediye yöneticileri için de iç kontrol, kendi görüş açılarının gelişmesi ve değişmesi için önemli bir fırsat olmaktadır.

Bu çalışmada iç kontrol sistemi ve iç kontrol modelleri ile ilgili kavramlar ve değerlendirmeler üzerinde durulmuştur. Belediye kavramı COSO iç kontrol yapısı ve unsurları tanıtılmış ve risklerin değerlendirilmesi kavramı, reel sektörden örnekler verilerek irdelenmiştir.

* Sakarya Üniversitesi, İşletme Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Muhasebe ve Finansman Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, ORCID: 0000-0003-3652-1732, evrencakirsoy@gmail.com

** Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Ferizli Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, ORCID: 0000-0003-2801-4415, baral@subu.edu.tr

Anahtar Kelimeler: İç kontrol, İç Kontrol Sistemi, COSO, Belediye

Jel Sınıflandırması: M400, M410, M42

A CONCEPTUAL EVALUATION ON THE INTERNAL CONTROL SYSTEM AND ITS IMPLEMENTATION IN MUNICIPALITIES

ABSTRACT

Institutions are established for certain goals and constantly face uncertainties and risks while carrying out activities to realize their goals. Here, on prerequisite of sustainable success in institutions is efficiency of internal control system and effective management and sustainability of this system. Though establishment of internal control system in municipalities is mandatory according to the regulations of The Ministry of Interior[, it is a difficult process to complete and mature it. Setting an internal control system that has a good infrastructure will enhance performance of the current internal supervision system of the institution and facilitate its supervision. Internal control is also a significant opportunity for municipality directors to improve and change their points of view.

This study deals with concepts and evaluations related to internal control system and internal control models, introducing the municipality concept, COSO internal control structure and its components, studying risk evaluation with examples from real sector.

Keywords: Internal Control, Internal Control System, COSO, Municipality

Jel Code: M40, M41, M42

1. GİRİŞ

Ekonomilerin gelişmesi, küreselleşme ve değişen yönetim biçimleri ile birlikte işletmelerde, kamu kurumlarında ve birçok kurumda faaliyetlere doğrudan etkide bulunulma olanağı ortadan kalkmıştır. İşletmeler ve Kamu Kurumlarının yönetimi açısından ortaya çıkmış olan bu sorun ancak ve ancak faal olarak çalışan bir iç kontrol sistemi ile yürütülen bir sistem içerisinde sorunsuz olarak devam edilebilir.

Burada iç kontrol, stratejik bir yol olurken kurum yönetimince tasarlanan ve uygulanan politikalar ile bu uygulanan yöntemlerin bütününe de ifade eder. Etkinliği bilinen ve düzenli olması istenen iç kontrol ve iç kontrolün sistemi, kurumları hedef politika ve kurumsal hedefler ile yasal düzenlemelere uygunluğunun sağlanması noktasında çokça etkilemektedir. Ayrıca Türkiye ve dünyada muhasebe konularında çıkarılan düzenlemeler ile kurumlarda bulunan bu görevi yerine getirecek olan iç denetçi ve iç kontrol uzmanlarının da görev ve sorumlulukları ciddi boyutta artmıştır.

Gerçekleştirilecek ve sürdürülebilirliği sağlanacak olan iç denetimlerde kurum ve işletmelerin iç kontrol sistemlerinin etkin, gerçekçi ve doğru olması, kurumsal yönetim ilkelerine bağlı olması büyük önem

taşımaktadır. Buradan hareketle bu çalışmada, iç kontrol konusu belediyelerde çeşitli yönleri ile ele alınarak iç kontrol modellerinin değerlendirilmesi birbirleri ile ilişkili olarak incelenmektedir.

2. İç Kontrol Sistemi

İç Kontrolü farklı bakış açıları ve birçok kaynakta yapılmış tanımlamaları ile anlatmak mümkündür. Tümer (2010, s. 21) tarafından yapılan kontrol tanımında aşağıdaki şekilde belirtilmiştir:

“İç kontrol, kurumun süreç ve işlemlerinin yasa ve mevzuatlara uygunluğu, faaliyetleri hakkında düzenli olarak zamanında ve güvenilir bilgi üretmesi, kurum varlıklarının korunması, usulsüzlük ve yolsuzlukların önüne geçilmesi için yeterli ve makul güvence sağlanması noktasında kaynakların kurumun amaçlarına uygun ve etkili bir şekilde kullanılmasına yönelik bir yönetim aracıdır.”

Intosai (International Organization of Supreme Audit Institutions) kontrol standartlarında ise iç kontrol şöyle tanımlanmıştır (Erdoğan, 2019, s. 100):

“Global olarak kabul edilen tanıma göre iç kontrol; bir kurumun yönetimi ve personeli tarafından hayata geçirilen tamamlayıcı bir süreç olup, belirli amaçları gerçekleştirmek suretiyle, kurumun misyonunu başarmasına bağlı olarak riskleri göğüslemek ve makul bir güvence sağlamak üzere tasarlanmıştır”

COSO'nun (Committee of Sponsoring Organizations) yapmış olduğu geniş tanım, mevcut literatürde bakış açısı en geniş bir tanımdır. Bu nedenle tüm dünyada kabul görmüş ve benimsenmiş bir tanımdır. İç kontrolün detaylı tanımı şöyle belirtilmiştir. *“İç kontrol genel anlamda bir kuruluşun yönetim kurulu, yöneticileri ve diğer personeli tarafından yönlendirilen ve hedeflere ulaşmada makul güvence sağlamak üzere tasarlanmış bir süreçtir.”* (COSO, 1992).

Türkiye’de kamu sistemleri hazırlanırken özellikle COSO (Committee of Sponsoring Organisations) temeli esas alınmıştır. 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi Ve Kontrol Kanunu 24 Aralık 2003 tarihli resmî gazetede yayımlanması sonrasında 2006 yılında yürürlüğe girmesi ile devam eden süreçte iç kontrol birimleri ve mevzuatı hayatımıza dâhil olmuştur. 5018 sayılı kamu mali yönetimi ve kontrol kanunu içinde; mali saydamlık, hesap verme sorumluluğu, stratejik planlama ve performans esaslı bütçeleme, çok yıllık bütçeleme ile iç kontrol ve iç denetim konuları yeni mali yönetim ve kontrol sistemini oluşturan temel unsurlar olarak düzenlenmiş bulunmaktadır (Özkan, 2008).

İç kontrolün kurumlarda sadece finansal işlemler ile ilgili olmadığı aksine yönetim, idare süreçleri ile stratejik ve tüm operasyonları da kapsayan tüm kontrolleri kapsadığı belirtilmektedir.

5018 sayılı kanuna göre ise iç kontrol şöyle tanımlanmıştır (Resmi Gazete, 2003, Sayı: 25326 Md.55);

“Kamu malî yönetiminin bir unsuru olarak iç kontrol, kamu idarelerinin malî işlem ve faaliyetlerine ilişkin tüm gelir, gider, varlık ve yükümlülüklerinin amacına ve mevzuatına uygun bir şekilde gerçekleştirilmesi için uygulanan malî yönetim, harcama öncesi kontrol ile harcama sonrası iç denetim faaliyetleridir.”

İç kontrol tanımları ile özellikle etkililik başta olmak üzere verimlilik, ekonomiklik, makul bir güvence gibi bazı kavramların etkili olduğu görülmüştür. İç kontrol kaynaklardan maksimize fayda bekler. Şirket

ve kurumların amaç ve hedeflerine giden yolda iç kontrolün etkili olduğu bilinmektedir. Kurumların esas hedefi kuruma ait faaliyetlerin etkinliği, verimliliği, mali raporların güvenilirliği ve yürürlükte bulunan mevzuata olan uyumdur. İşletme ve kurumlar iç kontrol sistemlerini bu hedeflere ulaşabilmek için kullanmalıdırlar.

İç kontrol sistemi kamu sektöründe bir hizmetin yerine getirilmesi ve sonuçlandırılabilmesi ile oluşur. Belediyeler amaç ve hedeflerine ulaşabilmek için iç kontrol sistemini oldukça etkin kullanmak zorundadırlar.

Belediyeler faaliyetlerinin verimli olması için, içinde olduğu yapının; isteğe ulaşma durumunun, gösterdiği başarının yapısı gibi hedef ve sonuçları düzgün bir biçimde belirlemesi de gerekmektedir. İç kontrol hem özel sektörde hem de belediye gibi kurumların tamamında kabul edilen bir sistemdir.

3. İç Kontrol Modelleri

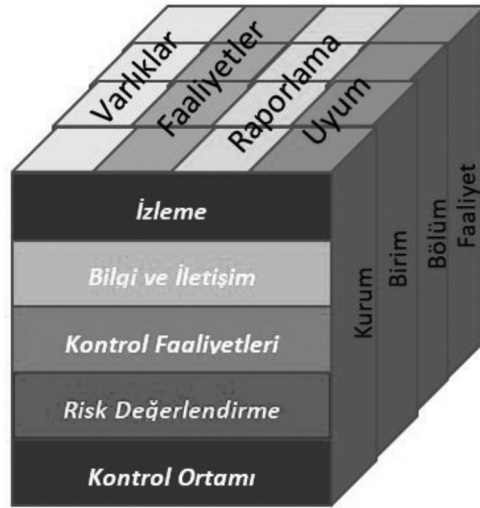
İç kontrol modellerinde birçok model ortaya konmasına rağmen sektörel açıdan bakıldığında benimsenen başlıca üç adet kontrol modeli ortaya konmaktadır. Bunlar sırasıyla COSO, COCO ve COBIT'tir (Köse ve Bekçi, 2017, s.15).

3.1. COSO Modeli

COSO "Committee of Sponsoring Organizations" yani "Sponsor Olan Kurumlar Birliği", finansal raporlama işlemlerinin kalite ve gelişimini arttırabilmek için 1985 yılında ABD'de kurulan gönüllü bir kuruluş olarak çalışmalarına başlamıştır. 2004 yılı itibari ile de daha da geliştirilerek risk yönetimi unsurlarını da içine katmış ve böyle bir model olarak benimsenmiştir (Moeller, 2007).

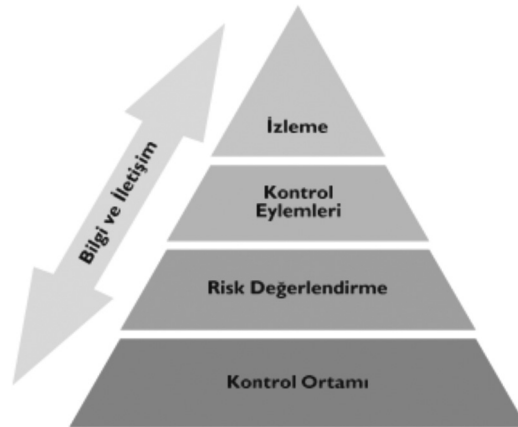
"Bu komite iş etiği, etkili iç kontroller ve kurumsal yönetim aracılığı ile finansal raporlamaların kalitesini arttırmaya yönelik çalışmalar yapan gönüllü bir organizasyondur" (COSO, 2014). Bu komisyon 1992 yılında ise dünyanın tamamında hem özel sektörü kapsayan hem de kamu sektörünü kapsayan "İç Kontrol Bütünleşik Çerçeve Raporunu (Internal Control Integrated Framework)" raporunu yayımlamış bulunmaktadır.

COSO modeli, bütünleşik bir çerçeve ile birlikte iç kontrole ait olan amaç ve bileşen etkilerinin belirti ve bilgilerini ortaya koymaktadır. Burada belirtilenler ise "Kontrol Ortamı, Risk Değerlendirme, Bilgi ve İletişim, İzleme, Kontrol Faaliyetleri" olarak ortaya koyulmaktadır.

Şekil 1: COSO Küpü

Kaynak: Jansen, 2013

Şekil 2: COSO Piramidi

Kaynak: Morariu ve Stoian, 2007

COSO iç kontrol modeli kendisini oluşturan 5 adet boyutu ile birlikte kuruma ait faaliyet ve etkinliğin verimli olmasını, çıkacak olan raporların ise güvenilir olması ve kanunlar çerçevesinde uyumlanmış bir yapı olarak oluşmuştur.

Burada COSO piramitinde altta yer alan kontrol ortamı iç kontrolün disiplin ve yapısını sağlamlaştıran iç kontrol sisteminin ana temelini oluşturduğu görülmektedir. Kontrol ortamının strateji ve yapı ile genel bir etkisi bulunmaktadır. Burada organizasyonun personel kontrol bilgi ve birikimini etkilemesi de kontrol ortamını belirler (Williamson, 2007).

Risk değerlendirmede ise kurumun faaliyetlerinin gerçekleştirilmesine yönelik içerisinde bulunan risklerin içerisinde olan yönetim tarafından tanımlanmasını ve bunun da incelenmesini kapsamaktadır. Burada bulunan risk değerlendirme kısmında her bir ticari ve kurumsal faaliyet hedefi, en üst seviyeden olabilecek en alt kısma kadar belgelenmeli ve sonrasında ise ulaşması gereken hedefi tehlikeli duruma sokan ya da engelleyen riskler ortaya konarak burada içerisinde oldukları durumun önemine göre sıralanır (Alpman, 2019).

Kontrol eylemleri ise burada kurumun amaç ve hedeflerine ulaşabilmesini önleyecek risklere karşı yardımcı olan politikaların uygulanmasını kapsar. Yani kontrol faaliyetlerinin temel unsurları politika ve bunları oluşturan temalardan oluşmaktadır.

İzleme kısmında ise iç kontrol sisteminin amacı ile birlikte ortak doğrultuda işleyip işleyemediğine bakılarak buradan yapılması gereken düzeltmeler ile değişikliklerin de yapılması kurum ve kuruluşun yönetimi ve belirleyenler tarafından sürekli olarak izlenmelidir. Burada yöneticilerin görüşleri, kişilerin şikâyetleri ve düzenlenmiş raporlar sistemsel olarak dikkate alınır.

Bilgi ve iletişim ise günümüzün vazgeçilemeyen en önemli unsurlarıdır. Buradan yola çıkarak ise kamu kuruluşlarının yönetim kısmında ise bilgi üretimi ve bu bilginin yönetimi ile iç ve dışta uygun iletişimlerin kurulması idarenin tüm amaçlarını gerçekleştirmede etkin ortamı sağlamaktadır (Bozkurt, 2010).

COSO içinde bulunan sistemlerde iç kontrol ve buna ait kaliteyi arttırabilmek için, 1992’de iç kontrol sistemi ve bütünlük çerçeve ile birlikte kendi standartlarını yayımlamıştır. COSO’ya ait iç kontrol sistemi örgütsel yönetim ile birlikte hareket eder. Finansal çalışma burada yapılan bir denetimi, yapılabilecek olan bir hileye uzak durma, finansal raporla sunma ve muhasebesel açıdan bilgi ve buna ait yapıyı kapsamaktadır. “*Örgütsel yönetim modeli ise görev geliştirme, örgütsel hedeflere sahip olma, iş analizi, görev tanımı, iş akışı, yetki ilişkileri, kurumsal risk yönetimi ve insan kaynakları yönetimi ilke ve politikaları ile ilişkilidir. Böylece COSO iç kontrol sistemi kurma ve bu sayede hileli finansal raporlamayı önlemede örgütsel yönetim ve insan kaynakları yönetimine görev yüklemektedir.*” (Uysal, 2010, s.126)

COSO’ya göre iç kontrol, işle ilgili hedeflere ulaşmak için kabul edilebilir güvence sağlamaya yönelik süreçlerdir. İç kontrolün üç ana amacı vardır (Karaca, 2007):

- İşlemlerin etkinliğini ve verimliliğini arttırmak,
- Finansal raporlamaların güvenilirliğini sağlamak,
- Yürürlükteki kanun ve düzenlemelere uygunluğu sağlamak.

3.2. COCO Modeli

COCO (Canadian Institute of Chartered Accountants) modelinin dünyada çıkması ile iç kontrol için başka bir yöntem geliştirebilmek için Kanadalılar çalışmaya başlamışlardır. 1995 yılında “Kanada Yetki Belgeli Kamu Muhasebecileri Enstitüsü” iç kontrolle ilgili olarak birçok çalışma yapmıştır. 1995 yılında, “Kanada Yetki Belgeli Kamu Muhasebecileri Enstitüsü” tarafından kurulan “Kontrol Ölçütleri Komitesi-COCO” birçok alan için çeşitli bir “kontrol rehberi” oluşturmuş ve yayımlamıştır. Birçok açıdan bakıldığında ise COSO modeli de çok incelenmiş olduğu için bu modele nazaran daha geniş kapsam içerisinde olan bir modelle ortaya çıkmışlardır (Champlain, 2003).

COCO modelinde amaçların belirlenmesi, riski yönetebilmek ve alınabilecek düzeltme önlemleri gibi yönetimin birçok faaliyetini COCO kontrol kavramına ait bir parça olarak kabul etmektedir. “*COCO, kontrolü organizasyon amaçlarına ulaşılması için çalışanları destekleyen ve bir arada tutan kaynaklar, sistemler, süreçler, kurum kültürü, kurumsal yapı ve görevler gibi organizasyon unsurlarından biri olarak tanımlanmıştır*” (İbiş ve Çatıkkaş, 2012, s.110).

3.3. COBIT Modeli

COBIT (Control Objectives for Information and Related Technology) olarak birlik tarafından denetimle ilgili olarak bir denetim aracı olarak tasarlanmıştır. Özellikle denetimle kullanılsa da bilgi işlem sistemleri ve kurumsal yönetimde de kullanımı olan bir modeldir. COBIT teknolojilerle ilgili olarak kontrol içeren, gerekli yollarla iç kontrol odaklı çalışan bir modeldir.

COBIT (Bilgi ve İlgili Teknoloji için Kontrol Amaçları), mal Denetim ve Kontrol Birliği tarafından bir denetim aracı olarak tasarlanmıştır ama bilgi işlem ve iş yönetiminde de kullanılan bir araçtır. COBIT, bilgi ve ilgili teknoloji için kontrol amaçları yaklaşımıdır ve ulaşmak istenen kontrol amaçları ve bu amaçlara ulaşmak için gerekli yollar tarafından tasarlanan kontroller olarak tanımlanan iç kontrol odaklı bir yaklaşımdır. İşletmenin iş hedefleri doğrultusunda hizmet vermesini sağlamak amacıyla bilgi işlem kaynaklarını kullanmasını amaçlar ve verilen hizmetlerin, istenilen kalite, güvenlik ve hukuksal ihtiyaçlara cevap vermesini sağlar. COBIT süreç değil kontrol esaslıdır. Şirketlerin neler yapması gerektiği ile ilgilidir ama bunların nasıl yapmaları gerektiği ile ilgilenmez (Uzunay, 2007).

Kurum ve kuruluşların yazılım kaynaklı risklerini kontrol etmek isteyen bu modelde iç kontrolün kapsama alanı kurumdaki bilgi işlem teknolojisi ile birlikte tüm işletmede kullanılabilmektedir

Güvenilir finansal raporlamayı, faaliyet etkinliğini, mevzuata uygunluğu, üretilen bilgilerin tamlığı, doğruluğu ve gizliliğini sağlamayı amaçlayan iç kontrol sistemini oluşturma sorumluluğu yönetime aittir, sistemin etkinliğini sağlanması ise, yönetim, iç denetçi ve bağımsız denetçilerin sorumluluğundadır (Aksoy, 2005, s.148).

4. Belediyelerde İç Kontrol ve Sorumluluk

Belediyelerde iç kontrol sisteminin oluşturulmasında farklı iç kontrol modelleri benimsenebilmektedir. Bu bağlamda en çok fayda sağlanan modelin COSO olduğu düşünülmektedir.

Belediyelerde iç kontrol sistemi ilgili daire başkanı gözetiminde strateji geliştirme başkanlığının koordinatörlüğünde iç denetim biriminin de verdiği destekle oluşturulmaktadır. Belediyelerde iç kontrol sisteminde rol alanlar sırasıyla, belediye başkanı, stratejik daire başkanlığı veya ilgili başkanlıklar ve iç denetim sistem birimidir.

5018 sayılı kanuna göre de belediyedeki en üst yöneticinin belediye başkanı olduğu belirtilmiştir. Burada belediye başkanları idareye ait stratejik planlanmasından, yıla ait programların tespit edilmesinden, kuruma ait performans hedeflerinin belirlenmesi ve hazırlanmasından ve bunun uygulanmasından, kaynakların ekonomik olarak kullanılmasından, mali kontrolün incelenmesi ve gözetilmesinden ve 5018 sayılı kanundaki belirtilen sorumlulukların yerine getirilmesinden meclise karşı sorumludurlar.

İç kontrolün kurulmasında harcama yetkililiği ve sorumluluğu 5393 sayılı belediye kanununun 63.maddesine göre düzenlenmiştir (Düzoğlu, 2009).

Her yıl kurumdaki tüm işlerin amaca, mali sistem ve ilkelere, tüm bu kontrollere ait düzenlemelere ve mevzuata göre gerçekleştirilmiş olduğunu gösteren beyan düzenlenir ve birimlere ait faaliyetlerin rapor kısmına eklenir.

5. Belediyede İç Kontrol Uygulamalarında Karşılaşılan Sorunlar

Daha etkili ve kontrollü iç kontrol sisteminin kesinlikle kurulma zorunluluğu olan kurumlardan bir tanesi de belediyelerdir. İç kontrol sistemi ile birlikte kendi kendini kontrol edebilen bir belediye sistemi her daim daha verimli olacaktır. Belediyeler büyük bir insan grubuna hizmet sunduğundan dolayı birçok eleştiriye açık olması burada özellikle yönetim tarafında bulunan idari yapıyı da zor bir hale getirmektedir.

Belediyelerde iç kontrol sistemi kurulması zorunlu olmakla birlikte bunu tamamlamak da oldukça zor bir süreçtir. Bu konu hakkında birçok sorun olmakla birlikte en önemli görülen bazı sorunlar aşağıda belirtilmiştir.

Belediye Başkanı Seçimi

Belediyelerde başkanın seçim ile görevinin başlıyor olması siyasi görüşünün de yansıttığı çerçeveyi haliyle burada içerisinde bulunan belediyede de ön plana çıkarmaktadır. Öncelikle yeni bir seçimle gelen başkan bir önceki belediye başkanının görevlendirdiği müdür, personel ve danışman gibi tüm unsurlarını tasfiye etmekle zaman geçirmekte, eski belediye başkanının geliştirdiği projeleri ise görmezden gelmektedir. Burada siyasi düşünce ve öngörüler akılcı olmak istenen ve objektif olmayı hedefleyen tüm proje ve uygulamaları da geri plana itmektedir. Bu sebepten burada yalnızca küçük ölçeği kapsayabilecek olan iç kontrol tedbirlerinin uygulanması söz konusu olabilmektedir.

Meclis Üyeleri ile Müdürlerin Talep ve Durumları

Seçim sistemimizde belediye meclis üyesi olabilmek için yapmakta olduğunuz iş ve mesleğin bir önemi bulunmamakta ve buna getirilen bir sınırlama söz konusu olmamaktadır. Bu da birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Bazı meslek dalları belediye ile ilişki içerisinde olduklarında kendileri ve işleri için birçok isteği de beraberinde belediyeye taşımaktadırlar, özellikle Müteahhitler, Proje Takibi ve Çizimi

yapanlar, Belediye ile çeşitli ticaret yapmak isteyen kişiler vs. belediye gibi bir oluşumda birçok konuda talep ve isteklerle gelmektedirler. Bu da birçoğunda iş yapma arzusunu ve sonucunda da taleplerini ortaya çıkarmaktadır (Altıntaş ve Kocabay, 2011).

Tabii ki burada bunun gerçekleşebilmesi için yapılacak birçok girişim de içerisinde bulunan iç kontrol sistemini problemleri görmekte bu problemi de nasıl ortadan kaldırmaları gerektiği ile de ilgilenmektedirler. İyi bir iç kontrol tüm kişi ve kurumlara daha adil bir sistemin kurulup devam edilmesini isteyeceği için, taleplerini belediye başkan ve çalışanlarının da baskısı dâhilinde kullanarak sistemi zayıflatmak ve ortadan kaldırmak konusunda etkili olmak istemektedirler.

Bu kurumlardaki çalışan müdürler üstlerinin yapabileceklerini ve eksiklerini de öğrendikleri için ona göre davranmakta ve eski alışkanlıklarını da terk etmemektedirler. Bu kimseler iç kontrol sistemine uymayan alışkanlıklarını bırakmadıklarından iç kontrol sistemi için sorunlar yaratmaktadırlar.

Burada yönetim kadrosuna biat etme gibi alışkanlıklarla birlikte eğitimsiz ve yalnızca belediye başkanının torpili veya tanınması ile göreve gelmiş olan başkan yardımcılarının iç kontrol sistemi gibi bir çerçeveyi de bilmemelerinden kaynaklanan birçok sıkıntı iç kontrol sistemine olumsuz etki edecektir.

İç Denetimin Benimsenmemesi

Bu sistemin olmazsa olmazı iç denetim belediyeler gibi kamu kuruluşlarında daire başkanları ve müdürler tarafından sahiplenilmemektedir. Oysaki iç denetimin içerisinde bulunmadığı bir sistem eksik ve problemlidir bu da dolayısıyla 5018 sayılı kanunun düşünce ve ruhundan tamamen uzaklaşılmasına sebep olacaktır. İç kontrol sisteminin öneminin personele yeterince anlatılamaması da iç kontrol sisteminin benimsenmemesinde bir başka sebeptir.

Belediye Başkanına ait olan Özel Kalem Müdürlüğü Kadrosu

Belediye gibi kurumlarda liyakat göz ardı edilerek belediye başkanlarının baskın bir siyasi anlayışla veya milletvekili baskısı ile kendileri ve çevrelerine yakın kişileri tabiri caiz ise tepeden inme şekilde memuriyete getirebilmek hem de müdürlük gibi mevcutta olabilen kimselerin senelerce çalışarak ve sınavla gelebildikleri yerlere getirme istekleri sıkça yaşanan bir durumdur. Burada da mevcut çalışan ve müdürlük kadrosu alabilmek için yıllarını veren kimselerin bunu görmeleri o kimselerde isteklendirme eksikliği doğurmaktadır. Sonucunda ise çalışanların içerisinde buldukları sisteme ve iç kontrole olan güven ziyadesiyle zedelenmektedir (Altıntaş ve Kocabay, 2011).

6. Sonuç

Kamu kurumlarında hesap verilebilirliğin iyi bir durumda götürülmesi için olması gereken bir unsur olan iç kontrol ve iç kontrole ait sistem, dâhil olan belediyenin düşlediği hedefleri ile sisteme uygun olarak hareket etmesini; güçlü ve etkili bir mali yönetim ve bilgi sisteminin oluşturulmasını, faaliyetlerinde etkin olması gerekliliği, belediye varlıklarını korumasını; muhasebesinin doğru bilgi sağlayan süreçleri içerdiği bir bütünü anlatmaktadır. Kurumda mali olan ve mali olmayan tüm süreçler kurumun eksik yönlerine eğilen bir mekanizmayı da içermektedir.

Belediyelerin içerisinde bulunduğu yapısal sorunlar da dikkate alındığında, kamu kurumlarının bu yetersiz bileşimlerinin iyileştirilmesini hedefleyen belediyeye ait kontrol yapılanmasının, belediyelerde yapılması da belediyeler ve çalışmayı yapan kişiler için bir takım zorlukları da beraberinde getirmektedir.

Siyasal düşünce ve hedeflerle önceki yönetim tarafından uygulamaya konulan veya konulmak istenen projelerin de rafa kaldırılması, belediye meclis üyelerinin bağlı oldukları belediyeye kendilerinin yapamayacaklarını bildikleri halde dolaylı da olsa iş yapma istekleri, liyakat, bilgi ve beceri sahibi olmayan yalnızca başkan veya yetkililerin tanıdığı olmaları sayesinde müdür sıfatı alan kimseler, iç denetçilere belediye içerisinde gerekli ortamın ve bilginin sağlanmaması gibi birçok sorun, belediyelerde iç kontrole ait tüm sistemlerin işletilmesinde yüksek riskler doğurabilmektedir.

Küreselleşme çabaları ile birlikte dünya ekonomisinde ortaya çıkan tüm değişim rekabeti arttırmış, finansal olarak gelişmiş tüm bu sistemlerinin de önemini arttırmıştır. Kurumsal yönetim anlayışı ve verimli bir şekilde çalışan bir iç denetim sistemi ile iç kontrol mekanizmasının varlığı da belediye gibi kurumları iç kontrol sistemine zorunlu bir hale getirmiştir.

Özellikle son yıllarda örgüt, yapılanma ve sistemlerde iç denetim ve buna bağlı kontrole ait faaliyetlere verilen önem iyiden iyiye artmıştır. İç denetim sistemi ile bütünleşmiş iç kontrol mekanizmaları, belediye gibi kurumların yaptıkları iş ve işlemlere değer katmak ve özellikle de iyileştirebilmek için tasarlanmış bir yaklaşımdır.

İç denetim ve kontrole ait faaliyetler, disiplinli bir yaklaşım doğrultusunda belediye gibi kurumların ulaşmak istedikleri hedeflere ve yapacakları işleri tamamlayabilme ve hedefe ulaşabilmede çok önemli katkılar sağlayabilmektedir. Belediye gibi kurumlarda bulunan yönetici riskinin daha aşağıya çekilebilmesi için gerekli iç kontrol sistemlerinin belirlenmesi ve uygulanmasını tamamen iç kontrol birimi sağlarken, iç denetim birimi ise burada iç kontrollerle ilgili tüm yönetime ve denetim sistemine veri vermekte, bunları incelemekte ve birçok konuda da kuruma önerilerde bulunabilmektedir.

Belediyelerde sıkı bir iç kontrol sistemi ve güçlü bir iç kontrol ile uygulamada iyi bir iç denetime sahip olunabilmesi aslında tüm yöneticiler açısından fazlaca bir önem teşkil etmektedir. Burada olacak etkili bir iç denetim durumunun yürütülmesinde iç denetim yönetmeliğinin kesinlikle bulunması ve bu yönetmeliğin de sürekli olarak gözden geçirilerek kuruma göre güncellenmesi gerekmektedir.

İç kontrolün değerlendirilmesinde ise kurumda idarecinin görüşü, kişilerin talep ve şikâyetleri ile iç denetim sonrası düzenlenen raporlar da dikkate alınmalıdır. İdareci yatay ve dikey iletişim ile daha etkili bir bilgi sistemi kurabilmeli, bu sistem hata ve usulsüzlükleri raporlamaya müsait bir sistem olmalıdır.

Belediyelerin istikametleri doğrultusunda kendileri için güçlü bir iç kontrol sisteminin kurulması, ilgili yönetmelikler de göz önünde bulundurulması ile birlikte iç denetim sisteminin performansını arttıracak bu da kurumun denetlenmesini daha basit bir hale getirecektir burada art niyetten uzak bir başkan veya yönetim için sistem çok başarılı sonuçlar verecekken, otokratik ve bencil bir düşünce sistemi benimsemiş bir başkan elinde ise denetim ve iç kontrolün uygulanması ve izlenmesi çok zor bir hale gelecektir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, T. (2005). Bağımsız Denetim Şirketleri İçin Ulusal ve Uluslararası Düzenlemelerle Uyumlu Çok Yönlü Bir İç Kontrol Anket Formu Önerisi, Mali Çözüm Dergisi, 73, 168-202.
- Alpman, G. (2019). İç Kontrol Sisteminin Etkinliğinin Sağlanması Deloitte, <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/06/682200BE62E558580D9C11802D8B45F95F89BA49A4B8.pdf> Erişim Tarihi: 29.04.2021
- Altıntaş, A., & Kocabay, M. (2011). Belediyelerde İç Kontrol Uygulamaları ve Karşılaşılan Sorunlar. Dış Denetim Dergisi, (4), 39-46.
- Bozkurt, M. (2010). İyi Mali Yönetimin Gerçekleştirilmesinde İç Kontrol Ve Denetimi, SAYDER Dış Denetim Dergisi, 1(1), 131-138.
- Champlain, J. J. (2003). Auditing Information Systems. John Wiley&Sons, Canada.
- COSO (1992). Internal Control Integrated Framework. www.coso.org. Erişim Tarihi: 05.08.2020.
- COSO (2014). Internal Control Integrated Framework. www.coso.org. Erişim Tarihi: 25.06.2021.
- Devlet Malzeme Ofisi (2021). İç Kontrol Nedir?. <https://www.dmo.gov.tr/Yardim/IcKontrol> Erişim Tarihi: 17.05.2021.
- Düzoğlu, İ. (2009). Belediyelerin “İç Denetimi” Üzerine Bir Değerlendirme https://www.iski.gov.tr/web/assets/SayfalarDocs/icdenetimfiles/IcDenetimBirimi/makale_ic_denetimi_uzerine_degerlendirme.html Erişim Tarihi: 02.09.2021
- Erdoğan, S. (2009). İç Kontrol Sistemi: Kamu İktisadi Teşebbüsleri İçin İç Kontrol Modeli Önerisi. Yayınlanmamış Planlama Uzmanlığı Tezi, DPT Müsteşarlığı Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Güneş (2020). COSO Modeline Göre İç Kontrol Sisteminin Unsurları. Finans Postası, 22.07.2020. <https://www.finanspostasi.com/coso-modeline-gore-ic-kontrol-sisteminin-unsurlari/> Erişim Tarihi: 15.04.2021
- İbiş, C., & Çatıktaş, Ö. (2012). İşletmelerde İç Kontrol Sistemine Genel Bakış. Sayıştay Dergisi, Sayı, 85, 95-121.
- Jansen, J. H. (2013). Project Finance & Sustainable Investment Model (SIM) A sustainable approach in financing off-shore wind farms. https://131.174.75.31/han/bitstream/handle/20.500.12470/1783/Artikel_PF_en_SIM_voor_HBP_versie_1_dd_20131015.pdf?sequence=1 Erişim Tarihi: 14.03.2022.
- Karaca, İ. (2007). Unilever ve İç Kontrol. TIDE XI. Türkiye İç Denetim Kongresi, 09.11.2007, www.tide.org.tr/uploads/izzet_KARACA.ppt Erişim Tarihi: 04.12.2020
- Köse, E., & Bekçi, İ. (2017). 1992-2013 Coso Modeli: İç Kontrol-Entegre Çerçevesi, Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi, 2(7), 13-23.
- Moeller, R. R. (2007). COSO Enterprise Risk Management: Understanding the New Integrated ERM Framework. John Wiley & Sons.
- Morariu, A., & Stoian, F. (2007). Promoting Corporate Governance in the Achievement of Management, Financial Audit, Ed Chamber of Auditors of Romania, Standard, 7, 16, Australia / New Zealand.

- Ocaklı, M. (2010). Outsource Hizmeti Veren İşletmelerde İç Kontrol ve İç Denetim Yapısı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Özkan, Y. (2008). 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi Ve Kontrol Kanunu Kapsamında İç Denetimin Değerlendirilmesi Ve Öneriler, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Resmi Gazete (2003). 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, 5. Kısım İç Kontrol Sistemi, 8680-8685, 55-67. Maddeler. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/12/20031224.htm> Erişim Tarihi: 20.08.2021
- Şengür, D. (2005). İşletmelerde İç Denetim Fonksiyonu Ve Örnek Bir Uygulama, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Taylor, D. H. (1988). Auditing: Integrated Concepts and Procedures, Fourth Edition, Jonh Wiley-Sonsinter Edit, New York.
- Turgutlu Belediye Başkanlığı (2018). İç Kontrol Uyum Eylem Planının Önemi, www.turgutlu.bel.tr/app/files/5315_8659_6125-eylemplani2017-2018.pdf Erişim Tarihi: 01.07. 2021.
- Tümer, S. (2010), Kamuda İç Kontrol Sistemi Ve Uygulama Aşamaları, Ankara: Güncel Mevzuatı Araştırma Ve Eğitim Derneği Yayınları.
- Uysal, G. (2010). COSO İç Kontrol Sisteminde İnsan Kaynakları Yönetimi: Bütünleşik Çerçeve, Muhasebe ve Finansman Dergisi, (48), 125-129.
- Uzunay, V. (2007). COBIT, İç Kontrol Merkezi Uyumlaştırma Dairesi, Ankara.
- Williamson, D. (2007). The COSO ERM Framework: A Critique from Systems Theory of Management Control. International Journal of Risk Assessment and Management, 7(8), 1089-1119.

TMS 1 FİNANSAL TABLOLARIN SUNULUŞU STANDARDINA UYUM DERECELERİNİN BORSA İSTANBUL (BİST)'DA İNCELENMESİ

Makale Bilgileri

Makale Geliş Tarihi : 14.02.2022
Makale Kabul Tarihi : 27.06.2022
Makale Türü : Araştırma
DOI Numarası : 10.55322/mbakis.1073077

Neslihan ALTUNEL*
Dr. Öğr. Üyesi Faruk Ziya FIRAT**

Bibliyografik Bilgiler

Altunel, N. & Fırat, F. Z, (2022). "TMS 1 finansal tabloların sunuluşu standardına uyum derecelerinin borsa İstanbul (BİST)'da incelenmesi" *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi* (Yıl: 2022, Sayı : 67, Sayfa : 279-296) <https://doi.org/10.55322/mbakis.1073077>

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, TMS 1 Finansal Tabloların Sunuluşu Standardı kapsamında enerji, turizm ve bilişim sektörlerinde yer alan belirli şirketlerin düzenledikleri finansal tabloların açıklamalarının TMS 1'e uyumunu pozitif muhasebe teorilerini de dikkate alarak ölçmektir. Bu çalışma kapsamında, Borsa İstanbul (BİST)'da işlem gören 39 şirket sektörel bazda incelemeye dahil edilmiş ve söz konusu şirketlerin 2019 yılı yıllık finansal raporları dikkate alınmıştır. Açıklamalardan türetilen endeks verileriyle, açıklama belirleyicileri olarak belirlenen kârlılık, kaldıraç, likidite oranları ve şirket büyüklüğü arasındaki ilişki korelasyon analiziyle gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen analiz neticesinde, TMS 1 standardının açıklama gerekliliklerine uyumda; enerji ve turizm sektörlerinde incelenen şirketlerin, her bir sektör için TMS 1'e ortalama uyum oranının yüzde 98, bilişim sektöründe incelenen şirketlerin ise ortalama uyum oranının yüzde 97 olduğu tespit edilmiştir. Enerji sektöründe, kaldıraç ve şirket büyüklüğü ile TMS 1'e uyum arasında, bilişim sektöründe ise kârlılıkla TMS 1'e uyum arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir.

* İstanbul Bilgi Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Muhasebe ve Denetim Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, neslihan.altunel@bilgi.edu.net, ORCID No 0000-0001-5647-3809

** İstanbul Bilgi Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, farukziya.firat@bilgi.edu.tr, ORCID No: 0000-0001-6634-3899

Anahtar sözcükler: TMS 1 Finansal Tabloların Sunuluşu, TFRS Uyumluluk, Finansal Tablo Açıklamaları, Pozitif Muhasebe Teorileri, Şirket Göstergeleri

JEL Sınıflandırması: M40, M49, C12, C43

ANALYSIS OF THE DEGREE OF COMPLIANCE WITH TAS 1 PRESENTATION OF FINANCIAL STATEMENTS ON BORSA ISTANBUL (BIST)

ABSTRACT

The aim of this study is to gauge the compliance of select companies operating in health, energy, tourism and information technology by examining their respective annual reports and test their compliance to TAS 1 within the agency and signal theories. In this study, year 2019 annual reports of 39 listed companies on Borsa Istanbul (BIST) have been examined on an industry level. Annual reports have been graded based on indices derived from TAS 1. Profitability, leverage, liquidity ratios and company size have been taken as indicators of disclosure and their correlations with such TAS 1 indices have been analysed. The results of the analysis revealed that average compliance is 98 percent in the energy and tourism sectors; and 97 percent in the information technology sector. In the energy sector, a positive correlation has been observed between TAS 1 and leverage and company size; whereas, in the information technology sector, a positive correlation with the profitability indicator has been observed.

Keywords: TAS 1 Presentation of Financial Statements, TFRS Compliance, Financial Statement Disclosures, Positive Accounting Theories, Company Indicators

JEL Classification: M40, M49, C12, C43

1. GİRİŞ

Dünya genelinde, yaklaşık 160 ülkede şirketler, finansal tablolarını UMS/UFRS'lere uyumlu sunmaktadır (<https://www.ifrs.org/-/media/feature/around-the-world/adoption/use-of-ifrs-around-the-world-overview-sept-2018.pdf>). Türkiye'de ise 2016 yılında bağımsız denetim sözleşmesini kapsamında toplam 6.250 şirket bulunmaktadır ve bu şirketler UMS/UFRS'lere uyumlu finansal tablolar düzenlemektedir ([https://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/10264/Büyük-ve-Orta-Boy-İşletmeler-İçin-Finansal-Raporlama-Standardı-\(BOBİ-FRS\)-2017-Sürümü](https://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/10264/Büyük-ve-Orta-Boy-İşletmeler-İçin-Finansal-Raporlama-Standardı-(BOBİ-FRS)-2017-Sürümü), 2017).

UFRS'lere uyumlu finansal tablolar seti yayınlanmaya hızla devam etse de UFRS'lerin finansal tablolarda doğru bir şekilde uygulanıp uygulanmadığına dair endişeler vardır (Ball, 2016, s. 551-552). Ülkelerin uygulamaları arasında farklılıklar olduğu kabul edilmekle birlikte (Nobes, 2011, s. 281), ülke, sektör, şirket bazlı UFRS'lere uyumluluk araştırmaları da dünya çapında gerçekleştirilmektedir (Nobes, 2013, s. 97). Aynı zamanda tüm dünyada (Alnaas ve Rashid, 2019, s. 400) ve Türkiye'de yapılan çalışmalarda (Uyar, Kılıç ve Bayyurt, 2013, s. 1080) UMS/UFRS'lere uyum düzeyleri ile şirketlere ait göstergeler arasındaki ilişkiler incelenmektedir.

Temelde, pozitif muhasebe teorilerinin varsayımlarına dayandırılarak, şirketlere ait finansal raporların açıklamalarıyla, şirketlere ait göstergelerin arasındaki ilişkiler test edilmektedir.

Ülkemizde de değişen ve genişleyen pozitif muhasebe teorisi alanında akademisyenler ve diğer araştırmacılar tarafından çeşitli araştırmalar yapılmaktadır (Ertuna, 2017, s. 8)

Bu kapsamda, işbu çalışmada, TMS 1 Finansal Tabloların Sunuluşu Standardında yer alan açıklama gerekliliklerine şirketlerin ne ölçüde uyduğu; TMS 1’den türetilen uyum dereceleri ile şirket göstergeleri olarak kârlılık, kaldıraç, likidite ve şirket büyüklüğünün arasındaki ilişkilerin test edilmesi yoluyla incelenerek literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır

Çalışmanın temelde iki amacı bulunmaktadır. Birinci amacı; TMS 1 Finansal Tabloların Sunuluşu Standardı kapsamında enerji, turizm ve bilişim sektörlerindeki incelenen şirketlerin düzenledikleri finansal tabloların, TMS 1 standardına uyumunu ölçmektir. İkinci amacı; pozitif muhasebe teorileri kapsamında incelenen ajans teorisi ve sinyal teorilerinden geliştirilen hipotezler çerçevesinde, şirket göstergelerinden kârlılık, kaldıraç, likidite ve şirket büyüklüğü ile yıllık faaliyet raporlarında yer alan açıklamaların TMS 1’e uyumu arasındaki ilişkileri test etmektir.

Bu çalışmada, toplamda giriş bölümü dahil beş bölüm yer almaktadır. İzleyen bölümde literatür incelemesi ve hipotezler, üçüncü bölümde metodoloji ve örneklem, dördüncü bölümde bulgular yer almıştır ve son bölümde ise sonuç ve öneriler sunulmuştur.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ ve HİPOTEZLER

Ajans teorisi, şirket hissedarlarının ve yöneticilerinin arasında bir çıkar çatışmasının söz konusu olduğunu ve bu iki grubun öncelikle kendi çıkarları doğrultusunda karar vereceklerini (Jensen ve Meckling, 1976, s. 308) ve bu durumun da finansal tablolar açıklamalarını etkileyebileceğini varsaymaktadır. Muhasebeciler için ajans teorisi kapsamında yapılan araştırmalar, finansal raporlamaların bir ajans ilişkisi içinde gerçekleştirildiği varsayımından kaynaklanmaktadır (Demski, 2007, s. 15).

Diğer bir pozitif muhasebe teorisi olan sinyal teorisi ise, taraflar arasındaki bilinmesi istenen bir bilgiyi iletme için geliştirilen, hareket ya da yapıdır. Teorinin düşünce temelleri, bilgi asimetrisine dayanmaktadır ve bilginin aynı anda tüm taraflar için eşit olarak var olmadığını varsaymaktadır. Sinyal teorisi kurumsal raporlamaya uygulandığında, piyasadaki bilgi eksikliği nedeniyle, diğer şirketlerden “daha iyi” olduklarına inanan şirketlerin yatırımcı çekmek ve daha güçlü itibar için yatırımcılara yönlendirici bilgi sunacağını düşündürmektedir. Yapılan bir araştırmaya göre şirketler bilgi aktarımını, yasalar ve diğer düzenlemeler tarafından gerekli kılınandan daha fazla muhasebe bilgilerini isteğe bağlı olarak açıklayarak, gerçekleştirmektedir (Campbell, Shrivess ve Saager, 2001, s. 71).

Sinyal teorisi ve ajans teorisi kapsamında, bu çalışmada şirket göstergeleri olarak kullanılmak üzere, kârlılık, kaldıraç, likidite ve şirket büyüklüğü belirlenmiştir.

Sinyal teorisine göre, ortakların hisselerinin değerinin altında kalmasını önlemek için piyasaya karlılık ile ilgili “iyi haberler” vermek isteyecekleri düşünülmektedir. Ajans teorisine göre ise, yöneticiler tazminat çıkarları nedeniyle, firma performansının yüksek olmasını isteyecektir. Bu kapsamda daha fazla

bilgi açıklamalarına yer verilmesinin muhtemel olduğu görüşü ajans teorisi altında düşünülmektedir (Inchausti, 1997, s. 54).

Önceki araştırmalar, kârlılık ve finansal tablo açıklamaları arasındaki ilişkiler hakkında kesin olmayan bulgular sunmaktadır. Genelde çalışmalar pozitif ilişki bildirirken (Ansay, 1998, s. 626), birtakım çalışmalar ise pozitif ilişkili bulgular sunmamaktadır (Samaha ve Stapleton, 2008, s. 62).

Yukarıdaki açıklamalar kapsamında, karlılıkla ilgili aşağıdaki hipotez geliştirilmiş ve test edilmiştir:

Hipotez 1 (H1): Kârlılık, TMS 1 Finansal Tabloların Sunuluşu Standardı uyum düzeyi ile pozitif ilişkilidir.

Diğer yandan, daha yüksek borçlar ajans maliyetini artırır ve dolayısıyla daha fazla açıklama öngörür (Jensen ve Meckling, 1976, s. 334). Dolayısıyla borcu yüksek olan şirketlerin borcu düşük olan şirketlere göre daha fazla açıklama sunması beklenmektedir (Malone, Fries, ve Jones, 1993, s. 249).

Önceki çalışmalar, kaldıraç oranı ve finansal tablo açıklamaları arasındaki ilişkiler hakkında kesin olmayan bulgular sunmaktadır. Genelde çalışmalar pozitif ilişki bildirirken (Ahmed ve Courtis, 1999, s. 51), birtakım çalışmalar ise pozitif ilişkili bulgular sunmamaktadır (Dumontier ve Raffournier, 1998, s. 240).

Ajans teorileri kapsamında, yüksek kaldıraç seviyesine sahip firmaların TMS 1 Finansal Tabloların Sunuluşu Standardı uyum düzeyinin yüksek (pozitif ilişkili) olduğu düşüncesinden yola çıkarak aşağıdaki hipotez geliştirilmiş ve test edilmiştir:

Hipotez 2 (H2): Kaldıraç, TMS 1 Finansal Tabloların Sunuluşu Standardı uyum düzeyi ile pozitif ilişkilidir.

Üçüncü olarak ele alınan gösterge olan likidite ve finansal tablo açıklamaları, aşağıda ifade edilen iki farklı varsayıma dayandırılarak ilişkilendirilmektedir. Likidite, şirketlerin kısa vadeli yükümlülüklerini yerine getirme kabiliyetlerini ölçmeyi sağlamaktadır (Gözüm ve Yücel, 2019, s. 69). Bir performans değerlendirme ölçütü olarak likidite, firmanın rakipleri arasında öne çıkmasını sağlayarak şirkete avantajlar ve fırsatlar sağlayabilir. Şöyle ki; yüksek likidite oranına sahip olan firmaların daha düşük likidite oranına sahip olan firmalardan kendilerini ayırıştırabilmek için daha fazla açıklama yapacağı, sinyal teorisi kapsamında düşünülmektedir. Öte yandan, likidite, piyasada bir performans ölçütü olarak algılanırsa, düşük likidite oranına sahip bir firmanın, yüksek likidite oranına sahip bir firmaya göre <zayıf> performansını açıklamak için daha fazla açıklama yapması da gerekebilir (Mora, Naser ve Wallace, 1994, s. 46) Dolayısıyla, finansal tablo açıklamaları ile likidite arasındaki ilişkiye dair ampirik kanıtlar değişkendir (Naser, Al-Khatib ve Karbhari, 2002, s. 132).

Yukarıdaki açıklamalar kapsamında aşağıdaki hipotezler geliştirilmiş ve test edilmiştir:

Hipotez 3a (H3a): Likidite, TMS 1 Finansal Tabloların Sunuluşu Standardı uyum düzeyi ile pozitif ilişkilidir.

Hipotez 3b (H3b): Likidite, TMS 1 Finansal Tabloların Sunuluşu Standardı uyum düzeyi ile negatif ilişkilidir.

Son olarak ele alınan gösterge olan şirket büyüklüğü (aktif büyüklüğü) ve finansal tablo açıklamaları aşağıda ifade edilen varsayımlara dayandırılarak ilişkilendirilmektedir. Bilginin biriktirilmesi ve yayılması maliyetlidir, dolayısıyla daha küçük şirketler kapsamlı bir bilgi dizisi toplamak için gerekli kaynaklara sahip olmayabilir. Büyük şirketlerde verilerin dahili operasyonları kapsamında halihazırda varlığı, bu verileri halka sunmanın maliyetini düşürebilmektedir. Diğer yandan daha küçük şirketler, işlerini daha kapsamlı bir şekilde açıklamaları durumunda, kendilerini sektördeki daha büyük firmalarla rekabet açısından dezavantajlı konuma getireceğini düşünebilmektedir. Son olarak, büyük firmalar, çeşitli devlet kurumları tarafından daha yakından izlenmektedir. Bu şirketler daha fazla açıklamaya yer verilmesi ile devlet kurumlarının baskılarının azalacağını düşünebilmektedir (Buzby , 1975, s. 18). Ayrıca, büyük firmaların, artan açıklama maliyetlerini, daha küçük firmalara göre daha fazla karşılama gücünün olduğu muhtemeldir. Bir diğer bir görüşe göre ise, küçük firmalar, onları rekabette dezavantajlı konuma getirebileceği için açıklamada isteksiz olabilir. Özetle, küçük firmaların, büyük firmalara nispeten daha az açıklama yapma eğilimi vardır (Cooke, 1989, s. 179).

Büyüklik ve finansal tablo açıklamaları arasındaki ilişkiler hakkında genelde çalışmalar pozitif ilişki bildirirken (Ansah ve Yeoh, 2005, s. 103), birtakım çalışmalar ise pozitif ilişkili bulgular sunmamaktadır (Glaum ve Street, 2003, s. 88).

Yukarıdaki açıklamalar kapsamında aşağıdaki hipotez geliştirilmiş ve test edilmiştir:

Hipotez 4 (H4): Büyüklük, TMS 1 Finansal Tabloların Sunuluşu Standardı uyum düzeyi ile pozitif ilişkilidir.

3. METODOLOJİ ve ÖRNEKLEM SEÇİMİ

Çalışmada, BİST’de işlem gören enerji, turizm ve bilişim sektörlerindeki 39 şirketin, 2019 yılına ait yıllık faaliyet raporları incelenmiştir. Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) aracılığıyla yayınlanan finansal raporların dahil edildiği çalışmada, bilişim sektöründen 19 firma, enerji sektöründen 9 firma ve turizm sektöründen 11 firma yer almaktadır.

Söz konusu sektörlerin, ekonomide önemli bir yerinin olduğu ve gerek Türkiye’de gerekse dünyada çok yönlü muhasebe araştırmaları için önemli olduğu düşünülmektedir. Örneğin; dünyanın ve Türkiye’nin önde gelen denetim firmalarından biri olan KPMG tarafından hazırlanan “*Sektörel Bakış*” raporunda, enerji sektörü şirketlerinin ekonomide yarattığı değere yer verilmiştir (<https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/tr/pdf/2018/02/sektorel-bakis-2018-enerji.pdf>, 2018). TÜBİSAD Bilişim Sanayicileri Derneği ve denetim firması Deloitte’un hazırlamış olduğu 2018 yılı bilgi ve iletişim sektör değerlendirme raporuna göre (<https://www.tubisad.org.tr/tr/images/pdf/tubisad290419.pdf>, 2019) bilişim sektörü, hızla büyüyen bir sektör olarak ortaya çıkmıştır. Bir diğer önde gelen denetim firması olan EY tarafından hazırlanan raporda, (https://www.ey.com/tr_tr/news/2020/-turizmin-2019-da-bueyuemeye-katk-snn-37-5-milyar-dolara-ulasmas-b, 2019) turizm sektörü hızla büyüyen bir sektör olarak öne çıkmıştır.

Bu çalışmanın amaçları doğrultusunda TMS 1’den türetilen 100 hükümden oluşan zorunlu açıklama endeksi tasarlanmıştır. Endeks, genel zorunlu açıklamalar, finansal durum tablosu zorunlu açıklamaları, dipnotlar zorunlu açıklamaları, kâr veya zarar tablosu zorunlu açıklamaları, diğer kapsamlı gelir tablosu zorunlu açıklamaları ve özkaynak değişim tablosu zorunlu açıklamaları olarak bölümlenmiştir.

Miktar endeksi; açıklanan hüküm sayısını dikkate alarak bilgi miktarını ölçmektedir. Amacı, aşağıdaki formülle, örneğe göre uygulamak için standardize edilmiş olan açıklama miktarını tespit etmektir ve iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama endeks değerlendirme maddelerinin oluşturulmasıdır. İkinci aşama ise oluşturulan maddelere puan atanmasıdır (Cooke, 1989, s. 182-183). Endeks, oluşturulan değerlendirme sorularına atanan puanların toplamından oluşmaktadır. Finansal tablo açıklamaları, endeks kullanılarak puanlanmaktadır.

Endeks hesaplarırken bir madde açıklandığında “1”, açıklanmaz ise “0” puan aldığı ağırlıklandırılmamış yöntem çoğu araştırmada yer almış (Wallace, 1988, s. 355); (Cook, 1992, s. 233); (Ahmed ve Nicholls, 1994, s. 68) ve açıklama sayısını ölçmek için literatürde yaygın olarak kullanılmıştır (Bozzolan, Trombeta ve Berett, 2009, s. 447-448).

Literatürde de yer alan model aşağıdaki şekilde formüle edilmiştir:

$$G.A.M.E = \frac{\sum_{i=1}^n \text{Miktar}_i}{MAX \text{ Miktar}}$$

G.A.M.E: Genel Açıklama Miktarı Endeksi

İ: Madde Açıklanırsa 1; madde açıklanmaz ise 0,

Max Miktar: Uygulanabilir maksimum açıklama miktarı puanı

n: Açıklanan öge sayısı

TMS 1'e uyum derecesinin, finansal tablo açıklama miktarını etkileyip etkilemediğini öğrenmek için finansal tablolarda açıklanan hükümlerin miktarı ile TMS 1'e uyumluluk düzeyi incelenmektedir. TMS 1'e uyumluluk endeksi, kârlılık, kaldıraç, likidite ve şirket büyüklüğü gibi şirket göstergeleriyle korelasyon analizi ile test edilmiştir.

4. BULGULAR

Bu bölümde ilk olarak BİST'te işlem gören ve enerji sektörü, turizm sektörü ve bilişim sektöründeki faaliyet gösteren şirketlerin TMS 1 Finansal Tabloların Sunuluşu Standardına uyumlulukları incelenmektedir. İkinci bölümde ise, şirketlere ait göstergelerle TMS 1'e uyumluluk arasındaki ilişkiler incelenerek hipotez sonuçları değerlendirilmektedir.

İlk aşamada verilerin istatistiksel analizi yapılmaktadır. Araştırma kapsamında, şirketlerin sektörlere göre dağılımını belirlemek için yüzde-frekans analizi uygulanmıştır.

Tablo 1. Şirketlerin Sektörlere Göre Dağılımı

		<i>f</i>	<i>Yüzde</i>
Sektörler	Enerji	9	23,1
	Turizm	11	28,2
	Bilişim	19	48,7
	Toplam	39	100,0

Şirketlerin yüzde 23,1'inin enerji, yüzde 28,2'sinin turizm ve yüzde 48,37'sinin bilişim sektöründe faaliyet gösterdiği gözlemlenmiştir.

İkinci aşamada hipotez testleri için verilerin istatistiksel analizi yapılmıştır. Araştırmaya dahil edilen firmaların uyumluluk, likidite, kârlılık, kaldıraç ve şirket büyüklüğü skorlarını incelemek için betimsel analiz teknikleri kullanılmıştır. Firmaların uyumluluk, likidite, kârlılık, kaldıraç ve şirket büyüklüğü skorları arasındaki ilişkileri incelemek için Pearson korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Analizler için güven aralığı yüzde 95 olarak belirlenmiş, $p < 0,05$ değerleri istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmiştir. SPSS 25.0 istatistik paket programı kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir.

Araştırmaya dahil edilen şirketlerin uyumluluk ve şirket göstergelerine ait skorları için betimsel değerler aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo 2. Şirket Göstergelerine Ait Skorların Betimsel Değerleri Tablosu

Değişkenler	N	Minimum	Maksimum	Ort	Ss
Uyumluluk	39	94,00	99,00	97,69	1,03
Likidite	39	0,11	15,55	2,61	3,34
Kârlılık	39	-0,24	0,30	0,05	0,11
Kaldıraç	39	0,04	0,95	0,48	0,27
Büyükük	39	12.253.985	25.633.043.000	2.662.450.621	6.138.641.551

Yukarıda yer alan tabloya göre, uyumluluk skorlarının 94 ile 99 arasında değerler aldığı ve skor ortalamasının 97,69 ($Ss=1,03$) olarak hesaplandığı anlaşılmaktadır. Likidite skorlarının 0,11 ile 15,55 arasında değiştiği ve skor ortalamasının 2,61 ($Ss=3,34$) olduğu gözlenmektedir. Kârlılık skorlarının -0,24 ile 0,30 arasında değiştiği, skor ortalamasının 0,05 ($Ss=0,11$) olduğu belirlenmektedir. Kaldıraç skorlarının 0,04 ile 0,95 arasında değiştiği, skor ortalamasının 0,48 ($Ss=0,27$) olduğu gözlenmektedir. Büyüklük skorlarının TL cinsinden 12.253.985 ile 25.633.043.000 arasında değiştiği ve skor ortalamasının 2.662.450.621 ($Ss=6.138.641.551$) olarak hesaplanmıştır.

4.1 Enerji, Turizm ve Bilişim Sektörlerinde Faaliyet Gösteren İncelemeye Tabi Şirketlerin TMS 1 Uyumluluk Sonuçları ve Sonuçların Değerlendirilmesi

Enerji, turizm ve bilişim sektörlerinde listelenen şirketlerin TMS 1'e göre uyumluluk incelemesi "Finansal Tabloların Genel Hükümleri" açısından değerlendirildiğinde aşağıda sıralanan tespitler yapılmıştır. Yukarıda bahsedildiği üzere endeks, genel zorunlu açıklamalar, finansal durum tablosu zorunlu açıklamaları, dipnotlar zorunlu açıklamaları, kâr veya zarar tablosu zorunlu açıklamaları, diğer kapsamlı gelir tablosu zorunlu açıklamaları ve özkaynak değişim tablosu zorunlu açıklamaları olarak bölümlenmiştir.

Genel zorunlu açıklama hükümleri uyumluluk endeksinin toplam puanı 39'dur. Enerji, turizm, bilişim sektörlerinde incelenen şirketlerin, genel zorunlu açıklama hükümleri uyumluluk endeksinin toplam ortalama puanı her bir sektör için 38'dir. Finansal durum tablosu zorunlu açıklama hükümleri uyumluluk endeksinin toplam puanı 31'dir. Enerji, turizm, bilişim sektörlerinde incelenen şirketlerin, finansal durum tablosu zorunlu açıklama hükümleri uyumluluk endeksinin toplam ortalama puanı her bir sektör için 31'dir. Dipnotlar zorunlu açıklama hükümleri uyumluluk endeksinin toplam puanı 4'tür. Enerji, turizm, bilişim sektörlerinde incelenen şirketlerin, dipnot zorunlu açıklama hükümleri uyumluluk endeksinin toplam ortalama puanı her bir sektör için 4'tür. Kâr veya zarar tablosu zorunlu açıklama hükümleri uyumluluk endeksinin toplam puanı 13'tür. Enerji, turizm, bilişim sektörlerinde incelenen şirketlerin, kâr veya zarar tablosu zorunlu açıklama hükümleri uyumluluk endeksinin toplam ortalama puanı her bir sektör için 13'tür. Diğer kapsamlı gelir tablosu zorunlu açıklama hükümleri uyumluluk endeksinin toplam puanı 7'dir. Enerji, turizm, sektörlerinde incelenen şirketlerin, diğer kapsamlı gelir tablosu zorunlu açıklama hükümleri uyumluluk endeksinin toplam ortalama puanı her bir sektör için 7'dir. Bilişim sektörü için ise toplam ortalama puanı 6'dır. Özkaynak değişim tablosu zorunlu açıklama hükümleri endeksinin toplam puanı ise 6'dır. Enerji, turizm, bilişim sektörlerinde incelenen şirketlerin, özkaynak değişim tablosu zorunlu açıklama hükümleri endeksinin toplam ortalama puanı her bir sektör için 6'dır.

Enerji, turizm ve bilişim sektöründeki incelenen şirketlerin, tüm endekslere uyumluluk incelemesi gerçekleştirildiğinde ise aşağıdaki tespitler yapılmıştır. TMS 1'e uyumluluk hükümleri endeksinin toplam puanı 100'dür. Enerji, turizm sektöründeki söz konusu şirketlerin, TMS 1'e uyumluluk hükümleri endeksi toplam ortalama puanı, her bir sektör için 98'dir. Bilişim sektöründeki söz konusu şirketlerin, TMS 1'e uyumluluk hükümleri endeksi toplam ortalama puanı ise 97'dir.

Tablo 3. Enerji, Turizm ve Bilişim Sektörü TMS 1'e Uyumluluk Endeksi Özet Puan Tablosu

Sıra	Endeksler	Endeks Puan	Enerji Sektörü Ortalama Puan	Turizm Sektörü Ortalama Puan	Bilişim Sektörü Ortalama Puan
1	Genel Uyumluluk Zorunlu Açıklama Endeksi Puan Toplamı	39	38	38	38
2	Finansal Durum Tablosu Zorunlu Açıklama Uyumluluk Endeksi Puan Toplamı	31	31	31	31
3	Dipnotlar Uyumluluk Zorunlu Açıklama Endeksi Puan Toplamı	4	4	4	4
4	Kâr veya Zarar Tablosu Zorunlu Açıklama Uyumluluk Endeksi Puan Toplamı	13	13	13	13
5	Diğer Kapsamlı Gelir Tablosu Zorunlu Açıklama Uyumluluk Endeksi Puan Toplamı	7	7	7	6
6	Özkaynak Değişim Tablosu Zorunlu Açıklama Uyumluluk Endeksi Puan Toplamı	6	6	6	6
	Toplam Puan	100	98	98	97

Özetle, enerji, turizm sektöründeki söz konusu şirketlerinin TMS 1'e uyumluluk puanı 98'dir. Bilişim sektöründeki söz konusu şirketlerinin TMS 1'e uyumluluk puanı ise 97'dir. Bu sonuçlar, enerji, turizm ve bilişim sektörlerindeki şirketlerin, TMS 1 Finansal Tabloların Sunuluşu standardına, yüksek oranda uyumlu finansal tablo sunumları hazırladıklarını göstermektedir.

4.2 Sektörel Hipotez Sonuçları ve Değerlendirilmesi

Her bir sektöre ait ayrı ayrı hipotezler test edilmiş ve sonuçları değerlendirilmiştir. İncelenen ilk sektör olan enerji sektöründeki şirketlere ait hipotez inceleme sonuçları ve veri analizleri içeren sonuçlar ve değerlendirmeler aşağıda açıklanmaktadır:

Tablo 4. Enerji Sektöründe İncelenen Şirketlerinin Uyumluluk, Likidite, Kârlılık, Kaldıraç ve Büyüklük Skorları Arasındaki İlişkilere Ait Pearson Korelasyon Katsayıları Tablosu

Sektör		Değişkenler	1.	2.	3.	4.	5.
Enerji	1	Uyumluluk	1				
	2	Likidite (DV/KVYK)	0,403	1			
	3	Kârlılık (Aktif Kârlılık)	-0,304	0,031	1		
	4	Kaldıraç (Yabancı Kaynak/Özkaynak)	,806**	-0,006	-0,594	1	
	5	Büyüklük (Aktif Büyüklük)	,764*	0,509	-0,059	0,451	1

**p<0,01; *p<0,05; N=9

Tablo incelendiğinde, uyumluluk skorları ile likidite ($r=0,403$; $p>0,05$) ve kârlılık ($r=-0,304$; $p>0,05$) skorları arasında anlamlı ilişkilerin bulunmadığı gözlenmiştir. Bununla birlikte, uyumluluk skorları ile kaldıraç ($r=0,806$; $p<0,01$) ve şirket büyüklüğü ($r=0,764$; $p<0,05$) skorları arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişkilerin bulunduğu gözlenmiştir. Enerji sektöründeki firmaların kaldıraç ve şirket büyüklüğü skorları arttıkça, uyumluluk skorlarının da arttığı gözlemlenmiştir. Hipotez ilişkileri aşağıda açıklanmaktadır:

Hipotez 1 (H1): Kârlılık, TMS 1'e uyum düzeyi ile pozitif ilişkilidir. H1 kapsamında enerji sektöründe olan şirketlerin TMS 1'e uyum düzeyi ile kârlılık arasında anlamlı ilişki bulunmadığı gözlenmiştir. Bu sonuçlar, önceki yapılan çalışmalar (Alsaed, 2006, s. 491) ile uyumludur.

Hipotez 2 (H2): Kaldıraç, TMS 1'e uyum düzeyi ile pozitif ilişkilidir. H2 kapsamında enerji sektöründe olan şirketlerin TMS 1'e uyum düzeyi ile kaldıraç arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişkinin bulunduğu gözlenmiştir. Bir diğer ifadeyle, enerji sektöründeki şirketlerin kaldıraç oranları arttıkça TMS 1'e uyumluluk oranlarının da arttığı tespit edilmektedir. Bu sonuçlar, önceki yapılan çalışmalar (Demir ve Bahadır, 2014, s. 20) ile uyumludur.

Hipotez 3a (H3a): Likidite, TMS 1'e uyum düzeyi ile pozitif ilişkilidir. Hipotez 3b (H3b): Likidite, TMS 1'e uyum düzeyi ile negatif ilişkilidir. H3 kapsamında enerji sektöründe olan şirketlerin TMS 1'e uyum düzeyi ile likidite arasında anlamlı ilişki bulunmadığı gözlenmiştir. Bu sonuçlar, önceki yapılan çalışmalar (Tsalavoutas, 2011, s. 402) ile uyumludur.

Hipotez 4 (H4): Büyüklük, TMS 1'e uyum düzeyi ile pozitif ilişkilidir. H4 kapsamında enerji sektöründe olan şirketlerin TMS 1'e uyum düzeyi ile şirket büyüklüğü arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişkinin bulunduğu gözlenmiştir. Bir diğer ifadeyle, enerji sektöründeki şirketlerin aktif büyüklükleri arttıkça TMS 1'e uyumluluk oranının da arttığı tespit edilmektedir. Bu sonuçlar, önceki yapılan çalışmalar (Hossain ve Hammami, 2009, s. 262) ile uyumludur.

İncelenen ikinci sektör olan turizm sektöründeki şirketlere ait hipotez inceleme sonuçları ve veri analizleri içeren sonuçlar ve değerlendirmeler aşağıda açıklanmaktadır:

Tablo 5. Turizm Sektöründeki İncelenen Şirketlerin Uyumluluk, Likidite, Kârlılık, Kaldıraç ve Büyüklük Skorları Arasındaki İlişkilere Ait Pearson Korelasyon Katsayıları Tablosu

Sektör		Değişkenler	1.	2.	3.	4.	5.
Turizm	1	Uyumluluk	1				
	2	Likidite (DV/KVYK)	-0,485	1			
	3	Kârlılık (Aktif Kârlılık)	-0,100	0,478	1		
	4	Kaldıraç (Yabancı Kaynak/Özkaynak)	0,009	-0,280	-0,598	1	
	5	Büyüklük (Aktif Büyüklük)	0,498	-0,350	-0,563	0,383	1

**p<0,01; *p<0,05; N=11

Tablo incelendiğinde, uyumluluk skorları ile likidite ($r=-0,485$; $p>0,05$), kârlılık ($r=-0,100$; $p>0,05$), kaldıraç ($r=0,009$; $p>0,05$) ve şirket büyüklüğü ($r=0,498$; $p>0,05$) arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Turizm sektöründeki şirketlerin uyumluluk, likidite, kârlılık, kaldıraç ve şirket büyüklüğü skorları arasında anlamlı ilişkiler bulunmamaktadır. Hipotez ilişkileri aşağıdaki şekilde açıklanmaktadır.

Hipotez 1 (H1): Kârlılık, TMS 1'e uyum düzeyi ile pozitif ilişkilidir. H1 kapsamında turizm sektöründe olan şirketlerin TMS 1'e uyum düzeyi ile kârlılık arasında anlamlı ilişki bulunmadığı gözlenmiştir. Bu sonuçlar, önceki yapılan çalışmalar (Street ve Bryant, 2000, s. 318) ile uyumludur.

Hipotez 2 (H2): Kaldıraç, TMS 1'e uyum düzeyi ile pozitif ilişkilidir. H2 kapsamında turizm sektöründe olan şirketlerin TMS 1'e uyum düzeyi ile kaldıraç arasında anlamlı ilişki bulunmadığı gözlenmiştir. Bu sonuçlar, önceki yapılan çalışmalar (Ali, Ahmed ve Henry, 2004, s. 195) ile uyumludur.

Hipotez 3a (H3a): Likidite, TMS 1'e uyum düzeyi ile pozitif ilişkilidir. Hipotez 3b (H3b): Likidite, TMS 1'e uyum düzeyi ile negatif ilişkilidir. H3 kapsamında turizm sektöründe olan şirketlerin TMS 1'e uyum düzeyi ile likidite arasında anlamlı ilişki bulunmadığı gözlenmiştir. Bu sonuçlar, önceki yapılan çalışmalar (Mutawaa ve Hewaidy, 2010, s. 47) ile uyumludur.

Hipotez 4 (H4): Büyüklük, TMS 1'e uyum düzeyi ile pozitif ilişkilidir. H4 kapsamında turizm sektöründe TMS 1'e uyum düzeyi ile şirket büyüklüğü arasında anlamlı ilişki bulunmadığı gözlenmiştir. Bu sonuçlar, önceki yapılan çalışmalar (Alrawahi ve Sarea, 2016, s. 268) ile uyumludur.

Çalışma kapsamında incelenen üçüncü sektör olan bilişim sektöründeki şirketlere ait hipotez inceleme sonuçları ve veri analizlerini içeren sonuçlar ve değerlendirmeler aşağıda açıklanmaktadır:

Tablo 6. Bilişim Sektöründeki İncelenen Şirketlerin Uyumluluk, Likidite, Kârlılık, Kaldıraç ve Büyüklük Skorları Arasındaki İlişkilere Ait Pearson Korelasyon Katsayıları Tablosu

Sektör		Değişkenler	1.	2.	3.	4.	5.
Bilişim	1	Uyumluluk	1				
	2	Likidite (DV/KVYK)	-0,272	1			
	3	Kârlılık (Aktif Kârlılık)	,819**	-0,132	1		
	4	Kaldıraç (Yabancı Kaynak/Özkaynak)	-0,059	-,675**	-0,235	1	
	5	Büyüklük (Aktif Büyüklük)	-0,067	-0,155	0,077	0,146	1

**p<0,01; *p<0,05; N=19

Tablo incelendiğinde, uyumluluk skorları ile likidite ($r=-0,272$; $p>0,05$), kaldıraç ($r=-0,059$; $p>0,05$) ve şirket büyüklüğü ($r=-0,067$; $p>0,05$) skorları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Bununla birlikte, uyumluluk skorları ile kârlılık ($r=0,819$; $p<0,01$) skorları arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin bulunduğu gözlenmektedir. Bilişim sektöründeki şirketlerinin kârlılık skorları arttıkça uyumluluk skorlarının da arttığı belirlenmiştir. Hipotez ilişkileri aşağıdaki şekilde açıklanmaktadır:

Hipotez 1 (H1): Kârlılık, TMS 1'e uyum düzeyi ile pozitif ilişkilidir. H1 kapsamında bilişim sektöründe olan şirketlerin TMS 1'e uyum düzeyi ile kârlılık arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki bulunduğu gözlenmiştir. Bir başka ifadeyle, bilişim sektöründeki şirketlerin kârlılık oranları arttıkça TMS 1'e uyumluluk oranlarının da arttığı tespit edilmektedir. Bu sonuçlar, önceki yapılan çalışmalar (Ajili ve Bouri, 2018, s. 584) ile uyumludur.

Hipotez 2 (H2): Kaldıraç, TMS 1'e uyum düzeyi ile pozitif ilişkilidir. H2 kapsamında bilişim sektöründe olan şirketlerin TMS 1'e uyum düzeyi ile kaldıraç arasında anlamlı ilişki bulunmadığı gözlenmiştir. Bu sonuçlar, önceki yapılan çalışmalar (Alhaddad ve Ay, 2019, s. 3447) ile uyumludur.

Hipotez 3a (H3a): Likidite, TMS 1'e uyum düzeyi ile pozitif ilişkilidir. Hipotez 3b (H3b): Likidite, TMS 1'e uyum düzeyi ile negatif ilişkilidir. H3 kapsamında bilişim sektöründe olan şirketlerin TMS 1'e uyum düzeyi ile likidite arasında anlamlı ilişki bulunmadığı gözlenmiştir. Bu sonuçlar, önceki yapılan çalışmalar (Rahman ve Hamdan, 2019, s. 31) ile uyumludur.

Hipotez 4 (H4): Büyüklük, TMS 1'e uyum düzeyi ile pozitif ilişkilidir. H4 kapsamında bilişim sektöründe TMS 1'e uyum düzeyi ile şirket büyüklüğü arasında anlamlı ilişki bulunmadığı gözlenmiştir. Bu sonuçlar, önceki yapılan çalışmalar (Popova, vd., 2013, s. 12) ile uyumludur.

Hipotez inceleme sonuçları, aşağıdaki tabloda özetlenmektedir.

Tablo 7. Hipotez Sonuçları Özet Tablosu

Sektör Bilgisi	Şirket Sayısı	Kârlılık	Kaldıraç	Likidite	Büyüklük
Enerji	9	İlişki bulunmadı	İlişkili	İlişki bulunmadı	İlişkili
Turizm	11	İlişki bulunmadı	İlişki bulunmadı	İlişki bulunmadı	İlişki bulunmadı
Bilişim	19	İlişkili	İlişki bulunmadı	İlişki bulunmadı	İlişki bulunmadı

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Enerji, turizm ve bilişim sektörleri, birçok ülkede ekonomik kalkınmaya ve istihdama katkı sağlayan ve dolayısıyla da araştırmaların odak noktasındaki sektörlerdir. Söz konusu sektörlerde faaliyet gösteren ve BIST'te işlem gören firmaların çalışma esnasında en son yayınlanmış finansal raporlarından alınan verilerin, TMS 1 Finansal Tabloların Sunuluşu Standardına uyumu inceleme kapsamına alınmıştır.

Enerji sektöründen 9 şirket, turizm sektöründen 11 şirket ve bilişim sektöründen 19 şirket olmak üzere toplamda 39 şirketin düzenledikleri finansal raporların, TMS 1 açıklama hükümleri ile genelde uyumlu olduğu izlenmiştir.

Uyumluluk incelemeleri sonucunda, enerji ve turizm sektöründeki incelenen şirketlerin TMS 1'e uyum oranı yüzde 98, bilişim sektöründeki incelenen şirketlerin uyum oranı ise yüzde 97 olarak tespit edilmiştir.

Enerji sektöründeki incelenen şirketlerin, H2: Kaldıraç ve H4: Büyüklük hipotezleri ile TMS 1'e uyum oranları arasında, anlamlı ve pozitif ilişkili tespit edilmekle birlikte H1: Kârlılık ve H3: Likidite hipotezleri için anlamlı ilişki tespit edilmemiştir. Turizm sektöründeki incelenen şirketlerin H1: Kârlılık, H2: Kaldıraç, H3: Likidite, H4: Büyüklük hipotezleri ile TMS 1'e uyum oranları arasında anlamlı ilişki tespit edilmemiştir. Bilişim sektöründeki incelenen şirketlerin, H1: Kârlılık hipotezi ile TMS 1'e uyum oranları arasında, anlamlı ve pozitif ilişki tespit edilmekle birlikte H2: Kaldıraç, H3: Likidite ve H4: Büyüklük hipotezleri için anlamlı ilişki tespit edilmemiştir.

Sektörel bazda yapılan işbu çalışma, şirketlerin UMS/UFRS'lere yüksek uyum sağlamasının önemi hakkında, ampirik kanıtlar sunmaktadır. Bu uyum puanları, finansal tabloların sektörel bazlı değerlendirilmelerinde, çok yönlü olarak finansal tablo kullanıcılarının kararlarına etki edebilmektedir.

Bu çalışmanın bazı sınırları vardır. UMS/UFRS'lere uyum, sadece TMS 1 Finansal Tabloların Sunuluşu Standardı üzerinden incelenmiştir. UMS/UFRS'lere tüm maddelerine uyumluluk incelemesi, çalışma-

nın konusunun dışında kalması gerekçesiyle yapılmamıştır. KAP'ta söz konusu sektörler listesinde yer alan toplam 39 şirket incelenmiştir. Çalışma esnasında yayınlanmış son faaliyet raporlarına ulaşılmış, dolayısıyla 2019 yılına ait yıllık finansal raporlar dikkate alınmıştır. Ayrıca tam set finansal tablo sunumlarında yer alan nakit akış tablolarına dair uyum açıklamaları, nakit akışlarına ait ayrı bir standardın olması sebebiyle, inceleme kapsamı dışında kalmıştır.

Gelecekte gerçekleştirilecek çalışmalarda, UMS/UFRS'lerin hükümleri incelenirken sadece zorunlu hükümler ya da isteğe bağlı hükümleri incelemek yerine karma hükümlere bakılabilir. Diğer yandan, pozitif muhasebe teorisi kapsamında türetilen çok sayıda farklı hipotezlerle test edilebilir ve kalite, kapsam, miktar endekslerinin birlikte kullanıldığı ve son olarak da sektörel bazlı ve çok uluslu olarak kapsamı genişletilmiş çalışmalar gerçekleştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Ahmed, K., ve Courtis, J. (1999). Associations Between Corporate Characteristics and Disclosure Levels in Annual Reports: A Meta-Analysis. *British Accounting Review*(31), 35-61.
- Ahmed, K., ve Nicholls, D. (1994). The Impact of Non-financial Company Characteristics on Mandatory Compliance in Developing Countries: The Case of Bangladesh. *The International Journal of Accounting*, 29(1), 60-77.
- Ajili, H., ve Bouri, A. (2018). Assessing The Moderating Effect of Shariah Board on The Relationship Between Financial Performance and Accounting Disclosure. *Managerial Finance*, 44(5), 570-589.
- Alhaddad, M., ve Ay, M. (2019). Borsa İstanbul'daki Türk İmalat Sanayi Firmalarının Uluslararası Muhasebe Standartlarına Uyumu. *International Social Sciences Studies Journal*, 5(38), 3438-3449.
- Ali, M., Ahmed, K., ve Henry, D. (2004). Disclosure Compliance with National Accounting Standards by Listed Companies in South Asia. *Accounting and Business Research*, 34(3), 183-199.
- Alnaas, A., ve Rashid, A. (2019). Firm Characteristics and Compliance with IAS/IFRS Evidence from North African Companies. *Journal of Financial Reporting and Accounting*, 17(3), 383-410.
- Alrawahi, F., ve Sarea, A. (2016). An Investigation of the level of Compliance with International Accounting Standards (IAS 1) by Listed firms in Bahrain Bourse. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 9(2), 254-276.
- Alsaeed, K. (2006). The Association Between Firm-Specific Characteristics and Disclosure The case of Saudi Arabia. *Institute of Public Administration*, 21(5), 476-496.
- Ansah, S. (1998). The Impact of Corporate Attributes on the Extent of Mandatory Disclosure and Reporting by Listed Companies in Zimbabwe. *The International Journal of Accounting*, 33(5), 605-631.
- Ball, R. (2016). IFRS – Ten Years Later. *Accounting and Business Research*, 46(5), 545-571.
- Buzby, S. (1975). Company Size, Listed Versus Unlisted Stocks, and the Extent of Financial Disclosure. *Journal of Accounting Research*. 13(1), 16-37.
- Bozzolan, S., Trombetta, M., ve Berett, S. (2009). Forward-Looking Disclosures, Financial Verifiability and Analysts' Forecasts: A Study of Cross-Listed European Firms. *Taylor ve Francis Journals*, 18(3), 435-473.
- Campbell, D., Shrivs, P., ve Saager, H. (2001). Voluntary Disclosure of Mission Statements in Corporate Annual Reports: Signaling What and To Whom? *Business and Society Review*, 106(1), 65-87.
- Cooke, T. (1989). Voluntary Corporate Disclosure by Swedish Companies. *Journal of International Financial Management and Accounting*, 1(2), 171-195.
- Cooke, T. (1992). The Impact of Size, Stock Market Listing and Industry Type on Disclosure in the Annual Reports of Japanese Listed Corporations. *Accounting and Business Research*, 22(87), 229-237.
- Çetinoğlu, T. (2019). TMS 2 Stoklar Standardı Açıklama Gerekli 'li' kleri 'ni' n 2016-2017 Yıllarına İli 'şki' n Uyum Düzeyleri 'ni' n Karşılaştırılmalı Olarak İncelenmesi : Borsa İstanbul'da Bi 'r Uygulama. *International Journal of Afro-Eurasian Research (Ijar)*, 4(7), 144-165.
- Demir, V., ve Bahadır, O. (2014). An investigation of Compliance with International Financial Reporting Standards by Listed Companies in Turkey. *Accounting and Management Information Systems*, 13(1), 4-34.
- Demski, J. (2007). *Essays In Accounting Theory In Honour Of Joel S. Demski*. Springer Science+Business Media, LLC.
- Dumontier, P., ve Raffournier, B. (1998). Why Firms Comply Voluntarily with IAS: an Empirical Analysis with Swiss Data. *Journal of International Financial Management and Accounting*, 9(3), 216-245.

- Ertuna, Ö. (2017). Muhasebe Teori Ve Uygulamalarından Beklentiler 2. *Accounting and Financial History Research Journal*, 12, 6-28.
- EY. (2020) Çevirimiçi, 07 Kasım, 2021 https://www.ey.com/tr_tr/news/2020/-turizmin-2019-da-bueyemeye-katksnn-37-5-milyar-dolara-ulamas-b.
- Glaum, M., ve Street, D. (2003). Compliance with the Disclosure Requirements of Germany's New Market: IAS Versus US GAAP. *Journal of International Financial Management and Accounting*, 14(1), 64-100.
- Gözüm, M., ve Yücel, G. (2019). *Yönetim Kurulu Üyeri İçin Finans*. İstanbul: Hümanist Ajans A.Ş.
- Hossain, M., ve Hammami, H. (2009). Advances in Accounting, in corporating Advances in International Accounting. *Voluntary Disclosure in the Annual Reports of an Emerging Country: The case of Qatar*, 25, 255-265.
- IFRS Foundation. (2018). Çevirimiçi 07 Kasım, 2021 <https://www.ifrs.org/-media/feature/around-the-world/adoption/use-of-ifrs-around-the-world-overview-sept-2018.pdf>
- Inchausti, B. (1997). The Influence of Company Characteristics and Accounting Regulation on Information Disclosed by Spanish Firms . *European Accounting Review*, 6(1), 45-68.
- Jensen, M., ve Meckling, W. (1976). Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure. *Journal of Financial Economics*, 3(4), 305-360.
- Kamu Gözetim Kurumu. (2017) Çevirimiçi 07 Kasım 2021, [https://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/10264/Büyük-ve-Orta-Boy-İşletmeler-İçin-Finansal-Raporlama-Standardı-\(BOBİ-FRS\)-2017-Sürümü](https://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/10264/Büyük-ve-Orta-Boy-İşletmeler-İçin-Finansal-Raporlama-Standardı-(BOBİ-FRS)-2017-Sürümü).
- KPMG. (2019) Çevirimiçi 07 Kasım, 2021 <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/tr/pdf/2018/02/sektorel-bakis-2018-enerji.pdf>
- Malone, D., Fries, C., ve Jones, T. (1993). An Empirical Investigation of The Extent of Corporate Financial Disclosure In The Oil And Gas Industry. *Journal of Accounting, Auditing And Finance*, 8(3), 249-273.
- Mora, A., Naser, K., ve Wallace, R. (1994). The Relationship Between Com- Prehensiveness of Corporate Annual Reports and Firm Characteristics in Spain. *Accounting and Business Research*, 25(97), 41-53.
- Mutawaa, A., ve Hewaidy, A. (2010). DisclosureLevel and Compliance with IFRS: An Empirical Investigation of Kuwaiti Companies. *International Business ve Economics Research Journal*, 9(5), 33-50.
- Naser, K., Al-Khatib, K., ve Karbhari, Y. (2002). Empirical Evidence on The Depth of Corporate Information Disclosure in Developing Countries: The Case Of Jordan. . *International Journal of Commerce and Management*, 12(3/4), 122-155.
- Nobes, C. (2011). IFRS Practices and the Persistence of Accounting System Classification. *Abacus*, 47(3), 267-283.
- Nobes, C. (2013). The Continued Survival of International Differences Under IFRS. *Accounting and Business Research*, 43(2), 83-111.
- Popova, T., Georgakopoulos, G., Sotiropoulos, I., ve Vasileiou, K. (2013). Mandatory Disclosure and Its Impact on the Company Value. *International Business Research*, 6(5)
- Rahman, A., ve Hamdan, M. (2019). An Investigation of the Level of Compliance with Financial Reporting Standards (FRS 101) by Malaysian SMEs. *InfoJournal of Economic Info*, 6(1), 31-38.
- Samaha, K., ve Stapleton, P. (2008). Compliance with International Accounting Standards in A National Context: Some Empirical Evidence From The Cairo and Alexandria Stock Exchanges. *Afro-Asian J. Finance and Accounting*, 1(1), 40-66.

- Street, D.L, ve Bryant, S. (2000). Disclosure Level and Compliance with IAS: A Comparison of Companies with and Without U.S. Listings and Filings. *The International Journal of Accounting*, 35(3), 305-329.
- Glaum, M., ve Street, D. (2003). Compliance with the Disclosure Requirements of Germany's New Market: IAS Versus US GAAP. *Journal of International Financial Management and Accounting*, 14(1), 64-100.
- Tsalavoutas, I. (2011). Transition to IFRS and Compliance with Mandatory Disclosure Requirements: What is the Signal? *Advances in Accounting, incorporating Advances in International Accounting*, 27, 390-405.
- Tsalavoutas, I., Tsoligkas, F., ve Evans, L. (2020). Compliance with IFRS Mandatory Disclosure Requirements: A Structured Literature Review. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation, Forthcoming*, 1-72.
- TUBİSAD. (2019) Çevirimiçi, 07 Kasım, 2021, <https://www.tubisad.org.tr/tr/images/pdf/tubisad290419.pdf>
- Uyar, A., Kılıç, M., ve Bayyurt, N. (2013). Association Between Firm Characteristics and Corporate Voluntary Disclosure: Evidence From Turkish Listed Companies. *Intangible Capital*, 9(4), 1080-1112.
- Uyar, A., Kılıç, M., ve Gökçem, B. (2016). Compliance with IAS/IFRS and Firm Characteristics: Evidence From The Emerging Capital Market of Turkey. *Economic Research -Ekonomiska istraživanja*, 29(1), 148-161.
- Wallace, R. S. (1988). Corporate Financial Reporting in Nigeria. *Journal Accounting and Business Research*, 18, 352-362 .

MUHASEBE VE DENETİME BAKIŞ DERGİSİ

YAZIM KURALLARI

- 1- Çalışma, Word ortamında hazırlanmalı ve DergiPark platformuna yüklenmelidir.
- 2- Yazılar, A4 boyutunda, 1.5 satır aralığıyla, Times New Roman karakterinde, 12 punto ile yazılmalıdır.
- 3- Yazarın adı, unvanı ve bağlı olduğu kuruluş, e-mail adresi ve ID bilgisi burada yer almalıdır.
- 4- Yazının ilk sayfasında aşağıdaki bilgilere yer verilmelidir:
 - i. Yazının başlığı, büyük harf, 16 punto ve bold yazılmalıdır.
 - ii. İlk sayfada, makalenin en az 100 en çok 200 kelimeyi geçmeyen, Türkçe ve İngilizce (başlık da dahil olmak üzere) Öz'leri yer almalıdır.
 - iii. Öz'lerin altında anahtar sözcükler (keywords) ve JEL sınıflandırması bulunmalıdır. JEL kodları <https://www.aeaweb.org/jel/guide/jel.php> adresinden alınmalıdır.
- 5- Giriş ve sonuç bölümleri de dahil olmak üzere yazının tüm bölümleri ve başlıkları numaralandırılmalı ve bold yazılmalıdır. Birinci derece başlıkların tamamı büyük harfli ve koyu, diğer başlıkların yalnızca ilk harfi büyük harfli ve koyu yazılmalıdır.
- 6- Tablo içermeyen bütün görüntüler (fotoğraf, çizim, grafik, vb.) “şekil” olarak adlandırılmalıdır. Tablo ve şekillere başlık (sıra numarası ve ad) verilmelidir. Tablolarda başlıklar üstte, şekillerde ise altta Times New Roman 10 punto ile yazılmalı, varsa bunlara ilişkin kaynak bilgileri de altta yer almalıdır.
- 7- Atıflar metin içerisinde parantez kullanımı veya dipnot şeklinde yapılabilir. Dipnotlar, metin içerisinde numaralandırılmalı ve kaynakça bilgileri sayfanın altında yer almalıdır.
- 8- Dergimiz APA 7 (2020) kurallarına göre makaleleri düzenlemekte ve çalışmaların en son çıkan APA formatına göre hazırlanmasını talep etmektedir. Buna göre dergimizde kullandığımız metin içi ve metin sonu kaynakça örnekleri aşağıda yer almaktadır.

Kitap

Kitap ismi italik ve küçük harflerle verilmelidir. Kitap isminin başında ve sonunda nokta olmalı ardından yayınevi düz ve büyük harfle başlayacak şekilde verilmelidir.

Potter, J., & Wetherell, M. (1987). *Discourse and social psychology: beyond attitudes and behaviour*. Sage. (Sadece yayınevi verilmeli ancak yayın yeri verilmemelidir.)

Metin içinde kitaplar (Potter & Wetherell, 1987) şeklinde verilmelidir. & işareti and veya ve kelimeleri yerine kullanılmalıdır.

Makale

Makalelerde makale ismi küçük harflerle düz ancak dergi ismi büyük harfle başlayacak ve italik şekilde yazılmalıdır. Dergi cilt sayısı italik ancak sayı no parantez içinde düz olmalıdır.

Guadalupe, M., Li, H., & Wulf, J. (2014). Who lives in the C-suite? Organizational structure and the division of labor in top management. *Management Science*, 60(4), 824-844.

Metin içinde ise (Guadalupe, Li & Wulf, 2014) olarak verilmelidir.

Diğer kaynak türleri ile ayrıntılı bilgiye APA 7 resmi sitesinden ulaşabilirsiniz.

9- Yazılar, kaynakça ve şekillerle birlikte en çok 25 sayfa olmalı, sayfalar numaralandırılmalıdır.

10- Makale başlangıç sayfasında gönderim tarihi gün-ay-yıl olarak yazılmalıdır.

11- Dergiye gönderilen yazıların yazım bakımından son denetimlerinin yapılmış olduğu, yazarın yazı için "basıla" verdiği kabul edilecektir. Yazı teslim edildikten sonra baskı düzeltmeleri için ayrıca yazara gönderilmeyecektir. Bu nedenle yazım yanlışlarının olağanın üzerinde olması, yazının geri çevrilmesi için yeterli görülecektir.

12- Makale yazarlarının makalelerde tanımlayıcı kimlik/numarasına (ID) yer verilecektir. ORCID, Open Researcher ve Contributor ID'nin kısaltmasıdır. ORCID, Uluslararası Standart Ad Tanımlayıcı (ISNI) olarak da bilinen ISO Standardı (ISO 27729) ile uyumlu 16 haneli numaralı bir URI'dir.

<http://orcid.org> adresinden bireysel ORCID için ücretsiz kayıt oluşturulabilir.

13- Birden ona kadar olan rakamlar; tablo ve listelerde kullanılması, matematiksel, istatistikî veya teknik birim ve miktarların (uzaklık, ağırlık vs.) belirtilmesi hariç yazı ile yazılmalı, diğer sayılar nümerik olarak gösterilmelidir.

14- Metin içerisinde “%” işareti kullanılmamalı, “yüzde” ifadesi kullanılmalıdır.

15- Denklemler parantez içinde numaralandırılmalı, numaralar sağa yaslanmış ve sıralı olarak birbirini izlemelidir.

16- Çalışmalar her sayfanın üst alt sağ ve solundan 3'er cm boşluk kalacak şekilde hazırlanmalıdır.

Etik Kurul izni;

Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,

İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,

İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,

Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,

Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.

ETİK KURUL İZİNİ GEREKTİRMEKTEDİR.

Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir.

Olgu sunumlarında “Aydınlatılmış onam formu”nun alındığının belirtilmesi,

Başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için sahiplerinden izin alınması ve belirtilmesi,

Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğunun belirtilmesi

İzinle ilgili bilgilere makalede yer verilmesi zorunludur. Eğer bu izinlerin alınması gerekli ise, izinin hangi kurumdan, hangi tarihte ve hangi karar veya sayı numarası ile alındığı açıkça makalede yer almalıdır.

TELİF HAKLARI DEVRİ

- Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisine gönderilen makalenin Yazar / yazarların özgün çalışması olduğunu,
- Çalışmalar başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olduğunu,
- Makale yazar / yazarlarının makalenin son halini onayladıklarını,
- Makalede bulunan metnin ve şekillerin diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini,
- Sunulan makale üzerindeki mali haklarını, özellikle işleme, çoğaltma, temsil, basım, yayım, dağıtım ve internet yoluyla iletim de dahil olmak üzere her türlü umuma iletim haklarını makaleyi gönderdiği andan itibaren Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi'ne devretmeyi kabul ve taahhüt etmiş sayılırlar.
- Yazar/ yazarlar makaleyi çoğaltma, postayla veya elektronik yolla dağıtma hakkına sahiptir. Makalenin herhangi bir bölümünün başka bir yayında kullanılmasına Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi'nin yayımcı kuruluş olarak belirtilmesi ve atıfta bulunulması şartıyla izin verilir.

MUHASEBE VE DENETİME BAKIŞ DERGİSİ

ETİK İLKELERİ

Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi “Yayın Etiği”, “Araştırma Etiği” ve “Yasal/Özel izin belgesi alınması” ile ilgili kurallara ve uluslararası yayın etik standartlarına uymayı taahhüt eder.

Makale gönderen yazarlar aşağıdaki kurallara uymalıdır:

1. Gönderilen makaleler, yazar(lar)ın özgün çalışması olmalıdır.
2. Gönderilen makaleler daha önce yayımlanmamış veya eşzamanlı olarak başka bir dergiye yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.
3. Olası herhangi bir çıkar çatışması açıkça belirtilmelidir.
4. Makalenin geliştirilmesinde kullanılan veri kaynakları hakkında yayın kurulu bilgilendirilmelidir.
5. Makale yayınlanmak üzere yollandıktan sonra yazar tarafından herhangi bir hata bulunursa, yazar(lar) yapılan düzeltmeleri derhal Editöre bildirmelidir.
6. Yazar(lar)ın, hakem raporlarında istenilen düzeltmeleri zamanında yapmalıdır.
7. Gerekli durumlarda alınması gereken etik kurul onayı makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.
8. Yazar(lar) makalelerini bilimsel araştırma ve yazma tekniklerine uygun olarak hazırlamalıdır.

Hakemler aşağıdaki kurallara uymalıdır:

1. Bütün makaleleri, makalenin entelektüel içeriğini temel alarak, yazarın cinsiyet, ırk, etnisite, din, bağlı bulunduğu kurum, vatandaşlık veya siyasi değerlerine bakmaksızın adil şekilde değerlendirmelidirler.
2. Değerlendirmelerini; küçümseyici, rencide edici değerlendirme ve yorumlar yapmaktan kaçınacak şekilde objektif ve yapıcı yapmalıdırlar.
3. Doğru bir değerlendirme yapmak için gereken uzmanlık yeterliliğine sahip olmalı ve makaleleri kabul etmeleri durumunda kendilerine verilen süre içinde değerlendirmelidirler.

4. Gözden geçirme işlemi sırasında çıkar çatışması gözlemliyorlarsa, durumu Editör'e bildirmelidirler.
5. Makaleyle ilgili tüm bilgileri gizli tutmalı ve başkalarıyla paylaşmamalıdır.
6. Değerlendirme süreci sırasında elde ettikleri bilgileri, kendi veya başkalarının veya başka kuruluşların avantajına veya başkalarını dezavantajlı duruma düşürmek veya itibarını zayıflatmak için kullanmamalıdır.
7. Makalenin yayınlanmasının reddine neden olabilecek herhangi bir bilgi varsa Editöre bildirmelidirler.

Editörler aşağıdaki kurallara uymayı taahhüt eder

1. Bütün makaleleri, makalenin entelektüel içeriğini temel alarak, yazarın cinsiyet, ırk, etnisite, din, bağlı bulunduğu kurum, vatandaşlık veya siyasi değerlerine bakmaksızın adil şekilde değerlendirir.
2. Makaleler ile ilgili bilgileri gizli tutar.
3. Makaleler ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması gözlemlenmeleri halinde, bunları açıklar.
4. Yayın Kurulu, yayınlanmak üzere gönderilen makalenin hakem değerlendirmelerine dayalı olarak yayınlanması kararının verilmesinden, derginin yayın kurulu politikalarından ve intihal, hakaret, etik ve telif hakkı ihlaline karşı yasal tedbirlerin alınmasından sorumlu olur.

MUHASEBE VE DENETİME BAKIŞ DERGİSİ

YAYIN POLİTİKASI

Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi teorik ve/veya uygulamalı özgün makaleleri yayınlayan hakemli, bilimsel bir dergidir.

Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi'ne Türkçe çalışmalar gönderilebilir.

Kapsam olarak, muhasebe ve denetim alanlarında gönderilecek makalelere açıktır.

Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, bilginin global değişimini artırarak insanlık için yararlı sonuçlar doğurması ilkesi doğrultusunda açık erişim sağlama politikasını benimsemiştir. Dergi içeriği tüm kullanıcılara açık, serbestçe/ücretsiz "açık erişimli"dir. Kullanıcılar, yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almaksızın, dergideki makaleleri tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, dağıtabilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstererek makalelere bağlantı verebilir.

Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, değerlendirilmek üzere alanında uzman iki hakeme gönderilir. Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, sürecin her aşamasında, hakem ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift-kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Hakem raporları beş yıl süreyle saklanır. Makaleyi değerlendiren iki hakemden birisinin olumlu diğerinin olumsuz rapor vermesi durumunda makale üçüncü hakeme gönderilerek üçüncü hakemin olumlu veya olumsuz görüşüne göre nihai karar verilmektedir.

Dergiye gönderilecek makalelerin "yazım kurallarına" uygun hazırlanmış olması, başka hiçbir yerde yayımlanmamış olması veya dergimize gönderildiği tarihte bir başka dergide hakem değerlendirme sürecinde olmaması gerekir. Yayımla ilgili bitmeden 2. bir dergiye makale göndermek "duplikasyon" olarak nitelendirilmektedir. Bu şekilde makale gönderen yazarlar hukuki olarak suç işlemektedirler. "duplikasyon" yaptığı tespit edilen yazarlar hakkında dergimiz gerekli gördüğü taktirde yasal işlem başlatabilir.

Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi gönderilen çalışmalarda yazarlar, hakemlerin ve yayın kurulunun eleştirisi ve önerilerini dikkate almak zorundadırlar. Katılmadıkları hususlar varsa gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Dergideki hakemlik sürecinde, akademik unvana sahip kişilerin yayınları için ancak eşit ya da üst derecede akademik unvana sahip kişiler veya konunun uzmanı hakem olabilir.

Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi makale gönderen yazar/yazarlar, derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.

Makale Değerlendirme Süreci ve Süresi

Dergiye gelen çalışmalar, öncelikle dergi editörleri tarafından değerlendirilerek özgünlük ve bilime yaptığı katkı açısından ön bir değerlendirmeye tabi tutulur. Ön değerlendirme sonucunda özgün ve bilimsel katkısı olduğu düşünülen çalışmalar, hakemlerce değerlendirilme sürecine alınır. Bu süreçte çalışmalar, en az iki hakem tarafından kör hakemlik esasına bağlı olarak değerlendirilir. Çalışmalara ilişkin olarak hakemlerden gelecek değerlendirme raporlarının sonucuna göre gerektiğinde üçüncü bir hakemin daha görüşüne başvurulur.

Dergiye gelen ve ön değerlendirmeyi geçen çalışmaların değerlendirilmesi ve hakem değerlendirmelerinin olumlu olması şartıyla yayınlanması süreci 3 - 12 ay arasında sürmektedir.

Açık Erişim Politikası

Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir.

